

SOMOGY MEGYE MÚLTJÁBÓL

2022

Levéltári évkönyv

50–52.

SOMOGY MEGYE MÚLTJÁBÓL

Szerkeszti:

Récsei Balázs

Kaposvár, 2022

A kötet szerzői:

FARKAS PÉTER, FEJES LÁSZLÓ, GŐZSY ZOLTÁN, HUSZÁR MIHÁLY,
KISS NORBERT PÉTER, LESZ ÉVA, NÜBL JÁNOS,
POMOZI-FEHÉR JENNIFER, RÉCSEI BALÁZS, VARGA ISTVÁN

Lektorok:

Kaposi Zoltán (2.), Katona Csaba (7.) Máté Gábor (1.), Nübl János (5.)
Szántó László (3., 4., 6., 8.)

Alapító szerkesztő:

Dr. Kanyar József

Olvasószerkesztő:

Kiss Norbert Péter

Műszaki szerkesztő:

Fejes László

A táblatervet készítette:

Szekeres Emil

A könyv megjelenését támogatta:

Nemzeti Kulturális Alap Közgyűjtemények Kollégiuma

HU ISSN 1419-8010

Felelős kiadó: Polgár Tamás,
a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárának igazgatója

Nyomta és kötötte: Kódex Könyvgyártó Kft.
Felelős vezető: Marosi Attila

TARTALOMJEGYZÉK

<i>Gózszy Zoltán:</i> Dél-dunántúli vármegyék közötti népességmozgás az 1710-es években Somogy vármegye transzmigrációs összeírása alapján	7
<i>Huszár Mihály:</i> A Forgách grófok Nagyombán. Család- és uradalomtörténeti megközelítés (1810–1947)	21
<i>Nübl János:</i> Az 1910. évi általános országgyűlési képviselő-választások Somogy vármegyében	37
<i>Farkas Péter:</i> „...le kell őket fegyverezni, le a Vörös Hadsereggel, le a militarizmussal, éljen a Károlyi-kormány...” Adalékok az 1919. május 13-i Nagyatádi tömeggyűlés megtorlásához (Esettanulmány)	71
<i>Récsei Balázs:</i> A császári és királyi 44. gyalogezred kaposvári emlékszobra történetéből.....	83
<i>Fejes László – Lesz Éva:</i> Kitelepítések a hortobágyi kényszermunkatáborokba a Somogy megyei déli határsávból 1950–1953 között, különös tekintettel a Barcsi járásra	115
<i>Pomozi-Fehér Jennifer – Varga István:</i> Államosítások Fonyódon az 1940-es évek végén és az 1950-es évek elején	139
<i>Kiss Norbert Péter:</i> „Habent sua fata...” Egy készülő somogyi kastélykataszter elé, avagy 18–20. századi kastélytörténeti források az MNL Somogy Megyei Levéltárában	165
Rezümék	227
Függelék	233

DÉL-DUNÁNTÚLI VÁRMEGYÉK KÖZÖTTI NÉPESSÉGMOZGÁS AZ 1710-ES ÉVEKBEN SOMOGY VÁRMEGYE TRANSZMIGRÁCIÓS ÖSSZEÍRÁSA ALAPJÁN

GÓZSY ZOLTÁN

A magyarországi társadalom kora újkori történetének számos fordulópontja volt, és ez különösen érvényes akkor, ha regionális szempontokat is figyelembe veszünk. A dél-dunántúli vármegyék esetében az 1710-es évek kimondottan speciális történeti korszaknak számítanak. A török hódoltság utáni újjáépítést nehezítették a Rákóczi-szabadságharc okozta lokális és regionális konfliktusok. Az ezt követő években változó dinamikával indult meg és zajlott egy részben tudatos, tervezett át-, illetve újjáalakítás, részben spontán újjáalakulás. Ezen folyamatok irányát, módját, megszabta a korszakot jellemző átmenetiség, amely leginkább a jogi, tulajdoni bizonytalanságokban gyökerezett.¹ Jól szimbolizálják ezt az ideiglenességet az intenzív migrációs folyamatok. Átmeneti abban a tekintetben is ez a korszak, hogy párhuzamosan próbálták meg a közigazgatási intézményeket régi és új alapokon, régi és új elvek szerint, régi és új szereplőkkel működtetni, miközben a mindennapi praxisban is paralel módon jelentkeztek hagyományos, szabályok szerinti és új, illetve ad hoc megnyilvánulások. Hasonló tendenciákat tapasztalhatunk vármegyei, uradalmi szinten, illetve az egyes lokális közösségek esetében: egymás mellett éltek kontinuus és újonnan települt vagy akár már telepített közösségek, sőt egy településen belül is tapasztalhatunk ilyen párhuzamosságokat. Mindebből következik, hogy a 18. század első két évtizedében az újra- és az újjáépítés attitűdje keveredett egymással, így ezt a korszakot transzformációs időszaknak nevezhetjük, mivel jelentős politikai, társadalmi, gazdasági, változások generáltak újabb és újabb átalakulást, fordulatot.²

Nem véletlen, hogy a hazai történetírás számára már maga a korszak időbeli, tematikai elhelyezése, szakaszolása is sok tekintetben nehézséget jelent: az újjáépítést előkészítő évekről van szó vagy a Rákóczi-szabadságharc következményei által determinált periódusról? Az 1710-es évekkkel kapcsolatban rendre visszaköszön a historiográfiában az átmenetiség, illetve a párhuzamosság, amely érvényes a – jelen tanulmány témájául szolgáló – népességmozgásra, a lakosság költözésére is. Csapodi Csaba érzékletes

1 Gótsy Zoltán: A katolikus egyházi struktúra újra- és újjáalakításának kérdései Magyarország déli egyházmegyéiben az 1710-es években. *Egyháztörténeti Szemle*, 2000. 3. sz. 9–25. p.

2 Vö. Adriányi, Gabriel: *Beiträge zur Kirchengeschichte Ungarns. Studia Hungarica 30.* München, 1986, Verlag Ungarisches Institut, 75. p.; Gótsy Zoltán: Konsolidierung der Kircheninstitution in Südtransdanubien nach der Osmanenzeit. In: Varga Szabolcs – Spannenberger, Norbert (szerk.): *Ein Raum im Wandel. Die osmanisch-habsburgische Grenzregion vom 16. bis zum 18. Jahrhundert.* Stuttgart, 2014, Franz Steiner Verlag, 197. p.

megfogalmazása plasztikusan és találóan adja vissza a korszak társadalmi miliójét, valamint a váltás, a változás, az idegenlenség jelenlétét: „Az első jobbágygeneráció még csak átmenet; élete a felszabadító háborúk és a Rákóczi-felkelés véres eseményei közt folyik le.

De a pusztulásnak ez a negyedszázada már végleges leszámolás a múlttal, új berendezésre nyílik lehetőség. Mihelyt mód adódott rá, a visszafoglalt területeken, a felszabadító seregek mögött megkezdődött az új honfoglalás, az elhagyott vidékek betelepítése és a békés munka. Jellegzetesen átmeneti jellege van ennek az időszaknak. Még minden forrong és hullámozik. Sehol semmi állandóság. Megindulnak a nagy telepítések, de már azokat megelőzőleg és velük párhuzamosan a magyarság belső települése is [...] megindul a parasztság áradása a felszabadított területek felé, minden rendszer és irányítás nélkül.”³

Bár Csapodi megállapításai általános képet festenek („minden”, „sehol semmi”) a népmozgásokról, az általa leírt folyamatok egy, a források szintjén is megragadható, igen szembetűnő jelenségből adódnak. A 18. század első évtizedeiben nagyarányú belső paraszti vándormozgalom irányult a sűrűbben lakott, néhol túlnépesedett vidékekről az Alföld és a Kelet-Dunántúl ritkán lakott vagy pusztá területeire. A transzmigrációs folyamatok a szatmári békét követő időszakban még inkább felgyorsultak. Az áttelepülőket egyaránt vonzotta a föld bősége, a jobb megélhetés és a földesúri terhek csekélyebb mértéke, valamint a jobb körülmények reménye. A felszabadított terület földesurai ugyanis kedvezményekkel csábították a munkaerőt pusztán maradt, illetve újjáéledő birtokaikra.⁴ Az egykorú összeírások adatai alapján úgy tűnik, hogy az 1710-es évek még e folyamaton belül is átmenetet jelentettek. Tetten érhető még a spontán, ugyanakkor már az irányított belső migráció is. Ebből következik, hogy a népességmozgást részben spontán törekvések befolyásolták, részben a szabadosok, illetve a birtokosok generálták. Utóbbiakat tudatos tevékenységnek kell tartanunk, annak ellenére, hogy nem voltak egységes telepítési tervek.⁵ Idővel a földesúri telepítés került túlsúlyba.

A költözések és az idegenek betelepítése révén a korábbi évszázadokhoz képest jelentősen megnőtt a szabad költözésű jobbágyok száma.⁶ A török megszállás alól felszabadult vármegyék tiszttikara és földbirtokosai azon voltak, hogy adózóik száma újak beköltözésével szaporodjon és lehetőség szerint elköltözésekkel ne csökkenjen.⁷ Szita László a Somogy vármegyei nemzetiségi viszonyokat vizsgáló munkájában

3 Csapodi Csaba: A falu élete. In: Wellmann Imre (szerk.): *Barokk és felvilágosodás. Magyar művelődéstörténet. Negyedik kötet.* Budapest, 1941, Magyar Történelmi Társulat (a továbbiakban: Csapodi, 1941.), 351–352. p.

4 Katus László: *A modern Magyarország születése. Magyarország története 1711–1914. Egyetemi tankönyv.* Pécs, 2009, Pécsi Történettudományért Kulturális Egyesület, 119. p.

5 Szekfű Gyula: *Magyar történet. Negyedik kötet.* Budapest, 1935, 421. p.; Csapodi, 1941. 352. p. Vö. Andrásfalvy Bertalan: Nyugat-baranyai német telepesek történeti-néprajzi kérdései a levéltári források tükrében. In: Andrásfalvy Bertalan: *Együtt élő népek – eltérő értékrendek. Andrásfalvy Bertalan válogatott társadalomnéprajzi tanulmányai. Studia Ethnologica Hungarica XIV.* Budapest–Pécs, 2011, L'Harmattan–PTE Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék, 267–268. p.

6 Ács Zoltán: *A harmadik honalapítás.* Budapest, 1987, Kozmosz Könyvek. 10. p.

7 Szilágyi Sándor: Az újratelepülő Tolna megye 1710–1720. In: K. Balog János (szerk.): *Tanulmányok Tolna megye történetéből X.* Szekszárd, 1983, Tolna Megyei Tanács Levéltára (a továbbiakban: Szilágyi, 1983.), 33. p.

kitért a dél-dunántúli népességmozgásokra. Wellmann Imrére hivatkozva hívta fel a figyelmet arra a fontos sajátosságra, hogy a beköltöző délszláv és magyar népcsoportok jobbágynépessége nem állapodott meg vándorlásának első állomásán, hanem továbbköltözött, jobb körülményeket, lehetőségeket keresve, több esetben a már megtelepedett lakosságot is újabb lakhelyváltásra ösztönözve.⁸ A jelentős mértékű népmozgást az is előmozdította, hogy elhúzódott a birtokosok földjeinek tényleges átvétele, a földesúri jogosítványok igazolása a különböző jogi-, illetve határkérdések miatt felmerült bizonytalanságok, polémiák miatt.

A migrációs jelenség már a saját korában is számos kérdést felvetett és később a történetírásban is eltérő magyarázatokat eredményezett. Tisztázást igényeltek a vándorlást kiváltó okok, tényezők, a költözés generálói, előidézői, szervezői, illetve természetesen maguk a cselekmény szereplői is. A 18. század második évtizedében az egykori török hódoltság vármegyéi, uradalmi egyaránt érdekeltek voltak az új munkaerő letelepítésében, a parasztság pedig a kedvezőbb gazdasági és jogi viszonyok kialakításában. Tolna vármegye közgyűlése az 1713. március 3-án hozott szabályrendeletében azt mondta ki, hogy minden helység, amely ezután fog benépesülni, továbbá azok a lakosok, akik más vármegyékből költöztek Tolnába, a betelepülésüktől számított két éven keresztül mentesülnek a katonai beszállásolás és az előfogadás kötelezettsége alól. Az egyes településekre vonatkozó telepítési szerződések további kedvezményeket helyeztek kilátásba (ebben a korszakban 2-3 évig tartó adómentesség volt az általános).⁹

Míg az immigráció pozitív hatásait mindenki óhajtotta és szorgalmazta, értelemszerűen az emigrációt, annak negatív következményei miatt igyekeztek visszaszorítani. Ennek megfelelően a nézőpont és az érintettség alapján voltak támogatói és ellenzői is a nagymértékű költözésnek. Az érdekellentétek és tisztázandó kérdések relevanciáját bizonyítja, hogy a Rákóczi-szabadságharc utáni két országgyűlésen törvényi szabályozásokat kellett alkalmazni a kérdés rendezése érdekében. Az 1715. évi 101. törvénycikk¹⁰ megállapította, hogy az egykori török hódoltsági területekre jobbágyok szöktek és szöknek, mégpedig abból az okból, hogy az itteni vármegyék és városok az országos, illetve a földesúri terheket a többi vármegyék és helységek módjára nem fizetik, így az ide vándorlók kedvezőbb feltételeket találnak. A törvény megszabta, hogy ne engedjék egyik megyéből a másikba átmenni a jobbágyokat a földesuraik által kiadott útlevelek nélkül (*sine passu dominorum suorum transire nullibi permittantur*).¹¹ Ha ennek ellenére a jobbágyok mégis

8 Wellmann Imre: Magyarország népességének fejlődése a 18. században. In: Ember Győző – Heckenast Gusztáv (főszerk.): *Magyarország története 1686–1790. Első kötet*. Budapest, 1989, Akadémiai Kiadó (a továbbiakban: Wellmann, 1989.), 45–49. p.; Szita László: *Somogy megyei nemzetiségek településtörténete a XVIII–XIX. században. Somogyi Almanach 52*. Kaposvár, 1993, Somogy Megyei Levéltár (a továbbiakban: Szita, 1993.), 10. p.

9 Szilágyi, 1983. 33. és 40. p.

10 *Articuli super repetitione et restitutione colonorum fugitivorum editi, uberius declarantur* (A szökevény jobbágyok visszakövetelése és visszaadása kapcsán alkotott törvénycikkeket bővebb kifejtése).

11 *1657–1740. évi törvénycikkek. Corpus Juris Hungarici. Magyar törvénytár. 1000–1895*. Budapest, 1900, Franklin-társulat–Révai testvérek (a továbbiakban: 1657–1740. évi tc.), 516. p.

illegális módon egy másik vármegyébe jutnának, akkor a célállomás hatósága – miután megtudták az odaérkezésüket – kinyomozni tartozik (*inquirere teneantur*) honnan jöttek, majd a korábbi lakhely (*domicilium*) és az „alattvalóság” (*subjectio*) feltérképezése után ezt az érdekelt vármegyének kötelesek jelenteni.¹² Vagyis egyfajta szolidaritást várt el a vármegyéktől, amennyiben fel kellett deríteniük, majd pedig jelenteniük a hozzájuk érkező és az új törvényhatóságukat adójukkal gazdagító jobbágysokat. A vármegye tisztikarára bízta azt is, hogy ügyeljenek a birtokosok méltányos eljárására, ne kötelezzék a jobbágysokat a szokásostól eltérő, illetve azt meghaladó terhekre. Az alább bemutatandó összeírás nem az érkezőket tünteti fel, hanem azokat a lakosokat, akik elhagyták a vármegyét. E forráshoz kontrollként vagy kapcsolódó anyagként a Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltárában találhatunk olyan conscriptiót, amely ismerteti az érkezők eredeti lakhelyét és találkozhatunk benne Somogyból elköltözöttek neveivel is.¹³

A forrásaink és a szakirodalom azt mutatja, hogy a birtokosok és a vármegyék nem tudtak érdemben közbenjárni az eltávozott jobbágysok visszahozatalában. Tolna vármegye 1718. július 1–2-án Szekszárdon tartott tisztújító közgyűlésén Nesselrode főispán jelezte, hogy mivel Baranya vármegyéből néhányan Tolnába átszöktek, és keresésük nem járt eredménnyel, így kéri, hogy akiknek a birtokain „efféle szökött emberek vannak, azok őket adják vissza”.¹⁴

Ezt a negatív tapasztalatot erősíti az 1723. évi 60. törvénycikk is, amely nyitómondatában kijelenti, hogy „jöllehet a magán földesurakról, a jobbágysok visszakövetelése dolgában, gondoskodva van, [...] alig tapasztaltak valamely eredményt”. A törvény kitért azokra a szempontokra, amelyek miatt különösen ártónak értékelték ezt a jelenséget. Csorbult a jogérzék, amennyiben nem teljesítették a törvényi szabályozást, annak ellenére, hogy egyes birtokosok komoly anyagi és időbeli ráfordítást eszközöltek („*domini terrestres sumptibus exhausti, et magnis fatigiis enervati*”) igazságuk bizonyítására.¹⁵ A törvény 13. §-a kiterjesztette a szabályozást Horvátországra és Szlavóniára is, részben így reagálva a dél-dunántúli tendenciákra.¹⁶ A földesurak érdekei mellett általában „a közjónak kellett szenvednie”: az elvándorlás negatív hatást gyakorolt a helyben maradottakra is, hiszen magasabb adótételt kellett teljesíteniük. A fent említett konklúziót adja vissza Csapodi Csaba gondolata: „A megyék tiltják az elköltözést, a földesurak visszakövetelik elszökött jobbágysaikat, mindhiába.” Ezt a megjegyzését erős képpel fokozza: „Hatalmas tömegek vándorolnak el titokban, szinte észrevétlenül, nagy mozgékonyssággal.” Az új lakosok megérkezésének más negatív hatásai is voltak. A Tolna vármegyei Gerjenbe újonnan

¹² Ua. 516. p.

¹³ Magyar Nemzeti Levéltár Tolna Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL TML) IV. 1. d. Tolna Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Összeírások. (a továbbiakban: Összeírások.) Ö 275.

¹⁴ Link Dóra: *Tolna vármegye közgyűlési regesztái 1718–1720*. Szekszárd, 2009, Tolna Megyei Önkormányzat Levéltára (a továbbiakban: Link, 2009.), 34. p.

¹⁵ 1657–1740. évi tc. 516. p.

¹⁶ Uo. Vö. Marczali Henrik: *Magyarország története a szatmári békétől a bécsi congressusig (1711–1815). A Magyar Nemzet története. Nyolcadik kötet*. Budapest, 1898, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat (a továbbiakban: Marczali, 1898.), 102. p.

beköltözöttek miatt a vármegyei adóterheket fizető, korábbi lakosok szétszóródtak. Erre az esetre vonatkozóan a vármegyegyűlés úgy döntött, hogy az új lakosok vállalják át a régiak feladatait, és ha nem akarnák teljesíteni azokat, akkor „executio”-val kötelezzék őket.¹⁷

A forrás

A parasztság korabeli állapotáról a népességet és a plébániákat összeíró 18. század eleji levéltári források (országos összeírások, vármegyei lélek- és adóösszeírások, anyakönyvek, egyházlátogatási jegyzőkönyvek, uradalmi összeírások, urbáriumok) nyújtanak tájékoztatást.¹⁸ Az 1710-es évekről a hazai történetírás hagyományosan az 1715-ös és az 1720-as összeírás nyomán rajzolt képet.¹⁹ Dávid Zoltán alapvető tanulmányában azonban rámutatott e két forrás kapcsán felmerülő hiányosságokra, illetve értelmezési problémákra.²⁰ Az 1715-ös összeírást már elkészülte után több kritika érte, a vármegyék és az egyes települések sokallták, a bécsi udvari körök pedig kevesellték az összeírt népesség számát. Abban ugyanakkor egyetértettek, hogy a conscriptio nem alkalmas az adózás alá vonandó portaszámok pontosítására.²¹ A hibák kiigazítására egy új összeírást rendeltek el, amelynek megvalósítása 1720-ra tolódott, ám végül az sem felelt meg a hozzá fűzött elvárásoknak.²² A két országos összeírás eleve statikus képet tükröz a kutatók számára, a mozgó népességet nem tudja megragadni, pedig a török alól felszabadult területek birtokstruktúrái még mozgásban voltak, emiatt az állapotuk ideiglenes és kialakulatlan, így a század második évtizedének népessége nem tekinthető állandóan megtelepedettnek.²³

17 Link, 2009. 26. p.

18 Máté Gábor: Sajtos Márton és kora. Egy XVIII. század eleji Dombóvár vidéki paraszt portréja és az újránépesedő táj rajza. In: Kriston Vizi József (szerk.): *Ember – táj – természet – alkotás. Dél-dunántúli dolgozatok dr. Szőke Sándor emlékére*. Dombóvár, 2013, Dombóvári Városszépítő és Városvédő Közhasznú Egyesület, 42. p.; Maksay Ferenc: Urbáriumok. In: Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*. Budapest, 1957, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 119–145. p.; Dávid Zoltán: Az 1715–20. évi összeírás. In: Kovacsics József (szerk.): *A történeti statisztika forrásai*. Budapest, 1957, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 145–200. p. (a továbbiakban: Dávid, 1957.); Fügedi Erik: Római katolikus anyakönyvek 1895-ig. In: Dányi Dezső (szerk.): *Történeti statisztikai tanulmányok 4*. Budapest, 1980, Statisztikai Könyvkiadó, 217–229. p.; Varga Szabolcs: A plébániai levéltárak forrásértéke a pécsi egyházmegyében. In: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *A magyar egyháztörténet-írás forrásadottságai*. Pécs, 2006, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola–Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 135–161. p.; Gőzsy Zoltán: Az egyháztörténet 18–19. századi forrásai a dunántúli megyei levéltárakban. In: Varga Szabolcs – Vértesi Lázár (szerk.): *A magyar egyháztörténet-írás forrásadottságai*. Pécs, 2006, Pécsi Püspöki Hittudományi Főiskola–Pécsi Egyháztörténeti Intézet, 121–134. p.

19 Vö. Rúzsás Lajos: *A baranyai parasztság élete és küzdelme a nagybirtokkal 1711–1848*. Budapest, 1964, Akadémiai Kiadó, 32. p.

20 Dávid, 1957.

21 Ua. 151. p.

22 Ua. 152. p.

23 Ua. 190. p.

Épp ezért tarthatjuk relevánsnak azokat a dokumentumokat, amelyek az átmeneti korszakról, átmeneti állapotokról, konkrétan a változásokról tudósítanak. Jelen tanulmány egy rendhagyó vármegyei forrás csoportot állít a fókuszába. Somogy vármegye adminisztrációja az 1710-es évek utolsó harmadában egy olyan kimutatást (specificatio) készítettett, amely a szomszédos vármegyékbe távozott jobbágy családfőket kívánta számba venni.

Erre a munkára három összeíró (conscriptor) jelöltek ki, Vlassics János szolgabíró, illetve Deseő Jánost és Benők Mihályt.²⁴

Az összeírás időpontjának meghatározása több kérdést is felvet. Az összeírások a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárában található vármegyei iratok IV. 1. h. Összeírások (Conscriptiones) állagán belül két dobozban vannak.²⁵ A raktári jegyzék alapján azt feltételezhetjük, hogy a Kaposi, a Kanizsai és a Szigetvári járás felmérését olvashatjuk, továbbá azt, mintha két évből is rendelkezésünkre állnának transzmigrációs összeírások (1717 és 1718).²⁶ A forrásokat megvizsgálva két megállapítást tehetünk. Egyrészt azt, hogy az összeírásokban nem tüntették fel külön a járásokat. Az látható, hogy a Kanizsai és a Szigeti járást külön kezelték, viszont a vármegye többi települése – a Kaposi járás részeként – egy korpuszként szerepel.

A másik tapasztalat, hogy az összeírások nem két külön évben, hanem egy alkalommal, egyszerre készültek. A forrásokat nem datálták. A levéltári rendezés során kerültek külön helyre és külön dobozba az összeírások, és ekkor írtak eltérő dátumozást a dokumentumot őrző palliumokra. A három raktári számon őrzött megyei összeírás közül az Ö 140. szám alatti forrást 1717-re, az Ö 139. és az Ö 141. számon feltüntetett anyagot 1718-ra datálták. Feltételezésem szerint az összeírásokat közel egy időben készítették az ezzel megbízott conscriptorok, lehetséges, hogy a Szigeti járás összeírását még 1717-ben kezdték, a többi somogyi település felvétele pedig 1718-ban történt. A forráson belül piszkozatok és tisztázatok egyaránt találhatók. Más levéltári források alapján úgy tűnik, hogy a rögzített adatok az 1715 és 1717 közötti lakosságmozgás eredményeit tartalmazzák. A tolnai levéltár 1718-as összeírásában több olyan említés és név található, amely részben már 1715-ös, részben pedig 1717-es transzmigrációkra utal.²⁷

A raktári jegyzéken lévő adatok téveszthették meg Szita Lászlót, aki a Somogy vármegyei nemzetiségek történetét tárgyaló nagy monográfiájába ezeket a kútfőket is beépítette.²⁸ Szita abból indult ki, hogy az összeírás egyrészt az 1717-es évre,

24 Joannes Vlassics Inelyti Comitatus Simighiensis Judlium et Conscriptor, Adamus Deső praefati Comitatus Simighiensis Conscriptor, Michael Benők antelati Comitatus Simighiensis Conscriptor. Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL SML) IV. 1. h. Somogy Vármegye Nemesi Közgyűlése és Albizottsága iratai. Összeírások (Conscriptiones). (A továbbiakban: Összeírások.) Ö 139., Ö 141.

25 MNL SML Összeírások. Ö 139., Ö 141.

26 Az 1717-esként datált Conscriptio transmigrantium (Ö 140.) az állag 47. dobozában, az 1718-asként datált összeírások (Ö 139.; Ö 141.) pedig a 46. dobozban találhatók.

27 A Regölyre költözöttekkel kapcsolatban: „hi prae-nominati coloni ad huc in anno 1715 circa festum S. Michaeli Archangeli venissent” MNL TML Ö 275.

28 Szita László elsősorban a nemzetiségek mozgását, költözését kutatta, így az összeírás adatait is ebből a szempontból vizsgálta.

másrészt az azt követő 1718-as évre is közöl adatokat, így azok mennyiségét (bár számszerűleg nem összegezte) duplán értelmezte.²⁹ Ezzel szemben a valóság az, hogy az összeírások ugyanazokat az adatokat említik, nem két külön évről szólnak. A forrásban szereplő nevek vizsgálata ezt egyértelművé teszi.³⁰ Szita László azt feltételezte, hogy az adott összeírások egy-egy év elvándorlását dokumentálták, más vármegyék forrásaival összevetve azonban látszik, hogy a transzmigrációs összeírás több (minimum két-három) év adatait összesítette egy kimutatásban.

A forrás egyediségét az adja, hogy az összeírók kizárólagosan a transzmigrációs jelenségre koncentráltak, nem vizsgálták az elvándorlók jogi vagy vagyoni kondícióit. A fókuszpont az elköltözés tényére, annak férfi alanyaira (egyedül vagy fiaival, rokonaival távozott), illetve helyszínére (melyik vármegyébe) irányult.³¹ Az adatfelvétel módját nem ismerjük, ugyanakkor annak pontosságát, alaposságát mindenképp ki kell emelnünk. A conscriptorok mennyiségi és minőségi szempontból is komoly munkát végeztek. Bár viszonylag kevés adatra kellett koncentrálniuk (kibocsájtó település, adózó neve, elköltözés célja: vármegye, település), feladatukat – a körülményekhez képest – dicséretesen megoldották. Ezt az 1715-ös és az 1720-as országos összeírás hiányosságai tükrében és azokhoz viszonyítva is így értelmezhetjük.³² Összesen 488 adózó jobbágy családfőt vettek számba, fiaikkal, rokonaikkal együtt pedig 630 elköltözőt regisztráltak. Az összeírók elkötelezettségét bizonyítja, hogy

29 Szita, 1993. 13–16. p.

30 Csak egy példával érzékeltetném Szita László eljárását. Baski településnél (a mai Baranya megyei Piskó területén létezett egykor) az 1717. év kapcsán megemlíti, hogy „onnan 14 magyar vándorolt tovább, többségük a Dráva térségében fekvő falvakba. Ketten Siklósra, egy Harkányba, három Luzsokra, egy Vejtibe, öt Kemsére, egy család pedig Mindszentre költözött”. Szita, 1993. 14. p. A következő oldalon már az 1718-as állapot kapcsán közli, ismét sokan költöztek, „... alig maradt lakossága, ... nyilván áldatlan állapotok lehettek”, és ugyanúgy Siklóst, Harkányt, Luzsokot, Vejtit, Kemsét és Mindszentet adja meg célállomásként. Szita, 1993. 15. p. Baski állapotáról: Pesti János (szerk.): *Baranya megye földrajzi nevei. Második kötet.* Pécs, 1982, Baranya Megyei Levéltár, 876. p.; Györfly György: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Első. kötet.* Budapest, 1966, Akadémiai Kiadó, 281. p.; Pesty Frigyes: *Baranya vármegye helynévtára 1864–1865.* Pécs, 2019, Csorba Győző Könyvtár, 289. p.

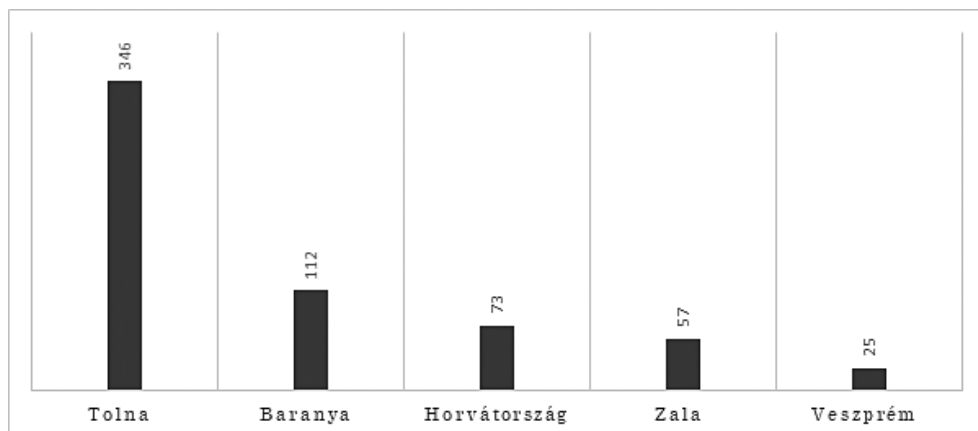
31 A vizsgálat jellegéből adódik, hogy jelen tanulmány nem foglalkozik érdemben az elköltözés okaival, miként nem vizsgálja az elköltözők új életkörülményeit, sem az új lakóhellyel kapcsolatos elvárások és a tapasztalatok közötti eltéréseket. A transzmigrációs összeírás méltó arra, hogy önmagában is ismertessük, de mindenképp érdemes más forrásokkal összekapcsolni, összevetni. Az ilyen volumenű átköltözések értelmezéséhez fontos az elvándorlást kiváltó okok, körülmények vizsgálata, a transzmigráció lefolyása, valamint az új lakóhelyen való letelepedés, az új otthon és életvitel kialakítása. Vö. Krauss, Karl-Peter: *Quellen zu den Lebenswelten deutscher Migranten im Königreich Ungarn im 18. und frühen 19. Jahrhundert.* (Schriftenreihe des Instituts für Donauschwäbische Geschichte und Landeskunde. Band 20.) Stuttgart, 2015, Franz Steiner Verlag; Krauss, Karl-Peter – Myeschkov, Dmytro: *Migration und Sehnsuchtsräume im Osten: Erfahrungswelten „gemeiner“ Leute.* Eine Einführung. In: Krauss, Karl-Peter – Myeschkov, Dmytro (szerk.): *Migration und Sehnsuchtsräume im Osten: Erfahrungswelten „gemeiner“ Leute (18. und 19. Jahrhundert).* Danubiana Carpathica. Jahrbuch für Geschichte und Kultur in den deutschen Siedlungsgebieten Südosteuropas. Band 11 (58). Oldenbourg, 2021, De Gruyter. 7–23. p.

32 Az 1715-ös és az 1720-as összeírások esetében is kiemeli a szakirodalom, hogy az adózó népesség jelentős része „kívül maradt az összeírások keretén”. Dávid, 1957. 192. p. Éppen ez a jelenség emeli ki a Conscriptio transmigrantiumot. Amennyire mennyiségi tekintetben „ellenérdekeltek” voltak az összeírás adatszolgáltatói, annyira voltak érdekeltek az elvándorlás számbeli nagyságának prezentálásában.

igyekeztek pontosan feltüntetni a célállomást. Összesen 17 személy esetében nem tudták megnevezni, melyik településre költöztek, de még közülük is 15 főnél feltüntették a vármegyét, és csak két olyan jobbágy szerepel a névsorban, akinél semmilyen információt nem tüntettek fel, vagyis az elvándorlók 96,52%-ánál pontos adatot tudtak közölni, 3,48%-ánál megközelítőleg azonosították a távozás irányát, és csupán 0,4% esetében nem jegyezték fel semmit. Ez a teljesítmény 1718-ban közel félezer ember esetében mindenképp megsüvegezendő. Még tovább árnyalja a képet, hogy a 17 ismeretlen helyre távozott személyből kilenc Horvátországba állt tovább, három fő Baranya, két fő Pest,³³ egy fő Zala vármegyébe. Az említett Tolna vármegyei összeírás alapján tudjuk, hogy voltak olyan jobbágyok, akiknek, bár átköltöztek a szomszédos vármegyébe, neveit nem jegyezték fel.³⁴

Ha makroszinten vizsgáljuk az összeírást, azt látjuk, hogy Somogy vármegyéből a legtöbb adózó Tolnát vette célba: a költözést vállalók 54,92%-a (630 főből 346). Második helyen Baranya vármegye áll (17,77%), ahova 112 jobbágy érkezett. Harmadikként Horvátországot említhetjük, amelynek esetében nem különítették el az egyes vármegyéket, egységesen a Croatia kategóriát használja az összeírás. Déli irányba 73 személy távozott (11,58%).³⁵ Negyedik helyen Zala vármegyét találjuk, ahova 57-en (9,05%) költöztek. Veszprém vármegyébe 25 (3,97%), Pest és Vas vármegyékbe 6–6 (0,95%), Bács vármegyébe egy fő (0,16%) tette át székhelyét.

A Somogyból más vármegyékbe és Horvátországba irányuló kivándorlás adatai

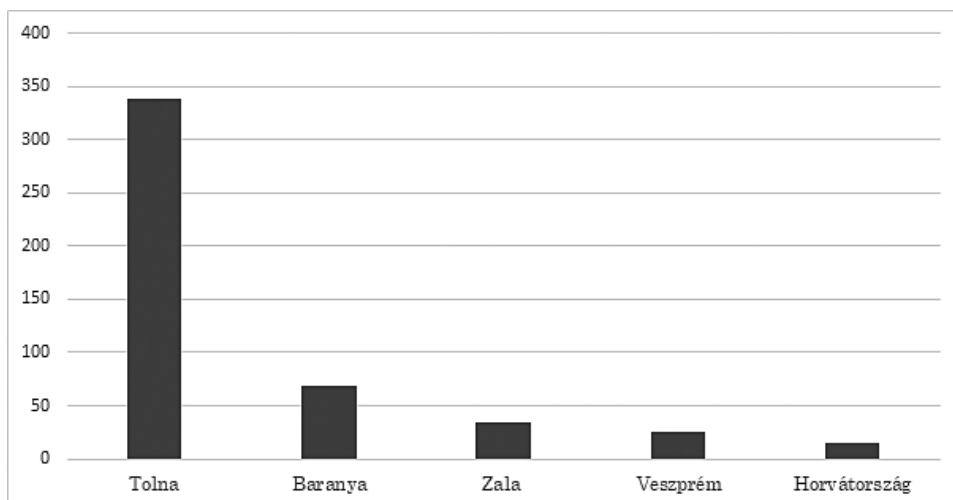
33 Az egyik Pest vármegyébe költözött személynél igyekeztek pontosítani a helyet, és feltüntették, hogy „Trans Danubium” távozott.

34 Többek között Regölynél Joannes Rumi, Somogyvárnál (ex Somot var) Michael Szardy. MNL TML Összeírások. Ö 275. 2–3. p.

35 Az adatokat annyiban kellett módosítani, hogy Váradnál és Bürüsnél négy esetben tévesen a Laskóra költözöttüket Tolna megyéhez sorolták. Ezt a mellékletben javítottam.

Differenciálja a képet, ha megnézzük egyrészt a Kanizsai és a Szigeti járás, másrészt a Kaposi járás együttes adatait. Az átköltöző családfők több mint egynegyede (27,75%) érkezett csak a Kanizsai és a Szigeti járásból,³⁶ amennyiben a magukkal vitt férfi családtagokat is beleszámoljuk, ez az arány közel egyharmadra (30,43%) emelkedik.³⁷ A Kaposi járás települései esetében a Tolnába költözők aránya még látványosabb, több mint kétharmaduk (70,19%) ment Somogy keleti szomszédságába. Második helyen Baranya vármegye áll 14,28%-kal, harmadik Zala 7,24%-kal, a negyedik Veszprém vármegye 5,18%-kal, majd Horvátország zárja a sort 3,1%-kal.

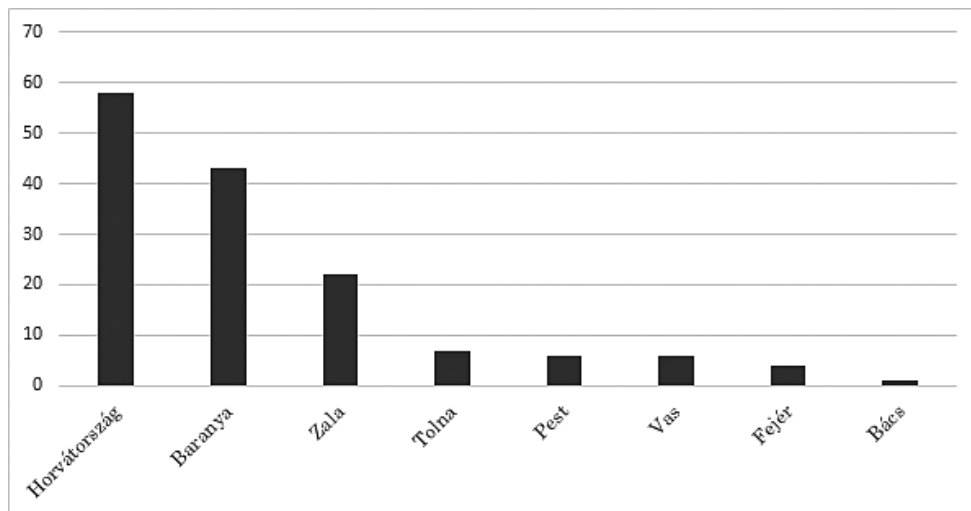
A Kaposi járásból más vármegyékbe és Horvátországba irányuló kivándorlás adatai

A Szigeti és a Kanizsai járás ettől eltérő adatokat mutat: a földrajzi közelség miatt innen inkább Horvátországot és Baranya vármegyét vették célba a jobb lehetőséget kereső jobbágyok. Az innen költözők több mint harmada (39,45%) választotta a Dráván túli településeket, közel harmada (29,2%) Baranya vármegyét, 22-en Zala vármegyét (14,9%), hatan–hatan Pest és Vas vármegyéket (4%), négyen Fejér (2,7%) és egy személy Bács vármegyét. Innen kevesebben, heten indultak (4,75%) Tolna felé.

36 488 főből 106 a Szigeti és a Kanizsai járásból, 382 a másik járásból.

37 630 főből 147 a Szigeti és a Kanizsai járásból, 483 a másik járásból.

A Kanizsai és a Szigeti járásból más vármegyékbe és Horvátországba irányuló kivándorlás adatai

Egyértelműen befolyásoló tényezőnek számított a távolság: általában a közelebb fekvő területeket vették célba a somogyi települések lakói. A legnagyobb létszámokat Somogy keleti falvai produkálták, ahonnan nyugat-tolnai falvakba költöztek át. A földrajzi viszonyok mellett természetesen a régi és az új kondíciók közötti különbségek befolyásolták a költözést. Pontos információk nem állnak rendelkezésünkre a döntési tényezőkről, ezek születhetnek konkrét telepítő megkeresése, rokon, ismerős megélt tapasztalatán alapuló visszajelzése, közvetett hírek alapján. A nagyobb létszámú költözéseket a telepítők kezdeményezték és bonyolították, földesuraik megbízásából.³⁸ Ezt a feladatot a szabadosok (libertinusok) vállalták, akik személyükben szabad, státusukban a földesúr és tisztjei alatt álló, jobbágyi életmódot folytató gazdaemberek voltak. Dolguk végeztével maguk is gazdálkodásba fogtak és élvezték azokat az előnyöket, amelyeket telepítő munkájuk ellenében földesuruktól elnyertek³⁹ (a telekért és a telekkel járó földek műveléséért nem fizettek cenzust).⁴⁰ A szabados maga járta a környék falvait, vásárait, búcsúit, kezében a telepítési szerződéssel, és igyekezett rávenni a jobbágyokat a jobb körülmények, kedvezőbb feltételek elfogadására.⁴¹

Látványosan jelzik a számok, hogy a legnagyobb méretű átköltözések az Esterházy család Tolna vármegyei birtokaira, a dombóvári és az ozorai uradalmak falvaiba

³⁸ Szilágyi, 1983. 68. p.

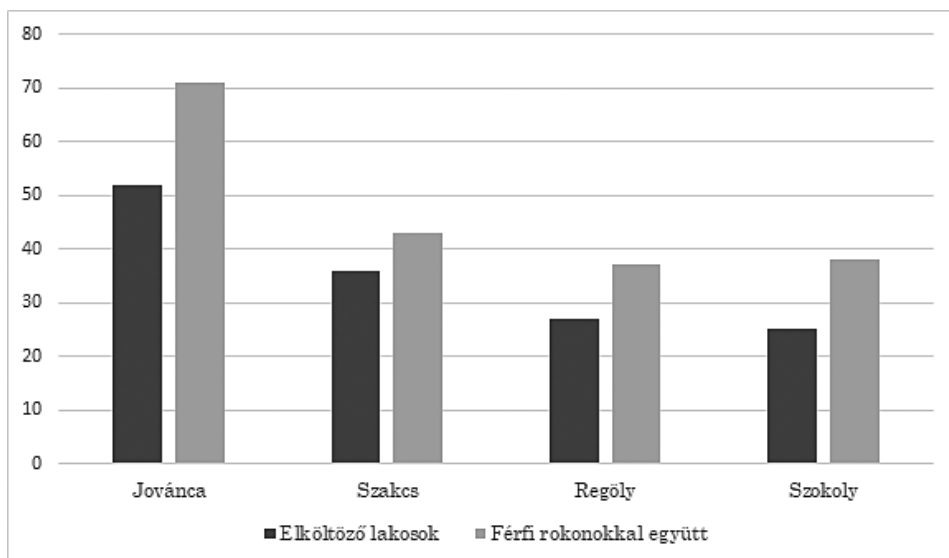
³⁹ Uo.

⁴⁰ Máté Gábor: „Búcsúról búcsúra hordozván és olvastatván a kontraktust”. Döbrököz szabadosai és a község benépesítése a Rákóczi-szabadságharc után. In: Gaál Zsuzsanna – K. Németh András (szerk.): *A Wosinsky Mór Múzeum Évkönyve XXXVII.* Szekszárd, 2015, Wosinsky Mór Megyei Múzeum (a továbbiakban: Máté, 2015.), 301. p.

⁴¹ Máté, 2015. 302. p.

irányultak. A hatalmas kiterjedésű dél-dunántúli Esterházy birtokok zömében az 1710-es években népesültek be újra, főként nyugat- és közép-dunántúli (Zala, Vas, Sopron, Veszprém vármegyei), illetve baranyai telepésekkel.⁴² Jelen tanulmány a szakirodalomban kevésbé vizsgált, Somogyból induló migrációt állítja a középpontba. A Somogy vármegyéből elvándoroltak esetében a célállomások között első helyet a Tolna vármegyei Jovánca⁴³ foglalja el, ide 52 főt regisztráltak, ha hozzászámítjuk a magukkal vitt fiaikat és férfi rokonaikat, akkor összesen 71 ide távozóról beszélhetünk. A második helyen a szintén a dombóvári uradalomhoz tartozó Szakcsot kell említenünk,⁴⁴ ahova 36 jobbágys és összesen 43 férfi költözött. Két olyan település van még, ahova 20 feletti létszám érkezett: Regölybe 27 jobbágys (37 fő) és Szokolyba 25 jobbágys (38 fő). Mindkét település az ozorai uradalomhoz tartozott.⁴⁵

A Somogyból elköltözött jobbágys preferált célállomásai

Somogy vármegyéből Városhidvég (a forrásban Hidvégváros)⁴⁶ bocsájtotta ki a legnagyobb számú lakost, 32 főt (családtagjaikkal együtt 39). Innen a célállomás elsősorban a tőle mintegy 30 kilométerre fekvő Tolna vármegyei Miszla és a mintegy 10 kilométerre fekvő Keszi település volt. Karádról 23 (családtagjaikkal 37),

⁴² Szilágyi, 39–43. p.; Máté, 2015. 300. p.

⁴³ Ma Gyulaj.

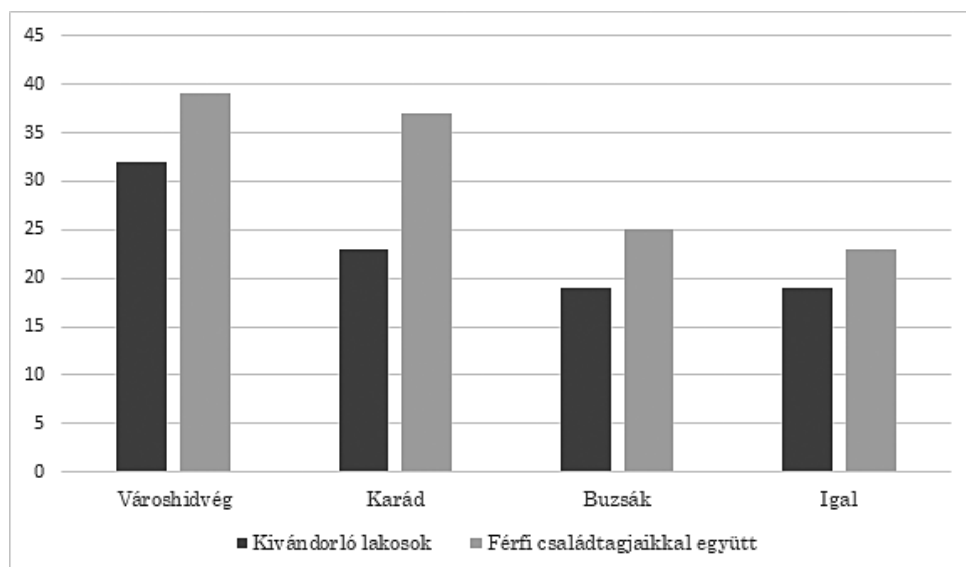
⁴⁴ Merényi Lajos: A dombóvári uradalom a XVIII. század elején. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1905. 12. sz. 320. p.

⁴⁵ Merényi Lajos: Az ozorai uradalom 1702-ben. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*, 1904. 11. sz. 304. p.

⁴⁶ Ma Szabadhidvég néven település Fejér megyében. A középkori eredetű település a török hódoltságot követően a Batthyány család birtoka volt. Városhidvéget, Faluhidvéget és Szabadhegyet 1922-ben egyesítették Szabadhidvég néven, és 1950-ig Somogy vármegyéhez tartozott, ekkor Fejérhez került. 2004. január 1-jével Szabadhidvégre módosították nevét.

Igalból 19 (családtagjaikkal 23), Buzsákról szintén 19 (családtagjaikkal 25), míg Lengyeltótiból 16 (családtagjaikkal 20) fő költözött át zömében Tolna vármegyei településekre.

A legtöbb jobbágyot kibocsájtó somogyi települések

Ezek mellett a legintenzívebb vándorlási kapcsolat Karád és Jovánca (9 fő, családtagokkal 17), Igal és Regöly (13 fő, családtagokkal 16), Lengyeltóti és Jovánca (8 fő, családtagokkal 11), valamint Gyugy és Szakcs (családtagokkal együtt is 8 fő) között volt. Látványos, hogy a vándorlók legnagyobb részben Somogy vármegye északi és északkeleti részéből vándoroltak Tolnába. Kiemelkedik egyrészt a Buzsák–Gyugy–Karád–Látrány–Lengyeltóti–Osztopán–Somogyvamos–Somogyvár–Szőlősgyörök–Táska települések által alkotott térség,⁴⁷ ahonnan 123 jobbágy (családtagjaikkal együtt 162) távozott (közülük 82 Tolnába), másrészt az (Balaton)Endréd–(Sió)Jut–(Balaton)Kiliti–Faluhideg–Városhidvég által kijelölt régió, ahonnan 75 (családtagjaikkal együtt 83) jobbágy költözött keletebbre.

A nagyobb volumenű telepítések az Esterházy-uradalomhoz, pontosabban az uradalmi tisztekhez köthetők.⁴⁸ A telepítésekben érdekelt uradalmak a saját mezőgazdasági termelésük talpra állítását tartották szem előtt. A herceg Esterházy család nem folytatott szervezett telepítést külföldről, hanem merőben más stratégiát követett. A dombóvári és az ozorai disztriktumokban (kerületekben) elmaradott gazdálkodás folyt, így szükség volt tömeges munkaerőre. Az uradalom stratégiája abból állt, hogy egyrészt minél előbb megfelelő számú munkáskézre tegyenek szert az

⁴⁷ Vö. Máté, 2013.

⁴⁸ Az említett, Igalból Regölybe való költözés 1715-ben Szabó Gyula ágensi tevékenysége révén történt, míg az 1715-ös tengődi, az 1717. évi keszi áttelepítés Takács Mihályhoz, a jóváncai transzmigráció Tóth Gergelyhez köthető. Szilágyi, 1983. 40. p.

elhagyott településeken, utána pedig inkább az életképes és nagyobb településekre koncentrálják a jövevényeket.⁴⁹ Azzal együtt, hogy az Esterházy családnak érdekében állt a jobbágyság átköltözése, szempontként megjelent, hogy csak „rendezett előéletű” jobbágyság érkezzenek, akik előző lakhelyükön teljesítették a kötelezettségeiket. Tolna vármegye már 1714-ben – a törvényeknek megfelelően – statútumot alkotott ezzel kapcsolatban: akik az adófizetés alóli mentesség reményében vagy „nyughatatlanságuk” következtében költöznek el, azok jogtalanságot követnek el és kárt okoznak. Ennek értelmében őket vagyonuk elvesztésével, börtönbüntetéssel, befogadójukat pedig 200 forint bírsággal sújtották.⁵⁰ Az MNL Tolna Megyei Levéltára 1718-as összeírása jól mutatja e témakör jelentőségét. Jovancánál azt a megjegyzést olvashatjuk, hogy a lakosok nagyobb része (20 fő) más vármegyéből érkezett, akik eskü alatt vallották, hogy előző lakhelyükön minden közösségi terhüket teljes mértékben törlesztették,⁵¹ Regöly esetében szintén megemlíti a forrás, hogy az ide érkezők terheiket megváltották.⁵² Közvetett módon a tolnai összeírásnak a jobbágyság érkezési idejére vonatkozó megjegyzései is bizonyíthatják az adóterhek korábbi megfizetését. Az egykori somogyi jobbágyság szinte kizárólag ünnepnapokon, ünnepnapok környékén érkeztek Tolnába, azaz az adófizetési határnapokon (in festo Sancti Georgi; in festo Sancti Martini, in festo Sancti Michaelis) vagy közvetlenül azok után.

Az elvándorlás okai igen összetettek lehettek, akár az eredeti lakhelyhez kötődő problémákat, nehézségeket, akár a választott település, uradalom által kínált pozitívumokat, akár természeti, akár társadalmi, gazdasági szempontokat tekintünk.⁵³ Az itt vizsgált összeírás fejlécén a jobbágyság távozásának (vélt vagy valós) okaként az alkalmasabb munka (pro laboribus aptis) keresését említették.⁵⁴ Ez az általános kitétel összességében reálisan adja vissza a legfőbb motivációt, amelyet párhuzamos források bevonásával cizellálhatunk. A Tolna vármegyei összeírásban (Ö 275.) olvasható megjegyzésekből következtethetünk a migrációt választók vagyoni helyzetére. Részben neutrális közlésekkel találkozunk, amelyek értelmében az érintettek teljesítették, kielégítették korábbi lakhelyükön a velük szemben támasztott elvárásokat, de olvashatunk olyan egzisztenciális helyzetekről, amelyek érthetővé teszik a lakhelyváltást. Venceslaus Babodi (aki a conscriptio transmigrantiumban is szerepel, két fiával vagy rokonával) Somogyvárról érkezett az övéivel, mindenétől megfosztva („omnibus bonis privatus, solus nudus cum suis appulit”).⁵⁵ A csoportos távozásokban

49 Spannenberger Gabriella – Spannenberger Norbert: A németek 18. századi betelepítése: politikai és/vagy gazdasági folyamatok összessége? *Századok*, 2018. 1. sz. 20. p. (A továbbiakban: Spannenberger–Spannenberger, 2018.)

50 Link, 2004. 32. p.

51 „Potior pars incolarum, qui essent No. 20. ex aliis comitatibus advenerunt, sub juramento fassi sunt, se usque ad praesens hybernium in illis locis ubi habitabant, inarestatis ipsorum ibidem existentibus facultatibus omnia communia onera maxime quantum portionale plenarie exolvere et supportasse.” MNL TML IV. 1. d. Ö 275. 5. p.

52 „omnique suo onere ex omni parte persoluta” MNL TML Összeírások. Ö 275. 1. p.

53 Vö. Marczali, 1898. 103–104. p.

54 MNL SML Összeírások. Ö 139., Ö 140., Ö 141. p.

55 MNL TML Összeírások. Ö 275. 3.

közrejátszhatott a saját vagy szomszédos birtokos negatív hozzáállása, bár ezeket csak közvetett információk alapján igazolhatjuk. Az 1715. szeptember 30-án Kaposváron tartott vármegyegyűlésen Festetics Pál Magyaratád földesuraként a vármegye közönsége előtt tiltotta el Igal lakosait a praedium használatától.⁵⁶

Az 1710-es évek végén, 1720-as évek elején készült összeírások arra is rámutatnak, hogy a beköltözők jelentős része nem maradt meg a transzmigrációs összeírásban feltüntetett településeken.⁵⁷ Az MNL Baranyai Megyei Levéltárában található 1719. évi összeírás csak a beköltözők kis töredékét találja a Somogy vármegyei összeírásban felvettek közül (a Kaposi és a Kanizsai járásból átköltözöttek közül három–három mágocsi, valamint mohácsi személyt).⁵⁸

A vizsgált összeírás több szempontból is igazolja Csapodi Csaba korábban említett egyes megállapításait, ugyanakkor árnyalja azt a gondolatát, hogy a vándorlás „titokban” és „észrevétlenül” zajlott. Az MNL Somogy Megyei Levéltárában található forrás igen plasztikus képet nyújt számunkra az 1710-es évek második felének népességmozgásairól, illetve azok irányairól, Somogy „kibocsájtó potenciáljáról”, továbbá fontos adalékként szolgál az Esterházy hercegi család gigantikus méretű dél-dunántúli földesúri komplexumának kialakulásához.⁵⁹

56 Tóth Péter: Somogy vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei (1658–1718). Kanyar József (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 21.* Kaposvár, 1990, Somogy Megyei Levéltár, 50. p.

57 Szilágyi, 1983. 59. p; Wellmann, 1989. 36. p; 45–49. p; Szita, 1993. 10. p.

58 Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára IV. 6. c. Baranya vármegye adószedőjének iratai. Háziadó összeírások (1711–1752). 6. kötet 121. és 373. p. Vö. Dr. Horváth Árpád: *Szakcs mezőváros története.* Szakcs, 1969. Szakcs Községi Tanács V. B. 54. p. Érdekes, hogy a Baranya vármegyei összeírásban új lakóhelyükön már nem jelölték „neoadvena” kitétellel a somogyi transzmigrációs összeírásban szereplő személyeket.

59 Spannenberger–Spannenberger, 2018. 14. p. Tolna vármegye 1710–1720 között minden nehézség ellenére nagyarányú fejlődés útjára lépett. 1710-ben még csak 17 helységet írtak össze, 1720-ban már 60-at. Szilágyi, 1983. 110. p.

A FORGÁCH GRÓFOK NAGYGOMBÁN CSALÁD- ÉS URADALOMTÖRTÉNETI MEGKÖZELÍTÉS (1810–1947)

HUSZÁR MIHÁLY

Bevezetés

A főúri famíliák történetének kutatása során a birtokok mérete, a gazdálkodás szakágai alapvetően meghatározó vizsgálati szempontokat jelentenek. Úgy válhat érdekessé az adatsorok összehasonlítása, ha megismerjük közben egy olyan grófi családnak a 19. század folyamán középirtokossá vált ágát, amely végül a 20. század elején vagyonméretében visszakapaszkodott a nagybirtokos rétegbe. A Nyitra megyéhez tartozó Zobor-alján található Gímes (ma Jelenec, Szlovákia) település ősi birtokos családja, a Forgáchok uradalmainak vizsgálatával szeretnénk bemutatni, hogy házasságokkal, örökségekkel, rossz vagy jó döntésekkel, politikai változások hatására miképpen gyarapították vagy veszítették el a 19–20. században a földvagyonaikat.¹

Ebben az írásban a Nagygombán (ma Marcali településrésze) 1810-ben házassága révén birtokba kerülő gróf Forgách XI. Ferenc Xavér (1782–1862) utódairól, a birtokaikról és az uradalmairól lesz szó. Három fia közül Móricot (1813–1880) és III. Antalt (1818–1899) mutatom be. A harmadik fiú, Ágoston (1813–1888) egyházi pályára lépett (esztergomi nagyprépost lett) és nem kötődött a családi birtokokhoz. Az őket követő generációt képviseli az előbbi fia, IV. Károly (1840–1900) és az utóbbi fia, Béla (1851–1940).

1 Lásd példaként a hasonló Marcali járásbeli és más Somogy megyei családtörténeti tanulmányokat: Huszár Mihály: Oroszlános címer és Luther rózsza. A vései Véssey család története 1946-ig. In: Gyánti István – Kult László (szerk.): *Tanulmányok Ódor Imre emlékére*. Pécs, 2018, Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, 245–256. p.; Papp Viktor: Fösvény és tékozló dzsentrik? Egy Somogy megyei nemesi família története a 19. században. *Aetas*, 2020. 1. sz. 71–92. p.

Forgách.

A Forgách-címer

(Forrás: Baranyai Béla: Somogy vármegye nemes családai. In: Csánki Dezső /készítette/: *Somogy vármegye*. Budapest, [1914], Országos Monografia Társaság, 609. p.)

Forgách Mór portréja

(Forrás: Eliáš, Miroslav: *Forgáčovci. Šľachtický rod z Gýmeša*. Trenčín, 2010, Občianske združenie Forgach de Ghymes, 67. p.)

Forgách III. Antal portréja
(Forrás: Eliáš, Miroslav: *Forgáchovci*.
Šľachtický rod z Gýmeša. Trenčín,
2010, Občianske združenie Forgach
de Ghymes, 70. p.)

Forgách IV. Antal portréja
(Forrás: Eliáš, Miroslav: *Forgáchovci*.
Šľachtický rod z Gýmeša. Trenčín,
2010, Občianske združenie Forgach de
Ghymes, 78. p.)

A nagygombai birtok utolsó ura, Forgách IV. Károly egyetlen fia, V. Károly (1880–1947) volt, akinek sikerült a gimesi rokona, III. Károly (1825–1911) örökébe lépnie, így a birtoktesteket és uradalmakat egyesítenie.² A Forgách-uradalmakat végül a második világháborút követő államosítások szüntették meg.

Gróf Forgách V. Károly és felesége, báró Révay Margit az 1930-as években
(Forrás: Marcali Múzeum Fényképtára.)

A Forgách-gazdaság helyszínei

A birtok

Kis- és Nagygomba – egykor két önálló – település a Marcali-hát keleti oldalán, a balatoni Nagyberkek szélén helyezkedik el. A 18. század végétől mindkét település közbirtokossági (compossessor) falunak számított. A 2-300 fős lakosságú, templom nélküli Kisgombán az evangélikus vallású Thulmon család és rokonsága (például a Gömbös és a Bárány család) osztozott. A település a 19. század közepén beolvadt Nagygombába. Az 5-600 fős lakosságú Nagygomba földjein a 18. század végétől a katolikus Deseő család és rokonsága (Stephaichok, Hunkárok, Paissok) osztozott. A mezőgazdaság jelentős ágát képezte a szőlőtermesztés és bortermelés, hiszen Nagygomba szinte minden nemesének és

² Eliáš, Miroslav: *Forgáchovci. Šľachtický rod z Gýmeša*. Trenčín, 2010, Občianske združenie Forgach de Ghymes, (a továbbiakban: Eliáš, 2010.) 66–70., 74–75., 77–78., 86–87. p.; Vásárhelyi Miklós – Szluha Márton: *Magyar császári és királyi kamarások ősfái. 1740–1918*. Budapest, 2005, Heraldika Kiadó, (a továbbiakban: Vásárhelyi–Szluha, 2005.) 454. p. A tanulmányban – követve a Miroslav Eliáš által összeállított családtörténetet – a hasonló keresztnévű családtagok megkülönböztetésére római számokat alkalmaztunk.

jobbágy lakójának volt birtoka a szőlőhegyen. A híres költőnek, Berzsenyi Dániel niklai földbirtokosnak például 22 hold szőlője és egy présháza volt a kisgombai szőlőhegyen.³ 1873-ban egyesült a két település, amely így a nagygombai templomával, a nemesi családok udvarházaival, uradalmaival és az 1858-ban összeírt 1160 főnyi katolikus lakosságával kiemelkedett a környék községei közül.⁴

A Forgách család gombai ága ugyan rendelkezett grófi címmel, ám gazdasági pozícióit tekintve, középbirtokosként helyezkedett el a somogyi nemesség között. Birtokuk nagyságával az első családnak számítottak Nagygombán, ám meg sem közelítették a több tízezer holdas marcali Széchényi és a kéthelyi Hunyady családot vagy a hat-hétezer holdas középbirtokos Vésseyeket. Társadalmi helyzetüket tekintve egyenrangúnak számítottak a főúri családokkal, amit nagy részben tükröztek az egymást követő, birtokot öröklő férfitagok házassági szokásai is. Két köznemesi családtól eltekintve (szentviszlói Deseő, nemesdédi Stephaich) főnemesi famíliákból (báró Biela, báró Majthényi, gróf Migazzi, báró Révay) választottak feleséget maguknak.

Gazdasági értelemben a középbirtokosok birtokpolitikája alapján szervezték meg az uradalmait. Az első, akinek a tulajdonairól adattal rendelkezünk, gróf Forgách XI. Ferenc Xavér volt, aki 1810-ben Pesten kötött házasságot Deseő Judittal (1791–1873), Deseő Imrének, gróf Széchényi Ferenc marcali uradalma „praefectusának” és barkóczi Rosty Jusztinának leányával, aki nővérével együtt örökölte a nagy- és kisgombai birtokokat.⁵ Jelenleg nem tudjuk, hogy milyen összeköttetések alapján, miképpen jött létre ez a házasság, egy felvidéki, elég tehetős főnemesi és egy címe és birtokai alapján sem kimagasló köznemesi család között. Forgách gróf egy 1835-ös kimutatás szerint az összes 1960 holdnyi kisgombai földből csupán 96 holdnyt birtokolt, míg a legnagyobb területtel, 515 holddal a Thulmon család rendelkezett.⁶ 1849-ben a nagygombai földeken harminchárom „compossessor” osztozott, akik közül birtoka nagysága alapján Forgách XI. Ferenc Xavér 625 magyar holddal az első volt, míg Tallian Gábor 126 holdon gazdálkodott, a többiek pedig 20–50 holdas kisbirtokosok voltak.⁷

Az első nagygombai Forgách gróf a kis- és nagygombai birtokokon kívül Kelevíz határában rendelkezett felesége, Deseő Judit révén földekkel. Kelevíz falut a Deseő család már 1726-ban birtokolta, ám később, a 19. század elején csak a község földjeinek egy része került a Forgáchok birtokába. Egy 1848-as telekkönyv szerint

3 Móricz Béla: *Marcali múltja az első világháborúig*. Marcali, Múzeum–Polgári Marcaliért Egyesület (a továbbiakban: Móricz, 2012), 460–461. p. A Thulmon családhoz tartozott, így némi kisgombai birtokkal rendelkezett Noszlopy Gáspár, az 1848–49-es szabadságharc kormánybiztosa, utóbb

4 gerillavezér is.

5 Ua. 475. p.

Nagy Iván: *Magyarország családai címerekkel és nemzékrendi táblákkal*. Tizedik kötet. Pest, 1863,

6 Ráth Mór kiadása (a továbbiakban: Nagy, 1863.), 778. p.

Móricz, 2012. 462. és 736. p. Érdekeségként megjegyzendő, hogy a 15 közbirtokos között találjuk Berzsenyi Dánielt, a Niklán élő földbirtokost és költőt 124 holddal, valamint Noszlopy Antalt – Noszlopy Gáspár édesapját is –, aki 53 holdnyi birtokával a kisebb kisgombai birtokosok közé tartozott.

7 Ua. 471–472. p.

Forgách XI. Ferenc Xavér és Tallián Gábor együtt 430 holddal „megelőzte” gróf Széchényi Pál marcali (67 hold); Boros Imre (65 hold), Hunkár és Simon (63 hold) és Stephaich Gáspár (59 hold) gombai lakhelyű földbirtokosokat.⁸

Forgách IX. Ferenc Xavér elsőszülött fia, Móric örökölte apja birtokainak az egyik részét, így hazatérése után, 1850 körül vagyonának alapját a 479 magyar holdnyi urasági birtoka mellett 31 holdas szőlője és prэшháza, kétholdnyi belső telkei és három holdas kastélykertje jelentette. Ezeken felül Kelevíz határában megörökölt még 26 holdat, testvére, III. Antal pedig 18 holdat. Ennek a magyarázata az lehet, hogy a 19. század második felében a korábbi, 430 holdból 386-ot valószínűleg a Lehner családnak és másoknak adtak el, mivel messze feküdtek a gombai birtokoktól. Mindezzel a döntéssel a célja a földbirtokkoncentráció volt. Forgách Móric 1863-ban továbbá megvásárolta még a Csorba Eduárd kaposvári szolgabíró által bírt, Kisgombán fekvő 70 holdnyi szántót és rétet.⁹ Volt még egy nagyobb birtokteste a Marcalitól nyugatra található Horvátkút település határában lévő úgynevezett Nyíres-dűlőben is. Itt a Nyírespusztának nevezett, gazdasági épületeket és lakóházat magában foglaló területhez 70 hold szántó, 60 hold erdő és 1 hold legelő tartozott. Egy 1814-es összeírás szerint már a Deseő család is rendelkezett itt némi birtokkal.¹⁰

1893-ban Forgách Móric fiának, Forgách IV. Károlynak a nevéen („Forgách Károlyné gr. örök[ösei].”) összesen 795 holdnyi birtok volt, amelyet 512 hold szántó, 207 hold rét, 11 hold szőlő, 11 hold legelő és 5 hold kert alkotott. Összehasonlításképpen ekkor a szomszédos marcali Széchényi-birtok összesen 7410 hold volt, amely 3518 hold erdőből, 2747 hold szántóból és 7 hold szőlőből állt. Gombától északra a kéthelyi Hunyady család közel 5800 holdja terült el.¹¹ Egy 1943-as birtokösszeírásban gróf Széchényi Andor Pál nevéen 18 952 holdat találunk, míg Forgách IV. Károly fiának, V. Károlynak (aki akkor már badacsonytomaji lakos volt) birtokában 759 holdnyi birtok volt, amely valószínűleg a gombai és a tomaji földeket és szőlőket is jelentette.¹²

Forgách IX. Ferenc Xavér másik fiának, Forgách III. Antal Nagygyombán 1848-ban 110 hold földet, 17 holdnyi belsőteltet, 6 holdnyi kastélykertet, 38 holdnyi rétet, 31 holdnyi szántót és 32 holdnyi – közte 16 holdnyi dézsmás, jobbágyművelésű – szőlőt bírt. Amint fentebb látható, Kelevízen 18 holdnyi földdel is rendelkezett.¹³ Az előzőekben említett 1893-as összeírásban ugyanekkor már nem szerepelt, mert valószínűleg 100 hold alá csökkent a birtokmérete, s így a 100 hold feletti összeírt földbirtokosok listájából már kimaradt.¹⁴

8 Reiszig Ede: Somogy vármegye községei. In: Csánki Dezső (főszerk.): *Somogy vármegye*. Budapest, [1914], Országos Monografia Társaság (a továbbiakban: Reiszig, [1914.]), 90. p.; Móricz 2012. 471–472. p.; H. Rádics Márta: *Lehnerpuszta*. Marcali, 2008, Múzeum Alapítvány–Lehner Antal (a továbbiakban: H. Rádics, 2008.), 15–16. p.

9 Móricz, 2012. 457., 480. p.; H. Rádics, 2008. 16–17. p.

10 Móricz, 2012. 444–446. p.

11 Németh József (szerk.): *Magyarország földbirtokosai*. Budapest, 1893, Országos Magyar Gazdasági Egyesület (a továbbiakban: Németh, 1893.), 278. p.

12 Gudenus János József – Szentirmay László: *Összetört címerek. A magyar arisztokrácia sorsa és az 1945 utáni megpróbáltatások*. Budapest, 1989, Mozaik Oktatási Stúdió (a továbbiakban: Gudenus–Szentirmay, 1989.) 265. és 431. p.

13 Móricz, 2012. 483. p.; H. Rádics, 2008. 17. p.

14 Németh, 1893. 278. p.

Forgách III. Antal 1850-ben Iharosban vette feleségül kesselőkeői Majthényi Anna bárónőt (1831–1908), az Inkey család egyik örökösét, akinek hozományaként a birtoka kiegészült a Zala vármegyei Szigligeten fekvő közel 25 holdnyi területtel, az úgynevezett Ciframajorral és a – 18. században a tóti Lengyel család által építtetett – kúriával. A szintén Zalához tartozó Hegymagason további 375 hold nagyságú birtok jutott így Forgách III. Antal családjához.¹⁵ A szigligeti tulajdont 1873-ban fiuk, Forgách Béla kapta meg, miután megházasodott. Ám néhány év múlva átengedte bérletként azt a szomszédos birtokosnak, aki ugyancsak pár év múlva megvette és egyesítette a saját területeivel. Nem egészen egy évtized alatt Forgách Béla költekező életmódja, válása és hanyag gazdálkodása következtében vesztette el a család ezt a birtoktestet.¹⁶ A nagygyombai kastélyt a Forgách-örökösöktől, Bélától és Celestinától vásárolta meg Lengyel Pál gabonakereskedő, aki a marcali zsidó közösség egyik tehetős és tekintélyes családjának volt a tagja. 1900 körül földjeire kölcsönt vett fel, zálogba tette mindenét és megvette a kastélyt és a majorság épületeit, abból a célból, hogy a fellendülő sertés-kereskedelemhez telephelyet létesítsen. A kereskedő valószínűleg az 1895-ben kitört sertésvésztt követő, a századforduló éveiben tetőző, az állatkereskedelmet tönkre tévő pusztítás következményeibe bukott bele.¹⁷ Kénytelen volt adóságai rendezésére kiárúsítani az egész gazdaságát, majd miután minden felszerelést eladott, kivágatta – egy kivételével – a park fáit, s azokat is eladta, – legkésőbb 1907-re – elbontatta az addigra dűledező kastélyépületet.¹⁸

Gróf Forgách Antal egykori nagygyombai kastélyának tusrajza
(Készítette: Csomós László, 1963-ban. Forrás: Marcali Múzeum Adattára.)

15 Takács József – Szabó Tibor András – Balassa Dániel: *Szigligeti história I. Szigliget hites története*. Szigliget, 2015, Eszterházy Pince Szigliget Kft. (a továbbiakban: Takács–Szabó–Balassa, 2015.), 37–38. p.

16 Ua. 38–41. p.

17 Marcali Múzeum Adattára (a továbbiakban: MMA) Lsz. 2301. Csomós László: *Gróf Forgách Antal nagygyombai barokk kastélyának műleírása és tusrajzai*. (Kézirat.) 1963.

18 Lengyel József: *Bécsi portyák*. Budapest, 1970, Magvető Kiadó, 26. p.

A grófi uradalom elhelyezkedése jelentősen meghatározta Nagygomba településké-
pét. A Móricz Béla által közölt 1859-es helyszínrajz alapján a már említett Deseő-
Forgách-kastélytól nyugatra helyezkedtek el a cselédházak és az intézői lak. A kas-
tély előtti út nyugati oldalán feküdt a kertészkert. Ezek az épületek mára teljesen
eltűntek, lakóházak állnak a helyükön. A másik kastélynak a helyszínrajzán jól
elkülönülve megtalálhatóak a különböző uradalmi épületek, így a Forgách Móric ma-
jorságához tartozó kovácműhely, a birkaistálló (ma már nincsenek meg), a magtár,
az intézői lak és a cselédházak (amelyek ma is állnak). A térképen a Forgách család
telkei és földjei egy tagban láthatóak, csak itt-ott ékelődik másik nemesi vagy pa-
raszti telek közéjük.¹⁹

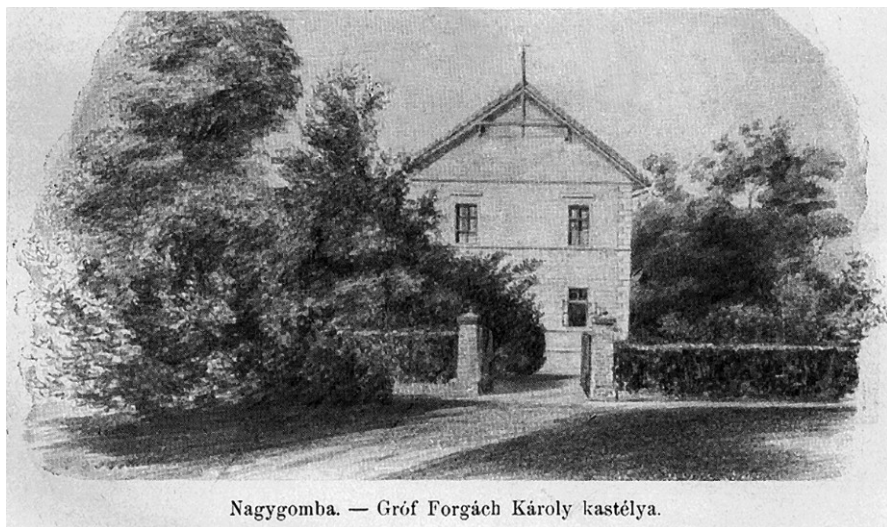

Nagygyomba belterületi térképe, rajta a Forgách család uradalmával
és kastélyaival

(Az 1859-es adatok alapján készítette Móricz Béla.

Forrás: Marcali Múzeum Adattára.)

¹⁹ Móricz, 2012. 487. p.

Nagygyomba. — Gróf Forgách Károly kastélya.

Gróf Forgách IV. Károly nagygyombai kastélya

(Forrás: Reiszig Ede: Somogy vármegye községei. In: Csánki Dezső /főszerk./: *Somogy vármegye*. Budapest, [1914], Országos Monografia Társaság, 143. p.)

Forgách Móric majorsága nevezetes volt állatállományáról és a településen elindított fásítási programjáról. Marcaliban ő vásárolt először az uradalmába cséplőgépet. 1862-ben és 1863-ban a Somogy Megyei Gazdasági Egyesület gépészeti szakosztályának a vezetőjeként a nyugalmazott katonatiszt jó példával elől járva hirdette a mezőgazdasági modernizációt. A Marcaliban rendszeresen megtartott mezőgazdasági kiállítások és versenyek szervezését bonyolította, és az ő földjén mutatták be a járás első aratógépét is.²⁰ A gazdálkodás másik részterületét jelentette a Nagyberekben kialakított tőzegtelep, ahol egy sajtológéppel tőzegtéglát, úgynevezett „turfát” készítettek. Ezzel fűtötték az uradalom malmának gőzgépeit, a felesleget pedig eladták.²¹ 46 éven keresztül, 1880-tól nyugdíjazásáig állt az uradalom alkalmazásában Bacher Antal, aki gazdatisztként kezdett, majd intézői, főintézői posztokon dolgozott.²² Hosszú szolgálati ideje mögött valószínűleg a magas gazdálkodási tudást és a megbízhatóságot sejtethjük.

Amikor 1900-ban Forgách IV. Károly Bécsben meghalt, Nagygyomba 1240 fős település volt, s lakossága tíz év múlva már elérte az 1500 főt, a házak száma pedig 265-re gyarapodott. A „compossessor” családok közül csak a Stephaich (293 hold) és a Forgách (716 hold) maradt jelentős, a többiek elvesztették birtokaikat, tisztviselői pályára léptek, lesüllyedtek. A kisbirtokos parasztok közül sokan szintén földjeiket

20 Gál József: Közművelődés – közműveltség a századfordulón Marcaliban. In: Kanyar József (főszerk.): *Marcali története. Várostörténeti tanulmányok. I.* Marcali, 1991, Marcali Város Önkormányzata (a továbbiakban: Gál, 1991.) 371–374. p.

21 MMA Lsz. A-122. Böröcz István: *Visszaemlékezve gyermekkoromra*. (Kézirat.) 1976. 2. p.

elvesztve zsellérsorba, uradalmi szolgálatba kényszerültek.²³ Nagygomba önállósága 1927-ben szűnt meg, ekkor „Marcali III. kerület” néven a terjeszkedő járási székhely része lett.

Az 1930-as évek végén a helyi lakosság körében általános vélemény volt, hogy a marcali Széchényi Andor Pál gróf uradalmához és vagyonához képest a gombai Forgách V. Károly „szegény grófnak” számít. Amíg 760 hold földdel bírt, addig a Széchényi-birtokok több mint 18 000 holdat jelentettek.²⁴ 1945 után azt is beszélték, hogy ha nem jön a második világháború, akkor rövid időn belül a marcali Sztelek, illetve Csomós építőmester családfőikkel rendelkező – amely jelentős kisgombai majorral, hengermalommal és szőlőhegyi birtokokkal rendelkezett – vagy a kisgombai földbirtokos Fábos família vásárolta volna fel Forgách V. Károly földjeit.²⁵ Amíg a gróf uradalmában még a marhák játszották a jelentős igavonó szerepet (a szántástól a cséplőgép meghajtáson át a szállításig), addig Csomós Gergely építőmester kisgombai majorjában, valamint Fábos István szintén ottani mezőgazdasági vállalkozásában korszerűbb gazdálkodás folyt, például már traktor által hajtott cséplőgépet használtak.²⁶

Arra vonatkozólag jelenleg nincsen pontos adatunk, hogy a gombaiak mit tudtak a gimesi uradalomról és a gróf egyéb jövedelmeiről. Ezek alapján azért nem számított „szegény grófnak” az utolsó gombai Forgách.

A gombai és badacsonytomaji szőlőbirtok

A Forgách család a Marcali-háton – a többi gombai nemesi családokhoz (például Thulmon, Hunkár, Paiss família) hasonlóan – a 19. század elejétől szőlőbirtokkal rendelkezett. Valószínűleg a 19. század közepén építették az első zsúptetejű (rozszalma kötegeiből készített), vályogfalú pincéjüket a Gombához tartozó Öreg-hegyen.²⁷ Egy 1932-es összeírás szerint ez a szőlőbirtok 12 holdnyi területet jelentett, többet, mint amit gróf Széchényi Andor Pál (8 hold) és Csomós Gergely (6 hold) bírt.²⁸ Forgách V. Károly Marcalin kívül Badacsonytomajban is rendelkezett egy holdnyi szőlőbirtokkal, ahol 1915-ben építtette fel a pincével ellátott villáját.

22 F. Szabó Géza (főszerk.): *Somogy vármegye és Kaposvár megyei város általános ismertetője és címtára az 1932. évre*. Kaposvár, 1932, Vármegyei Tisztviselők Országos Egyesülete (a továbbiakban: F. Szabó, 1932.), 248. p.

23 Móricz, 2012. 475–476. p.

24 Gudenus–Szenirmay, 1989. 265. és 431. p.

25 Kovács József (1933-) és Mihalics Géza (1930-) marcali lakosok szíves közlése.

26 Fábos Gyula: *A kulák fia*. Bloomington, 2014, iUniverse LLC, 13–14. p.

27 MMA Háncs Magdolna – Szép Tünde: *A Marcali szőlőhegyi pincék története*. (Kézirat.) 1981. (A továbbiakban: Háncs–Szép, 1981.) 3–7. p. A zsúp- és nádtetős építkezési stílus elterjedt volt a Marcali-hát szőlőhegyein, a téglá és cserép használata a 20. századtól vált általánossá.

28 F. Szabó, 1932. 251. p.

A badacsonyi Forgách-villa látképe az 1930-as években
(Forrás: Marcali Múzeum Fényképtára.)

Az idénymunkákra (metszés, szüret stb.) rendszerint a gombai uradalom vincellérjeit és cselédjeit vitte el. Gombán az 1920–30-as években a kitűnően felkészült szakember, Hagony Ferenc pincemester irányította a szőlőművelést és a bortermelést.²⁹ A Forgách-borokat Budapestre is szállították, versenyeken szerepeltek velük, és neves vendéglőkben, például a Kis Pizskosban árulták azokat.³⁰ A gombai pince 1936-ban egy tűzeset következtében leégett. A ma – a régítől északabbra – álló pinceépületet Fördös Lajos intéző elgondolása alapján építették meg. Forgách V. Károly 1945–46-ig birtokolta, majd államosították. 1989-ig a marcali termelőszövetkezet használta, majd magántulajdonba került át, ma vendéglátóhely.³¹

A Forgách-hitbizomány Gímesen

A Forgáchok ősi birtokközpontját, amely az egykori Nyitra vármegyében található, amelyet 1226-ban II. András király adományozta Ivanch fia Ivánkának. Az ő fia, András (1210 körül–1277 körül) – a muhi csatában IV. Béla király életének megmentője, majd kamaragróf – építtette fel Ghymes várát, amelynek a romjai ma is a település felett magasodnak.³² Néhány rövidebb időszakot leszámítva, 719 esztendőn át, az 1945-ös államosításig a család tagjai birtokolták a települést.

A birtokvagyonot még 1725-ben hitbizománnyá alakította át Forgách V. Pál (1677–1746). A 19. században egymást követően négy, a gímesi ágból származó családtag tulajdonában volt: előbb Forgách IV. József (1750–1813), aztán testvére,

29 Szűcs Istvánné Hagony Ilona (1936–2016) marcali lakos szíves közlése.

30 Szabó Béla (1937–) szigetszentmiklósi lakos szíves közlése.

31 Háncs–Szép, 1981. 8. p.

32 Eliáš, 2010. 10–15. p.

XII. Miklós (1767–1850), majd az előbbi fia, II. Károly (1780–1859) és végül unokája, III. Károly bírta azt.³³ Az 1897-es gazdacímterében 8795 kat. holdnyi erdő mellett 952 holdnyi szántóföldet, 564 holdnyi rétet, 49 holdnyi legelőt, 19 holdnyi kertet és 2 holdnyi szőlőt írtak össze ott. A hitbizomány részét képezte a gimeskosztolányi (ma Kostolany pod Tribečom), a koloni (ma Kolínany) és a velsici (ma Velčice) birtoktest is. A gazdálkodást tekintélyes méretű juhállománnyal egészítette ki. A Forgách-vagyonhoz tartozott az említettekén kívül a Bars (ma Starý Tekov) körül fekvő 4270 holdnyi földterület is. Az összeírásban báró Edelsheim-Gyulay Lipót 2963 holdas – többek között 1275 holdnyi szántóföldből és 1364 holdnyi erdőből álló – felsőelefánti nagybirtokos követte, míg a harmadik helyen 2741 holddal a Berencs (ma, Branč) és Gerencsér (ma, Hrnčiarovce nad Parnou) településeken birtokló nyitrai székeskáptalan állt.³⁴

Forgách III. Károly, amellelt, hogy fél évszázadon keresztül egyedül birtokolta a kiterjedt erdőségeket is magába foglaló uradalmat, legendás alakja volt a magyar vadászati társadalomnak. 1868-ban telepítette be a muflonokat a Tribecs-hegységben található erdőkben kialakított 240 hektáros vadasparkjába, amelyből 1883-ban – a kerítések lebontását követően – végleg szabadon engedték az állatokat. Számos afrikai, európai és hazai vadászatának a trófeáival díszítette a kastélyát, bemutatta őket világkiállításokon, valamint a témában rendszeresen publikált. A Magyar Nemzeti Múzeumnak többször adományozott trófeákat.³⁵

Forgách III. Károlynak nem volt törvényes gyermeke, így 1911-ben örökösének a gombai ágból származó V. Károlyt választotta ki. Ennek a magyarázata az volt, hogy őt tekintette legközelebbi rokonának, közös ősük, Forgách IV. Pál révén.³⁶ Az 10 318 kat. holdnyi gimesi hitbizomány és a 800 holdnyi nagygombai birtok így a gombai gróf tulajdonában egyesült, aki egy évvel korábban 1910-ben Budapesten kötött házasságot báró Révay Margit Máriával (1883–1954). A Forgáchok közül a korábbi évszázadokban többen is rokonságba kerültek a Révayakkal, amely család birtokai Kisselmec (ma Turčianská Štiavnička, Szlovákia) körül helyezkedtek el.³⁷ A gimesi központú hitbizományhoz 1918-ban gróf Forgách V. Károlyné 438 holdnyi felsőszelezsényi (ma Sľažany) birtoktestet vásárolt.³⁸ Forgách III. Károly

33 Ua. 92–93. p.; Katona Mór: *A magyar családi hitbizomány*. Budapest, 1894, Franklin-Társulat, 364. p. Forgách III. Károly negyedik felmenője, míg Forgách V. Károly hetedik felmenője volt.

34 *A magyar korona országainak mezőgazdasági statisztikája. Második kötet. Gazdacímter.* Budapest, 1897, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 36–37. p.

35 Eliáš, 2010. 74–75. p.; Fehér Sándor (szerk.): *Gimes évszázadai. (1113-2003)*. Pozsony, 2003, AB-ART (a továbbiakban: Fehér, 2003.), 74., 76. és 139–141. p.

36 Eliáš, 2010. 92–93. p. A halála után 43, a gróffal való kapcsolatára hivatkozó környékbeli asszony jelentkezett az örökségért.

37 Gudenus János József: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája. Első kötet (A–J)*. Budapest, 1990, Natura Kiadó, 422. p.; Justh, Edmund: *Príbehý turčianskeho Poľovníka*. Bratislava, 2011, AXIMA, 178. p.; Eliáš, 2010. 86. p.; Bártfai Szabó László: *A Hunt-Pázmán nemzetségbeli Forgách család története*. Esztergom. 1910, 650. p.

38 Fehér, 2003. 140. p.

50-60 milliárd koronás (1924-es értékben számolt) magánvagyonát szintén megörökölte a gombai birtokos. Ugyanakkor az örökösödés körül nem minden lehetett jogszerű, hiszen a korabeli sajtóban évekkel később is erről cikkeztek.³⁹

A gimesi kastély udvari nézete
(Huszár Mihály felvétele, 2016)

Forgách V. Károly azzal folytatta elődje 1864-ben megkezdett erdészeti gazdálkodását, hogy 1916-ban létrehozta az „Erdőkerülő Hivatalt”, amely az uradalom részeként működött és az 1772,7 hektárnyi erdőgazdaságot gondozta. Nagyrészt fakitermelést folytattak, elsősorban jó minőségű tűzfát értékesítettek. Számos fafajta (például akác, lucfenyő, borókafenyő) telepítésével arra törekedtek, hogy minél szélesebb körű, minél jövedelmezőbb legyen a kitermelhető faállomány. Az uradalom másik gazdálkodási ágazataiba tartozott a szőlőtermesztés, az állattartás és a közel 1000 holdon a folyó szántóföldi növénytermesztés. A település határában ma is megtalálható az a halastó, amely színesítette a gazdálkodást.⁴⁰

39 Vér György: Tizenhárom év után derült ki, hogy meghamisították gróf Forgách Károly ötvenmilliárdos végrendeletét. *Az Est*, 1924. szeptember 11. 6. p. A történet szerint a betegeskedő gróf orvosával, dr. Thuróczy Károllyal készítettett végrendeletet, amelyben neki is hagyományozott 3-4 milliárd koronát. Ezzel szemben Forgách III. Károly halála előtt két hónappal egy más tartalmú végrendelet írt alá négy tanú jelenlétében. Ebből kimaradt az orvos, aki tiltakozott, hogy nem hiteles az elhunyt gróf aláírása. Forgách V. Károly és Thuróczy közösen indítottak bírósági eljárást, hogy tisztázzák a helyzetet. Írásszakértő megállapította, hogy az aláírás nem lehetett Forgách III. Károlyé, és a végrendeletet aláírásukkal utóbb hitelesítő tanúk pedig azt vallották, hogy az aláírás konkrét pillanatát nem látták, mivel a terem másik végében tartózkodtak. A Forgách család nem várta meg a bíróság döntését és peren kívül megegyezett az orrossal, akinek kifizették a korábban odaígért összeget, a végrendeletet pedig továbbra is érvényesnek mondták ki.

40 Eliáš, 2010. 133–137. p.

A vadgazdálkodás elsősorban a család politikai-társadalmi presztízst emelte, ahogy ezt a fennmaradt vadászati vendégeknyvv látogatói bejegyzései is tükrözik.⁴¹

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásával 1918 után létrejövő Magyar Királyság és a Csehszlovák Köztársaság megváltozott hatalmi környezetet jelentett. Amíg Magyarországon a földbirtokos rétegre szinte jogfolytonos törvények vonatkoztak és a politikai-gazdasági pozícióikat megtartották, addig a csehszlovák államban például megszüntették a nemesi titulusok használatát, a nagybirtokosi réteg pedig részben kiszorult a politikai színtérről. Gazdasági pozícióikat az új elit a csehszlovák földreformmal kívánta meggyengíteni. A 215/1919-es úgynevezett lefoglalási törvénnyel elsősorban a magyar nagy- és középbirtokos rétegtől vették el a kiosztandó területeket, vagy korlátozták tulajdon- és birtokhasználati jogukat (eladás, haszonbérbe adás). Az uradalmakat érintő lefoglalások miatt a cselédek és mezőgazdasági munkások elvesztették állásaikat, később helyzetüket a világgazdasági válság éveit tovább rontották.⁴² A nagybirtokosok érdekvédelmi egyesületbe tömörültek, amelynek 1919 és 1938 között Forgách V. Károly is a tagja volt. Nagyjából az 1930-as évek közepéig működhetett gazdaságosan a Forgách-uradalom, ám 1936-tól adóhátralék miatt többször is árverést tartottak a birtokon.⁴³ A szántóföldekből pedig számos alkalommal kisebb-nagyobb területeket adtak el, amelyeket a gimesi gazdák vásároltak fel.⁴⁴

A gróf az 1930-as évek végén a csehszlovák állam hazafias jelszavakkal meghirdetett felhívásaira adományozott kisebb-nagyobb (100–1000 korona közötti) összegeket, amely tettekkel – hasonlóan, mint Magyarországon – a társadalmi elvárásoknak akart megfelelni.⁴⁵ Forgách V. Károly és a felesége az év egy részét mindig Gimesen töltötte, ha nem tartózkodott itt, akkor az uradalom irányításával az unokatestvérének, Forgách Bélának a fiát, VI. Balázst (1890–1953) bízta meg.⁴⁶ Érdekes adalék az uradalmi szakemberek átfoglalkoztatásához, hogy a nagygyombai uradalmi intéző fia, ifj. Bacher Antal egy 1915-ös adat szerint Gimesen gazdatisztként dolgozott.⁴⁷

A Szlovák Nemzeti Tanács 1945. február 27-én kiadta az első vagyoni jogfosztó rendeletét. Ebben kimondta, hogy minden német nemzetiségűnek és 1938. november 1-jén csehszlovák állampolgársággal nem rendelkező magyar nemzetiségűnek, továbbá 50 hektár feletti mezőgazdasági birtokkal rendelkező magyar személynek, valamint hazaárulónak és a szlovák nemzet ellenségének a tulajdonát elkobozzák.⁴⁸ A 104/1945-ös rendelet alapján létrehozták azt a hivatalt, amely 1949-ig saját maga kezelte vagy bérbe adta az elkobozott földbirtokokat, köztük a Forgách-vagyont is. Egy, az 1946-os év elején

41 Borbély Rozália gimesi lakos szíves közlése (2016).

42 Fehér, 2003. 140. p.; Gaucsík István: *Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere 1945–1948*. Pozsony, 2013, Kalligram Kiadó (a továbbiakban: Gaucsík, 2013.), 167–168. p.

43 Miroslav Eliáš szíves közlése (2015).

44 Borbély Rozália gimesi lakos szíves közlése (2017).

45 Eliáš, 2010. 87. p.

46 Ua. 133–137. p.; Fehér, 2003. 74. p., Gudenus–Szentirmay, 1989. 265. p. Forgách VI. Balázs egyébként Tornyosapácán rendelkezett közel 1500 hold földbirtokkal.

47 Fehér, 2003. 110. p.; Móricz, 2012. 485. p.

48 Gaucsík, 2013. 153. p.

készített kimutatás szerint az említett rendelet alapján ezer eljárás során összesen 150 ezer hektár földet koboztak el, amelyeknek 34%-a magyarországi állampolgárok tulajdonában volt. Az utóbbiak közé 250 nagybirtokos tartozott, így Forgách V. Károly is, s mintegy 45 ezer hektárnyi földterületet érintett. Az említett 150 ezer hektár földterület 65,5%-át alkotta erdő, közte a gimesi és a gimeskosztolányi is.⁴⁹ 1946-ban a Forgáchok Erdőkerülő Hivatalát megszüntették, az Állami Erdőgazdaság tagegysége vette át a feladatait, köztük a vár felügyeletét is. 1948. október 1-én megváltoztatták a település nevét Gímesről Jelenecre.⁵⁰

A háború végén a Forgách-kastélyból a még megmaradt műtárgyakat, bútortárat különféle galériákba, például Vöröskőre és Pozsonyba szállították át, de a helyi lakosság is „részesült” a berendezésből. Az épületet 1947-ben iskolai célokra vették igénybe, majd 1960-tól – szakszerűtlen belső átalakítások után – egyrészt gabonátárolásra használták, másrészt közösségi tereket hoztak létre benne. A parkot 1946-ban telkek és utca kialakítására felparcellázták, az uradalom épületeit – az építőanyagért – részben elbontották.⁵¹ A grófi család emlékét igyekeztek eltörölni azzal is, amikor 1974-ben a gimesi volt kegyúri katolikus templom átépítésekor az ott található grófi kriptát elbontották. Az odaadó híveknek köszönhetően Forgách II. és III. Károly maradványait a temetőben tisztességesen újratemetni újratemetették.⁵²

Gímesen 2009-ben a Forgách De Ghymes Polgári Társulásnak és az önkormányzatnak köszönhetően részlegesen felújították a leromlott állapotú kastélyt, ahol a településsel közösen létrehozták a Forgách Múzeumot. Itt a család történetéről szóló állandó kiállítás mellett megismerkedhet a látogató a 2011-ben megnyitott – a zóbor-aljai magyarság néprajzi örökségét bemutató – tárlattal is. A gimesi vármot önkéntes, odaadó munkával magánszemélyek renoválják és teszik látogathatóvá.⁵³ 2015-ben a Marcali Múzeumban nemzetközi konferenciát szerveztek, amelynek során a Forgáchokról hangzottak el előadások. Ugyanekkor a múzeum és a társulás összefogásával a marcali-nagygombai temetőben helyreállították Forgách IV. Károly és felesége, Migazzi Eugénia síremlékét, majd néhány év múlva a családi sírhely kerítését is.

49 Ua. 181–182. p.; Bottoni, Stefano: *A várva várt nyugat. Kelet-Európa története 1944-től napjainkig*. Budapest, 2014, MTA Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézet, 60. p.

50 Fehér, 2003. 87. p.

51 Ua. 184–185. p.

52 Ua 2003. 192–193. p.; Borbély Rozália szíves közlése (2016)

53 Huszár Mihály: A szlovákiai Forgách Múzeum Gímesben. In: Ihász István – Pintér János (szerk.): *Történeti Muzeológiai Szemle 12*. Budapest, 2013, Magyar Múzeumi Történész Társulat, 233–237. p.

A Forgách család gombai sírhelye
(Huszár Mihály felvétele, 2017)

2017 nyarán a társulás támogatásával újraszentelték Forgách II. Károly és fia, III. Károly felújított sírját a gimesi temetőben. Azóta több más településen újultak meg a família sírhelyei, s gyarapodott a családtagok tiszteletére felavatott emléktáblák száma is.

AZ 1910. ÉVI ÁLTALÁNOS ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐ-VÁLASZTÁSOK SOMOGY VÁRMEGYÉBEN

NÜBL JÁNOS

Bevezetés

A dualizmus időszakának utolsó, 1910. évi magyarországi általános országgyűlési képviselő-választásán a Nemzeti Munkapárt diadalmaskodott. A 67-es, kiegyezés-párti politikai irányzat öt esztendő ellenzéki sorba szoríttatás után – gróf Tisza István köré szerveződve – ismét kormányra került. A képviselőházi mandátumok 62%-át megszerző Munkapárt a Somogy vármegyei választókerületekben nem dominált, a nyolc somogyi mandátumból mindössze kettőt szerzett. A somogyi választások nyertese a 48-as Függetlenségi Országos Gazdapárt volt, mely három kerületet is elhódított. A korabeli országos sajtó igazi somogyi politikai különlegességként értékelte a kisgazdák mozgalmát. Tény, a gazdapárt vezére Szabó István, Somogy vármegye szülötte volt, s habár a párt más törvényhatóságokban is indított hivatalos jelölteket, kizárólag somogyi választókerületekben nyert mandátumot. A birtokos parasztság érdekeiért fellépő politikai szervezet váratlan sikerének ténye szinte megköveteli az 1910-es somogyi választások eseménytörténeti bemutatását.

A magyar képviselőház a 20. század elején

A kétkamarás magyar Országgyűlés alsóháza, a képviselőház, a dualizmus korszakának politikai rendszerében fontos, de korlátozott szerepet töltött be. Klasszikus feladatköre a törvényalkotás volt, habár a törvényhozás folyamatában nem játszott domináns szerepet. Az államfő ugyanis az Országgyűléssel egyenrangú tényezőnek számított, a „törvény” terminológia csak a király által szentesített jogszabályt illette meg. Ráadásul, noha a magyar alkotmányos rend mindig biztosította a képviselők számára a törvénykezdeményezés jogát, a ház jobbra a kormány által beterjesztett törvényjavaslatokat tárgyalta. A végrehajtó hatalom által irányított törvényalkotás elsőprő erejét jól mutatja, hogy a dualizmus időszakában egyetlen önálló képviselői indítvány sem vált hatályos törvénnyé.¹

A képviselőház talán legfontosabb funkciója a végrehajtó hatalom ellenőrzése volt. Ezt a feladatot leggyakrabban nem a ház egésze, hanem a mindenkor ellenzék tekintette fő teendőjének, hiszen elsősorban az ő érdekük volt a kormányzat által

¹ Pesti Sándor: *Az újkori magyar parlament*. Budapest, 2002, Osiris Kiadó (a továbbiakban: Pesti, 2002.), 59–62. p.

elkövetett mulasztások, visszaélések nyilvánosság elé vitele. Azonban az ellenőrzés eszközeinek bevetését követően mindig a többség mondhatott ítéletet a kormány felett. Interpellációk, vizsgálóbizottságok, kérvények,² napirend előtti felszólalások, a kormány tagjainak a házba történő kérése, a válaszfelirati vita,³ a kormányprogramvita,⁴ valamint a költségvetés és a zárszámadás elfogadásának joga segítségével az egyes honatya kritizálni, a képviselőházi többség pedig kontrollálni tudta a végrehajtó hatalmat.⁵

A képviselőház korlátozott igazságszolgáltatói funkcióval is rendelkezett. A dualizmus korában a ház feladata volt a választási bíráskodás, a mentelmi jog felfüggesztésére irányuló döntés meghozatala, valamint az ülést figyelő közönség soraiban a tetszésnyilvánítás tilalmát megszegők megrovása. Állambíráskodás, vagyis egyes fontos közhatalmi funkciót betöltő személyeknek (a minisztereknek és az Állami Számvevőszék elnökének) közjogi felelősségre vonása esetén a képviselőháznak csupán vádemelésre volt lehetősége, mert a bíráskodás joga a főrendiházat illette. (Ilyen eljárásra egyébként soha nem került sor.)⁶

A képviselőház önmaga által meghatározott működési és szervezeti renddel bírt. A dualizmus éveiben folyamatosan ülésező képviselőház egyrészt működésének üzemszerűvé válása („törvénygyár”), másrészt az Ausztriával fennálló államjogi viszonyból eredő belpolitikai viták miatt gyakorta kényszerült átalakítani „belső alkotmányát”. Az 1898. esztendő korszakhatár a képviselőház történetében. Az ellenzék ettől az évtől kezdődően megtervezett és összehangolt obstrukcióval⁷ igyekezett megakadályozni a neki nem tetsző törvényjavaslatok elfogadását. A többség a házszabály szigorításával próbálta elfojtani az obstrukciót. Másfél évtized alatt öt jelentősebb házszabály-revízió történt (1899, 1904, 1908, 1912, 1913). A módosításokra mindenekelőtt a házelnök jogkörének növelése, illetve a honatyák felszólalási lehetőségeinek és beszédidejének korlátozása érdekében került sor.

1904 novemberéig az ellenzék a házszabályt betartva is képes volt megbénítani a képviselőház működését, ekkor azonban gróf Tisza István miniszterelnök új „belső alkotmányt” erőszakolt a magyar törvényhozás alsóházára. Az 1903 novemberében

2 Szakmai és érdekképviseleti szervezetek, magánszemélyek panaszait, kéréseit, javaslatait kérvény formájában – egy képviselő útján – eljuttathatták a képviselőháznak. A kérvényt a ház kérvényi bizottsága megtárgyalta, majd továbbküldte az illetékes minisztériumhoz.

3 A képviselőházi ciklus elején, a kormány programjáról folytatott vita.

4 Képviselőházi ciklus közben felálló (új) kormány programjáról folytatott vita.

5 Pesti, 2002. 62–68. p.

6 Pesti, 2002. 69–70. p.

7 Az obstrukciónak három fajtája volt ismeretes. „Egyszerű” obstrukció esetén a képviselők órákig tartó szónoklatokkal (agyonbeszéléssel), „technikai” obstrukció alkalmazásakor napirend előtti felszólalásokkal, a napirend elfogadásának hozzászólásokkal való késleltetésével, név szerinti szavazások kérvényezésével, zárt ülésezés indítványozásával igyekeztek a többség által elfogadni kívánt határozat megszavazását elhalasztani, meggátolni. „Egyszerű” és „technikai” obstrukció esetén a honatyák a házszabályban megbúvó lehetőségeket használták ki, tehát nem sértették meg a képviselőház „belső alkotmányát”. Ezzel szemben, ha az obstrukciók megzavarták a ház rendjét (megakasztották, lehetetlenné tették a tárgyalást), már „erőszakos” obstrukciót követtek el, vagyis megsértették a házszabályt.

kinevezett Tisza, miután tárgyalásos úton nem tudta felszámolni az obstrukciót, 1904. november 18-án – a többszörös házszabálysértést elkövető Perczel Dezső házelnök⁸ segítségével – házszabály-revizíót hajtott végre.⁹ A kortársak szerint a házelnök a nagy hangzavar közepette a kormánypárti honatyákkal előre egyeztetett jelle – zsebkendője meglengetésével – rendelt el szavazást. A korábbi, liberális szabályozást felváltó új, ám legfeljebb egy esztendő időtartamra érvényes házszabály már nem tartalmazott az obstrukcióra lehetőséget nyújtó „kiskapukat”.¹⁰

A nyilvánvaló törvénytelen ségen felháborodó ellenzéki képviselők „megtorlasként” 1904. december 13-án megverték a teremőri feladatok ellátására kivezényelt darabont testőröket és tönkretették az ülésterem bútorzatát. A belpolitikai válságot a miniszterelnök előrehozott választásokkal igyekezett feloldani. Tisza kérésére Ferenc József 1905. január 4-én berekesztette az Országgyűlést, majd elrendelte a választásokat.¹¹

A „zsebkendőszavazás” bűne azonban visszaszállt elkövetők fejére: a Szabadelvű Párt elbukta az 1905. január végi országgyűlési képviselő-választásokat. 1875 óta először fordult elő, hogy a kormánypárt elvesztette a választásokat. A győztes ellenzék igényeivel szembehelezkedő uralkodói akarat általános, a dualizmus létét fenyegető kormányzati, politikai és társadalmi válságot generált. Az ellenzék többsége 1906 áprilisában behódolt a királyi akaratnak, lemondott a kiegyezés közjogi rendszerének átalakításáról, s így Wekerle Sándor vezetésével koalíciós kormányt alakíthatott. Április 11-én a Szabadelvű Párt feloszlott. Az 1906 áprilisának utolsó és májusának első napjaiban tartott országgyűlési képviselő-választásokon a koalíciós pártok (a Függetlenségi Párt, az Országos Alkotmánypárt és a Katolikus Néppárt) elsőprő győzelmet arattak.¹²

A koalíció, habár számottevő ellenzéke nem volt, új házszabályt vezetett be. Az 1908-ban Nagy Emil függetlenségi párti honatyja által benyújtott módosítás csak az 1906-ban megnyitott képviselőház mandátuma idejére lépett érvénybe, és enyhébb, finomabb szabályozással vezetett be hasonló, az ellenzéket korlátozó eljárásmodot, mint az 1904. évi módosítás.¹³

A koalíció kormányra kerülésének ára lényegében programjának (önálló vámterület, önálló nemzeti bank, a közös haderőre vonatkozó nemzeti jellegű követelések) feladása volt. A függetlenségi program „szögre akasztását”, valamint az ígért szociális reformok elmaradását a függetlenségi honatyák egy része erőteljesen helytelenítette, s mivel az ellentéteket nem sikerült elsimítani, a koalíció vezető ereje, a Függetlenségi Párt 1909 novemberében kettészakadt. A függetlenségi honatyák kisebbsége Justh Gyulát és Holló Lajost követve új pártot alakított Függetlenségi és 48-as Párt néven, a többség

8 Perczel Dezső első alkalommal 1899. március 2-tól 1901. október 26-ig, második alkalommal 1903. november 7-től 1905. február 17-ig volt a magyar képviselőház elnöke. Jónás Károly – Villám Judit: *A Magyar Országgyűlés elnökei 1848–2002*. Budapest, 2002, Argumentum Kiadó, 135. p.

9 Az indítvány – mivel előterjesztője Daniel Gábor szabadelvű honatyja volt – „lex Daniel” néven került be a korabeli köztudatba.

10 Pesti, 2002. 126–129. p.

11 Pölöskei Ferenc: *A magyar parlamentarizmus a századfordulón. Politikuskok és intézmények*. Budapest, 2001, História–MTA Történettudományi Intézete (a továbbiakban: Pölöskei, 2001.), 138–139. p.

12 Pölöskei, 2001. 154. p.

13 Pesti, 2002. 132–139. p.

azonban megmaradt Kossuth Ferenc és Apponyi Albert vezetése alatt (Negyvennyolcas Függetlenségi Kossuth Párt).¹⁴ A korabeli sajtó a függetlenségi csoportok megkülönböztetésére – a köztudatban gyorsan gyökeret verő – Kossuth-párt, illetve Justh-párt elnevezéseket használta.

A pártszakadás a koalíció sorsát is megpecsételte. Ferenc József 1910 januárjában a Szabadelvű Párt egyik egykori vezetőjét, gróf Khuen-Héderváry Károlyt nevezte ki miniszterelnökké. A koalíciós kormány tárcáját vesztő belügyminisztere, gróf Andrássy Gyula, bukása után feloszlatta pártját, az Országos Alkotmánypártot. Júniusban ismét előrehozott választásokat rendeztek, melyeken a februárban alakult – a Szabadelvű Párt utódának tekintett – Nemzeti Munkapárt nagy fölénnyel győzött.

A 413 tagú képviselőházban a Nemzeti Munkapártnak 257, a Kossuth-pártnak 52, a Justh-pártnak 39, a 67-es pártonkívülieknek (gróf Andrássy Gyula csoportjának) 21, a 48-as pártonkívülieknek 16, a Katolikus Néppártnak 13, a nemzetiségi jelölteknek 8, a 48-as Függetlenségi Országos Gazdapártnak 3, a Polgári Demokrata Pártnak 2, az Országos Keresztényszocialista Pártnak és a Magyarországi Paraszt-pártnak egy-egy mandátum jutott.¹⁵

Somogy vármegye országgyűlési képviselő-választói 1910-ben

A 20. század elején a magyar állampolgárok töredéke rendelkezett választói jogosultsággal.

Az 1910. évi választások idején Somogy vármegyében 27 185 férfi bírt választójoggal. E számadat értelmében a törvényhatóság választóinak össznépességhez viszonyított aránya (7,4%) meghaladta az országos átlagot (6,4%). A választójogosultak körét az 1874. évi XXXIII. törvény¹⁶ határozta meg¹⁷. A törvény általános követelményként írta elő, hogy választó csak 20 éven felüli, atyai, gyámi vagy gazdai hatalom alatt nem álló férfi lehetett. A további, részletes – adózási, műveltségi – feltételek kategóriákba sorolták a választókat. A korabeli választói névjegyzékeken hét rovat szerepelt:

1. Régi jogon választók: Azon választók, akik 1848 és 1872 között a választói névsorokra „régijogon” – tehát 1848 előtt fennállott kiváltságaik okán mint nemesek, városi polgárok – kerültek fel.

2. Földbirtokuk révén választók: Azon választók, akik legalább – úrbéri értelemben vett – egy negyed telek vagy ahhoz hasonló kiterjedésű földbirtok után fizettek adót, illetve szabad királyi és rendezett tanácsú városokban olyan földet bírtak, amely legalább 16 forint tiszta jövedelem után volt földadóval megróva. Az úrbéri egy negyed telek nagysága az Erdély nélküli Magyarországon vármegyénként és a földek minőségi

¹⁴ Pölöskei, 2001. 161. p.

¹⁵ Végváry Ferenc – Zimmer Ferenc (szerk.): *Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915*. Budapest, 1910, a szerkesztők kiadása, 471–483. p.

¹⁶ 1874. évi XXXIII. törvénycikk az 1848 : V. tc. és az erdélyi II. törvénycikk módosításáról és kiegészítéséről. In: *Magyar Törvénytár. 1872–1874. évi törvénycikkek*. Budapest, 1896, Franklin-Társulat (a továbbiakban: 1874. évi XXXIII. tc.), 314–332. p.

¹⁷ 1899-ben a törvénycikk módosított, s az adóhátralékos választók visszakapták választójogukat. 1899. évi XV. törvénycikk az országgyűlési képviselő-választások feletti bíráskodásról. 141. §. In: *Magyar Törvénytár. 1899. évi törvénycikkek*. Budapest, 1900, Franklin-Társulat, 80–81. p.

osztályzata szerint 7,5 és 15 kataszteri hold között váltakozott. Somogyban 9,5 kataszteri hold földbirtok után adót fizetve lehetett valaki választó.¹⁸ A városi választók számát a vármegyében meglehetősen korlátozta az a tény, hogy Somogy a korban mindössze egy várossal – Kaposvár rendezett tanácsú várossal – büszkélkedhetett.

3. Házbirtokok révén választók: Azon választók, akik szabad királyi vagy rendezett tanácsú városokban legalább három lakrészes ház után, községekben pedig legalább 105 forint évi tiszta jövedelmet biztosító ház után fizettek házadót, illetve házbéradót.

4. Az 1874. évi XXXIII. törvény 5. paragrafusa révén választók: Erdély – történelmi sajátosságai miatt – választójogi szempontból elkülönült az ország többi részétől. Az eltérő szabályozás a fenti paragrafusban öltött testet. Erdélyben tehát választó volt az, aki földbirtok esetén legalább 84 forint tiszta jövedelem után, első osztályú adó alá eső ház esetén legkevesebb 79 forint 80 krajcár tiszta jövedelem után, másod vagy magasabb osztályú adó alá eső ház esetén minimálisan 72 forint 80 krajcár tiszta jövedelem után fizetett földadót. Továbbá választó volt az is, aki földadó, házadó, első vagy harmadosztályú jövedelemadó alá eső, összesen legalább 105 forint évi tiszta jövedelem után fizetett államadót.

1910-ben a szigetvári választókerületben egy választó az 5. paragrafusa alapján került fel a választójogosultak jegyzékére. Hogyan lehetséges ez? A kérdésre ugyanezen törvény 38. paragrafusa adja meg a választ. E cikkely ugyanis, abban az esetben, ha választó lakhelye és választói jogosultságot biztosító földbirtoka, házbirtoka, kereskedelmi, gyár- vagy ipartelepe nem egy választókerületben feküdt, lehetővé tette, hogy a választó eldöntse, lakhelye vagy ingatlana választókerületének listájára iratkozik-e fel. Az 5. paragrafus alapján összeírt választók „Király-hágón innen” választókerületekben való megjelenése tehát a választójogosult erdélyi népesség országon belüli migrációjáról szolgáltat adatot.

5. Jövedelmük révén választók: Azok a földbirtokosok, tőkés vállalkozók, kereskedők, gyárosok, szabad királyi városban vagy rendezett tanácsú városban dolgozó kézművesek kerültek e választójogi kategóriába, akik legalább 105 forint évi jövedelem után fizettek állami adót. Ebben a csoportban találjuk a legalább egy segéd után jövedelemadót fizető községi kézműveseket, az első osztályú jövedelemadó alá eső, legalább 105 forint évi jövedelem után, valamint a másod osztályú jövedelemadó alá eső, legalább 700 forint évi jövedelem után állami adót fizető polgárokat is. S a választókat tartalmazó lista ezen oszlopában sorolták azokat az állami, törvényhatósági és községi tisztviselőket is, akik másod osztályú jövedelemadó alá eső, legalább 500 forint évi jövedelem után fizettek állami adót.

6. Értelmiségi foglalkozásuk révén választók: Jövedelmükre való tekintet nélkül választójogot élveztek a Magyar Tudomány Akadémia tagjai, az akadémiai művészek, a doktorátussal rendelkezők, az ügyvédek, közjegyzők, mérnökök, sebészek, gyógyszerészek, okleveles gazdák, okleveles erdészek, okleveles bányatisztek. A lelkészek, segédlelkészek, községi jegyzők, tanárok, iskolai tanítók és az okleveles kisdiedvők csak abban az esetben voltak választójogosultak, ha valamely egyházközség vagy község alkalmazásában álltak.

18 Schwarcz Gyula: *Magyarország helyzete a Reálunióban*. Pest, 1870, Stolp Oszkár kiadása, 75. p.

7. Füstök utáni községi képviselő: Az 1874. évi XXXIII. törvény 5. paragrafusában szerepel eme erdélyi választójogi különlegesség. A kuriális rendszert idéző „füstök utáni” választójog értelmében ugyanis minden száznál több „füsttel” (vagyis házzal) bíró erdélyi község lakói két, a kisebbek egy választót állíthattak azokon kívül, akik amúgy is szavazati joggal bírtak.

Az 1910-ben, Somogy vármegyében választójoggal rendelkezőket kategóriánként közlő táblázatot kiegészítettük az országos adatsorral. Szembetűnő, hogy Somogy vármegyében a földbirtok révén szavazók aránya 17%-kal meghaladta, ugyanakkor a jövedelmük révén választók viszonyyszáma közel 12%-kal alulmúlta az országos átlagot. Ezek a jelentős különbségek a vármegye mezőgazdasági dominanciájú foglalkozásszerkezetére vezethetők vissza.

Országgyűlési képviselő-választók választójogi kategóriák szerint 1910-ben¹⁹

Választó-kerület stb.	Választó-jogosultak	Régi jogon	Föld-birtok	Ház-birtok	5. §.	Jövedelem	Értelmiség	Füstök utáni községi képviselő
Csurgói	3219	0 (0%)	2736 (85%)	19 (0,6%)	0 (0%)	204 (6,3%)	260 (8,1%)	0 (0%)
Kaposvári	4756	0 (0%)	2890 (60,8%)	94 (2%)	0 (0%)	1087 (22,8%)	685 (14,4%)	0 (0%)
Lengyeltóti	3085	2 (0,1%)	2549 (82,6%)	7 (0,2%)	0 (0%)	286 (9,3%)	241 (7,8%)	0 (0%)
Marcali	3574	58 (1,6%)	3014 (84,3%)	28 (0,8%)	0 (0%)	241 (6,7%)	233 (6,5%)	0 (0%)
Nagyatádi	3906	0 (0%)	3002 (76,9%)	57 (1,4%)	0 (0%)	542 (13,9%)	305 (7,8%)	0 (0%)
Somogyszili	3076	0 (0%)	2688 (87,4%)	0 (0%)	0 (0%)	197 (6,4%)	191 (6,2%)	0 (0%)
Szigetvári	3010	1 (0%)	2447 (81,3%)	19 (0,6%)	1 (0%)	349 (11,6%)	193 (6,4%)	0 (0%)
Tabi	2559	1 (0%)	2143 (83,7%)	1 (0%)	0 (0%)	205 (8%)	209 (8,2%)	0 (0%)
Somogy vármegye	27185	62 (0,2%)	21469 (79%)	225 (0,8%)	1 (0%)	3111 (11,4%)	2317 (8,5%)	0 (0%)
Magyarország	1162241	22908 (2%)	718708 (61,8%)	46918 (4%)	12787 (1,1%)	270110 (23,2%)	86749 (7,5%)	4061 (0,3%)

19 Somogy vármegyei adatok: Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL SML) IV. 403. Somogy Vármegye Központi Választmányának iratai (a továbbiakban: SVM Kp. Választmány iratai). Az országgyűlési képviselő-választók 1910. évi választókerületi névjegyzékei. Országos adatok: Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Második, bővített és átdolgozott kiadás. Budapest, 2008, ELTE Eötvös Kiadó, 142. p.

1910. május 9-én I. Ferenc József királyi meghívólevélben tájékoztatta magyarországi alattvalóit, hogy június 21-re összehívja az Országgyűlést. A királyi meghívólevélhez kapcsolódó belügyminiszteri körrendelet az 1874. évi XXXIII. törvény 56. §-a alapján a választások megtartására a június 1. és június 10. közötti tíz napot jelölte ki.²⁰

A királyi meghívólevél és a belügyminiszteri körrendelet utasításainak megfelelően a vármegyei és városi törvényhatóságokban, illetve az önálló választókerülettel rendelkező városokban ülésezni kezdtek a központi választmányok. Ezen állandó jellegű testületek a választójogi törvény²¹ rendelkezéseinek megfelelően évente összeállították a választójogosultak névjegyzékét és gondoskodtak az országgyűlési képviselő-választások lebonyolításáról.

A törvényhatósági bizottság, illetve a városi képviselő-testület saját kebeléből alakította a központi választmányt, melynek tagjait három évre választották. Vármegyék esetében elnöke az alispán volt. A központi választmány működéséről rendszeresen beszámolt a törvényhatósági bizottságnak, illetve a városi képviselő-testületnek, jegyzőkönyveit pedig felterjesztette a belügyminiszternek.

Somogy vármegye harmincöt tagú központi választmánya 1910. május 20-i ülésén döntött a választási előkészületekről. A törvényhatóság területén található nyolc választókerületben, a választási törvénybe foglalt határidők figyelembevételével, június 2-ára (egy csütörtöki napra) tűzte ki választások napját, valamint megválasztotta a szavazást levezénylő kerületi választási elnököket és a szavazatszedő küldöttségek tagjait. Mivel a választók száma Somogy vármegye mind a nyolc kerületében meghaladta az ezerötszázat, a hatályos választási törvény rendelkezéseinek megfelelően, hét kerületben kettő, a kaposvári választókerületben pedig három szavazatszedő küldöttség alakult. A választási elnök kerületében az egyik szavazatszedő küldöttség élén állt, az esetleges további küldöttségeket pedig ún. küldöttségi elnökök vezették. A szavazatszedő küldöttség négy tisztviselőből állt: a választási elnök vagy küldöttségi elnök munkáját helyettes elnök, jegyző és helyettes jegyző segítette. A szavazatszedő küldöttségek tisztviselőinek a helyi közigazgatástól független, önálló egyszemélyi rendszert, köztisztviselői állományt kellett volna kialakítaniuk, akik egyébként a megbízatást el is utasíthatták. A választási tisztviselők többsége jogi végzettséggel rendelkezett (ügyvédek, közigazgatás voltak), de egyházi személyek, tanárok, tanítók és földbirtokosok is gyakorta nyertek megbízatást.²²

Talán érdemes röviden megemlíteni a somogyi választási elnökökről is. Az 1910. évi általános országgyűlési képviselő-választások alkalmával a csurgói választókerületben Stefaics Aladár csurgói római katolikus plébános, a kaposvári választókerületben dr. Tevely Béla kaposvári ügyvéd, a lengyeltóti választókerületben dr. Krisanich József kaposvári ügyvéd, a marcali választókerületben

20 A m. kir. belügyminiszter 63.680/1910. B. M. I-a. sz. körrendelete. *Budapesti Közlöny*, 1910. május 10.

21 1. p.

22 1874. évi XXXIII. tc. 314–332. p.

MNL SML SVm Kp. Választmány iratai. 62/1910.

dr. Kasza Sándor marcali királyi közjegyző, a nagyatádi választókerületben dr. Csonka Ede kaposvári ügyvéd, a somogyszili választókerületben Gaál István büssüi nagybirtokos, a szigetvári választókerületben dr. Rusa Ernő szigetvári királyi közjegyző, a tabi választókerületben dr. Kálmán Jenő tabi ügyvéd töltötte be a választási elnöki tisztséget.²³

Az egy választókerülethez tartozó községeket a központi választmány osztotta be az illetékes szavazatszedő küldöttségekhez. A választás napját és helyszínét, a szavazatszedő küldöttségek tisztviselőinek névsorát, a községek beosztását és szavazási sorrendjét a központi választmány hirdetmény útján közölte a vármegye közönségével.

Azok a férfiak, akik a választók 1910. évi állandó névjegyzékén (tehát az 1909-ben összeállított és tíznapi közszemlére tételt követően, 1909. május 15-én jogerőssé váló lajstromon) szerepeltek, a központi választmánytól névre szóló választási értesítőt (képviselő-választási jegyet, igazolójegyet) kaptak. A képviselő-választási jegyen a szavazó neve és életkora, illetve választókerülete és községe szerepelt. Mivel a választók állandó névjegyzékét csak évente aktualizálták, az igazolójegyeket kiállították az elhunyt és az elköltözött választók nevére is.

Azok a választók, akik nem a választókerület székhelyén laktak, szervezett szállítással jutottak a szavazás színhelyére, majd haza. A szavazók vasúton és hajón történő szállításának díjtételeit utólagosan a központi költségvetés fizette ki az érintett gazdasági társaságoknak.

Választási visszaélésekre lehetőséget adó szállítási mód volt a fogatos szállítás. A lovas kocsikon szállított választók fuvardíját ugyanis a jelöltek fizették. A választókerületben szavazati joggal rendelkező fuvaros és vele egy háztartásban élő hozzátartozója esetén vesztegetésnek minősült a szokásos fuvardíj felülfizetése. A szavazatvásárlások elkerülése érdekében az 1899. évi XV. törvény²⁴ alapján a vármegyei és városi törvényhatóságok szabályrendeletben határozták meg az országgyűlési képviselő-választások alkalmával a szavazati joggal rendelkező fuvaros vagy vele egy háztartásban élő hozzátartozója részére a választók szállításáért követelhető legmagasabb fuvardíjakat. Somogy vármegye törvényhatósági bizottsága 1900 májusában szabályrendeletet alkotott, mely a választókerület székhelyétől való távolság viszonylatában községenként meghatározta a fuvardíjat. A választási fogat alapesetben három választót szállított, ennél kevesebb utas esetén a fuvardíj fejenként egy koronával csökkent, ennél több utas esetén viszont a fuvardíj fejenként egy koronával nőtt.²⁵ A választók szállításáért követelhető fuvardíjat a törvényhatósági bizottság a szokásos fuvardíjakat meghaladó összegben állapította meg, de még így is előfordulhatott, hogy a megfelelő jelöltre leadott szavazatok után a felülfizetett fuvardíjat a választójoggal nem rendelkező fuvaros és választójogosult utasai elosztották egymás között.

23 Somogyban június 2-án választunk! *Somogyi Hírlap*, 1910. május 21. 1–2. p.; MNL SML SVM Kp. Választmány iratai. 85/1910.

24 1899. évi XV. törvénycikk az országgyűlési képviselő-választások feletti bíraskodásról. In: *Magyar Törvénytár. 1899. évi törvénycikkek*. Budapest, 1900, Franklin-Társulat (a továbbiakban: 1899. évi XV. tc.), 44–93. p.

25 156/9384. kg. sz. Szabályrendelet az országgyűlési képviselő választók fuvardíjairól. *Somogyvármegye Hivatalos Lapja*, 1900. november 22. s. p.

A választás helyszínének kijelölése a közigazgatási hatóságok feladata volt. A választás színterét úgy jelölték ki, hogy ahhoz nagyobb méretű nyílt térség tartozzon, hiszen a több száz, olykor több ezer választó és érdeklődő itt gyülekezett. Amennyiben nem állt rendelkezésre megfelelő nyílt térséggel övezett középület, a járási főszolgabíró vagy a városi rendőrkapitány – a központi állami költségvetés terhére, a maximális takarékoság elvének figyelembevételével – magánszemélyek és gazdasági társaságok ingatlanait is kibérelhette.

A somogyi választók többsége nyílt területen elhelyezkedő ideiglenes építményekben szavazott. Curgón, Lengyeltótiiban, Marcaliban és Somogyszilban a választás helyszíne a vásártéren emelt deszkaépület (úgynevezett választási bódé) volt. Somogy vármegye székhelyén a Kaposvári Magyar Királyi Államépítészeti Hivatal tervei alapján a honvéd-térnek, Honvédtérnek vagy „Honvéd-tér”-nek nevezett katonai gyakorlóterén két választási barakképület, sőt egy árnyékszék is épült. A választási épületeket, illetve az egyes szavazótáborok kijelölt gyülekezőhelyeit ideiglenes kerítésekkel övezték. Az ideiglenes választási épületeket és kerítéseket a központi költségvetés terhére, pályázat útján kiválasztott vállalkozók építették. A kivitelezőknek a választást követő második napon el kellett kezdeniük a bontási munkálatokat, s két nap alatt a terület építkezés előtti állapotát vissza kellett állítaniuk.²⁶

Nagyatádon, Szigetváron és Tabon épületekben került sor a szavazásra. Nagyatádon a két szavazatszedő küldöttség az állami elemi népiskolában, Szigetváron az első számú küldöttség az állami polgári fiúiskolában, a második számú küldöttség a várban fogadta a szavazókat. A somogyi kerületek közül egyedül Tabon bérelt választási helyiségeket a közigazgatási hatóság: Posner Samu vegyeskereskedő és Deutsch Lipót vendéglős egy-egy termet engedett át, melyek bérleti díjait az alispán útján a központi költségvetés fizette.²⁷

A választókerület székhelyére érkező választók jelöltek szerint csoportosulva, a jelöltek neveit hordozó zászlók alatt vonultak a választás színhelyére. A választási törvény 68. §-a tételesen kimondta, hogy a választók a szavazás helyszínére fegyvert és botot nem vihetek. Az egyes szavazótáborok között a rendet csendőrök és katonák tartották fenn. A belügyminiszter által az egyes választási székhelyekre kirendelt karhatalom létszámát döntően a jelöltek száma és a kampány hevessége határozta meg.

A választás helyszínén a kerületi választási elnök rendelkezett a rendőri közegekkel és szükség esetén a fegyveres erővel is. A választókerület közrendjének biztosítása viszont az illetékes járási főszolgabíró feladata volt. Megjegyzendő, hogy – mivel 1910-ben Somogy vármegye területe kilenc járásra illetve nyolc választókerületre oszlott – egy-egy választókerület két, olykor három járás községeit is magában foglalta.

A választási eljárás a választókerület székhelyén 8 órakor vette kezdetét. A jelöltek először is átadták a választási elnöknek a kerület legalább tíz szavazati joggal rendelkező polgára által aláírt ajánlóíveiket. A jelöltállítási ívek bemutatásával

26 MNL SML IV. 405. b. Somogy vármegye alispánjának közigazgatási iratai (a továbbiakban: Alispáni kzg. iratok). 24575/1914. (186/1910. kpv.)

27 Uo.

egyidejűleg az aspiránsok egy nyilatkozatot is átadtak a választási elnöknek, melyben megnevezték azokat a bizalmi férfiakat, akiket a szavazatszedő küldöttségekhez delegáltak. Egy jelölt küldöttségenként két bizalmi ajánlhatott. Az ajánlóív és a nyilatkozat bemutatására egyébként a választást megelőző napon is sor kerülhetett, igaz, ebben az esetben a jelölt lemondott a választók erődemonstráció gyanánt történő felvonultatásáról. Amennyiben csak egyetlen jelölt volt, a választási elnök 8 óra után 30 perccel a választást lezárta és az aspiránst megválasztott országgyűlési képviselőnek nyilvánította. Ezt az eljárást nevezték egyhangú választásnak.

Több jelölt esetén a voksolás legkorábban 9 órakor, legkésőbb pedig 10 órakor kezdődhetett. A választói névjegyzékben szereplő választójogosultak személyazonosságát lakóhelyük községi előjáróságának vagy városi tanácsának két tagja, illetve a jelöltek helyi megbízottjai igazolták. A szavazóhelyiségben kizárólag a szavazatszedő küldöttség tagjai, a jelöltek bizalmi férfiúi, a helyi közigazgatás egy tisztviselője, a küldöttségi jegyző mellé rendelt rapidíjas írnokok, a beszólított választók, a szavazók személyazonosságát tanúsító községi előjáróság vagy városi tanács két tagja és a jelölt személyazonossági megbízottja tartózkodhatott.

A szavazás községenként, illetve városi kerületenként, előre megállapított sorrendben történt. Egy-egy község, egy-egy városi kerület választópolgárai a képviselőjelöltek szerint csoportosulva járultak a szavazatszedő küldöttség elé, ahol egyesével, élszóban (tehát nyilvánosan) szavaztak. A szavazatot nyilvántartásba vették, tehát a három példányban vezetett választási rovatos íven a jelöltek nevei alá felvezették választóik neveit.

Miután a községek vagy városi kerületek sorrend szerint leszavaztak, a választási elnök legalább egy órai és két órán túl nem terjedhető várakozási időt rendelt el a „későn érkezők” érdekében, majd ennek letelte után lezárta a szavazást.

A választás lefolyásáról minden szavazatszedő küldöttség – három példányban – külön jegyzőkönyvet készített. Ha a választókerületben több küldöttség működött, a választási elnök a küldöttségi jegyzőkönyvekből összeállította a választókerület általános jegyzőkönyvét és kihirdette a választás végeredményét. A választást az a jelölt nyerte, aki általános többséget szerzett, tehát a leadott szavazatok felénél több szavazatot kapott. Ha a jelöltek egyike sem érte el az általános többséget, a két legtöbb szavazatot szerzett aspiráns részvételével új választás (pótválasztás) döntött a mandátum sorsáról.

A választási elnök a megválasztott országgyűlési képviselőnek átadta vagy térítvény mellett elküldte a választási jegyzőkönyv, a küldöttségi jegyzőkönyvek, valamint a szavazási rovatos ívek egy példányát. A választási dokumentáció másik két példánya a központi választmányhoz került, amely az egyik példányt a törvényhatóság vagy város levéltárába helyezte, a másik példányt pedig a belügyminiszternek küldte meg.

A választás érvényességét a legfelsőbb bírósági szervnél, a Magyar Királyi Kúriánál kérvénnyel, illetve a képviselőháznál panaszt téve lehetett megtámadni. A kérvény, illetve a panasz benyújtására a választástól számított harminc nap állt rendelkezésre. A kúriához beadott kérvény esetén, a kérelmezőknek az eljárási költségek előleges fedezésére a Budapesti Magyar Királyi Állampénztárnál 3000 koronát letétbe kellett helyezniük.²⁸

28 1899. évi XV. tc., 44–93. p

Az 1910. évi választások Somogy vármegyében

Az 1910. évi országgyűlési képviselő-választások eredményei a Somogy
vármegyei választókerületekben²⁹

Választó- kerület	Választó- jogosultak	Képviselőjelöltek (pártok) és a rájuk adott szavazatok (szavazati arány)				Választási részvétel
Csurgói	3219	Novák János (Gazdapárt) 1579 (65%)	Kovács Gyula (Munkapárt) 852 (35%)	Hentaller Lajos (pártonkívüli függetlenségi) 0 (0%)		2431 (75,5%)
Kaposvári	4756	Nagy Ferenc (Munkapárt) 2134 (56,1%)	Árkay Kálmán (Kossuth-párt) 1664 (43,7%)	Pelczéder Ágoston (MSZDP) 8 (0,2%)		3806 (80%)
Lengyeltóti	3085	Kapotsfy Jenő (Kossuth-párt) 1520 (70%)	Kacskovics Mihály (Munkapárt) 627 (28,9%)	Ritzinger János (Justh-párt) 25 (1,1%)		2172 (70,4%)
Marcali	3574	Zboray Miklós (Néppárt) 1449 (50,9%)	Balla Aladár (Justh-párt) 1183 (41,6%)	Kisiván János (Gazdapárt) 215 (7,5%)	Landler Jenő (MSZDP) 0 (0%)	2847 (79,7%)
Nagyatádi	3906	Szabó István (Gazdapárt) 2168 (72,1%)		Sélley Sándor (Munkapárt) 841 (27,9%)		3009 (77%)
Somogyszili	3076	Bogyay Emil (Munkapárt) 922 (36,5%)	Hegy Árpád (Kossuth- párt) 898 (35,5%)	Spett Elek (Néppárt) 709 (28%)	Horovicz Gábor (MSZDP) 0 (0%)	2529 (82,2%)
Somogyszili (Pótválasz- tás)	3076	Hegy Árpád (Kossuth-párt) 1329 (53,9%)		Bogyay Emil (Munkapárt) 1136 (46,1%)		2465 (80,1%)
Szigetvári	3010	Herczegh Sándor (Gazdapárt) 1397 (54,2%)		Duchon Ödön (Kossuth- párt) 1181 (45,8%)		2578 (85,6%)
Tabi	2559	Szupits Dezső (Munkapárt) 1096 (52,8%)	Vajda Elemér (Kossuth- párt) 575 (27,7%)	Dékány István (Gazdapárt) 403 (19,4%)	Hoffmann Ottó (Justh- párt) 0 (0%)	2074 (81%)

A választás napján – 1910. június 2-án – a nyolc Somogy vármegyei választókerületben huszonöt jelölt versengett a szavazatokért. A Nemzeti Munkapárt színeiben hat, a 48-as Függetlenségi Országos Gazdapárt és a Függetlenségi Kossuth-párt hivatalos jelöltjeként öt-öt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, valamint a Függetlenségi Justh-párt zászlai alatt három-három, néppárti programmal kettő, pártonkívüli függetlenségiként pedig egy képviselőjelölt indult.

²⁹ MNL SML SVm Kp. Választmány iratai. Az 1910. évi országgyűlési képviselő-választások névjegyzékei.; Szántó László: Képviselő-választások Somogyban 1890–1910. In: Szántó László (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv* 33. Kaposvár, 2002, Somogy Megyei Levéltár, 157–163. p.

Az 1901. évi, az 1905. évi és az 1906. évi általános választások alkalmával a nagyatádi választókerületben – függetlenségi és 48-as programmal – Chernel Gyula ötvösi³⁰ nagybirtokos nyert mandátumot. A király Chernelt 1908-ban főrenddé nevezte ki, így a kerületben időközi képviselő-választásra került sor. A választókerület egyik községéből Szabó István, Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottságának agilis, kisbirtokos tagja indulni kívánt a választáson, mégpedig a somogyi függetlenségi pártszervezet hivatalos jelöltjeként. A vármegyei függetlenségi vezérkar azonban elutasította az erdőcsokonyai³¹ kiskgazda kérését, s az úri osztály soraiból állított jelöltet. Szabó szívós szervezőmunkával maga mellé állította a kerület birtokos paraszt választóinak többségét, s nehéz küzdelemben, a helyi közigazgatás vegzálása dacára, 1908. augusztus 1-jén – mindössze negyven-négy szavazattöbbséggel – elnyerte a nagyatádi választókerület mandátumát.³²

Szabó István református kisbirtokos családból származott. Tanulmányait az elemi népiskola hatodik osztályának elvégzése után befejezte, de ismereteit autodidakta módon, könyvek és újságok segítségével, egész élete folyamán bővítette. 1900-ban kezdett el közügyekkel foglalkozni. Szülőfalujában, Erdőcsokonyán előbb községi elöljáró, majd községi bíró volt. 1904-ben választott tagként bekerült Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottságába.

Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottságának negyven kisbirtokos tagja – Kisiván János, ifj. Kis Bakos József, Szabó István és Nagy Mihály kezdeményezésére – 1908. január 12-én a kaposvári vasútállomás vendéglőjének különtermében megalakította a somogyi birtokos parasztság politikai érdekeit vármegyei szinten képviselni hivatott Somogymegyei Kisbirtokosok Egyesületét. A szervezet ideiglenes elnöke Szabó István lett, aki voltaképp az egyesületet képviselve nyert mandátumot a nagyatádi időközi választáson. A szervezet törvényes működésének megkezdését – alapszabályának miniszteriális jóváhagyatását – a vármegyei közigazgatás vezetői politikai okokból akadályozták. Szabó István független országgyűlési képviselőként állhatatosan harcolt az egyesület hivatalos elismertetéséért. Munkálkodását az alakulás után 21 hónappal, 1909 októberében koronázta siker: Darányi Ignác földművelésügyi miniszter ekkor látta el bemutatási záradékkal az immár Somogy Vármegyei Kiskgazdák Egyesülete néven jegyzett szervezet alapszabályait. Az egyesület tisztikarának megválasztására népgyűlés keretében, 1910. január 20-án Kaposváron került sor. A vármegye majd minden községéből egybegyűlt kiskgazdák egyhangúlag választották elnöké Szabó Istvánt.³³

30 Ötvös: 1910-ben község Somogy vármegye Nagyatádi járásában. Ötvös és Kónyi községek 1929-ben Ötvöskónyi néven egyesültek.

31 Erdőcsokonya: 1910-ben község Somogy vármegye Barcsi járásában. Erdőcsokonya és Somogyvisonta községek 1941-ben Csokonyavisonta néven egyesültek.

32 Farkas József: A „48-as Függetlenségi Országos Gazdapárt” megalakulása és annak előzményei a Dél-Dunántúlon. In: Szili Ferenc (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 26.* Kaposvár, 1995, Somogy Megyei Levéltár (a továbbiakban: Farkas, 1995.), 155–157. p.

33 Kiskgazdák nagygyűlése Kaposváron. *Somogyvármegye*, 1910. január 21. 2. p.; Somogyi kiskgazdák gyűlése. *Somogyi Hírlap*, 1910. január 21. 3. p.

A somogyi szervezkedés hivatalos elismertetésének nehézségei ráébresztették Szabót, hogy a birtokos parasztság érdekeit hatékonyan csak országos szervezet képviselheti, ezért kapcsolatba lépett az ország más részein alakult gazdaszervezetekkel. 1909 novemberében, dunántúli és alföldi gazdaszervezetek összefogásból megalakult a 48-as Függetlenségi Országos Gazdapárt, melynek elnöke Szabó István lett.³⁴ A gazdapárt vezérkara, az előreláthatólag bekövetkező általános választásokra tekintettel, azonnal nekilátott a választókerületi pártszervezetek megalakításának. Somogy vármegyében először a nagyatádi kerület gazdapártja alakult meg 1909 decemberében.³⁵

A kisbirtokosok politikai szervezése Somogyban két szálon haladt. Szabó a választókerületi gazdapártok létrehozása mellett továbbra is fáradhatatlanul szervezte a Somogy Vármegyei Kisgazdák Egyesületének községi fiókjait.

A király az 1906. évi május 19-ére hirdetett Országgyűlést a kormány előterjesztésére 1910. január 28-án elnapolta, majd az 1910. március 21-i ülésen kihirdetett legfelsőbb királyi kézirattal berekesztette. Hivatalosan is kezdetét vehette tehát a jelöltállítás. A nagyatádi kerület gazdapártja április 3-án Szabó Istvánt jelölte. A jelölés után a volt képviselő rögtön megtartotta programbeszédét, majd a választókerület közsegeit érintő választási körútra indult.³⁶ A vármegyei sajtó egyébként már februárban előre átadta a nagyatádi választókerület mandátumát a gazdapárt vezérének, sőt közszájon forgott az a hír is, hogy Szabónak ellenfele sem lesz a választáson.³⁷ Az újjászerveződő kerületi 67-es tábor, mely január második felétől már kormányt támogató erőként léphetett fel, mindenképpen meg akarta akadályozni Szabó István képviselővé választását, s jelöltet állított.

Az 1905. évi általános választásokon súlyos vereséget szenvedő kormánypárt, a Szabadelvű Párt 1906 áprilisában feloszlott. Tagjainak egy része a 67-es politikai irányzat menedékeként 1906 októberében megalakította a Nemzeti Társaskört. A körhöz 1906 novemberében csatlakozott a politikától ideiglenesen visszavonult gróf Tisza István is. A koalíciós kormányzat bukása után, 1910 januárjában a király gróf Khuen-Héderváry Károlyt nevezte ki miniszterelnökké, aki az államigazgatásban elitcserét hajtott végre, s hatalomba segítette a 67-es politika híveit. Az új kormány támogatására 1910. február 19-én a Nemzeti Társaskör és a feloszlott Alkotmánypárt tagjaiból 67-es irányultságú gyűjtőpárt alakult Nemzeti Munkapárt néven. Habár nem vállalt pártelnöki tisztséget, a munkapárt igazi vezére gróf Tisza István volt. Az új párt szervezőbizottságának felhívására országszerte megalakultak a választókerületi munkapártok.³⁸

A nagyatádi választókerület munkapártja április 10-én alakult meg. Dr. Mike Imre pártelnök indítványára a jelenlévők dr. Sélley Sándor nyugalmazott belügyminisztériumi államtitkár jelöltségéről határoztak.³⁹ A nagyatádi kerület munkapárti küldöttsége április 17-én Budapesten, a Nemzeti Munkapárt klubhelyiségében kereste

34 Farkas, 1995. 172–175. p.

35 Erdőcsokonya ünnepe. *Somogyvármegye*, 1909. december 11. 3. p.

36 Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. április 7. 4. p.

37 Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. március 31. 4. p.

38 A nemzeti munkapárt és Kaposvár. *Somogyvármegye*, 1910. február 22. 4. p.

39 Választási mozgalmak. *Nagyatádi Hírlap*, 1910. április 14. 2. p.

fel a székesfőváros egykori rendőrfőkapitányát, aki a jelöltséget elfogadta, majd a nagy létszámú delegáció részére díszebédet adott.⁴⁰ Sélley a mandátum elnyeréséért folytatott versengésben óriási hátránnyal indult, hiszen, Szabó Istvánnal ellentétben, nem volt kiépített kapcsolatrendszere a kerületben, ráadásul a gazdapárt vezére már április első napjaitól kezdve járta a nagyatádi választókerülethez tartozó községeket. Sélley, az államrendőrség egykori főnöke május 15-én indította választási körútját, melyet a közigazgatási hatóságok karhatalommal biztosítottak.⁴¹

Az 1910. januári kormányváltás törvényhatósági szinten azt jelentette, hogy az új kabinet a korábbi minisztérium által kineveztetett főispánokat – akik a kormány képviselői voltak a törvényhatósági közigazgatásban – elbocsátotta, s a főispáni kart saját híveivel töltötte fel. A király a Belügyminisztérium vezetésével megbízott miniszterelnök előterjesztésére 1910. február 17-én nevezte ki Somogy vármegye főispánjává Makfalvay Gézát.⁴² Az új főispán minden tőle telhetőt megtett a somogyi munkapárti jelöltek választási esélyeinek növelése érdekében. Május 12-én utasította a Nagyatádi és a Barcsi járás főszolgabíróit, hogy Sélley munkapárti képviselőjelölt választási körútját karhatalommal biztosítsák.⁴³ Sőt, tíz nappal később a kerület három – Szabó István bázisának tartott – községébe egy-egy század (községenként 70-80 főnyi) katonát is kirendelt. A Nagyatádi járás főszolgabírója – akit egyébként a főispán nem értesített a katonai erő kirendeléséről – miután hírt kapott az alakulatok érkezéséről, azonnal kérelmezte Makfalvaynál a katonák elszállítását, mondván, a haderő megjelenése megbontja a kerület falvainak nyugalalmát.⁴⁴

A nagyatádi kerületben a választási hadjárat időszakában fegyveres erő alkalmazására nem került sor. A dualizmus korszakának választási kampányai során általánosan előforduló szabálysértések, kisebb súlyú bűncselekmények természetesen előfordultak. Sélley Sándor kíséretét május 8-án Nagyatádon, másnap pedig Barcsan dobálták meg záptojással.⁴⁵ Tarany községben május 12-én az éjjeli órákban a községi bíró kútjába polyvát szórtak, majd május 15-én este a községháza, a plébánia és egy magánház falát záptojással kenték össze.⁴⁶ A községben a választást megelőző napokban egy magánház faláról letépték a Sélley-párt zászlaját és be nem érett gabona lekaszáására is sor került. Komlósd községben a választást megelőző hetekben három kútba is polyvát szórtak, május 16-án pedig egy szalmakazlat gyújtottak fel.⁴⁷ Ugyancsak május 16-án Babócsán és Barcsan a munkapárti jelölt kíséretét záptojással dobálták meg.⁴⁸ Május 21-én Gígében az uradalmi intézőt dobálták meg záptojással,

40 Választási mozgalmak. *Nagyatádi Hírlap*, 1910. április 21. 2. p.

41 Választási mozgalmak. *Nagyatádi Hírlap*, 1910. május 19. 3. p.

42 *Budapesti Közlöny*, 1910. február 22. 17. p.

43 MNL SML IV. 401. a. Somogy vármegye főispánjának bizalmas (elnöki) iratai. 32/1910.

44 MNL SML Alisp. kszg. iratok. 24575/1914. (11885/1910.)

45 Záptojás. *Nagyatádi Hírlap*, 1910. május 12. 3. p.; Sélley Sándor dr. Barcsan. *Somogyi Hírlap*, 1910. május 11. 3. p.

46 MNL SML Alispáni kszg. iratok. 24575/1914. (11929/1910.)

47 MNL SML Alispáni kszg. iratok. 24575/1914. (14424/1910.)

48 Választási mozgalmak. *Nagyatádi Hírlap*, 1910. május 19. 3. p.; Botrány egy barcsi programbeszédén. *Somogyi Hírlap*, 1910. május 20. 2–3. p.

Csökolyben pedig a postamester kertjében lévő rózsafákat vágták ki. A Nagyatádi járás főszolgabírójának jelentése szerint a csendőrök minden esetben kinyomozták a tettesek kilétét, de a károsultak többsége – a későbbi kellemetlenségek elkerülése érdekében – nem tett feljelentést. A tettesek minden esetben a gazdapárt szimpatizánsainak sorából kerültek ki.⁴⁹

1910. június 2-án, Nagyatádon 220 gyalogos katona, 100 főnyi lovasság és 30 csendőr ügyelt a választás rendjére.⁵⁰ A két szavazatszedő küldöttség az állami elemi népiskola épületében székelt. Az első választó 9 órakor adta le szavazatát, majd a választás rendben, megszakítás nélkül zajlott. A szavazási sorrendben utolsó helyen álló község választóinak voksolását követően mindkét küldöttség egy-egy óra várakozási időt hirdetett, s annak letelte után, 22 óra 30 perckor zárta le a szavazást. A nagyatádi választókerület mandátumát, az előzetes várakozásoknak megfelelően, Szabó István döntő szavazattöbbséggel szerezte meg. A leadott 3009 szavazatból a gazdapárt elnöke 2168-at, dr. Sélly Sándor 841-et kapott.⁵¹

A választás helyszínén egyetlen sajtónyilvánosságot kapott rendzavarás történt: Szabó István egyik hívét, dr. Neubauer Ferenc nagyatádi ügyvédet a választásról távoztában két ismeretlen személy hátulról megtaszította, illetve fejbe vágta.⁵²

Lengyeltóti választókerület

A lengyeltóti kerületben 1901 óta minden választás egyhangú volt és a Függetlenségi Párt sikerét hozta. 1901-ben és 1905-ben Kapotsfy Jenő kiskorpádi, 1906-ban pedig Gaál Gaszton balatonboglári földbirtokos szerzett mandátumot. Gaál 1907 novemberében – mondván, választói nem hatalmazták fel a magyar és az osztrák kormány között kötött gazdasági kiegyezés képviselőházi megszavazására – lemondott képviselői tisztségéről. Az 1907. december 2-án rendezett időközi választáson azonban újra indult, s ellenjelölt nélkül ismét mandátumot szerzett.

1910 februárjában a somogyi sajtó tényként közölte, hogy Gaál Gaszton a soron következő választáson nem száll harcba a lengyeltóti mandátumért.⁵³ A kerületben fellépő jelöltek közül a legnagyobb eséllyel Kapotsfy Jenő indult neki a választásnak. A középbirtokos Kapotsfy 1875-től szerepelt a vármegye és székhelye közéletében. Először 1889-ben, időközi választáson – a Függetlenségi Párt színeiben, egyedüli indulóként – a kaposvári választókerület mandátumával került be a képviselőházba. 1892-ben ismét egyhangú választás után lett a kaposvári kerület képviselője. Az 1896. évi választásokon nem indult. 1901-ben és 1905-ben a lengyeltóti kerületben indult, ellenfelei azonban itt sem akadtak. 1906-ban csak azért nem lett képviselő, mert

49 MNL SML Alispáni kszg. iratok. 24575/1914. (13269/1910.)

50 MNL SML Alispáni kszg. iratok. 24575/1914. (12341/1910.)

51 MNL SML SVm Kp. Választmány iratai. A nagyatádi választókerület általános választási jegyzőkönyve 1910.

52 Inzultált ügyvéd. *Somogyvármegye*, 1910. június 11. 5. p.; Nyilatkozat. *Nagyatádi Hírlap*, 1910. június 30. 5. p.

53 Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyi Hírlap*, 1910. február 9. 2–3. p.

kinevezték Somogy vármegye főispánjává. A koalíciós kormányzat bukása után, az 1910. januári kormányváltás miatt lemondani kényszerült tisztségéről. A távozó főispán a sajtó jövőbeli közéleti szereplését firtató kérdéseire kijelentette, a vármegye egyik kerületében mindenképpen fel fog lépni képviselőjelöltként.⁵⁴ Kapotsfy szeretne volna megszerezni a kaposvári mandátumot, azonban több heti hezitálás után lemondott a függetlenségi erők támogatottsága szempontjából bizonytalannak ítélt kerületről. A lengyeltóti kerület Kossuth-pártja hivatalosan március 24-én jelölte a volt főispánt.⁵⁵

Április 10-én a lengyeltóti szociáldemokraták népgyűlése Ladányi Rezsőt, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt földmunkás tagozatának egyik vezetőjét jelölte.⁵⁶ Az ország legnagyobb mozgósító erejű és taglétszámú képviselőházon kívüli politikai pártja programja hirdetése érdekében az ország számos kerületében indított jelöltek. Mivel a munkások tömegei nem rendelkeztek választójoggal, a szociáldemokrata képviselőjelölteknek nem volt esélyük mandátumszerzésre. Fellépésük szimbolikus volt, a párt programjának ismertetésére és az általános, egyenlő és titkos választójog követelésére szorítkozott.

A választókerület Justh-pártja április 17-én Lengyeltótiban alakult meg. A pártkör hivatalos jelöltet állított dr. Ritzinger János lengyeltóti ügyvéd, a Balatonboglári Takarékpénztár Részvénytársaság vezérigazgatója személyében.⁵⁷ A Ritzingerrel kapcsolatosan híradások – ha csak érintőlegesen is – mindig megemlégették életkorát, hiszen 67 évesen vállalt jelöltséget.

Április 17-én a lengyeltóti kerület gazdapártja is megalakult, a helyi kisgazdák jelöltje Ember József Pamuk községbeli birtokos, a Somogy Vármegyei Kisgazdák Egyesületének alelnöke lett.⁵⁸ A gazdapárt vármegyei szerveződése, erősödése dacára Ember József néhány hét után visszalépett a küzdelemtől.

A lengyeltóti kerület munkapártja április 28-án alakult meg a Gyugy községhez tartozó Béndekpusztán, a Kacskovics család birtokán.⁵⁹ A kerületi munkapárt 100 tagú küldöttsége április 30-án Budapestre utazott, hogy Kacskovics Mihály kultuszminisztériumi miniszteri tanácsosnak a jelöltséget felajánlja. Kacskovics természetesen elfogadta a felkérést. A kötelező képviselőjelölti bankett után a lengyeltóti delegáció tisztelgő látogatást tett gróf Zichy János kultuszminiszternél és gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnöknél.⁶⁰

Kapotsfy és Kacskovics a korszakban szokásosnak mondható választási kampányt folytatott. Eszerint a képviselőjelölt először is erős hangú, a választásokon edződött, ivásban és verekedésben elsőrangú korteseket fogadott, akik napidíj és ellátás

54 Kapotsfy Jenő főispán képviselő lesz. *Somogyi Hírlap*, 1910. január 16. 3. p.

55 Kapotsfy Jenő jelölése. *Somogyi Hírlap*, 1910. március 26. 1–2. p.

56 Népgyűlések Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. április 13. 4–5. p.

57 A Justh-párt megalakulása Lengyeltótiban. *Somogyi Hírlap*, 1910. április 20. 4. p.

58 Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. április 20. 3. p.

59 A nemzeti munkapárt jelöltje Lengyeltótiban. *Somogyi Hírlap*, 1910. április 30. 5. p.; A munkapárt alakulásai Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. május 1. 2–3. p.

60 Lengyeltóti küldöttség a miniszterelnöknél. *Somogyvármegye*, 1910. május 1. 7. p.; Választási mozgalmak. *Somogyi Hírlap*, 1910. május 3. 1–2. p.

ígéretével összeszedték a jelölt választási körútjának kíséretét.⁶¹ A kocsin és lóháton vonuló kompánia egyrészt demonstrálta az aspiráns anyagi erejét, másrészt megvédte az ellentábor híveinek támadásaitól. A jelölt a kerület minden községében programbeszédet mondott, mely után minden esetben – korlátlan szeszfogyasztással hirdetett – bankett, díszbéd vagy díszvacsora következett. Kortesei a kampány alatt folyamatosan a kocsmákat járták, s gondoskodtak a választópolgárok igényeinek kielégítéséről. A választás napját megelőző este a kerület a jelölt egészségére és kontójára mulatott. A kortesek aztán a választás napján – jelszavakkal, szesszel, pénzzel, nyers erővel – összeterelték és a szavazás helyszínére vezették a képviselőjelölt táborát. A választás színterén már csak két feladatuk volt, egybetartani a jelölt táborát, illetve választókat átcsábítani az ellentáborból.

Ritzinger János kampánya nem ezt az utat követte. A lengyeltóti ügyvéd választási hadjáratának ereje egy napra összpontosult. Ritzinger hívására a kerületbe érkezett a pártvezér Justh Gyula, aki május 21-én Nagybjomban szép beszédet mondott ugyan, de pártjának új szavazókat már nem tudott szerezni.⁶²

Másnap, május 22-én Ladányi Rezső is megjelent a kerületben. A szociáldemokrata jelölt Somogyváron, Lengyeltótiban és a Gyugy községhez tartozó Pettendpusztán ismertette pártja programját.⁶³ Ladányi képviselő-jelöltsége somogyi látogatása után véget is ért, ugyanis a választás napján már nem szerepelt a jelöltek között.

A kampány karhatalmi szempontból meglehetősen eseménytelen volt, s katonai erő is csak tévedésből érkezett a lengyeltóti kerület egyik községébe. Május 20-án egy század gyalogos katona masírozott be Mezőcsokonyára. Mivel a közigazgatásilag illetékes főszolgabíró hivatalosan nem kapott értesítést a beszállásolásról, az alispáni hivatalhoz fordult tájékoztatásért. A vármegyehezán kiderítették, hogy a katonai egység kirendelési parancsán Csokonya község szerepelt, mely ebben az esetben a nagyatádi kerülethez tartozó Erdőcsokonyát jelentette. A század május 24-én elhagyta Mezőcsokonyát és Erdőcsokonyára vonult.⁶⁴

A választás napján Lengyeltótiban 150 gyalogos katona, 50 fő lovasság és 30 csendőr vigyázta a szavazás rendjét.⁶⁵ A két szavazatszedő küldöttség a község vásárterén felépített ideiglenes deszkaépületben (választási bódében) működött.⁶⁶ A küldöttségek – másfél óra várakozási idő letelte után – 19 óra 45 perckor zárták le a voksolást. A lengyeltóti választókerület mandátumát – az előzetes várakozásoknak megfelelően – a Kossuth-párti Kapotsfy Jenő szerezte meg. A 2172 leadott szavazat közül Kapotsfyra 1520, Kacskovicsra 627 esett. Ritzinger János, miután a voksolás első félórájában mindössze 25 szavazatot kapott, 9 óra 35 perckor bejelentette visszalépését.⁶⁷

61 Kortés-ajánlkozás. *Somogyvármegye*, 1910. február 25. 4. p.

62 Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. május 24. 2–3. p.

63 A mi választási harcunk. *Népszava*, 1910. május 25. 3–4. p.

64 MNL SML Alispáni kzg. iratok. 24575/1914. (16/1910. eln.)

65 MNL SML 24575/1914. (12341/1910.)

66 MNL SML Alispáni kzg. iratok. 24575/1914. (186/1910. kp.)

67 MNL SML SVm Kp. Választmány iratai. A lengyeltóti választókerület általános választási jegyzőkönyve 1910.

Kapotsfy sikerére árnyékot vetett azon körülmény, hogy a szavazásra várakozó munkapárti választók a délutáni órákban eltávoztak a választás színhelyéről. Ugyanis Ritzinger János visszalépése után a csendőrök a rend könnyebb fenntartása érdekében egy táborba terelték a Justh- és a Kossuth-párt szimpatizánsait. A két tábor összekeveredése a szavazók körében nyugtalanságot okozott, ugyanis Ritzinger szavazóinak egy része át akart menni a munkapárt táborába. Az indulatok délután két óra körül jutottak forrpontra. Polány község munkapárti és Kossuth-párti választói ugyanis összekaptak a választási helyiség bejáratánál. A csendőrség gyorsan közbelépett, a verekedőket szétválasztotta és a Kacskovics-párt szavazóit szuronnyal várakozási helyükre terelte. A csendőrök részrehajlónak ítélt eljárásán felháborodva, a még le nem szavazott 12 község munkapárti választói elhagyták a választás színterét.⁶⁸ Sajtóhírek szerint, a Kacskovics-párt a csendőrök fellépése miatt, annulláltatni akarta Kapotsfy mandátumát.⁶⁹ A törvényileg megszabott harminc napos határidőn belül meg is érkezett a képviselőházhoz a Kapotsfy Jenő ellen tett panasz, azonban a panaszt tévők megbízottja – dr. Tetétleni Ármin budapesti ügyvéd – az eljárás megindítása előtt a panaszt visszavonta.⁷⁰

Csurgói választókerület

A csurgói választókerület képviselője az 1901. évi általános választások óta báró Inkey József nagybirtokos volt. Az 1901-ben 67-es programmal megválasztott arisztokrata 1904. november 18. (az erőszakos házszabály-revizíció) után kilépett a Szabadelvű Pártból. Az 1905. évi választáson szabadelvű disszidensként, 1906-ban ellenjelölt nélkül, függetlenségi programmal nyert mandátumot. 1910 januárjában azonban a somogyi napisajtó már tényként közölte, hogy Inkey nem indul újra a csurgói mandátumért.⁷¹

A kerület első jelöltje – Novák János, Sand⁷² községbeli parasztgazda – februárban jelentette be indulását.⁷³ Novák Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottságának választott tagjaként, a Somogy Vármegyei Kisgazdák Egyesületének alelnökeként és a 48-as Függetlenségi Országos Gazdapárt végrehajtó bizottságának tagjaként a vármegyei politikai közélet tevékeny szereplője volt. A csurgói kerület gazdapártja 1910. február 27-én alakult meg, ekkor azonban még nem hirdettek hivatalos jelöltet.⁷⁴ Novák Jánosnak március elején szavazott bizalmat a helyi pártszervezet, s ekkor bukkantak fel a kerületben más jelöltek is.

68 Megpetícionált mandátum. *Somogyvármegye*, 1910. június 4. 2. p.

69 Megpetícionált mandátumok. *Somogyvármegye*, 1910. június 15. 2. p.; Megpetícionálják a lengyeltóti választást. *Somogyi Hírlap*, 1910. június 15. 3. p.

70 Képviselőházi napló 1910–1918. I. kötet. 8. p.; Visszavonták a lengyeltóti petíciót. *Somogyi Hírlap*, 1910. június 29. 1. p.

71 Választások Somogyban. *Somogyi Hírlap*, 1910. január 16. 6. p.

72 Sand: 1910-ben község Somogy vármegye Csurgói járásában. Sand községet 1948-ban Zala vármegyéhez csatolták.

73 Képviselőjelölések Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. február 20. 2. p.

74 A kisgazdák megalakulása Csurgón. *Somogyi Hírlap*, 1910. március 1. 5. p.; Kisgazdák szervezkedése Csurgón. *Somogyvármegye*, 1910. március 2. 4–5. p.

A csurgói kerület függetlenségi érzelmű szavazóinak egy része 1910. március 6-i jelölő értekezletén Hentaller Lajos publicistát, történétírórt kérte fel jelöltjének. A képviselőházba először 1881-ben bejutó – 1906-ban Veszprém vármegye somlónásárhelyi kerületének mandátumát megszerző – tapasztalt függetlenségi politikus elfogadta a felkérést.⁷⁵

A csurgói kerület munkapártja az országos párttal egy időben alakult meg.⁷⁶ A párt-szervezet vezérkara helyi jelöltet kívánt indítani, azonban megfelelő pályázó híján – a munkapárt országos végrehajtó bizottságának ajánlására – április végén dr. Kovács Gyula magyar királyi udvari tanácsost, a Magyar Királyi Kereskedelmi Múzeum igazgatóját kérte fel hivatalos jelöltnek.⁷⁷

A Függetlenségi Párt kettészakadása a csurgói választókerületben is leképeződött. A Függetlenségi Justh-párt kerületi hívei nem támogatták Hentaller Lajos jelöltségét. Április közepén saját képviselőjelöltet állítottak Purgly János személyében,⁷⁸ aki a kerület székhelyén április 24-én mondta el programbeszédét.⁷⁹ A vármegyei sajtó esélytelen, az ékesszólás tehetségével meg nem áldott jelöltként tartotta számon a Csanád vármegyei földbirtokost, akivel kapcsolatosan minduntalan felemlgették, hogy a felkérést kizárólag apósa nimbuszának köszönhette. Purgly ugyanis a pártvezér Justh Gyula Margit nevű lányának férje volt.⁸⁰

A pártonkívüli függetlenségi programot hirdető Hentaller Lajos Justh Gyula személyes bosszújaként értelmezte Purgly jelöltségét. Április végén nyílt levelet intézett a csurgói kerület választóihoz, melyben Justh Gyulát a függetlenségi eszme elárulásával vádolta. A pamflet éle egyértelműen a pártvezér ellen irányult, Purgly Jánosról alig esik szó, jellemzése tömören abban merült ki, hogy apósa erszényére támaszkodva igyekszik képviselői tisztséget szerezni.⁸¹

Miután dr. Kovács Gyula május közepén megkezdte választási körútját, a kerületben elszabadultak az indulatok. A gazdapárt hívei nem kímélték a munkapárt szimpatizánsait. Surdon⁸² és Somogyszentmiklóson⁸³ összetörték a munkapárt választási zászlóit, Surdon, Porrogon és Porrogszentkirályon záptojásosó, Csurgón kőzapor fogadta Kovács átvonuló híveit. Beleznán⁸⁴ és Berzencén ablakok estek áldozatul a gyűlölködésnek. A politikai viszálykodás csakhamar tragédiába torkollott.

75 Képviselőjelölés Csurgón. *Somogyvármegye*, 1910. március 9. 4. p.; Képviselőjelölés Csurgón. *Somogyi Hírlap*, 1910. március 10. 5. p.

76 Csurgón szervezkednek a kormánypártiak. *Somogyi Hírlap*, 1910. február 22. 4. p.

77 Csurgón marakodnak a függetlenségiek. *Somogyvármegye*, 1910. május 1. 3. p.; Választási mozgalmak. *Somogyi Hírlap*, 1910. május 3. 1–2. p.

78 Justh-párti jelölt Csurgón. *Somogyi Hírlap*, 1910. április 17. 7. p.; Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. április 17. 6–7. p.

79 Purgly János Csurgón. *Somogyi Hírlap*, 1910. április 26. 2. p.

80 Justh kudarca Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. május 29. 2–3. p.

81 Csurgón marakodnak a függetlenségiek. *Somogyvármegye*, 1910. május 1. 3. p.; A csurgói testvérharc. *Somogyi Hírlap*, 1910. május 1. 3–4. p.

82 Surd: 1910-ben község Somogy vármegye Csurgói járásában. Surd községet 1950-ben Zala megyéhez csatolták.

83 Somogyszentmiklós: 1910-ben község Somogy vármegye Csurgói járásában. Somogyszentmiklós községet 1948-ban Zala vármegyéhez csatolták.

84 Belezna: 1910-ben község Somogy vármegye Csurgói járásában. Belezna községet 1950-ben Zala megyéhez csatolták.

Május 23-án a munkapárti jelölt több községben is programbeszédet kívánt tartani. Inke községben a gazdapárt kortesei által felizgatott tömeg, hogy Kovács Inkére való bejutását megakadályozza, egy kifeszített kötéllel elzárta a közutat. Kilométerekkel a jelöltet szállító kocsikaraván előtt csendőrök biztosították az utat. A megérkező karhatalom az útzárat megszüntette és leterelte az útról az embereket. A tömeg azonban nem oszlott fel, hanem ócsárolta és kövekkel, tégladarabokkal, földgöngyökkel és tojással dobálta meg a csendőröket. Háromnegyed órás terméketlen vita után az inkei csendőr-őrs parancsnoka, Eberhardt Sándor címzetes csendőr őrmester oszlásra szólította fel a tömeget. A karhatalom parancsnokát a felszólítás után azonnal az egyik hangadó férfi vállon dobta, ezért Eberhardt délután fél kettőkor, 15–20 lépés távolságból a tömegbe lőtt. A dobálózó hasra vetette magát a lövés elől, így a lövedék a mögötte álló feleségét találta el a homlokán. A tömeg szétrebbent. A meglőtt asszonyt hazavitték, ahol rövid szenvedés után elhunyt. Németh Józsefné született Berkes Erzsébet mindössze 20 esztendő telt és két apró gyermeket hagyott árván.⁸⁵ Dr. Kovács Gyula értesülve a tragédiáról, választási körútját megszakította és Budapestre távozott.⁸⁶

Az őrsparancsnok jelentése nyomán egy csendőr hadbíró szállt ki Inkére, aki a fegyverhasználatot jogszerűnek nyilvánította. Az inkei csendőrőrs létszámát ötről tizenöt főre emelték.⁸⁷ A Csurgói járás főszolgabírója május 27-én hatósági nyomozást folytatott a községben. A vizsgálat eredményeképp megállapítást nyert, hogy a zavargás szervezői Virág Gyula, az inkei közbirtokossági kocsmásposa és Németh János földműves, a lelőtt asszony apósa voltak. A főszolgabíró által az esetről felvett jegyzőkönyv a kaposvári királyi ügyészhez került, aki Virág Gyula, Németh János és további 16 társukkal szemben izgatás büntette miatt eljárást indított.⁸⁸

Az inkei tragédia véget vetett a választási harcnak a csurgói választókerületben. A komor csendet Justh Gyula kerületbe érkezése sem törte meg. A pártvezér a lehető legszerencsétlenebb időpontban, május 24-én próbálta meg veje ügyét előmozdítani Gyékényesen, Zákányban, Iharosberényben és Csurgón, a választók azonban mind a négy községben ellenségesen fogadták.⁸⁹ Purgly János nem tudott tábor gyűjteni a kerületben, így május 30-án – lezárva dicstelen vesszőfutását – visszalépett a jelöltségtől.⁹⁰

A választás napján Inkén, Gyékényesen és Surdon megerősített csendőrpárt, Porrogon és Porrogszentkirályon katonaság vigyázta a rendet. A választás helyszínén 150 gyalogos katona, 50 főnyi lovasság és 30 csendőr biztosította a szavazást.⁹¹ A két szavazatszedő küldöttség Csurgó vásárterén, a György téren, ideiglenes deszkaépületben (hivatalos elnevezéssel élve: választási bódében) székelt. Az első választó 9 órakor adta le szavazatát, a voksolás rendben, fennakadás nélkül folyt. Mivel a

85 MNL SML Főispáni bizalmas iratok. 54/1910.; Az inkei áldozat. *Somogyi Hírlap*, 1910. május 29. 5. p.

86 A csendőrfegyver. *Somogyi Hírlap*, 1910. május 26. 3–4. p.; Halálos végű zendülés Inkén. *Somogyvármegye*, 1910. május 26. 4. p.

87 MNL SML Alispáni kszg. iratok. 24575/1914. (12001/1910.)

88 MNL SML Alispáni kszg. iratok. 24575/1914. (12221/1910.)

89 Justh kudarcá Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. május 29. 2–3. p.

90 Purgly János visszalépett. *Somogyvármegye*, 1910. május 31. 2. p.; Purgly János visszalépett. *Somogyi Hírlap*, 1910. május 31. 2. p.

91 MNL SML Alispáni kszg. iratok. 24575/1914. (12341/1910.)

választás első órájában egyetlen szavazatot sem kapott, Hentaller Lajos 10 óra 7 perckor visszalépett a további küldöttségtől. Az első számú küldöttség – egy óra várakozási idő letelte után – 20 óra 7 perckor, a második számú küldöttség – szintén megvárva egy óra leteltét – 21 órakor zárta le a szavazást. A vármegyei sajtó előrejelzésének megfelelően⁹² Novák János fölényes győzelmet aratott a munkapárt jelöltjével szemben. A leadott 2431 szavazatból 1579 a gazdapárti jelöltre, 852 dr. Kovács Gyulára esett.⁹³

Szigetvári választókerület

Az 1906-ban összehívott képviselőház berekesztése idején a szigetvári választókerület mandátumát Duchon Ödön szigetvári ügyvéd birtokolta. Duchon elődje a kerület képviselői székében Olay Lajos budapesti ügyvéd volt, aki a Függetlenségi Párt színeiben, sorrendben négyszer szerezte meg a kerület mandátumát. Olay 1908-ban köszönt le a képviselőségről, miután Ferenc József karcagi királyi közjegyzővé nevezte ki. 1908 decemberében Szigetváron időközi választásra került sor, melyen három jelölt indult: Duchon Ödön a Függetlenségi Párt színeiben, Bíró József Markóc községbeli kisgazda a Szabó István-féle kisbirtokos egyesület képviselőjeként és – a képviselőházból 1906-ban négy évtized után kibukó – Komjáthy Béla budapesti ügyvéd a Függetlenségi Balpárt zászlaja alatt. Duchon a szavazatok 50,3%-át megszerezve nyerte el a kerület mandátumát.

A képviselőház berekesztésekor már tudható volt, hogy Duchon Ödön a Függetlenségi Kossuth-párt jelöltjeként újra harcba száll a szigetvári választókerület mandátumáért.⁹⁴ Rövidesen kiderült, hogy a kisbirtokosok időközben párttá szerveződő mozgalma is jelöltet fog állítani. A szigetvári választókerület gazdapártja 1910 februárjában alakult meg, de ekkor még nem született döntés a jelölt személyéről.⁹⁵ Kézenfekvő megoldás lett volna, ha a pártkör az 1908. évi időközi választáson fellépett, a kerület kisbirtokosai körében népszerű Bíró Józsefet indítja. A közvélemény meglepetésére a kerületi gazdapárt április 3-án tartott jelölő értekezlete Herczegh Sándor türkevei földbirtokost kérte fel képviselőjelöltnek.⁹⁶ Herczegh Sándor a 48-as Függetlenségi Országos Gazdapárt társelnöke volt, aki saját vagyonát is a kisbirtokosok politikai és gazdasági megszervezésére fordította. 1908 őszén megvette a Magyar Lobogó elnevezésű függetlenségi lap tulajdonjogának felét, s a hetilapot a kisbirtokosok mozgalmának párttá alakulása után a gazdapárt hivatalos közlönyévé formálta.⁹⁷

Herczegh április 17-én és 18-án lovas bandériumtól kísérve bejárta a szigetvári választókerület községeit. A vármegyei napilapok szerint – mivel a munkapárt a

92 Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. április 23. 2–3. p.

93 MNL SML SVm Kp. Választmány iratai. A csurgói választókerület általános választási jegyzőkönyve 1910.

94 Képviselőjelölések Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. február 20. 2. p.

95 Kisgazdák mozgalma a szigetvári kerületben. *Somogyvármegye*, 1910. február 20. 6. p.; Gazdaggyűlés Szigetváron. *Somogyi Hírlap*, 1910. február 20. 4. p.

96 Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. április 7. 4. p.; Programbeszéd. *Somogyi Hírlap*, 1910. április 12. 4. p.

97 Farkas, 1995. 158–159. p.

kerületben nem állított jelöltet – a választási körút sikere előrevetítette a gazdapárt társelnökének választási győzelmét.⁹⁸ A választási kampány közigazgatási szempontból meglepően eseménytelen volt, a minden községben előforduló záptojásdobáláson kívül csupán néhány – csendőri beavatkozást nem igénylő – verekedés történt.⁹⁹

A választás napján Szigetváron mindössze 75 gyalogos katona és 24 csendőr vigyázta a szavazás rendjét.¹⁰⁰ A nagyközség városias jellegének előnyeiből adódóan a választási elnök vezetése alatt működő szavazatszedő küldöttség a polgári fiúiskolában, a küldöttségi elnök vezette a szigetvári várban székelt.¹⁰¹ Az első választó 9 órakor adta le szavazatát, a voksolás megszakítás nélkül folyt. Mindkét küldöttség egy óra várakozási időt hirdetett, melynek letelte után, 19 órakor zárták le a szavazást. A szigetvári választókerület mandátumát a gazdapárt társelnöke szerezte meg. A leadott 2578 szavazatból Herczegh Sándorra 1397, Duchon Ödönre 1181 esett.¹⁰²

A Délsomogy című szigetvári függetlenségi hetilap szerint Herczegh győzelmét Hegyessy János szigetvári főszolgabírónak köszönhetette, aki a Duchon Ödönnel fennálló, régi keletű ellentéte miatt nem akadályozta meg a gazdapárt híveinek erőszakos, a Kossuth-párt választóit megfélemlítő fellépését.¹⁰³ A megvádolt járási vezető június 6-án kelt, a Somogy vármegye főispánjának tett jelentésében rágalomnak minősítette az újság állításait. Hegyessy János szerint csak határozott fellépésének volt köszönhető, hogy a két tábor nem esett egymásnak.¹⁰⁴ Az indulatok kétségkívül a választás napján tetőztek, hiszen a választást követő éjszaka Kastélyosdombó községben egy szalmakazlat, Szulok községben pedig két pajtát hamvasztott el a politikai bosszúból gyújtott tűz.¹⁰⁵

Kaposvári választókerület

A kaposvári kerület mandátumát az 1905. és 1906. évi általános választások alkalmával – függetlenségi programmal – dr. Thaly László nyugállományú honvéd orvos ezredes szerezte meg. 1910-ben viszont már nem volt tábora.¹⁰⁶ A kerületben uralkodó általános vélemény szerint Thaly nem törődött a vidékkel, sőt még képviselői beszámolót sem tartott a választókerületben.¹⁰⁷ A kaposvári Kossuth-párti függetlenségi kör – hangadóinak személyi ellentétei miatt – felette nehezen talált jelöltet a megmérettetésre.¹⁰⁸ A jelöltkeresés április végén vezetett eredményre. A képviselőjelölt Árkay Kálmán, az Országos

98 Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. április 20. 3. p.

99 MNL SML Alispáni kzig. iratok. 24575/1914. (13269/1910.)

100 MNL SML Alispáni kzig. iratok. 24575/1914. (12341/1910.)

101 MNL SML Alispáni kzig. iratok. 24575/1914. (186/1910. kpv.)

102 MNL SML SVM Kp. Választmány iratai. A szigetvári választókerület általános választási jegyzőkönyve 1910.

103 A szigetvári választás. *Délsomogy*, 1910. június 5. 2. p.

104 MNL SML Főispáni bizalmas. 58/1910.

105 MNL SML Alispáni kzig. iratok. 24575/1914. (14424/1910.)

106 Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyi Hírlap*, 1910. február 9. 2–3. p.

107 Hol vagy Thaly László? *Somogyi Hírlap*, 1910. február 17. 1. p.; Képviselőjelölések Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. február 20. 2. p.

108 Kaposvárnak jelöltet keresnek. *Somogyi Hírlap*, 1910. március 8. 1. p.

Közművelődési Tanács ügyvezető alelnöke lett.¹⁰⁹ Az analfabetizmus elleni küzdelem egyik magyarországi élharcosa május 5-én tartotta programbeszédét Kaposváron,¹¹⁰ majd a hónap második felében végigjárta a kerület községeit.¹¹¹ Kampányának utolsó napján – május 26-án – Kaposvárra érkezett a Kossuth-párt alelnöke, Barabás Béla is.¹¹²

A kaposvári választókerület nemzeti munkapártja március 6-án alakult meg.¹¹³ Két hét múlva már Kaposvár vonzáskörzetében községi fiókszervezetek is létrejöttek.¹¹⁴ A kaposvári munkapárt végrehajtó bizottsága már márciusban elhatározta, hogy nem helyi jelöltet indít a választáson. Lehetséges jelöltként felmerült Vörös László volt kereskedelemügyi miniszter neve, aki korábban két alkalommal is – 1896-ban és 1901-ben – megszerezte a kaposvári mandátumot.¹¹⁵ Vörös jelöltségének legfőbb akadálya az volt, hogy nem volt tagja a munkapártnak. A végrehajtó bizottság áprilisban felkérte Makfalvay Gézát, Somogy vármegye főispánját, hogy a kormány államtitkárai közül nyerjen meg valakit kaposvári jelöltnek. Makfalvay már nem talált jelöltség nélküli államtitkárt, ezért gróf Tisza István tanácsára dr. Nagy Ferenc jogtudósnak, volt kereskedelemügyi államtitkárnak ajánlotta fel a jelöltséget.¹¹⁶ Nagy Ferenc felkérésének hírére április 23-án reggel Vörös Lászlót éltető falragaszok jelentek meg Kaposvár utcáin.¹¹⁷ Április 28-án a kerületi munkapárt jelölógyűlése hivatalosan is Nagy Ferencet kérte fel képviselőjelöltnek.¹¹⁸ A jelölógyűlés határozatát május 5-én a kaposvári választókerület munkapártjának 350 fős küldöttsége különvonaton vitte fel Budapestre. Nagy Ferenc – aki az Országgyűlés berekesztéséig Máramaros vármegye visóí választókerületének mandátumát viselte – a Nemzeti Társaskör klubhelyiségében fogadta el a jelölést, majd a delegációt banketten látta vendégül. A díszebéden rövid ideig tiszteletét tette Hieronymi Károly kereskedelemügyi miniszter is. A küldöttség fővárosi programja délután öt órakor, a gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnök-nél tett tisztelegő látogatással ért véget.¹¹⁹

Mialatt a kaposvári kerület munkapártja Budapesten járta a kormánypárti jelöltállítás szokásos állomásait, Árkay Kálmán Somogy székvárosában programbeszédet tartott,¹²⁰ a kaposvári 67-es irányultságú választók egy csoportja pedig jelölógyűlést tartván, Vörös Lászlót jelölte.¹²¹

109 Árkay Kálmán dr. a kaposvári választókerület függetlenségi képviselőjelöltje. *Somogyi Hírlap*, 1910. április 29. 3. p.

110 Kaposvár politikai nagy napja. *Somogyvármegye*, 1910. május 7. 1–5. p.

111 Kortes-vasárnap. *Somogyi Hírlap*, 1910. május 24. 2. p.

112 Barabás Béla Kaposváron. *Somogyi Hírlap*, 1910. május 28. 2. p.

113 A kaposvári zászlóbontás. *Somogyvármegye*, 1910. március 8. 1–3. p.; A kaposvári munkapárt megalakult. *Somogyi Hírlap*, 1910. március 8. 2. p.

114 A munkapárt szervezkedése. *Somogyvármegye*, 1910. március 22. 2–3. p.

115 Képviselőjelölések Kaposváron. *Somogyi Hírlap*, 1910. április 19. 2. p.

116 Kaposvár munkapárti jelöltje. *Somogyi Hírlap*, 1910. április 22. 4. p.; Éljen Nagy Ferenc képviselőjelöltünk! *Somogyvármegye*, 1910. április 23. 1–2. p.

117 Ugratják a kaposi munkapártot. *Somogyvármegye*, 1910. április 24. 3. p.

118 Éljen Nagy Ferenc képviselőjelölt! *Somogyvármegye*, 1910. április 29. 2–3. p.; Nagy Ferenc dr. a kaposvári választókerület munkapárti jelöltje. *Somogyi Hírlap*, 1910. április 29. 2. p.

119 A Nagy Ferenc pártja. *Somogyi Hírlap*, 1910. május 7. 2. p.

120 Kaposvár a politikában. *Somogyi Hírlap*, 1910. május 7. 1–2. p.

121 Kaposvár politikai nagy napja. *Somogyvármegye*, 1910. május 7. 1–5. p.; A Vörös László-párt. *Somogyi Hírlap*, 1910. május 7. 3. p.

A kerületi munkapárt, a Budapesten kapott utasítások szerint, a választási idejére a vármegyeszékhely belvárosában pártirodát nyitott. Május 11-én már innen hordták szét a kaposvári választókerület községeibe Nagy Ferenc választási zászlóit.¹²² Május 16-án este Nagy Kaposvárra érkezett, hogy másnap programbeszédet tartson. A képviselőjelölt vasútállomásról felvonuló menetét – függetlenségi kortesek szervezte – sípoló, lármázó, kövel és sárral dobálózó gyerekhad követte. Nagy Ferenc május 17-én délelőtt a Korona Szálló nagytermében mondta el programbeszédét. Nagy okos, a függetlenségi szavazók irányába nyitó beszédet mondott. Kijelentette, nem konzervatív, megcsontosodott 67-es, s hazafiként mindent el fog követni az állami függetlenség lépésenkénti kivívása érdekében.¹²³ A programbeszéd elhangzása után Nagy Ferenc a kerület községeinek bejárására indult.¹²⁴

Május első napjaiban szociáldemokrata jelölttel gyarapodott a kaposvári választókerületben indulók sora.¹²⁵ Pelczéder Ágoston nem volt ismeretlen Somogy szívében, a szociáldemokrata párt famunkás tagozatának egyik vezetőjeként 1906-ban már indult a kerületben, s kapott is 18 szavazatot. Az országot járó agitátorként a jelölés előtt három héttel (április 10-én) is Kaposváron járt, hogy a helyi munkásság népgyűlésén követelje az általános, egyenlő és titkos választójog bevezetését.¹²⁶

A kerületi munkapárt elnökének Pelczéder fellépése valószínűleg nem okozott álmatlan éjszakákat. Márffy Emilt annál inkább aggasztotta Vörös László szereplése. A választókerület egykori képviselője ugyanis május 22-én Kaposváron programot hirdetett.¹²⁷ Vörös pártonkívüli jelöltként való fellépése érezhetően megosztotta a kerület 67-es irányultságú szavazóit.¹²⁸ A munkapárt sikere érdekében, május 27-én Márffy levélben kérte Vöröst a képviselő-jelöltségtől történő visszalépésre. A volt kereskedelemügyi miniszter meghajolt a kérés előtt, s még aznap bejelentette visszalépését.¹²⁹

A kaposvári kerületben a választási kampány a szokásos mederben zajlott. Rendkívüli és nagy kárral járó eseményként mindenképpen megemlítendő, hogy május 26-án ismeretlen tettesek Visnye községben gyűjtogattak, melynek következményeként egy lakóház, három istálló és három pajta leégett.¹³⁰

Makfalvay Géza, Somogy vármegye főispánja a választási kampány időszakában – a legapróbb ügyekre is kiterjedő figyelemmel – személyesen kívánta felügyelni a közrendet, s ez irányú intézkedései olykor hivatali konfliktusokat eredményeztek. Makfalvay június 1-jén közbiztonsági kockázatokra hivatkozva megakadályozta Szenna községben egy aznap estére hirdetett, előzőleg a kaposvári főszolgabíró által engedélyezett táncmulatság

122 Kaposvár a politikában. *Somogyvármegye*, 1910. május 13. 2. p.

123 Nagy Ferenc dr. programbeszéde. *Somogyvármegye*, 1910. május 18. 1–3. p.

124 Nagy Ferenc diadalútja. *Somogyvármegye*, 1910. május 20. 3. p.

125 Munkások! Elvtársak! *Népszava*, 1910. május 4. 1. p.

126 A kaposvári munkásság a választójogért. *Somogyvármegye*, 1910. április 12. 5. p.

127 Vörös László Kaposváron. *Somogyi Hírlap*, 1910. május 24. 2–3. p.; Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. május 24. 2–3. p.

128 Választási mozgalmak Kaposváron. *Somogyvármegye*, 1910. május 28. 2–3. p.

129 Vörös László visszalépett! *Somogyi Hírlap*, 1910. május 29. 2–3. p.; Vörös László visszalépett. *Somogyvármegye*, 1910. május 29. 3–4. p.

130 MNL SML Alispáni kszg. iratok. 24575/1914. (13269/1910.)

megtartását. A szavazást követő héten az önérzetes főszolgabíró az elmaradt szennai bál ügyére utalva hangsúlyosan jelentette a vármegyei közigazgatás vezetőjének, Kacskovics Lajos alispánnak, hogy a választás napját megelőző éjszaka – tehát június elsejéről másodikára virradóra – az országszerte gyakorolt szokáshoz híven a Kaposvári járás községeiben is mulattak, ám rendzavarás nem történt.¹³¹

A választás napján Kaposváron 220 gyalogos katona, 100 főnyi lovasság és 30 csendőr felügyelt a szavazás rendjére.¹³² A kerület három szavazatszedő küldöttsége a közbeszédben „Honvéd térnek” nevezett katonai gyakorlótéren, két ideiglenes barakk-épületben fogadta a szavazókat.¹³³ Az első választó 9 órakor szavazott, a voksolás rendben, fennakadás nélkül zajlott. Mindhárom küldöttség – egy óra várakozási idő letele után – este 7 órakor zárta le a szavazást. A kaposvári választókerületben az előzetes várakozásoknak megfelelően Nagy Ferenc szerzett mandátumot.¹³⁴ A 3806 leadott szavazat közül 2134 Nagy Ferencre, 1664 Árkay Kálmánra, 8 Pelczéder Ágostonra esett.¹³⁵

A szavazás után a város Szigetvári utcájában négy zselicszentpáli és egy zselickislaki lakos, ittas állapotban, pártszimpátiája miatt megtámadta Pintér Ferenc munkapárti választót. A bántalmazott kereskedő volt, aki az ütlegek elől boltjába menekült. A részeg társaság azonban betörte az üzlet kirakatát, mire Pintér rálőtt támadóira, de szorult helyzetéből végül csak a kikerkező városi rendőrök mentették ki.¹³⁶

Tabi választókerület

Az 1906. évi országgyűlési képviselő-választások alkalmával a tabi választókerület mandátumát függetlenségi programmal dr. Hoffmann Ottó budapesti ügyvéd, egykori egyetemi diákvezér nyerte el. Hoffmann képviselői megbízatása dicstelen véget ért, ugyanis egyike volt azoknak a honatyáknak, akik az 1906-ban összehívott képviselőház utolsó országos ülésén könyvekkel és tintatartókkal dobálták meg a miniszterelnököt és a földművelésügyi minisztert.

1910. március 21-én, az 1906-ban összehívott Országgyűlést berekesztő királyi leirat felolvasása után, az ellenzék izgatottan tiltakozott a kormány előterjesztésére történő házfelosztatás ellen. A vita során a leghangosabban tüntető Justh-párti honatyák nem engedték szóhoz jutni gróf Khuen-Héderváry Károly miniszterelnököt. A kormányfő elunva a hangzavart, a miniszteri padsorból kilépett, s közvetlenül az ülés jegyzőkönyvét vezető gyorsíróknak diktálta mondandóját. Khuen-Héderváry körül pillanatok alatt tumultus keletkezett, mire Gál Sándor házelnök 15 percre

131 MNL SML Alispáni kzg. iratok. 24575/1914. (12496/1910.)

132 MNL SML Alispáni kzg. iratok. 24575/1914. (12341/1910.)

133 MNL SML Alispáni kzg. iratok. 24575/1914. (186/1910. kp.)

134 Nagy Ferenc diadala Kaposváron. *Somogyvármegye*, 1910. június 4. 1–2. p.

135 MNL SML SVm Kp. Választmány iratai. A kaposvári választókerület általános választási jegyzőkönyve 1910.

136 Mert megbuktunk... *Somogyi Hírlap*, 1910. június 5. 2–3. p.; A városi ügyész botránya. *Somogyvármegye*, 1910. június 5. 6–7. p.

felfüggesztette az ülést. Néhány képviselő és kormánytag körbeállva védelmezte a miniszterelnököt. Néhány ellenzéki képviselő, látva, hogy nem férhet a kormányfő közelébe, jobb híján az ülésterem közepén álló asztalról elragadott iratcsomókat, házszabályköteteket, törvénytárakat és tintatartókat dobott Khuen-Héderváry felé. A támadás következményeként a kormányfő és gróf Serényi Béla földművelésügyi miniszter fején vérző seb keletkezett.

Mikor a képviselőházi botrány híre elért a kerületbe, Hoffmann esetleges újválasztásának esélyei teljesen elenyésztek. Tab község választópolgárai – pártkülönbőség nélkül – távirat útján kérték elnézést a kormányfőtől a Justh-párti politikus viselkedése miatt.¹³⁷

A Budapesti Magyar Királyi Ügyészség április közepén vádat emelt – az újságokban „tintatartólovagok”-ként emlegetett – dr. Beck Lajos, ifj. Madarász József, dr. Zakariás János, dr. Hoffmann Ottó, Markos Gyula és Eitner Zsigmond volt országgyűlési képviselők ellen kétrendbeli hatóság elleni erőszak büntette és kétrendbeli súlyos testi sértés vétsége miatt.¹³⁸

A somogyi sajtóban február második felében jelentek meg az első tudósítások a tabi kerület lehetséges képviselőjelöltjeiről. A hírlapok Szupits Dezső tabi ügyvédet a munkapárt,¹³⁹ Hoffmann Ottót a Just-párt, dr. Vajda Elemér tabi ügyvédet pedig a Kossuth-párt zászlaja alatt említették.¹⁴⁰

A tabi kerület Kossuth-pártja február 20-án, kimondottan Vajda Elemér hivatalos jelöltsége érdekében alakult meg. Mészáros János kerületi pártelnök udvariasan felkérte Kossuth Ferenc országos pártvezért, hogy ne léptessen fel más képviselőjelöltet a választókerületben.¹⁴¹

A kerületi jelöltek sora áprilisban egy gazdapárti jelölttel bővült. Április 17-én Szántódpusztán megalakult a tabi választókerület gazdapártja. A jelenlévő kispapok a gyűlés egyik kezdeményezőjét, Kájel Endre balatonendrédi református lelkészt kívánták jelölni. Kájel nem fogadta el a felkérést, sőt azt javasolta a megjelenteknek, hogy osztályosaik közül válasszanak jelöltet. A jelölőgyűlés végül egyhangúan Dékány István faluhidvégi¹⁴² kisbirtokos indításáról határozott.¹⁴³

Április 28-án került sor a tabi választókerület munkapártjának megalakítására. Az összejövetel egyben jelölőgyűlés is volt. A jelöltállítás során néhányan Satzger Géza ádándi földbirtokos nevét kiabálták. Satzger nevében Somogyi Kálmán ádándi református lelkész kijelentette, hogy az ádándi földbirtokos még csak rövid ideje lakik Somogy vármegyei birtokán, a magyar nyelvet még nem sajátította el olyan szinten,

137 Hoffmann Ottót szégyenlik. *Somogyvármegye*, 1910. március 27. 3–4. p.

138 A parlamenti véres botrány. *Somogyvármegye*, 1910. április 17. 4–5. p.

139 Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. március 1. 2. p.

140 Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyi Hírlap*, 1910. február 17. 2–3. p.; Képviselőjelölések Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. február 20. 2. p.

141 Képviselőjelölés Tabon. *Somogyi Hírlap*, 1910. február 23. 2. p.

142 Faluhidvég: 1910-ben község Somogy vármegye Tabi járásában. 1922-ben Faluhidvég, Városhidvég és Szabadhegy községek Szabadhidvég néven egyesültek. Szabadhidvég községet 1950-ben Fejér megyéhez csatolták, 2004. január 1-jétől névalakja Szabadhidvég.

143 Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. április 19. 2. p.

hogy azon magát kellően kifejezhetné, s ezért helyette Szupits Dezsőt ajánlotta. Így lett tehát a kerületi munkapárt hivatalos jelöltje Szupits Dezső...¹⁴⁴

A kerületben a választási kampány időszaka nagyobb botrányoktól és károkozásoktól mentesen zajlott. Kapoly községben szőlőhajtások letördelésével okoztak kárt, Karádon választási zászlókat loptak ismeretlen tettesek. A legsúlyosabb rendzavarás Vajda Elemér május 24-én Nagycsepely községben tartott programbeszéde előtt történt. A Kossuth-párti jelölt ellen tüntető gazdapártiak ugyanis erőszakkal behatoltak a körjegyzőségi hivatal épületébe, s a körjegyző egy ablakon keresztül volt kénytelen elmenekülni a tömeg haragja elől.¹⁴⁵

A választás napján Tabon 150 gyalogos katona és 22 csendőr felügyelte a rendet¹⁴⁶. A két szavazatszedő küldöttség részére a járási főszolgabíró egy-egy helyiséget bérelt Posner Samu vegyeskereskedőtől és Deutsch Lipót vendéglőstől.¹⁴⁷ A szavazás rendkívüli eseményektől mentesen zajlott. Az első számú küldöttség 17 óra 30 perckor, a második számú küldöttség 18 óra 20 perckor zárta le szavazást. A kerületben váratlan eredmény született: Szupits Dezső, a munkapárt jelöltje nagy szavazattöbbséggel utasította maga mögé az előzetesen biztos befutónak tartott Vajda Elemért. A leadott 2074 szavazat közül Szupitsra 1096, Vajdára 575, Dékány Istvánra 403 esett. A tabi választókerület korábbi képviselője, dr. Hoffmann Ottó szavazat nélkül maradt.¹⁴⁸

A választás után a Kossuth-párt szavazatvásárlással vádolta Szupits Dezső korteseit, és kárhóztatta Dékányt, akinek szavazótáborából számosan átmertek a munkapárti jelölt zászlaja alá.¹⁴⁹ Az új tabi képviselő örömebe ürmös is vegyült, ugyanis június 8-án ismeretlenek felgyújtották egyik tabi pajtáját és egy szalmakazlát.¹⁵⁰

Marcali választókerület

A marcali választókerület mandátumát 1901-ben, 1905-ben és 1906-ban Zboray Miklós budapesti ügyvéd szerezte meg. A Katolikus Néppárt politikusát a somogyi sajtóban rendszerint a kéthelyi gróf Hunyady család követeként emlegették.¹⁵¹ Tény, hogy Zboray képviselőjelölti ajánlóívét elsőként mindig gróf Hunyady József írta alá. A Katolikus Népszövetség alelnöke természetesen 1910-ben is harcba szállt a marcali mandátumért.¹⁵²

Március végén biztossá vált, hogy a kerületben nem lesz egyhangú választás. Március 28-án megalakult a választókerületi gazdapárt; a szervezet Kisiván János felsősegesdi¹⁵³

144 A munkapárt alakulásai Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. május 1. 2–3. p.

145 MNL SML Alispáni kszg. iratok. 24575/1914. (13269/1910.); Függelenségek életveszélyben. *Somogyi Hírlap*, 1910. május 28. 4. p.

146 MNL SML Alispáni kszg. iratok. 24575/1914. (12341/1910.)

147 MNL SML Alispáni kszg. iratok. 24575/1914. (186/1910. kpv.)

148 MNL SML SVm Kp. Választmány iratai. A tabi választókerület általános választási jegyzőkönyve 1910.

149 Botrány a tabi választásnál. *Somogyi Hírlap*, 1910. június 8. 2. p.

150 MNL SML Alispáni kszg. iratok. 24575/1914. (13269/1910.)

151 A kisgazdák mozgalmá. *Somogyvármegye*, 1910. március 15. 7. p.

152 Képviseelőjelölések Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. február 20. 2. p.

153 Felsősegesd: 1910-ben község Somogy vármegye Nagyatádi járásában. 1950-ben Alsósegesd és Felsősegesd községek Felsősegesd néven egyesültek. Az egyesített község neve 1951-től Segesd.

kisbirtokost, a Somogy Vármegyei Kisgazdák Egyesületének titkárát indította a mandátumért.¹⁵⁴ Április 3-án a marcali függetlenségi pártkör is jelöltet állított dr. Balla Aladár Justh-párti ügyvéd, korábbi újvidéki főispán személyében.¹⁵⁵ Május első napjaiban négyre nőtt a képviselőjelöltek száma a kerületben, ugyanis a szociáldemokrata párt hivatalosan is jelölte dr. Landler Jenőt, aki a vasúti munkások ügyvédjeként volt ismert.¹⁵⁶

Zboray Miklós kampánya a korábbi választásokon eredményesnek bizonyuló gyakorlatot követte. Április közepén gróf Hunyady József kéthelyi birtokán választói bankettet rendezett. Az ingyenebéd hírével uradalmi kocsikon néppárti kortesek járták a községeket, azonban a kisbirtokosok – a megelőző választásokkal ellentétben – nagyobbreszt távol maradtak a rendezvénytől.¹⁵⁷ A szociáldemokrata jelölt jelentkezése után a kerületi néppárt röpiratban szólította fel a választókat „a hazafiatlan és vallásellenes vörös lázítók” programhirdetésének megakadályozására.¹⁵⁸

A sors úgy hozta, hogy Marcaliban május 22-én délelőtt Landler, délután Zboray kívánt programbeszédet tartani.¹⁵⁹ A szociáldemokrata jelölt beszédének veleje – a néppárt és a nagybirtok kárhoztatása után – az általános, egyenlő és titkos választójog bevezetésének követelése volt. Landler zárszavában felszólította hallgatóságát, hogy Zborayt délután ne engedjék szóhoz jutni. Zboray Miklós délután valóban nem tudta elmondani programbeszédét. A Balla-párt, a kisgazdák és a szociáldemokraták sípokkal, kereplőkkel és kolompokkal megakadályozták a néppárti jelölt előadását.¹⁶⁰ A tüntetés odáig fajult, hogy néhányan felborították a szónoki emelvényt, melynek következtében Zboray és Ádám János marcali esperesplébános a földre zuhantak. A meglepetésből alig felocsúdott néppárti vezérférfiakra ezután kőzápor és záptojáseső zúdult. Zborayt és a főtisztelendő urat szorult helyzetéből a csendőrség határozott közbelépése mentette ki.¹⁶¹ A kerületben egyébként a marcali rendbontás volt a választási kampány időszakának legkirívóbb eseménye, komolyabb rongálás és gyűjtogatás nem történt.¹⁶²

A választás napján Marcaliban 75 gyalogos katona és 20 csendőr vigyázta a rendet.¹⁶³ A két szavazatszedő küldöttség a vásártéren felépített két ideiglenes deszkaépületben – választási bódében – fogadta a szavazókat.¹⁶⁴ A marcali választókerület mandátumát, a vártnál talán szorosabb versenyben, Zboray Miklós szerezte meg. A leadott 2897 szavazat közül a néppárti jelöltre 1499, Balla Aladárra 1183, a gazdapárt jelöltjére 215 esett, a szociáldemokrata dr. Landler Jenő nem kapott szavazatot. Balla Aladár választási megbízottjai panasszal éltek a küldöttségi elnök eljárása ellen, aki véleményük szerint szűkre szabta a

154 A somogyi kisgazdák szervezkedése. *Somogyvármegye*, 1910. március 30. 4. p.

155 Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. április 6. 3. p.

156 Munkások! Elvtársak! *Népszava*, 1910. május 4. 1. p.

157 Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. április 23. 2–3. p.

158 A mi választási harcunk. *Népszava*, 1910. május 25. 3–4. p.

159 Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. május 24. 2–3. p.

160 A néppárt bukása Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. május 26. 3. p.

161 MNL SML Alispáni kszg. iratok. 24575/1914. (11839/1910.); Néppártiak és szocialisták összetűzése Marcaliban. *Somogyi Hírlap*, 1910. május 26. 4–5. p.

162 MNL SML Alispáni kszg. iratok. 24575/1914. (13269/1910.)

163 MNL SML Alispáni kszg. iratok. 24575/1914. (12341/1910.)

164 MNL SML Alispáni kszg. iratok. 24575/1914. (186/1910. kpv.)

voksolás időkeretét.¹⁶⁵ Németh Pál csupán egy óra várakozási időt engedélyezett, s 17 óra 38 perckor lezárta a szavazást, így a Balla-párti szavazók egy része nem szavazhatott. Az esetről készített jegyzőkönyvből kiderül, hogy a záróra elrendelése Zboray szavazótáborát is sújtotta. Megjegyzendő, dr. Kasza Sándor választási elnök az általa vezetett küldöttség munkáját – két óra várakozási idő letelte után – már 16 óra 32 perckor lerekesztette.¹⁶⁶

Somogyszili választókerület

1901-ben, 1905-ben és 1906-ban az igali választókerület mandátumát – függetlenségi programmal – Kacs Kovics Géza felsőmocsoládi földbirtokos szerezte meg. Amikor 1910 februárjában biztossá vált, hogy a nagy népszerűségnek örvendő Kacs Kovics egészségi állapota miatt már nem lép fel a kerületben, sorra léptek elő a jelöltek.¹⁶⁷ Az első dr. Hegyi Árpád kaposvári ügyvéd volt, aki a Kossuth-párt zászlaja alatt indult harcba a somogyszili választókerületnek mandátumáért.¹⁶⁸ Hegyi a 48-as Függetlenségi Országos Gazdapárt támogatását is meg kívánta szerezni, azonban politikai közeledését a kisgazdák vezére, Szabó István – Somogy vármegye nagyatádi választókerületének országgyűlési képviselője – udvariasan elhárította.¹⁶⁹ Ennek ellenére (vagy éppen ezért) márciusban választási röplap útján tájékoztatta a somogyszili kerület választóit, hogy elkötelezett 48-asként a Kossuth-párt színeiben indul, de a kisbirtokosok követeléseit is zászlajára fogja tűzni.¹⁷⁰ Májusban választási körútra indult. Pünkösöd havának első napján választói kocsikaraván élén a kerület székhelyére utazott, ahol a nagykozsma előtti térségen programbeszédet tartott.¹⁷¹

A somogyszili kerület mandátumát mások is meg akarták szerezni. Bogyay Emil, a Somogyvármegyei Gazdasági Egyesület titkára is jelöltként lépett fel. Az egykor nagybérlőként gazdálkodó kaposvári agrárszakembert is hírbe hozták a gazdapárttal¹⁷², de február utolsó napjaiban már egyértelművé vált, hogy Bogyay kormánypárti jelöltként lép fel a választáson.¹⁷³ Március 12-én, mialatt Bogyay Emil az igali nagyvendéglő udvarán programbeszédet tartott,¹⁷⁴ az igali kaszinóban Hencz Gyula somogyacsa-gerézdpusztai földbirtokos kezdeményezésére megalakult a somogyszili kerület munkapártja.¹⁷⁵ Hencz jelöltként kívánt fellépni,¹⁷⁶ azonban a kerületi munkapárt jelölő értekezlete március 31-én Bogyay hivatalos jelöltsége mellett döntött.¹⁷⁷

165 Megpetícionált mandátumok. *Somogyvármegye*, 1910. június 15. 2. p.

166 MNL SML SVm Kp. Választmány iratai. A marcali választókerület általános választási jegyzőkönyve 1910.

167 Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyi Hírlap*, 1910. február 9. 2–3. p.

168 Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyi Hírlap*, 1910. február 17. 2–3. p.; Képviselőjelölések Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. február 20. 2. p.

169 A szili kerület önjelöltje. *Somogyvármegye*, 1910. február 23. 4. p.

170 A szili választókerületből. *Somogyi Hírlap*, 1910. március 11. 2. p.; A szili kerület önjelöltje. *Somogyvármegye*, 1910. március 11. 2. p.; A szili választókerületből. *Somogyi Hírlap*, 1910. március 12. 2. p.

171 Választási mozgalmak. *Somogyi Hírlap*, 1910. május 3. 1–3. p.

172 Választási mozgalom a szili kerületben. *Somogyvármegye*, 1910. február 24. 4. p.

173 Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. március 1. 2. p.

174 A szili kerület mandátuma. *Somogyvármegye*, 1910. március 15. 5. p.

175 A nemzeti munkapárt a szili kerületben. *Somogyvármegye*, 1910. március 15. 6. p.

176 A somogyi jelöltek. *Somogyi Hírlap*, 1910. március 20. 2–3. p.

177 Választási mozgalom a szili kerületben. *Somogyvármegye*, 1910. április 2. 2–3. p.

Áprilisban dr. Spett Elek budapesti ügyvéd is harcba szállt a somogyszili mandátumért.¹⁷⁸ A néppárti programmal induló jelölt kortesei felekezeti izgatás büntetett megvalósító röplapokat terjesztettek a kerület községeiben. A közérthetően fogalmazott nyomtatványok meghatározták a katolikusok ellenségeit (ateisták, zsidók, liberálisok) és nevesítették a bűnösöket (vegyes házások, elváltak).¹⁷⁹

Májusban újabb jelölt lépett a kerület választói elé. A Magyarországi Szociáldemokrata Párt vezetőségének határozata alapján Horovitz Gábor famunkás-szakszervezeti vezetőnek a tabi választókerületben kellett volna indulnia.¹⁸⁰ A május 21-én Kaposvárra érkezett Horovitz azonban az utasítástól eltérve a somogyszili kerületben jelöltette magát. A szociáldemokrata aspiráns kampányát egy napba sűrítette, május 22-én délelőtt Kacsok községben, délután a kerület székhelyén tartott programbeszédet.¹⁸¹

A somogyszili kerületben a választási kampánya során (május hónapban) számos garázdaság és szándékos károkozás történt. Törökkoppány és Büssü községekben a munkapártiak ablakait a néppárt hívei bedobálták. Törökkoppányban később a néppárt és a munkapárt hívei összetörték az ellentábor választási zászlóit. Egy esetben képviselőjelöltet is támadás ért, ugyanis a Kacsok községen keresztülhaladó Bogyay Emilt ismeretlenek megdobálták. Az illetékes közigazgatási vezető, az igali járási főszolgabíró az indulatok lecsillapítására a választás előtt két nappal a két említett településre, Kacsokba és Törökkoppányba hat-hat csendőrt vezényeltetett.¹⁸²

A választás napján – 1910. június 2-án – Somogyszilban 150 gyalogos katona, 50 fő lovasság és 22 csendőr vigyázta a rendet.¹⁸³ A két szavazatszedő küldöttség a vásártéren felállított ideiglenes deszkaépületben (választási bódében) fogadta a választókat.¹⁸⁴ Az első szavazó 9 órakor adta le voksát. A választás helyszínén súlyos testi sértésre is sor került: egy Attala¹⁸⁵ községbeli választót egy ismeretlen törökkoppányi lakos késsel megszúrta. A küldöttségek 19 órakor zárták le a szavazást. A mandátumot nem adták át, mivel egyik jelölt sem szerezte meg az általános többséget: Bogyay Emil 922, Hegyi Árpád 898, Spett Elek 709 szavazatot szerzett, Horovitz Gábor viszont támogató voks nélkül maradt. A vonatkozó jogszabály értelmében a két legtöbb szavazatot kapott jelölt között pótválasztásra került sor.¹⁸⁶

A végeredmény kihirdetése után Bogyay a néppárti jelölt érdekében elkövetett hivatali visszaélés vádjával feljelentette a belügyminiszternél a területileg illetékes igali főszolgabírót. Trombitás értesülve a vádról, önmaga kérte Somogy vármegye alispánjától

178 Zubovits Fedor Kaposvár jelöltje. *Somogyi Hírlap*, 1910. április 13. 2. p.; Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. április 15. 2–3. p.

179 A néppárt arcátlanodik. *Somogyvármegye*, 1910. április 24. 2–3. p.; Népbolondítók a szili választókerületben. *Somogyi Hírlap*, 1910. április 26. 3. p.

180 Munkások! Elvtársak! *Népszava*, 1910. május 4. 1. p.

181 Választási mozgalmak Somogyban. *Somogyvármegye*, 1910. május 24. 2–3. p.

182 MNL SML Alispáni kzg. iratok. 24575/1914. (13269/1910.)

183 MNL SML Alispáni kzg. iratok. 24575/1914. (12341/1910.)

184 MNL SML Alispáni kzg. iratok. 24575/1914. (186/1910. kp.)

185 Attala: 1910-ben község Somogy vármegye Igali járásában. Attala községet 1975-ben Tolna megyéhez csatolták.

186 MNL SML SVm Kp. Választmány iratai. A somogyszili választókerület általános választási jegyzőkönyve 1910. június 2.

a fegyelmi eljárás megindítását. Somogy Vármegye Központi Választmánya¹⁸⁷ június 6-án rendelte el a főszolgabíróval szemben a fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot.¹⁸⁸ Bogyay Emil néhány nappal később rájött, hogy a helyi közigazgatás vezetőjét nem volt okos dolog a pótválasztás előtt magára haragítania. Egy hét eltelte után az ügyet Trombitással személyesen tisztázta, és június 17-én, az alispánhoz intézett beadványában visszavonta a feljelentést.¹⁸⁹ A főszolgabíró megkövetését a somogyszili választókerület munkapártjának végrehajtó bizottsága jegyzőkönyvben rögzítette. Az előzőleg hivatali tekintélyében megsértett tisztviselő a jegyzőkönyv kivonatát elküldte Kacs Kovics Lajos alispánhoz, aki Trombitás kérésére a Kaposváron megjelenő lapokat is tájékoztatta az esetről.¹⁹⁰

Bogyay gondjait Hegyi Árpád is szaporította. A kaposvári ügyvéd az első fordulót követően feljelentette a központi választmánynál Bogyay két rokonát, akik vármegyei tisztviselőkként ún. tiltott működést fejtettek ki a munkapárti jelölt érdekében. A feljelentés alapját az a tény képezte, hogy Bogyay Emil választási körútján Bogyay Jenő vármegyei árvaszéki ülnök és Bogyay Viktor igali járási szolgabíró is részt vett. A központi választmány a két köztisztviselővel szemben elrendelte a fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot.¹⁹¹

Június 4-én Hegyi Árpád Bogyay Emilt is feljelentette. A Németségres¹⁹² községben mondott programbeszéde során ugyanis a munkapárti jelölt állítólag „fattyú kölyök”-nek bélyegezte a kaposvári ügyvédet. A területileg illetékes Tabi Királyi Járásbíróság előtt megtartott június 10-i tárgyaláson Bogyay becsületsértés vétsége címén viszonyvaddal élt, mivel egy ugyancsak Németségres községben tartott beszédében a Kossuth-párti jelölt állítólag nincstelennek titulálta.¹⁹³

A pótválasztást megelőző két hétben elkezdődött kampány folyt. Hegyi kortesei házról-házra járva győzködtek a választókat, sőt egyes falvakban a Kossuth-párti jelölt személyesen kopogtatott be a szavazati joggal rendelkező polgárokhoz.¹⁹⁴ Gyalázkodó falragaszok lepték el a kerülethez tartozó községeket, a kortesek pedig álhíreket terjesztettek Hegyi, illetve Bogyay visszalépéséről.¹⁹⁵

187 Központi választmány: a dualizmus időszakában törvényhatósági szerv, mely illetékességi területén az országgyűlési választók állandó névjegyzékét évente összeállította, s az országgyűlési képviselőválasztásokat szervezte és felügyelte.

188 MNL SML SVm Kp. Választmány iratai. 194/1910.; A szili pótválasztás június 18-án lesz. *Somogyi Hírlap*, 1910. június 7. 3. p.

189 Visszavont följelentés. *Somogyvármegye*, 1910. június 19. 5. p.

190 Visszavont feljelentés. *Somogyi Hírlap*, 1910. június 19. 2. p.; Egy affér epilógusa. *Somogyi Hírlap*, 1910. június 21. 5. p.

191 MNL SML SVm Kp. Választmány iratai. 120/1910.

192 Németségres: 1910-ben község Somogy vármegye Tabi járásában. 1931-ben a község neve Somogyegresre változott.

193 264. sz. A képviselőház mentelmi bizottságának jelentése becsületsértés vétségével vádolt Hegyi Árpád orsz. képviselő mentelmi ügyében. *Képviselőházi irományok 1910–1918. IX. kötet*. 211. p.

194 Görögtűz Szilban. *Somogyvármegye*, 1910. június 11. 3. p.; Küzdelem Szilban. *Somogyvármegye*, 1910. június 14. 2–3. p.

195 Hegyi dr. visszalépése. *Somogyvármegye*, 1910. június 16. 2. p.; A szili kerületből. *Somogyi Hírlap*, 1910. június 18. 2. p.; Holnap lesz a választás Szilban. *Somogyvármegye*, 1910. június 18. 3. p.

A rendbontások megelőzése céljából a pótválasztást megelőző három napban – a kerületi munkapárt végrehajtó bizottságának kérelmére – Kazsok, Törökkoppány, Mernye, Gölle, Nagyberki, Attala és Felsőmocsolád község állandó csendőri felügyeletet kapott.¹⁹⁶

1910. június 18-án Somogyszilban 80 csendőr biztosította a pótválasztás rendjét.¹⁹⁷ A választáson 2465 választó szavazott (június 2-án 2529-en voksoltak), Hegyi Árpádra 1329, Bogyay Emilre 1136 szavazat esett.¹⁹⁸

Az eredmény kihirdetése után Hegyi és Bogyay párbaj útján kívánták sérelmeiket megtorolni. Néhány nap elteltével szerencsére mindkettőjükben felülkerekedett a józan ész, s a pótválasztáskor történt becsületsértési ügyet a lovagiasság szabályai szerint elintézték.¹⁹⁹

Mivel Bogyay Emil a Tabi Királyi Járásbíróság előtt folyamatban lévő becsületsértés vétsége tárgyú büntetőügyben nem vonta vissza feljelentését, a bíróság kénytelen volt az időközben képviselői székét elfoglaló Hegyi Árpád mentelmi jogának felfüggesztését kérni. A mentelmi bizottság javaslatára a képviselőház 1911. június 26-i országos ülésén elutasította a Tabi Királyi Járásbíróság kérelmét, így az eljárás lezárult.²⁰⁰

A választásnak még egy igen kellemetlen utózöngéje volt. Június 21-i keltezéssel Hegyi Árpád a – függetlenségi irányultságú – *Somogyi Hírlap*ban nyilatkozatot tett közzé, melyben a – munkapárt irányvonalával azonosuló – *Somogyvármegye* című kaposvári napilap felelős szerkesztőjét, Salgó Sándort, a kampány során jegyzett gyalázkodó cikkei miatt fizikai erőszak alkalmazásával fenyegette meg.²⁰¹ Másnap Salgó hasonló hangnemű közleménnyel válaszolt.²⁰² Hegyi sajtó útján elkövetett rágalmazás vétségének vádjával feljelentette a szerkesztőt. Aztán június 24-én beballagott a *Somogyvármegye* szerkesztőségébe egy kaposvári kútúr, Szipli Mátyás, s közölte az újság munkatársaival, hogy a somogyszili választókerület új képviselője és Tatár Gusztáv, a kaposvári Korona Szálló bérlője június 23-án három kaposvári napszámot felbérelt a választási kampány alatt a Hegyi ellen dolgozó újságírók megveretésére. A két célpont Salgó Sándor, a *Somogyvármegye* felelős szerkesztője és Göndör Ferenc, a *Kaposi Bors* című kaposvári, hetente megjelenő élclap felelős szerkesztője voltak.²⁰³ A rendőrség kihallgatta a három napszámot, akik igazolták Szipli történetét. Salgó és Göndör feljelentették Hegyit és Tatárt. A kaposvári királyi ügyész azonban a folyamatban lévő nyomozást megszüntette. Jogértelmezése szerint a bűncselekmény kísérlete sem valósult meg, s az ügy iratait az esetlegesen fennforogni látszó ügyvédi fegyelmi vétségre tekintettel az illetékes Zalaegerszegi Ügyvédi Kamarához áttette.²⁰⁴

196 MNL SML Alispáni kszg. iratok. 24575/1914. (13269/1910.)

197 Uo.

198 MNL SML SVm Kp. Választmány iratai. A somogyszili választókerület általános választási jegyzőkönyve 1910. június 18.

199 Nyilatkozat. *Somogyvármegye*, 1910. június 22. 6. p.; Nyilatkozat. *Somogyi Hírlap*, 1910. június 22. 6. p.

201 186. országos ülés. (1911. június 26.) *Képviselőházi napló 1910–1918. IX. kötet*. 181. p.

202 Nyilatkozat. *Somogyi Hírlap*, 1910. június 22. 6. p.

203 Nyilatkozat. *Somogyvármegye*, 1910. június 23. 4. p.

204 Hegyi Árpád merényletre bujtogat. *Somogyvármegye*, 1910. június 26. 4–5. p.

Hegyi feljelentése viszont – a sajtóvétségekben illetékes – Pécsi Királyi Törvényszék esküdtbírósága elé került, mely 1911 májusában Salgót becsületsértés vétségében bűnösnek mondta ki, s 14 nap fogházra és 200 korona pénzbüntetésre ítélte.²⁰⁵ Salgó Sándor az ítélet ellen semmisségi panasszal élt. A legmagasabb szintű bírói fórum, a Magyar Királyi Kúria azonban a panaszt 1911 decemberében elutasította, így az ítélet jogerőssé vált.²⁰⁶ Valószínűsíthető, hogy a kúriai ítélet hatására a Zalaegerszegi Ügyvédi Kamara a Hegyi Árpád elleni fegyelmi eljárást megszüntette, mivel az ügy folytatásának a fellelhető forrásokban nincs nyoma.

Összegzés

Somogy vármegye választói 1910-ben egy új pártot, egy új politikai erőt juttattak be a magyar törvényhozásba. A gazdapárt országosan tizenöt kerületben állított hivatalos jelöltet, közülük hárman somogyi választókerületekben szereztek mandátumot. A pártra a tizenöt kerületben összesen 11 270-en szavaztak. Somogy vármegye öt kerületében indult gazdapárti jelölt, akikre együttesen 5762 szavazat esett. A gazdapárt somogyi sikereit Szabó Istvánnak köszönhetette. A dél-somogyi parasztember 1908-ban történt képviselővé választása után olyan erős vármegyei gazdaszervezetet épített fel, amely 1910-ben könnyed választási sikerhez segítette. Szabót a nagyatádi választáson a birtokos parasztság, a falusi kisiparosok, néhány református lelkész és tanító segítette mandátumhoz. A kisbirtokosok tudták, érezték, egy közülük. Szabó István ékesszólással megáldott puritán személyisége tiszteletet parancsolt. Köztudott volt róla, hogy napidíjakat, banketteket nem fizetett, pénzért fogadott választási kísérete és kortesei nem voltak, kampányát hívei önzetlenül segítették. Szabó személyes fellépése és a somogyi kisgazdamozgalom szervezeti hálózata nagymértékben hozzájárult Novák János és Herczegh Sándor választási sikeréhez. Mindenképpen megemlítenő, hogy Novák és Herczegh tehetős gazdálkodók voltak, akik magánvagyonukat is a kampány szolgálatába állították. Novák János nyilatkozatából tudjuk, hogy a csurgói mandátum 2000 koronájába került.²⁰⁷

Azonban a gazdapárt sem nyert minden kerületben, ahol jelöltet állított. Az 1910. évi általános választásokon győztes 67-es – kiegyezéspárti – politikai irányzat Somogyban is megerősödött. Mivel 1905-ben és 1906-ban Somogy vármegyében egyetlen mandátumot sem szereztek a 67-es programmal induló jelöltek, Nagy Ferenc és Szupits Dezső 1910. évi sikerének okát a korabeli helyi sajtó is a függetlenségi politikusokból kiábrándult választók átszavazásában látta.

A somogyi választás nagy vesztese a függetlenségi irányzat volt. A megyegyűlés függetlenségi hangadói nem vállaltak jelöltséget, a 48-as irányultságú választók egy része pedig elfordult a Kossuth-párti és Justh-párti jelöltektől, akik közül többen már a

205 A képviselő úr fölsült merénylete. *Somogyvármegye*, 1910. július 3. 4–5. p.

Képviselő és szerkesztő. *Pécsi Napló*, 1911. május 13. 5. p.; Elítélt szerkesztő. *Somogyi Hírlap*, 1911. május 14. 5. p.; Válasz Hegyi Árpád nyilatkozatára. *Somogyvármegye*, 1911. május 14. 4. p.

206 Jóváhagyott esküdtbírói ítélet. *Pécsi Napló*, 1911. december 15. 6. p.; Ó Felsége a Király nevében! *Somogyvármegye*, 1912. február 2. 7–8. p.

207 A gatyás képviselő. *Somogyi Hírlap*, 1910. június 7. 2. p.

kampány időszakában elvesztették a választást. Kapotsfy Jenőt elsősorban társadalmi és politikai beágyazottsága, vagyoni helyzete segítette mandátumhoz. Hegyi Árpád sikere feltűnést keltett, agresszív kampánya eredményesnek bizonyult ugyan, de a vármegyei politikai közeletben páriává tette.

A marcali választókerület állócsillagát, a négy általános választáson is diadalmaszkodó Zboray Miklóst 1910-ben megszorongatták ugyan, de a gróf Hunyady család támogatása még mindig elégnek bizonyult a mandátum megszerzéséhez.

S hogyan látta a politika iránt érdeklődő közönség a választási küzdelmet, s milyen következtetéseket szűrt le az eseményekből?

„A választási előkészületeknek ezúttal az az izgatott türelmetlenség a legkifejezőbb jellemvonása, amellyel a pártok egymással szemben viseltetnek. Sajnos, nagyon sok helyütt kiveszi a részét ebből a türelmetlenségből a hatóság is és az a néhány halott és súlyos sebesült, aki a hatósági rendeletre kivezényelt csendőrök fegyverének esett áldozatul, legjobban mutatja, hogy a hatóság éppenséggel nem valami nagy nyugalommal látja el a dolgát.

A baj azonban a tömegek izgatott hangulatában van. Ha a parlamentben fejbe kólintják azt, akinek más a véleménye, úgy természetes, hogy a korcsmában egyenesen meglékelik az ellenfél koponyáját. És ha a parlamentben nem engedik szóhoz jutni az ellenpárt szónokát és nem engedik érvényre jutni a többség akaratát, úgy csak természetes, hogy a tömegek hasonlóképpen viselkednek és fütykössel, záptojással és megkergetéssel fejezik ki politikai ellenvéleményüket.”²⁰⁸

208 Izgalom, szenvedély. *Somogyi Hírlap*, 1910. május 21. 2. p.

„...LE KELL ŐKET FEGYVEREZNI, LE A VÖRÖS
HADSEREGGEL, LE A MILITARIZMUSSEL,
ÉLJEN A KÁROLYI-KORMÁNY...”
ADALÉKOK AZ 1919. MÁJUS 13-I NAGYATÁDI
TÖMEGGYŰLÉS MEGTORLÁSÁHOZ
(ESETTANULMÁNY)

FARKAS PÉTER

Somogy vármegye a Magyarországi Tanácsköztársaság történetében különleges helyet foglal el: itt már a hatalom átvétele is megelőzte az országos hatalomátvétel dátumaként szerepet kapó március 21. napját. A Schneller Béla, Szalma István és Kovács Miksa vezette kaposvári szociáldemokraták fegyveres segítséggel megerősítve már március 10-én lemondásra szólították fel a vizeki Tallián Andor alispán távollétében a kaposvári vármegyei házában az akkor még regnáló hatalmat képviselő főjegyzőt. A hatalmat pedig egy háromtagú direktórium vette át, melynek tagjai ekkor Latinca Sándor, Tóth Lajos és Peinhoffer Lajos voltak.¹ A Magyarországi Tanácsköztársaság Somogy megyei történetének legjelentősebb és a vármegyei eseményekre a legnagyobb hatással bíró alakja Latinca Sándor volt. Az Aradon született Latinca Sándor a Somogy Vármegyei Direktóriumon belül is csakhamar domináns szerepre tett szert, június 7-i Forradalmi Kormányzótanácsi Biztos címmel való felruházása pedig végképp egyértelművé tette lokális tekintetben a politikai vezető szerepét.²

A proletárdiktatúrával szembeni megmozdulások elleni fellépés a rendszer hivatalos rendvédelmi szervének számító Vörös Őrség – egyébiránt igen sokrétűnek mondható – feladatai közé tartozott.³ Azonban ez – szervezettségi fokát és legénységének az elődszervezetektől megörökölt részét tekintve – elégtelennek és megbízhatatlannak bizonyult a kaposvári székhelyű politikai vezetés számára. A hatalom

1 A Magyarországi Tanácsköztársaság történetének legutóbbi monografikus feldolgozása: Hatos Pál: *Rosszfiúk világforradalma. A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, 2021, Jaffa Kiadó. A somogyi hatalomátvétel előzményei és Magyarországi Tanácsköztársaság uralmát megelőző vármegyei események kapcsán a leginkább részletekbe menő eseménytörténeti összefoglaló: Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL SML) XV. 44. Dr. Andrásy Antal főlevéltáros gyűjteménye (a továbbiakban: Andrásy-gyűjtemény). Andrásy Antal: Somogy megye 1918 októbere és 1919 márciusa között. Dátum nélküli kézirat. 1–13. p.

2 Latinca Sándor életéről, politikai pályafutásáról bővebben lásd: Kávássy Sándor: *Latinca Sándor. Értekezések a Történeti Tudományok Köréből* 71. Budapest, 1973, Akadémiai Kiadó.

3 A Vörös Őrség Somogy vármegyei megalakulásáról, feladatairól és szervezeti problémáiról bővebben lásd: Farkas Péter: A Vörös Őrség és a Latinca-század tevékenysége a Tanácsköztársaság alatt Somogy megyében. *Clio Műhelytanulmányok*. 2019. 5. sz. (a továbbiakban: Farkas, 2019.) 6–19. p.

átvételével párhuzamosan, és valamelyest azt meg is előzve, megkezdődött az új rendszerhez feltétlenül hű karhatalom, fegyveres erő szervezése, amelyben megyei szinten a kaposvári szerveződés járt az élen. A Kaposvári Munkászászlóalj megszervezése már a volt kaposvári szabósegéd, a Szovjet-Oroszországból nem sokkal korábban hazatért internacionalista Gyórfy Antal⁴ visszaemlékezése szerint 1919. február 28-án kezdődött, azonban komolyabb lendületet az új karhatalmi egység felállítása csak a politikai hatalomátvételt követő időszakban vett.⁵ A Kaposvári Munkászászlóalj személyzetét kezdetben kizárólag az első világháborúban az orosz fronton harcolt és hadifogságba esett szervezett munkások adták, mint például a már említett Gyórfy Antal vagy Mike Imre, Rajz József, Zónig István és Pusztai Gazda Jenő. Ez a szűk, ámde a Magyarországi Tanácsköztársaság eszméi iránt elkötelezett mag kellő alapot jelentett a továbblépéshez, és április első napjaiban a Somogy Vármegyei Direktórium már ekkoriban legfontosabb alakja, Latinca Sándor személyesen fel is kereste Gyórfy Antalt mint az orosz frontot és polgárháborút is megjárt katonát, hogy szervezzen egy „készségi századot”, amelynek legfontosabb feladata az legyen, hogy „egy anarchiát képes elfojtani”. A későbbiekben a tagjai által önhatalmúlag, és mintegy a személyhez köthető lojalitást is kiemelve Latinca-századra⁶ keresztelt karhatalmi egység alapításának körülményeiről és történetéről a leginkább részletekbe menő forrásunknak nem valamely hivatali iratképző által fennmaradt szövegtetek számítanak, hanem maga a politikai biztos, Gyórfy Antal, az első világháborút is megjárt frontkatoná, aki emlékezéseiben örökítette meg a terrorszázad történetét.⁷

Az előzmény: Lengyeltóti, 1919. május. 4.

A Tabon sikeresen megszervezett ünnepi felvonulással szemben az 1919. évi május elsejét Lengyeltótiiban teljes közöny fogadta.⁸ Hegedüs Vilmos, a helyi párttitkár által

4 Az 1945 előtti somogyi kommunista mozgalom egyik legjelentősebb szerepet játszó alakjának, Gyórfy Antalnak (1893–1968) a nevét a megadott, a kortárs forrásanyagban leginkább gyakorinak számító alakban írjuk a továbbiakban. Az ettől eltérő, Gyórfy névalak is rendszeresen előkerül a forrásanyagban, adott esetben a szereplő visszaemlékezéseiben is. Gyórfy Antalról a leginkább részletesnek mondható életrajzot lásd: Andrassy Antal (szerk.): *Somogy megye munkásmozgalmának kiemelkedő harcosai. Életrajzgyűjtemény.* Kaposvár, 1975, Magyar Szocialista Munkáspárt Somogy Megyei Bizottsága, 66–67. p. MNL SML XXXV. 54. Archívum személyi gyűjtemény. A munkásmozgalom somogyi résztvevőivel kapcsolatos iratok, egyéb dokumentumok. Gyórfy Antal-gyűjtemény (a továbbiakban: Személyi gyűjtemény – Gyórfy). Gyórfy Antal datálatlan, 1956 után keletkezett visszaemlékezése. (Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeinek említése az egyetlen, amely a szöveg datálásához támpontot nyújt.)

5 csolatos iratok, egyéb dokumentumok. Gyórfy Antal-gyűjtemény (a továbbiakban: Személyi gyűjtemény – Gyórfy). Gyórfy Antal datálatlan, 1956 után keletkezett visszaemlékezése. (Az 1956-os forradalom és szabadságharc eseményeinek említése az egyetlen, amely a szöveg datálásához támpontot nyújt.)

6 A Bíró Aurél által jegyzett, a vörös terrorcsapatokat bemutató, egyébként rendkívül adatgazdagnak mondható, elsősorban Budapest Főváros Levéltárának irataira támaszkodó, összefoglaló jellegű munkában nem kapott szerepet a somogyi különítmény a vidéki terrorcsoportok bemutatásánál. Lásd: Bíró Aurél: *Vörös terrorcsapatok és a mindennapok terrorja a Magyarországi Tanácsköztársaság idején.* Pépa, 2019, Pápai Jókai Mór Városi Könyvtár. 87–88. p.

7 MNL SML Személyi gyűjtemény – Gyórfy. Gyórfy Antal datálatlan, 1956 után keletkezett visszaemlékezése. A hivatkozott gyűjtemény a Latinca-század több tagjának visszaemlékezéseit tartalmazza: Somogyi tizenkilencesei; Veteránok visszaemlékezései; A Tanácsköztársaság 40. évfordulójára kiírt irodalmi pályázat nyertes művei. Kaposvár. 1959. MSZMP Somogy Megyei V. B.

8 A Somogy Vármegyei Direktórium május elseji felvonulásainak összegző bemutatása túlmutat a tanulmány keretein. A tabi május elsejéről bővebben lásd: Farkas, 2019. 23–24. p.

a nap délelőttjére tervezett felvonulásról, majd az azt követő népgyűlésről a község lakossága távol maradt, a helyi munkástanács tagjai, a termelőszövetkezet vezetői és a vörösőrök jelentették mindössze az ünneplő tömeget. Majd ezt követően a község lakosságát fenyegető szónoklatok után a délutáni ünnepséget már meg sem tartották.

A lengyeltóti események május 4-én vettek újabb fordulatot, amikor a községben megjelent Szalma István, a vármegyei direktórium akkori alelnöke Hegedüs Vilmos párttitkár társaságában, azonban a két vezető funkcionárius által tervezett gyűlés, amely mintegy választ adott volna a május elsejei fiaskóra, szintén csúfos kudarcba fulladt, mivel többen megzavarták az eseményt. A tervezett demonstráció csakhamar tüntetéssé változott át. Az összesereglett tömeget a helyi Vörös Őrség csapatai oszlatták fel, amelynek tagjai parancsra fegyvert is használtak, s három személyt meg is sebesült. Az is lényeges szempont lehet ez esetben, hogy szemben a terrorcsapatok tagjaival, nagy valószínűséggel a vörösőrök egyáltalán nem voltak mind a Magyarországi Tanácsköztársaság eszméinek feltétlen hívei, tekintve, hogy egy részük a korábbi rendvédelmi alakulatokból került a proletárdiktatúra hasonló céllal létrejött szervezetének keretei közé, és nem önkéntes alapon jelentkezett. A vörösőrökkel szemben – akiket a fegyverhasználati utasítás is kötött – a Latinca-századot semmilyen szabályzat, szabályozás nem kötötte. A lengyeltóti zavargás következménye az lett, hogy a helyi vezetés Kaposvárról a terror-század szolgálatait kívánta igénybe venni, az viszont nem tisztázott, hogy Hegedüs Vilmos párttitkár vagy a községben tartózkodó vármegyei direktórium tag, Szalma István döntött ebben – a kontextust figyelembe véve az utóbbi szava és közvetlennek mondhatón kaposvári kapcsolata mindenképpen nagyobb súllyal eshetett latba. A terrorcsapat külön vonattal érkezett meg a községbe este 10 órára, tehát váratlan gyorsasággal. Rögtön hozzá is láttak a vörösőrök által letartóztatott 22 fő vallatásához, sértő kifejezések használata mellett tetteleg is bántalmazva őket. A főszolgabírói jelentés Bárány Ferenc uradalmi intézőt említi mint a bántalmazások fő áldozatát, akit az arcán ért csapások mellett puskatussal vertek össze. A Latinca-század lengyeltóti fellépése mindössze két órán át tartott, éjfélkor már a letartóztatottak a különvonaton voltak, kettesével összeláncolva, készen a Kaposvárra történő kényszerű utazásra. A Lengyeltótiban letartóztatott személyek közül Bárány Ferenc izgatás és erőszakoskodás vádja miatt életfogytiglani fegyházra ítéltetett – egyébként Somogy vármegyében egyetlen ilyen súlyú ítélet született még a direktórium uralma alatt, Novák Ferenc csurgói kisgazda képviselő esetében – a többi vádlott egy és tizenöt év közötti fegyházbüntetésre számíthatott.⁹ A későbbiekben a letartóztatottak Kaposvárra szállítása általános gyakorlattá vált, a direktórium május 15-én rendeleti formában utasította erről a járási politikai megbízottakat.¹⁰ A lengyeltóti események mintegy ízelítőt adtak a Latinca-század későbbiekben is tapasztalható „hadviseléséről”, amelynek fő jellemzői a gyorsaság – a századon belüli lovas különítmény létrehozása is ezt a célt szolgálta, s a nyári hónapokban már teherautóval is rendelkezett az egység – és az

9 MNL SML XXXV. 55. Archivum. tematikus gyűjtemény. Egyes témákkal és eseményekkel kapcsolatos iratok és egyéb dokumentumok (a továbbiakban: Tematikus gyűjtemény). A Kaposvári

10 Büntetőtörvényszék 1919. november 28-i, B.2112/10/1919. szám alatt kelt ítéletének másolata.

MNL SML Andrassy-gyűjtemény. A Somogy Megyei Direktórium 1919. május 15-i rendelete a járási politikai megbízottak számára.

elrettentés voltak. A későbbiekben a letartóztatott személyek lakásaiban a vörösőrök folytattak további házkutatásokat, több esetben az ott talált élelmiszereket és dohányt is eltulajdonították.¹¹

Nagyatád, 1919. május 13–14.

Nagyatád településnek a Magyarországi Tanácsköztársaság alatti történetével kapcsolatban összefoglaló igényű munkákkal rendelkezünk.¹² A Magyarországi Tanácsköztársaság helyi uralma ellen a legnagyobb elégedetlenség a tavaszi hónapok folyamán a Nagyatádi járásban volt tapasztalható. Nagyatád nagyközség és az egész járás területe kivételesen súlyos helyzetben volt ekkoriban: a községi politikai megbízottnak a főjegyző által is szignált, 1919. április 16. napján kelt jelentése a vármegyei vezetés felé arról tanúskodik, hogy a településen ekkor már a Vörös Hadsereg több mint száz katonája tartózkodott, akiknek az ellátását nem tudták megfelelően biztosítani. A Vörös Hadsereg csapatainak ellátása így természetesen a község terheit rendkívüli mértékben növelte. A gondokat tovább tetézte, hogy a Vörös Hadsereg által mind a Nagyatádi, mind a Barcsi járás területén elfogott szerb hadifoglyok élelmezése is a település gondjait szaporította. Ezen tényezők miatt a nagyatádiak 50 000 korona folyósítását kérték a vármegyétől. Az említett jelentés szerint a Vörös Hadsereg csapatai így is több mindenben hiányt szenvedtek, elsősorban kávé, gyufa, só, szappan és petróleum tekintetében. A helyzet a hónapok során csak súlyosabbá vált, a vöröskatonák jelenléte és viselkedése csak növelte a járás lakosságában az elégedetlenséget. Bakháza községben a helyi munkástanács egyik tagja, Gombocz Mihály például lövetni akart egy Szokoly Antal nevű vöröskatonával az elégedetlenkedő lakosság sorai közé, másutt a vöröskatonák lovakat, szekereket, marhákat, sertéseket és fát rekviáltak önhatalmúlag a megfélemlített és tehetetlen lakosságtól. Néhány településen tábori konyhát építettek a vöröskatonák részére a lakossággal. Erdőcsokonyán a gróf Széchenyi Géza birtokát bérlő Politzer Gézánál, birtokainak szocializálásán túl, a vöröskatonák házkutatást tartottak és 17 000 korona értékű készpénzt, mindezek mellett takarékpénztári betétkönyveket, cukrot és szappant tulajdonítottak el. Politzer ezek után nagy valószínűséggel menekülőre fogta, a demarkációs vonal átlépése után azonban a szerbek is eltulajdonítottak tőle 30 000 korona értékű fehérneműt, lábbelit, valamint ékszereket is. A demarkációs vonal átlépése igen csak veszélyes tevékenység volt: május első napján a szerbek az azt átlépő Svégel János és Balaton Vendel nevű cselédek az imént említett bérlethez tartozó Kútfőpusztán elfogásukat követően agyonlőtték.¹³

11 MNL SML Andrassy-gyűjtemény. A Lengyeltóti járás főszolgabírójának 1919. szeptember 26-i jelentése a Magyarországi Tanácsköztársaság alatti eseményekről.

12 A somogi levéltárban őrzött iratok és más le nem jegyzett, csak itt idézett szóbeli közlések alapján – mint a sokszor citált Frányó Imre és Benyák János esetében – írott összegző munka: Dorcsi Sándor: *Nagyatád az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság idején*. Nagyatád, 1969, k. n. (a továbbiakban: Dorcsi, 1969.). Továbbá lásd: Csóti Csaba: *Nagyatád 1914–1945*. In: Bősze Sándor (szerk.): *Nagyatád monográfiája. II. kötet*. Nagyatád, 2001, Nagyatád Város Önkormányzata (a továbbiakban: Csóti, 2001.), 170–180. p.

13 MNL SML Andrassy-gyűjtemény. A Nagyatádi járás főszolgabírójának 1919. október 4-én kelt jelentése a Magyarországi Tanácsköztársaság alatti eseményekről.

A sorozás miatti feszültség már május 11. napján érezhető volt a településen, ahol a vasárnapi szentmisét követően a községháza előtt demonstráció alakult ki, ezt azonban még Gottwald Lajos politikai megbízott azzal szerelte le, hogy a mozgósítás Somogy vármegye területén csak a 18–50 éves férfiakra kötelező.¹⁴ Az, hogy 1919 tavaszán egy szentmise utáni tömeg gyülekezési helye a községháza előtti közterület, a társadalmi elégedetlenségnek és a fordulatot hozó eseményeknek, egyáltalán nem meglepő Somogy vármegyében, gondoljunk csak Simon József marcali káplán húsvéti beszédére, aminek a következménye az lett, hogy elfoglalhatta az akkora már népszerűtlenné vált plébános pozícióját.¹⁵ A nagyatádi elégedetlenség május 13. napjára érte el a tetőpontját. Aznap tiltakozó jelleggel tömeggyűlés alakult ki a településen, amelyről részletekbe menően tudósít minket a Gottwald Lajos helyi politikai megbízottnak és Krón Józsefnek, a vörösőr zászlóalj parancsnokának közvetlenül az események után született, nyilvánvalóan szubjektív tónusú, az események közvetlen hatása alatt írott, május 14-i keltezésű jelentése és a Nagyatádi járás főszolgabírójának 1919. október 4. napján keletkezett jelentése is.¹⁶ Az említett források alapján rekonstruálni lehet az események főbb csomópontjait. A Gottwald-féle jelentés szerint május 13. napján, vasárnap délelőtt 11 órakor a községháza előtt egy 150 főnyi, főleg kisiparosokból álló tömeg gyülekezett, amely a templomnál akkor már összesereglett kiscgazdákkal együtt 400 főre szaporodott. A környékbeli falvakból, elsősorban Henésről és Bodvicáról¹⁷ is érkeztek emberek a településre. Gottwald Lajos állítása szerint ő volt az, aki a gyűlés célját ki akarta deríteni: az időközben tüntetéssé fajult megmozdulás célja elsősorban a katonai szolgálattal, az általános mozgósítással való elégedetlenség kinyilvánítása volt. Steiner Miksa nagyatádi borkereskedő, a takarékpénztár igazgatója a *Népszava* előző napi, május 3-i számára hivatkozva adott hangot azon elégedetlenségének, hogy ő erre a szolgálatra nem kötelezhető.¹⁸ Ez a lapszám tartalmazta a Forradalmi Kormányzótanács parancsát, amely a proletárság általános mozgósítását rendelte el. A parancs szerint minden katonailag kiképzett proletár haladéktalanul frontszolgálatra köteles vonulni, a katonai kiképzésen át nem esett munkások pedig kiképző zászlóaljakra kerülnek vagy erősítési munkák végzésére kötelezhetőek. A Hadügyi Népbiztosság még május első napján keltezett parancsát is közölte a lap, mely szerint sem a Vörös Hadsereg, sem a Vörös Őrség kötelékébe az adott pillanatban nem tartozó egyének is haladéktalanul kötelesek voltak személyesen, harctéri szolgálatra jelentkezni.¹⁹ Mivel néhány visszaemlékezés a *Népszava* május 4-i számát említi hivatkozási forrásnak a tiltakozók részéről. Itt érdemes megjegyezni, hogy a vasárnapi *Népszava* is

14 Az eseményről bővebben szól, elsősorban Frányó Imre közlése alapján: Dorcsi, 1969. 37–38. p.

15 Az esetről és Simon József káplánról bővebben lásd: Andrassy Antal: A nép papja. *Világosság*, 1969. 4. sz. 217–220. p.; Hegyi János: Simon pap igaz története. *Kortárs*, 1971. 9. sz. 1417–1423. p.

16 MNL SML IV. 401. b. Somogy vármegyei főispánjának általános iratai (a továbbiakban: Főispáni általános). 1372/1919. (A nagyatádi vörösőr zászlóaljparancsnokság jelentése az ezredparancsnokságnak.) Másolatban őrzi: MNL SML Andrassy-gyűjtemény.

17 Henész és Bodvica 1941-től Nagyatád részét képezi.

18 MNL SML Andrassy-gyűjtemény. A nagyatádi főszolgabíró 1919. október 4-i jelentése a Magyarországi Tanácsköztársaság alatti járási eseményekről. 1919. október. 4.

19 Mozgósítási parancs! *Népszava*, 1919. május 3. 1. p.

közölte mind a Forradalmi Kormányzótanács, mind a Hadügyi Népbiztosság parancsát, azonban kétséges, hogy az aznapi szám ugyanazon tartalma okozta volna a felháborodást. Sokkal nagyobb a valószínűsége annak, hogy a szombati lapszám váltotta ki azt.²⁰ A tömeg összegyűlésének okát a kötelező katonai szolgálat adta, Gottwald Lajos azon kijelentése pedig még jobban felkorbácsolta a kedélyeket, amely szerint Tolna, Baranya valamint Somogy vármegyére kötelező a katonai összeírás, ami életkor tekintetében a 18 és 50 év közé eső férfiakat érintette. Gottwald olyan, némi-képp felelőtlen kijelentést is tett, hogy a katonai szolgálatra kötelezett férfiak csak akkor fogják a települést elhagyni, ha erre feltétlenül szükség lesz. A politikai megbízottól erről írásos bizonyítékot követelt a tömeg, aki jelezte, hogy erre semmilyen felhatalmazással nem rendelkezik. A gyűlésen résztvevők azt is kijelentették, hogy amennyiben szükséges, Nagyatádot meg fogják védeni, azonban a községet nem hagyják el, ha erre mégis szükség lesz, akkor minden fegyveres erő tartson velük, utalva itt az ekkor épp a községben állomásozó – és a település által élelmezett – szombathelyi vasutasok fegyveres századára is, amelynek szintén a frontra vonulását követelték. A Vörös Hadsereg csapatainak távozása után a szombathelyi egység jelenléte is feszültséget keltett a lakosság soraiban, főleg mert elsősorban rendfenntartóként kaptak szerepet Nagyatád életében, amely – ahogy az egyéb katonai egységek tekintetében is – a rekvirálásokban, erőszakoskodásokban volt tetten érhető. A nagyatádiak kiemelték, hogy a rend fenntartásáért inkább a helyiek legyenek felelősek. Érdeemes megjegyezni, hogy az a jelenség, amely szerint a katonakötelesnek számító egyén a haderőbe való bevonulást nem tagadja meg, csak a lakhelyétől távol eső frontvonalba való helyezést nehezményezi, egyáltalán nem számít egyedi esetnek a vármegye korabeli történéseinek sorában. Példának okáért említendő, hogy a korábbiakban a Somogyszili Munkástanács arról értesítette a vármegyei direktóriumot, hogy Schvebler János nem hajlandó aláírni a kötelező sorozásról szóló okmányt, mivel a szerint ő „bárhova” vezényelhető. Schvebler viszont csak arra volt hajlandó kötelezni magát, hogy Somogy vármegye területén teljesítsen katonai szolgálatot.²¹ A kötelező sorozás tehát nemcsak Nagyatádon, hanem más somogyi településeken is feszültséget okozott. A településük közvetlen környezetét vagy tágabb értelemben a vármegyét elhagyni nem kívánók száma pedig folyamatosan nőtt a környéken. Ennek a jelenségnek több oka is lehetett, amely elsősorban az ekkoriban is Somogy vármegye többségét jelentő, mezőgazdasági munkából élő személyek esetén volt kimutatható.²²

20 MNL SML Főispáni általános. 1372/1919.

21 MNL SML Főispáni általános. 1131/1919. (A Somogyszili Munkástanács jelentése a vármegyei Direktóriumnak 1919. április 22-én.) Másolatban őrzi: MNL SML Andrassy-gyűjtemény.

22 A Magyarországi Tanácsköztársaság tavaszi, Somogy vármegyei sorozásának részletes bemutatása, bizonyos részjelenségeken túl, illetve feldolgozása túlmutat a tanulmány vállalt lehetséges keretein. A Magyarországi Tanácsköztársaság 1919. májusi toborzásáról bővebben lásd: Révész Tamás: *Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918–1919-ben*. Budapest, 2019, Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 191–218. p.; Révész Tamás: Az ezeréves hazáért? A Tanácsköztársaság sikeres mozgósítása 1919 májusában. In: Ligeti Dávid – Vörös Boldizsár (szerk.): *„...minden édenek neve vad poklokot búvól...” A Magyarországi Tanácsköztársaság*. Budapest, 2020, Országgház Könyvkiadó, 141–161. p.

A Magyarországi Tanácsköztársaság ekkor immár több mint egy hónapja tartó regnálása elleni elégedetlenség a térségben is több okra volt visszavezethető: a gyorsan és sok esetben erőszakos módon végrehajtott termelőszövetkezeti átalakítást, valamint a közelgő nyári mezőgazdasági munkákat is érdemes említeni. Somogy megye déli területein egy esetleges szerb támadástól vagy éppenséggel a délszláv, „zöld káderek” alkotta szabadcsapatok visszatérésétől való félelem is érzékelhető jelenségnek számított. A Vörös Hadsereg és a Vörös Őrség – elsősorban a Nagyatádi járásban és a demarkációs vonaltól északra eső többi területen – előforduló gyakori túlkapásairól, erőszakos fellépéseiről is szólni szükséges, mint ahogy a vármegyében több helyen egy időben működött karhatalmi alakulatok tevékenysége és az általuk okozott, egyébiránt nem minden alapot nélkülöző félelem is kellő indokot szolgáltatott a kötelező katonai szolgálattal és az ezzel járó esetleges elvezényléssel szembeni heves ellenérzéseknek.

Visszacsatlakozva a nagyatádi események sodrásába, Gottwald Lajos beszéde kezdetben a község elégedetlenkedő lakosságára nyugtató módon hatott, és egy, a kérdés tisztázására szolgáló gyűlés összehívására is engedélyt adott. Azonban nem sokkal ezt követően a politikai biztos kidoboltatta, hogy aznap este hét órakor a katonai szolgálatra kötelezett férfiak jelenjenek meg a kaszárnyában. Nagyatádra a környékbeli falvakból is érkeztek emberek másnap, akiknek – a Vörös Őrség már említett jelentése alapján – a felháborodása odáig jutott, hogy kaszával és kapával való visszatéréssel fenyegették meg a Nagyatádi Munkástanács tagjait. Zóka Imre, a munkástanács tagja úgy próbálta a leginkább feszült falusiakat leszerelni, hogy a nagyközségi gyűlésen való jelenlétüknek oka nincs, ugyanis Henészre, valamint Bodvicára nem kötelező a mozgósítás, ami természetesen az általános mozgósításra gondolva nem volt igaz. A piactéren eközben a hangulat tovább fokozódott, a tömeg nem akart feloszlani, még a Budapestről és Kaposvárról érkezett politikai megbízottak beszédeinek hatására sem csökkent a tapintható feszültség. A történetekhez tartozik, hogy az összesereglett tömeg kalapját levéve a Himnusz énekelte a beszédek elhangzását követően. Mindezek után a még a tömeg soraiban tartózkodó munkástanács tagjai kértek szót, azonban a felbőszült környékbeliek már nem hagyták őket beszélni. Ekkor már az elégedetlen hangok a munkástanács által felmentett községi bíró állásába való visszahelyezését, valamint a Károlyi-kormány visszatérését is követelték. Az utóbbi követelés nem számított egyedi jelenségnek Somogy vármegyében, az 1919. június 22-i kaposvári megmozdulás során is elhangzott.²³ Tehát az események sodrát elindító kötelező sorozás után már a munkástanács egyéb intézkedései is terítékre kerültek, amelynek a következménye az lett, hogy a gyűlést fel kellett oszlatni, mert annak „jellege ellenforradalmivá fajult”, ahogy ez a Vörös Őrség jelentésében áll. A fegyveres fellépésre a piactérre időközben kivonult, Kovács János által parancsnokolt nagyatádi munkászászlóalj 50 főnyi, környékbeliekből álló legénysége volt hivatott, akik Kovács Miksa politikai megbízott parancsára a tömeggyűlés felosztatására jelentek meg. Az indulatok ekkor tovább fokozódtak: az emelvényen tartózkodó Kovács Miksa kezéből revolverét ki akarták csavarni, mire a politikai biztos védelmét ellátó őrség a levegőbe lőtt. A gyűlés

23 Farkas, 2019. 35. p.

szétosztatására időközben a helyi Vörös Őrség bizonyos egységeit is kivezényelték, a munkástanács szempontjából azonban hasztalanul. Dulakodás alakult ki, amelyet a vörösőrök és a katonák három, egymást követő sortüze követett, amelyeket Gottwald Lajos jelentése szerint a levegőbe irányozták. Az október 4-én kelt főszolgabírói jelentés némileg más színben tünteti fel a sortüzeket: Gottwald politikai megbízott számlájára írja a tömegbe történő lövetést, levegőbe célzásról pedig szó sincs. A két jelentés a sortüzek során megsebesültek számában sem egyezik, míg a főszolgabírói jelentés 8-10 főre teszi ezek számát, addig Gottwald Lajos jelentése mindössze 4-5 főről ír, igaz megemlíti, hogy a sebesültek között van egy-két súlyos eset is, s megjegyzi azt is, hogy a kaotikus állapotban a megsebesültek számát pontosan nem tudta meghatározni. Gottwald egyébként a sebesülések okát nem szándékosságnak, hanem sokkal inkább a lövéseket leadók ügyetlenségének és „izgatott lelkiállapotának” tulajdonította. Ez némiképp magyarázkodásnak tűnő passzus: az a szituáció, amelyben a munkástanács tagjai testi épségüket is veszélyben forogni látták, egyáltalán nem teszi kizárttá a tudatos, tömegbe lövetés verzióját. A sortüzek megtörténtehez azonban kétség sem fér az azt említő némileg eltérő közlések ellenére is. A három sortűz azonban hatástalan volt, ezeket követően hosszú dulakodás alakult ki, ahol néhány katonát le is fegyverzett a tömeg, több esetben pedig a vörös szalagot tépték le a ruhájukról. A sokaság a nagyatádi járásbíróóság épületét vette célba ezután, ahol a katonai iroda is volt, az itt tartózkodó katonák azonban felkészültek voltak. A járásbíróóság védői lövéseket adtak le a támadókra, itt is történt néhány, számszerűen pontosan meg nem határozható sebesülés is a tüntetők között. Mivel a nagyatádi vörösőr zászlóaljnak csak egy részét vezényelték ki a piacérre, így az egység összehívása és egységes fellépése jelentette a megmozdulás végét, Gottwald Lajos szubjektív tónusú beszámolója szerint „rövidesen erőlyesen, de tapintatosan” állították helyre a rendet. Ennek ellentmond az is, hogy csak éjjel 11 órára sikerült ezt megtenni, a dulakodások addig is folyamatosak voltak a községben. A Nagyatádon tartózkodó katonai egységeket Kovács Miksa még aznap Somogyszobra vezényelte, amelynek célját a Gottwald által jegyzett jelentés a túlfűtött kedélyek lecsillapításának tulajdonította. A politikai megbízottak felvették a kapcsolatot a vármegyei direktóriummal, és sürgősen karhatalmi segítséget kértek. Éjjel fél kettőkor különvonattal megérkezett Kaposvárról a Latinca-század egyik egysége, Mike Imre parancsnoksága alatt, aki a későbbiekben elbeszélte, hogy a nagyatádi ellenforradalom leverésére adó parancsot személyesen Latinca Sándortól kapta. A direktórium hatalmára veszélyt jelentő tömegmegmozdulások elleni fellépésre általában szóbeli parancsot kapott névadójától a terrorszázad.²⁴ Ezt megerősíti az a visszaemlékezés is, amely szerint a terrorszázad két tagját bízta meg Latinca azzal, hogy a kaposvári Baross utcai laktanyában állítsák helyre a rendet, miután a katonák szétverték a tiszti étkezdét.²⁵ A Latinca-század kivezényelt egysége körülbelül 60-80 fővel és két géppuskával érkezett meg Nagyatádra, s csatlakozott hozzájuk a Vörös Hadsereg

24 Gellért Tibor: A Latinca-század. *Útközben*, 1969. 1. sz. (a továbbiakban: Gellért, 1969.) 56. p.

25 Virányi Pál: Az a tavasz volt a legszebb... Három testvér a Latinca-századból. *Somogy*, 1971. 1. sz. 40. p.

Somogyszobra vezényelt egysége is, akik így újból bevonultak Nagyatádra. A nagyatádi történesek súlyát és a helyi munkástanács félelmét is jelzi, hogy kérésükre a következő nap délelőttjén megérkezett Nagykanizsáról a községbe egy 60 főből álló fegyveres vasutas század is, illetve szintén május 14. napján Nagyatád, Henész és Bodvica esetében rendeleti úton tiltottak meg mindenfajta gyülekezést.²⁶

A gyanúsnaak vélt egyének letartóztatását a kaposvári terrorszázad és a vörösőrök végezték el, amely során kegyetlenség tekintetében az előbbiek jártak az élen. A terrorcsapat tagjai több egyént az ágyukból felkeltve vertek véresre, s ezek során előszeretettel alkalmazták a puskatust, bikacsöket. Az éjjeli „razzia” során a terrorszázad egyik tagja, Bíró Antal állítása szerint fegyveres ellenállással is találkozott a Kaposvárról érkezett egység. Bíró az eseményektől időben jókora távolságban lejegyzett vallomása szerint egy embert meg is lőtt, aki könnyebb sérüléseket szenvedett, és orvoshoz szállította a sebesült személyt.²⁷ Szintén csak a Latinca-század tagjainak – 1969-ben keletkezett, Gellért Tibor számára adott és általa lejegyzett – elsősorban szóbeli közléseiben találkozunk azzal a motívummal, hogy bizonyos foglyokat a járásbírórságra kísérték. Voltig Imre vallomása e tekintetben a következőképp szól: „Beismerem, hogy ifj. [sic!] Dani János mészároost, dr. Steiner Béla ügyvédet, és Adler Géza kereskedőt, nagyatádi lakosokat, folyó évi május hó 14-én éjjel 4 kaposvári terrorszázadbéli katonával letartóztattam, és nevezetteket a járásbírórság fogházába kísértém.”²⁸ A letartóztatottak járásbírórságra kíséréséről egyéb információnk nincs, de nem tartható kizártnak, hogy a vasútállomáson az egység parancsnoka által elengedett néhány személyről van jelen esetben szó. A terrorkülönítmény nagyatádi tevékenységére is a gyorsaság és a kegyetlenség volt a jellemző. Érdekes adalék, hogy a szemtanúk a későbbiekben is az éjjel Kaposvárról érkezett karhatalmi csapat tevékenységére emlékeznek leginkább az erőszakos cselekmények kapcsán. A Nagyatádon letartóztatott és a különvonattal Kaposvárra szállított mintegy 25-30 fő állapota még a direktórium vasútállomáson megjelent tagjait és a Vörös Őrség Kaposvárott tartózkodó, a foglyok átvételére hivatott nyomozóit is rendkívüli módon meglepte.

A letartóztatottak közül többen kihallgatásra alkalmatlan állapotban, néhányan véresre, eszméletlenre verve érkeztek meg a somogyi vármegyeszékhelyre. A nyomozások során elkövetett atrocitásokban a terrorszázad tagjai mellett Scheffer Károly, a Vörös Őrség nyomozója járt az élen. A Forradalmi Törvényszék általában rendkívül gyorsnak mondható ítélkezése így jóval lassabb ütemben zajlott a nagyatádiakkal szemben: május 16-án a letartóztatottakat fél évtől 12 évig tartó fegyházbüntetésre ítélték, az elítéltek száma pedig 26 fő volt.²⁹ A Nagyatádon letartóztatottak kegyelmi kérvényt nyújtottak be a Forradalmi Kormányzótanács felé, amit az igazságügyi népbiztoshoz továbbítottak még június első felében, azonban a kérvény további sorsáról

26 A rendelet szövegét és a hozzá kapcsolódó plakátot is közli: Dorcsi, 1969. 38–40. p.

27 Gellért, 1969. 56. p.

28 Uo.

29 A *Somogyi Munkás* tudósítása tévesen említi a per helyszínéként Nagyatádot. Elítélték a nagyatádi ellenforradalmárokat. *Somogyi Munkás*, 1919. május 17. 4. p.

nem tudunk.³⁰ A politikai foglyok – így minden bizonnyal a fentebbiekben említettek is – szabadon bocsátására csak 1919. augusztus 5-én került sor.³¹ A lengyeltóti és nagyatádi esetek után hozott ítéletek súlyosnak számítanak vármegyei szinten, az Andrássy Antal által összegyűjtött adatok szerint Somogyban 135 politikai jellegű ügyet tárgyaltak, ebből 93 marasztalta el a vádlottakat, 52 pedig felmentette őket, politikai jellegű ügyben egyébként halálos ítélet nem született a Magyarországi Tanácsköztársaság helyi uralma alatt.³² A Lengyeltótiban letartóztatott Bárány Ferenc tárgyalásán merült fel a halálos ítélet mint lehetséges opció, azonban Gyórrffy Antal, a Latinca-század politikai biztosa, az akkor Kaposváron ülésező Forradalmi Törvényszék ülnökeként akadályozta ezt meg. A Magyarországi Tanácsköztársaság bukása utáni perben ez a körülmény enyhítően hatott a terrorszázad egyik vezetőjének ítéletében.³³

A nagyatádi események a Latinca-század belső életében, az egység vezetésében is jelentős változásokat hozott: Mike Imre helyét Pusztai Gazda Jenő váltotta fel a parancsnoki pozícióban. Gyórrffy Antal visszaemlékezése arra utal, hogy a Nagyatádon történtek törést jelentettek a század életében: a legénység egyhangú határozata szerint váltották le Mike Imrét, annak „puha” magatartása miatt, ugyanis több elfogott személyt is önhatalmúlag szabadon bocsátott.³⁴ Az elégedetlenség élére Pusztai Gazda Jenő szakaszparancsnok állott, testvérével együtt, aki a különítmény tagjaként szintén részese volt a nagyatádi megtorló akciónak. A leváltásban a század politikai tisztjének, Gyórrffy Antalnak és helyettesének, Somogyi Steiner Pálnak³⁵ is jelentős szerepe lehetett, akik egyébként szintén jelen voltak a nagyatádi eseményeknél is, és az egység egyértelmű vezetőivé váltak.³⁶ A Latinca Sándor iránti lojalitás mellett a terrorszázad „belső demokráciájára” utal az is, hogy 1919 júniusának első napjaiban (napra pontosan nem datálható) az egység egy spontán gyűlésen határozta el, hogy a Kaposvári Munkászászlóalj többi századával együtt teljes létszámával kivonul a frontra, hogy részt vegyen a felvidéki hadjárat harcaiban. A korszak paramilitáris egységeinek soraiban amúgy is megfigyelhető volt a politikai vagy katonai vezetéssel szembeni „önálló akarat” jelensége. Az önhatalmúlag meghozott határozat konfliktust szült a Somogy Vármegyei Direktórium vezetőivel. Természetesen a

30 A nagyatádiak kegyelmi kérvénye. *Somogyi Munkás*, 1919. június 8. 7–8. p.; Kegyelmi kérvényt adtak be a nagyatádiak. *Somogyi Vörös Újság*, 1919. június 8. 4. p.

31 MNL SML Főispáni általános. 2556/1919.

32 Andrássy Antal: A Tanácsköztársaság funkcionáriusai ellen folytatott megtorlás. Büntetőperек Somogyban. 1919–1920. *Levéltári Szemle*, 1979. 1–2. sz. 111. p.

33 MNL SML Tematikus gyűjtemény. A Kaposvári Büntetőtörvényszék 1919. november. 28-án, B. 2112/10/1919. szám alatt kelt ítéletének másolata; MNL SML Személyi gyűjtemény – Gyórrffy. Gyórrffy Antal visszaemlékezése a felszabadulásra és az MKP Somogy megyei szervezetének megalakítására, 1967. június 14. 28. p.

34 MNL SML Személyi gyűjtemény – Gyórrffy. Gyórrffy Antal datálatlan, 1956 után keletkezett visszaemlékezése, 11. p.

35 Somogyi Pál (1894–1980) íróról, költőről van szó. A Somogyi Steiner Pál névalakot a Magyarországi Tanácsköztársaság idején viselte a források tanúsága szerint, a Steiner alakot 1949-ben hagyta el végleg a nevéből.

36 Gyórrffy Antal részvételére a nagyatádi megtorlásban lásd még: Gyórrffy Antal (1893–1968). *Útközben*, 1983. 3. sz. 122. p.

politikai vezetés a vármegyében szerette volna tudni a század teljes legénységét, elsősorban az általuk ellenforradalminak nevezett, sokszínű jelenségek hatékony megfékezése céljából. A direktórium és a Latinca-század közötti konfliktus végeredményben kompromisszumos döntéssel zárult le, amelynek értelmében az egység kétharmada a frontra vonult, míg a továbbiakban is Somogy vármegyében tartózkodó egység létszámát folyamatosan igyekeztek növelni.³⁷

Elmondható, hogy – míg a nagyatádi foglyok siralmas állapota a kaposvári nyomozókat is rendkívül meglepte – a Latinca-század tagjai a parancsnok gyenge, erélytelen fellépését tartották inkább lényeges motívumnak. A folyamatot napra pontosan rekonstruálni nem tudjuk, de május folyamán fokozatosan tűntek el az első világháborús, katonatiszti múlttal bíró egyének a vezetésből – mindössze Adorján József személye jelent e tekintetben kivételt –, helyüket pedig a szervezett munkásság köréből kikerülő tagoknak adták át. A terrorszázad politikai biztosának, Győrffy Antalnak a szerepe pedig fokozatosan növekedett, ebben minden bizonnyal szerepet játszhatott a Latinca Sándorral ápolt, egyre mélyülő, szorosabbá váló személyes kapcsolata is. Latinca és Győrffy személyes viszonyára, közvetlen és bizalmon alapuló kapcsolatának jellemző momentuma, hogy amikor a Magyarországi Tanácsköztársaság bukása után néhány nappal, augusztus 3-án Latinca lemondott, az aktusnál jelen volt Győrffy Antal is. Megjegyzendő, hogy a lemondást megelőzően közösen utaztak Budapestre, ahol a terrorszázad politikai biztosának állítása szerint pénzt is szerzett Latincának, hogy ezzel biztosítsa számára az ország elhagyásának lehetőségét. Egyáltalán nem tartható kizártnak, hogy Győrffy Antalnak is szerepe lehetett abban a döntésben, mely szerint a lemondás napján, 1919. augusztus 3-án Latinca Sándor kérvényezte Peidl Gyula miniszterelnöktől, hogy egy lehetséges szerb támadás miatt a demarkációs vonalra előző nap küldött Kaposvári Munkászászlóalj három századát vonja vissza. A demarkációs vonalra vezényelt egységek között szerepelt a Latinca-század is. A visszavonás okaként Latinca a proletárdiktatúra bukását követő, lehetséges kaposvári vagy vármegyei zavargások felszámolásának szükségességét adta meg. Ez esetben felmerülhet, hogy a proletárdiktatúrához eddig hűségesnek mutakozó egységek kellő fedezetet tudtak volna nyújtani a direktórium tagjainak meneküléséhez.³⁸ Somogy vármegye kormányzótanácsi biztosa, Latinca Sándor Fonyódon esett a Prónay Pál vezette különítmény egyik egységének fogságába. Latinca Sándort először a fehértisztek csoportja Kaposvárra vitte, majd nem sokkal szabadlábra helyezése után, augusztus 12. napján ismét letartóztatták. Latincát a Somogy Vármegyei Direktórium több tagjával, név szerint

37 Az eseményről bővebben lásd: Gellért Tibor: Adalékok a megyei belső fegyveres erők történetéhez. In: Kanyar József (szerk.): *Tanácsköztársaság Somogyban*. Kaposvár, 1969, k. n., 258. p. A Latinca-század történetéről, kiemelten pedig a felvidéki hadjárat harcairól kortárs veteránok lejegyzett visszaemlékezései és szóbeli közlései alapján: Gellért Tibor: *Latinca-század*. Kaposvár, 1969, MSZMP Somogy Megyei Bizottsága Propaganda és Művelődési Osztály.

38 Kávássy Sándor (szerk.): *Latinca Sándor válogatott írásai. Somogyi Almanach 11*. Kaposvár, 1969, k. n. 66. p. (102. sz. dokumentum.)

Tóth Lajossal, Lewin Samuval, Farkas Jánossal és Szalma Istvánnal egyetemben a fehér különítményesek 1919. szeptember 17-én a Kaposvár közelében lévő Nádasdi-erdőben végezték ki.³⁹

A nagyatádi, május 13-i tömeggyűlés aznap éjjeli megtorlása fordulatot hozott a terrorszázad soraiban és a vármegyei politikai erőszak struktúráiban is. A nagyatádi megtorlás volt az első eset, hogy ilyen arányban került a magánszféra terébe az állami erőszak, hiszen az éjjeli vallatások is magánlakásokon történtek. A megtorlás ideje, éjjeli időpontja is mindenképpen sokkolóan hathatott a lakosságra. A vármegyei direktórium ilyen arányú és rendkívül gyorsnak, mindezek mellett tudatosnak is mondható fellépését a katonai mozgósítás megtagadása okozta elsősorban, de természetesen a politikai rendszer legitimitásának megkérdőjelezése is szerepet játszhatott ebben.⁴⁰ A politikai erőszakot is „központosították” a nagyatádi fellépést követően, a kevésbé hatékonynak és megbízhatónak látszó, sok esetben rosszul is szervezett és felszerelt Vörös Őrség helyett a Latinca Sándor közvetlen befolyása alatt álló terrorszázad lett a politikai megmozdulások elleni fellépések főszereplője. A politikai foglyokat ezután már minden esetben a somogyi vármegyeszékhelyre kellett szállítani. Az eset súlyát jelzi, hogy a direktórium bukását követő időszakban zajló perekben a legsúlyosabbnak mondható büntetéseket is a nagyatádi történésekhez kapcsolódóan rótták ki: Scheffer Károlyt, a Vörös Őrség nyomozóját 10 évi fegyházra, 10 évi jogvesztésre és 1000 korona pénzbírságra ítélték, míg a terrorszázad legénységéhez tartozó Farkas István 15 évi fegyházra és ugyanennyi esztendei jogvesztésre ítéltetett.⁴¹

39 Az esetről lásd: MNL SML Személyi gyűjtemény – Győrffy. Győrffy Antal datálatlan, 1956 után keletkezett visszaemlékezése, 11. p. Latinca Sándor elfogásáról és halálának körülményeiről bővebben lásd: Andrassy Antal: Latinca Sándor elfogatása és mártírhalála. *Somogyi Szemle*, 1967. 1. sz. 37–56. p.

40 Csóti Csaba a vármegyei direktórium erőszakos nagyatádi fellépését hisztérikus reakciónak minősítette. Csóti, 2001. 179. p.

41 A perekről és a Latinca-század tagjainak későbbi sorsáról röviden lásd: Farkas, 2019. 39–41. p.

A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI 44. GYALOGEZRED KAPOSVÁRI EMLÉKSZOBRA TÖRTÉNETÉBŐL

RÉCSEI BALÁZS

„Biztosra vesszük, hogy Somogy megye
minden községe azon lesz, hogy elesett hős
fiainak emlékét méltóképpen
megörökíthesse.”¹

A 44-es Emlékmű Bizottság 1933 tavaszán dokumentumokat helyezett el a somogyi levéltárban az általuk készíttetett szoborral kapcsolatban. Ez nagy reményekre jogosíthatná fel a téma iránt érdeklődőket, azonban nagyon kevés irat található ebben a fondban, ráadásul egy kivételével azok sem érintenek fajsúlyos témát.² Az alábbi publikáció az első világháború kaposvári emlékezhelyei témában folytatott kutatás újabb eredménye.³

Köztéri monumentum a terület tulajdonosának az engedélyével állítható. Ez alapvetően meghatározza a műalkotást. A hatalmi pozícióban lévők ezen a téren is érvényesíthetik az érdekeiket. A köztéri műalkotásokat a maradandóság igényével állítják. A szakirodalomban funkcionálisan két alaptípust említenek: díszítő szobrokat és emlékműveket. Utóbbiakat két altípusba sorolják: emlékmegőrző alkotások és politikai emlékművek.⁴ A császári és királyi 44. gyalogezred 1932-ben felavatott kaposvári emlékműve az emlékmegőrző alkotások közé tartozik.

Az emlékezhelyek létrehozásának egyik alapvető oka az idő megállításának vágya, a felejtés megakadályozása, a halál halhatatlanná tétele, a spirituális anyagi formába való átmentése, átlényegítése. Azonban az emlékezhelyek az időben csak az átalakulásra való képességük, jelentéskörük állandó felélesztése révén élnek. Azaz, ha nem „használják” őket, akkor gyakorlatilag nem léteznek.⁵ Az alábbi írásban az egy

1 A somogyi hősök emléke. *Somogyvármegye*, 1915. július 3. 4. p.

2 Lezárták a 44-esek hősi emlékszobrának elszámolását. *Új-Somogy*, 1933. április 23. 2. p.; Feloszlott a 44-es emlékműbizottság és ezzel végleg lezárult az ezred 174 éves története. *Somogyi Újság*, 1933. április 23. 3. p.; Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL SML) X. 217. 44-es Emlékmű Bizottság iratai (a továbbiakban: 44-es Bizottság iratai).

3 Récsei Balázs: Az első világháború kaposvári emlékezhelyeinek történetéből. In: Uő (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 47–49.* Kaposvár, 2021, MNL SML, 115–126 p.; Récsei Balázs: Kaposvár néhány, a Nagy Háborúval kapcsolatos emlékezhelyének történetéből. In: Uő (szerk.): *Kaposvár és az első világháború.* Kaposvár, 2021, Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata, 366–407. p.

5 Pótó János: *Az emlékeztetés helyei. Emlékművek és politika.* Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 17–23. p. Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között – a helyek problematikája. In: uő: *Emlékezet és történelem között.* Budapest, 2010, Napvilág (a továbbiakban: Nora, 2010.), 13. p. Az alakulat 1932-ben felavatott szobra 1945 óta gyakorlatilag – Pótó János szavaival – „városberendezési tárgyként” létezik.

ideig Kaposvár „háziezredének” számító 44-es közös gyalogezred emlékét fenntartani hivatott, a helyi köznyelvben profánul „oroszlános szobor” néven emlegetett emlékezet-hely/műalkotás keletkezéstörténetét igyekszem bemutatni, rövid kitekintéssel szerepére, egészen a második világháború időszakáig.

Az első világháború kezdetétől a hadieseményekkel összefüggésben tömegesen haltak meg az emberek. A lakó- és/vagy szülőhelyüktől messze eltemetett háborús halottak emlékének, neveik megörökítésének gondolata már 1914 őszén, rövidesen az első távolban elhunyt áldozatokról érkező hírek nyomán sokakban megfogalmazódott. A sajtónyilvánosság előtt az elsők között a balatonlellei Dolesko Ferenc olvasói levélben vetette fel a hősi halottak neveit tartalmazó háborús emlékművek, emléktáblák állításának ötletét. A javaslatot tevőnek a *Pesti Hírlap*⁶ és a *Somogyi Hírlap*⁷ oldalain is közölt írásában az áldozatok neveit felsoroló monumentumok létesítését törvényhatóságunként (vármegyék székhelyein, illetve törvényhatósági jogú városokban) javasolta.

Az elhúzódozó Nagy Háború áldozatainak hatalmas és folyamatosan emelkedő száma, valamint az a tény, hogy nagyrészüket idegenben földelték el, arra sarkallta a magyarországi döntéshozókat, hogy 1917-ben törvénnyel szorgalmazzák azok „emlékeken” való, név szerinti megörökítését, akik „a hazáért életüket áldozták fel”. A honatyák széles körnek tették kötelezővé az emlékéllítást: nemcsak a törvényhatóságok, hanem minden település feladata lett az áldozatokról való névszerinti megemlékezés valamilyen emlékművön.⁸

Tehát a Dolesko általi felvetés az 1917. évi VIII. törvénycikkben jogszabályi szintre emelkedett, bár valószínűleg nem annak közvetlen hatására. Az 1914. őszi emlékművek állítására tett javaslatnak a somogyi településekre gyakorolt közvetlen hatása egyelőre nem tisztázott.

Az 1917-es törvénycikk előírása alapján létesítendő monumentumokat előbb főleg a községek, majd a városok is kezdték elkészíttetni. A törvény és egy 1917. március 12-i belügyminiszteri rendelet a központilag szabályozott hősiemlékmű-állítások kezdete hazánkban. A Hősök Emlékét Megörökítő Országos Bizottság (HEMOB) 1915 óta létezett.⁹

6 Az elesett hősök emléke (Levél a szerkesztőhöz). *Pesti Hírlap*, 1914. október 30. 6. p.

7 Dolesko Ferenc: Egy lellei indítvány. *Somogyi Hírlap*, 1914. november 1. 3–4. p.

8 1917. évi VIII. törvénycikk a most dúló háborúban a hazáért küzdő hősök emlékének megörökítéséről. *1917. évi törvények gyűjteménye*. Budapest, 1917, M. Kir. Belügyminisztérium, 25–26. p. Számos írásban alapvetően (magyarosan írva) báró Abele Ferenc katonatisztnak tulajdonítják a törvényt, mondván 1915-ben levélben javasolta gróf Tisza István miniszterelnöknek, hogy a hősi halottak tiszteletére legyen kötelező a településeken monumentumokat állítani. (Eddigre már számos helyen létezett ilyen.) Ennek az ab ovo tényként kezelt javaslatnak, illetve levélnek nem sikerült nyomára bukkannom, az erre hivatkozók sem tudtak jelzettel előállni, így létezését nem sikerült igazolnom. Egyesek egyenesen Abele törvényjavaslatának említik az 1917-es törvényt, pedig nem is rendelkezett törvénykezdeményező joggal, már csak azért sem, mert nem volt magyar állampolgár. Dolesko javaslatairól bővebben lásd: Récsi Balázs: Kaposvár néhány, a Nagy Háborúval kapcsolatos emlékezet-helyének történetéből. In: Uő (szerk.): *Kaposvár és az első világháború*. Kaposvár, 2021, 371. p.

9 Somfay Örs: *Az I. világháború magyar vonatkozású köztéri, valamint közösségi hősi emlékei és ezek adatbázisa*. Budapest, 2012, doktori (PhD-) értekezés, (a továbbiakban: Somfay, 2012.) 38. p.

A Somogy vármegyei helységek egy tekintélyes hányada egyáltalán nem hajtotta végre az idézett 1917-es jogszabályokat, jelentős része – köztük Kaposvár – pedig pontatlanul, hiányosan, illetve egyáltalán nem állította össze az áldozatok névsorát. (A 2001-ig hatályos törvény semmilyen határidőt nem szabott és szankciót sem helyezett kilátásba nem teljesítés esetére.)

Kecskemét 1915 januárjában törvényhatósági bizottságának egyik határozatát azzal a kérrrel küldte meg Somogy vármegyéhez, hogy gondoskodjanak a munkaképtelenné vált katonák és családjuk megfelelő ellátásáról, és nem mellesleg az elesettek emlékének megörökítéséről.¹⁰ Kecskemét átiratának hatására Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1915 elején arról döntött, hogy a vármegye világháborús „vértanúinak” nevezett katonai áldozatok emlékét Kaposvárral együtt a békekötés után fogja – pontosabban körül nem írt „méltó módon” – megörökíteni. A megvalósítást az alispánnak tették feladatává. Egyébként Somogy vezetői már az 1914. november 3-i ülésükön elismerésüket fejezték ki az érintett ezredparancsnokságoknak, és karácsonyi ajándékokat küldtek a frontra a katonáknak.¹¹ A vármegye részéről a Kaposvárral való együttműködés tehát a kezdektől tetten érhető.

A belügyminiszter 1915 nyarán rendeletben hívta fel a törvényhatóságok, illetve minden település figyelmét arra, hogy felkérte a Magyar Képzőművészek Egyesületét, a Magyar Iparművészeti Társulatot, a Magyar Építész és Mérnök Egyesületet és a Magyar Építőművészek Szövetségét: tagjaikat szólítsák fel világháborús emléktáblák, önálló emlékművek tervezésére, amelyeket saját hatáskörükben bíráljanak el, és az arra érdemeseket bocsássák a HEMOB rendelkezésére. Minderre azért volt szükség, hogy „a magyar hősiességet hirdető és dicsőítő emlékműveket kizárólag magyar művészek és magyar iparosok” készítsék.¹²

A m. kir. 17. honvédegysége a Kárpátokban folyó, hatalmas áldozatokkal járó harcok idején elhatározta, hogy a háború során elesett bajtársaik emlékét szoborban örökíti meg Székesfehérvárott. Anyagi fedezetét a háború első éveitől kezdték előteremteni. 1916 tavaszán már folytak a monumentum munkálatai. A 44. Közös gyalogezredben hasonló célra ekkor már régebb óta szintén gyűjtöttek pénzt, amelyből Kaposváron emlékművet akartak állítani.¹³ (Utóbbi kezdeményezésről kevés információ került elő, és jórészt a pénzügyi fedezet előteremtésével kapcsolatosak. Ezekre itt hely híján nem térek ki.) Egyesek mindenesetre 1916 májusában már így emlékeztek: „Amikor még a véres háború első hónapjainál tartottunk, Kaposváron már akkor fölmerült az az eszme, hogy a harctéren elesett 44-es hősök emlékét méltóképpen, maradandó művészi alkotással fogja megörökíteni Somogy népe. A vármegye alispánja és Kaposvár város polgármestere azonban, nagyon helyesen, ezt a szép eszmét csak a háború befejezése utáni időben fogják megvalósítani.”¹⁴

10 A somogyi hősök emléke. *Somogyvármegye*, 1915. február 2. 4. p.

11 MNL SML IV. 402. a. Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai. Köz- és kisgyűlési jegyzőkönyvek (a továbbiakban: Svm kg. jkv.). 11/1176/1915. kg. (1915. február 1.); Somogy megye a hadbavonultakért. *Somogyi Hírlap*, 1915. február 2. 3–4. p.; A somogyi hősök emléke. *Somogyi Hírlap*, 1915. február 2. 4. p.

12 A somogyi hősök emléke. *Somogyvármegye*, 1915. július 3. 4. p.

13 A tizenhetesek emlékszobra. *Somogyvármegye*, 1916. március 24. 4. p.

14 Katonai emlékmű Kaposváron. *Somogyvármegye*, 1916. május 19. 3. p.

Somogyban az első konkrét monumentum ötlete, illetve megvalósításának elkezdése (szobormodellek készítése) idegen honosok érdeme. 1916 tavaszára Kaposvár vezetői a Keleti temetőben díszsírhelyet jelöltek ki a hősi halált haltak számára. (Ennek helyét nem sikerült azonosítani. A Somogy Temetkezési Kft. Sem szolgáltatott adatokat róla.) A területen a császári és királyi 98. Gyalogezred kaposvári állomásparancsnoksága emlékművet szándékozott felállítani. Ennek öt modelljét Kuricsek Leó szobrászművész (egyébként 98-as népfőlkelő) alkotta meg, és a városháza nagytermében közszemlére tették őket. Ekkor legmegfelelőbbnek egy rohamozó katonát, mellette egy elesett fegyverest, egyik oldalán a hadba indulókat kendőlobogtatással búcsúztatót, másik oldalán pedig a visszaváró közönséget ábrázoló szoborcsoportot tartották.¹⁵ Utóbbi emlékmű nem, a 44-eseké csak több mint másfél évtized múlva valósult meg.

Kaposvár a törvényi előírás ellenére az 1920-as évek közepéig még nem létesített emlékművet a világháborúban elhunyt lakosai tiszteletére. A kaposvári Széchenyi Társaskör 1921 novemberében az elesett világháborús hősök emlékének megörökítésére kisebb adományt tett. Ez másokat is adakozásra sarkallt, Somogy vármegye a törvényhatóság nevében húszezer koronát adott.¹⁶ Dr. Neubauer Ferenc a vármegye törvényhatósági bizottsága 1921. novemberi közgyűlésén indítványozta, hogy a világháborús hősök tiszteletére a *vármegye* emeljen emlékoszlopot. Nem az 1917. évi VIII. törvényre, hanem nyugat-európai példára hivatkozva tette meg javaslatát! A határozatban hősökről esett szó, nem áldozatokról (mint a törvényben), bár sokszor ezeket a fogalmakat – helytelenül – szinonimaként használták.¹⁷

A „44-ik gyalogezred emlékbizottsága” 1922 tavaszán nagyon bizakodott a cél (egy világháborús emlékoszlop felállítása) mihamarabbi elérésében. A gyűjtőíveken és külön egyénileg sorra érkeztek a jegyzések 30 koronától 5000 koronáig.¹⁸ Ekkor még nem a saját alakulatuk emlékművét, hanem egy közös kaposvári (vagy somogyi, ez sokszor keveredett) monumentumot szerettek volna felállítani. A következő év elejére azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a vármegye, illetve Kaposvár nem világháborús emlékművet, hanem egészen mást akar létesíteni a hősi halottak emlékeztetére.

A kaposvári Hősök-temploma¹⁹ az ország első olyan temploma, amely a Nagy Háború hősi halottainak emlékeztetére épült, nevezetesen *Somogy vármegye* hősi halottaiára. Egy költséghatékony ötlet eredménye abban az értelemben, hogy Kaposvár katolikus lakosságának már régóta szüksége lett volna egy újabb templomra. (1920-ban a város jelenlévő lakosságának 78,72 százaléka, azaz 23 310 fő tartozott ehhez a felekezethez.²⁰) Ezt az eszmét sikeresen kapcsolta össze 1922–1923 során –

15 Emlékoszlop a hősök díszsírhelyén. *Somogyvármegye*, 1916. április 4. 4. p.

16 A Széchenyi Társaskör adománya az elesett hősök emlékének megörökítésére. *Új-Somogy*, 1921. november 25. 1. p.

17 MNL SML Svm kgy. jkv. 949/27329/1921. kgy. (1921. november 8.); *Somogy Vármegye Hivatalos Lapja*, 1921. november 17. 389–390. p.; Választott a megyegyűlés. *Új-Somogy*, 1921. november 9. 1. p.

18 A 44-ik gyalogezred emlékbizottságához érkezett gyűjtések eredménye. *Új-Somogy*, 1922. április 12. 4. p. (A napilap egy példánya ekkor három koronába került.)

19 A Hősök-temploma létrejötté külön tanulmányt igényel.

20 *Az 1920. évi népszámlálás. Első rész.* Budapest, 1921, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 158. p.

dr. Bárdió György királyi közjegyző²¹ ötletére – a város vezetése a világháború *somogyi hősi halottainak* emlékére szentelt templom megépítésének ideájával. Ugyanis ekkor már köztudottnak számított, hogy a kaposvári származású Döbrössy Alajos, az idős pécsi prelátus végrendeletében jelentős összeget szánt egy új kaposvári római katolikus kápolna felépítésére. Dr. Véték polgármester 1923 januárjában a világháború helyi áldozatainak emléket állító templom ötletével kereste fel Döbrössyt Pécsen, aki örömmel és beleegyezéssel fogadta a Hősök-temploma tervét. A prelátus végrendeletében kétfélmillió koronát és templomfelszerelést helyezett kilátásba a cél megvalósítására. Ez még nagyon kevés volt az összes költséghez képest, ezért többen nagyobb összeget ajánlottak fel, és jelezték: rövidesen kiterjedt gyűjtési akciót szerveznek.²²

Döbrössy 1923 októberében hunyt el.²³ A végrendelet szerint Kaposvárnak három éven belül meg kellett kezdeni az új templom építését, ellenkező esetben elveszti a ráhagyott összeget. A Donner városrész, a Füredi utca és a Pécsi utca katolikusai versengtek az új templomért, de kezdetektől utóbbinak adták a legtöbb esélyt. Kladnigg Alajos cukorgyár-igazgató olyan kedvező ajánlatot tett, hogy azt a város nem utasíthatta vissza. Kladnigg pedig a Mező és a Pécsi utca sarkára akarta az új templomot, mivel szerette volna az általa vezetett gyár római katolikus munkásait eltántorítani a baloldali, illetve szakszervezeti behatásoktól, és meggyőződése volt, hogy vallásos dolgozókra van szükség. 1923 őszén már úgy látszott, hogy rövidesen megkezdik az építkezést.²⁴ A képviselő-testület 1923 októberében a Keleti temetőnek a Mező és Pécsi utca közti sarki részét egy római katolikus templom építésére engedte át.²⁵

A szükséges anyagok és pénzeszközök előteremtésére, majd később az építés irányítására 1924 tavaszán templomépítő bizottságot alakítottak (amelynek elnöke Kladnigg Alajos lett), noha már korábban megkezdtek a gyűjtést. Többek között megkeresték Kaposvár polgármesterét, dr. Rott Nándor veszprémi püspököt, a cukorgyárat, valamint a környéken lakó híveket. Sikerült tekintélyes mértékű támogatást szerezniük, még a Magyar Katolikus Vallásalaptól is érkezett felajánlás.²⁶

Kaposvár városa többször és többféleképpen támogatta az építkezést. 1925-ben például százhatvanezer téglát adott.²⁷ 1926 júniusában nyolcvanmillió koronát

21 Dr. Bárdió György (Lesenceistvánd, 1860 – Kaposvár, 1923) 1904-től haláláig élt Kaposváron. Csillag Gábor – Rokolya Gábor: *A Pécsi Közjegyzői Kamara története, 1875–1949*. Budapest, 2015, Közjegyzői Akadémiai Kiadó, 87–88. p.; Dr. Bárdió György fia, az 1897-ben született György, a 11-es huszárezred hadnagya (civilben gazdasági akadémiai hallgató Mosonmagyaróváron) egy szombathelyi kórházban spanyolnátha következtében hunyt el 1918. november 16-án. Neve a Somssich-gimnázium első világháborús hősi halottainak emléktábláján is szerepel. A kaposvári Hősök temploma egyik – Szent Györgyöt és a sarkányt ábrázoló – színes ablaka is őrzi ifjabb Bárdió György nevét: „Gyuri fiam emlékére Dr. Bárdió Györgyné”.

22 „Hősök temploma” épül Kaposváron. *Somogyi Újság*, 1923. január 19. 2. p.

23 Döbrössy Lajos. *Új-Somogy*, 1923. október 6. 2. p.

24 Hol épül fel az új plébánia-templom? *Új-Somogy*, 1923. október 12. 3. p.

25 MNL SML V. 71. Kaposvár Rendezett Tanácsú Város képviselő-testületi üléseinek jegyzőkönyvei (a továbbiakban: Kaposvár RTV kt. jkv.). 26333/1923. kg. (1923. október 15.); Hirdetmény! *Somogyi Újság*, 1924. december 3. 3. p. (A 22832/1924. számú polgármesteri irat alapján.); A kaposvári Jézus Szíve Plébánia historia domusa 4–5. p. A kötet a plébánia irattárában található.

26 Templomépítési akciót indítottak a pécsi utcaiak. *Új-Somogy*, 1924. február 2. 2.; Hoss József: *A kaposvári plébánia története*. Veszprém, 1948, 199. p.

27 320 000 téglát vásárolt a város. *Somogyi Újság*, 1925. március 5. 2. p.

(hatezer-négyszáz pengőt),²⁸ decemberben százmillió koronát (nyolcezer pengőt),²⁹ a bevételi többletből pedig százötvenmillió koronát (tizenkétezer pengőt) szavaztak meg dotációként.³⁰ Hogy ezek mind külön-külön értendők, vagy valamiképpen összesomosódtak, azt a további kutatásnak kell kiderítenie. Mindenesetre látható, hogy a város jelentős anyagiakat mozgósított az új római katolikus templom építésére, amellyel a világháborús hősi halottai iránti kötelezettségét is jórészt letudottnak vélte (a törvényben előírt név szerinti említést viszont azóta sem teljesítette). A vármegye szintén többször utalt át pénzt a templomépítéshez, illetve felszerelés vásárlására. 1926 augusztusában például harmincmillió koronát (háromezer-kétszáz pengőt),³¹ 1928-ban a következő évi Zenedíjalap terhére, a berendezési költségekhez való hozzájárulásként, ezerötszáz pengőt biztosított, „miután a hívők áldozatkészsége már kimerült”.³²

Dr. Rott Nándor veszprémi püspök 1925. július 5-én személyesen, ünnepélye kerekék közt tette le a templom alapkövét. A főoltár alatt helyezték el az alapítóokmányt, amelyben hangsúlyozták, hogy „Isten dicsőségére” és a „különböző harctereken elesett hősök emlékére” ajánlják ezen új szakrális épületet.³³ Az 1920-as évek közepére hatalmas méreteket öltő infláció jelentősen hátráltatta az építkezést.

A Hősök-templomával kapcsolatos fejlemények okán az 1918-ban megszüntetett császári és királyi 44. gyalogezred néhány egykori katonája egy, a volt ezred emlékeztére Kaposvárott felállítandó, művészileg is értékes, nagyobb méretű hősi emlékoszlop felállítását vette tervbe. Ennek fedezetét 1924 tavaszától Somogy vármegyében gondolták összegyűjteni (bár Tolnából is rekrutálódott az egykori alakulat). Emellett az ezred történetét írásban is meg akarták örökíteni, októberre pedig bajtársi találkozót szerveztek a fővárosba.³⁴ A volt „kétszerngyesek” ügybuzgó tagjai 1924 nyarán megbeszéléseket tartottak, és elhatározták a korábbi kaposvári „háziezred” „bajtársi szövetségének” megalakítását. Egykori tisztjeik június 24-én Budapesten tanácskoztak, ahol hangsúlyozták, hogy támogatják az *alakulat hősi halottai* (értsd: a Nagy Háborúban elhunyt társaik) tiszteletére a somogyi vármegyeszékhelyen felállítandó emlékoszlop ideáját. Egyetértettek a „bajtársi szövetség” megszervezésével is.³⁵

28 MNL SML Kaposvár RTV kt. jkv. 119/9254/1926. kgy. (1926. június 28.) A városi tanács bemutatta a törvényhatósági bizottság 310/7484/1926. kgy. számú határozatát, mellyel a város képviselő-testületének 12/80/1926. kgy. számú határozatát hagyta jóvá.

29 Újabb 100 milliót adományoz a város a Pécsi uccai templom részére. *Somogyi Újság*, 1926. december 30. 1. p. (Az újság ára ekkor ezer korona, azaz nyolc pengőfillér volt.)

30 Habár viharosnak várták, mégis csendben folyt le a város évi utolsó költségvetése. *Somogyi Újság*, 1927. január 1. 2. p.

31 MNL SML Svm kgy. jkv. 508/20057/1926. kgy. (1926. augusztus 2.); *Somogy Vármegye Hivatalos Lapja*, 1926. augusztus 12. 476. p.

32 MNL SML Svm kgy. jkv. 751/26465/1928. kgy. (1928. november 5.); *Somogy Vármegye Hivatalos Lapja*, 1928. november 29. 570. p.

33 A kaposvári Jézus Szíve Plébánia historia domusa 12–13. p.; Bereczk Sándor: *Kaposvár Rendezett Tanácsú Város története és fejlődése*. Budapest, 1925, 143–144. p.

34 Október 4-én Budapesten tartanak bajtársi találkozót a 44-esek. *Új-Somogy*, 1924. május 20. 2. p.

35 Megalakul a 44-es bajtársi szövetség. *Új-Somogy*, 1924. június 28. 2. p.; A volt negyvennégyesek bajtársi szövetsége. *Somogyi Újság*, 1924. június 28. 2. p.

A kezdeményezés helyi közéleti fontosságát jelzi, hogy a volt alakulat bajtársi szövetsége Kaposvár székhellyel július elején a vármegyeházán alakult meg. Az agilis egykori 44-esek ekkortájt (és mint alant olvasható, még évekig) nem tudták, hogy milyen formában állítsanak emléket *elhunyt* bajtársaiknak. Nyilvánvalónak számított, hogy Kaposvárott kell lennie a monumentumnak. Felvetődött egy hatalmas mauzóleum létesítésének gondolata is. Az anyagiakat elsősorban a volt ezredtagok közti gyűjtéssel vélték előteremthetőnek. Úgy gondolták, hogy 1925 tavaszára állni fog valamilyen emlékmű. Egy hétagú előkészítő bizottságra bízta a szervezést, és elhatározták, hogy védnökül József főherceget kéri fel.³⁶ Az emlékművet végül nyolc év múlva leplezhették le, és nagyon széles körben kellett gyűjteniük.

Kaposvár képviselő-testülete 1924 novemberében nem a város vagy a vármegye, hanem kifejezetten a 44-esek hősi halottainak állítandó monumentumra helyezett kilátásba nagyobb összeget.³⁷ Az egykori császári és királyi ezred néhány katonája októberben „fényesen sikerült” találkozót tartott Budapesten, amelyen Kaposvárt a polgármester képviselte. Ugyanekkor nyilvánosságra hozták, hogy a vármegyeszékhely százmillió koronát ajánlott fel a 44-es emlékmű felállításához. A banketten 7,5 millió koronát adtak össze és harmincmilliót jegyeztek rá. Az összejövetelen, halála előtti egyik utolsó nyilvános szerepléseként, Szabó István, a nagyatádi választókerület nemzetgyűlési képviselője (ekkor már csak egykori földművelésügyi miniszter) is részt vett.³⁸

A 44-es monumentum költségei egy részének előteremtésére 1924 decemberében képkiallítást rendeztek Kaposvárott, s többek között Bacskay Béla, Kovács Jenő József, Rippl-Rónai József közel száz alkotását lehetett megvásárolni, de a közönség alig látogatta a Turul Szálló nagytermében rendezett tárlatot, és vásárló is csak gyér számban akadt. A művészek az eladott művek árának húsz százalékát a hősök emlékoszlopára ajánlották fel, amely ekkor már sokak olvasatában a 44-esek emlékművét jelentette. József főherceg öt alkotó hat képét vásárolta meg összesen 8,5 millió koronáért, de ezenkívül csak három alkotás kelt el tízmillióért. Tehát elvileg 3,7 millió korona jutott a monumentumra.³⁹ Hasonlóval ezt követően nemigen próbálkoztak.

József főherceg 1924. decemberi látogatása alkalmával megtekintette a volt 44-es gyalogezred hősi halottai emlékezetére állítandó oszlop tervezett felállítási helyét a színház *mögötti* parkírozandó területen.⁴⁰

36 A negyvennégyesek emléket állítanak elesett bajtársaiknak Kaposvárott. *Somogyi Újság*, 1924. június 22. 4. p.; Megalakul a 44-es bajtársi szövetség. *Új-Somogy*, 1924. június 28. 2. p.; Megalakul a 44-es bajtársak szövetsége. *Új-Somogy*, 1924. július 1. 2. p.; Megalakul a negyvennégyesek bajtársi szövetsége. *Somogyi Újság*, 1924. július 1. 2. p.; A kaposvári volt 44-esek első bajtársi összejövetele. *Új-Somogy*, 1924. július 8. 2. p.

37 MNL SML Kaposvár RTV kt. jkv. 210/1924. kgy. sz. (1924. november 6.).

38 Fényesen sikerült a 44-esek budapesti találkozója. *Új-Somogy*, 1924. október 7. 1. p.; A város 100 milliót ad a hősi halottak emlékoszlopára. *Somogyi Újság*, 1924. október 8. 3. p.

39 József főherceg Kaposvárott. *Somogyi Újság*, 1924. december 16. 1. p.; József főhercegen kívül csak három képet vettek meg a 44-es bajtársi szövetség kiállításán. *Somogyi Újság*, 1924. december 23. 4. p.

40 Negyvennégyesnek éreztem magamat mindig és érzem ma is! *Új-Somogy*, 1924. december 16. 1. p.

A város főterét 1872 augusztusától az 1869-es dalmáciai harcokban és az 1866-os königrátrzi csatában (majd az 1878-as boszniai okkupáció során) elesett 44-es közös ezredbeli katonák emlékoszlopa ékesítette. A 16 láb magas obeliszket Grazban, stájerországi márványból készítették. A 122 nevet megörökítő emlékmű mintegy 3000 forintba került.⁴¹ Ezt a katonai emlékoszlopot 1909 őszén áthelyezték a II. Rákóczi Ferencről elnevezett térre, a János (1946-tól Dózsa György) és a Baross Gábor utcák kereszteződésének keleti oldali sarka közelébe. Ehhez a Gabonapiac térnek is nevezett térséget, a vásárteret és a mérlegházat áttelepítették a tér Anna utca felőli oldalára, és a vasútállomás előtti területet parkosították. (Ekkor egy újságíró még úgy vélte, hogy Kossuth Lajos szobra 1910 tavaszán már állni fog a Széchenyi – 1911 őszétől Kossuth – téren.).⁴²

A 44-esek emlékművéül később kiválasztott helyszín 1928 tavaszán szabadult fel. Ekkor helyezték át a katonai obeliszket a Honvédtérre (nagyjából a mai Berzsényi park területe), és egyúttal fel is újították. A költöztetés kapcsán megjegyezték, hogy új környezetben impozánsabban érvényesül.⁴³ Az emlékoszlopon az 1866-os, 1869-es és 1878-as harcokban elesett 44-eseket – mint fentebb is szóba került – név szerint örökítették meg. Ez a tény, valamint az 1917-es törvényi előírás sem hatott odáig, hogy Kaposvárott egyénileg, névvel örökítsék meg az első világháborús hősi halottak emlékét. Jobb híján (1932-ig) továbbra is ez töltötte be az első világháború kaposvári hősi halottai emlékművének szerepét.

A 44-es Bajtársi Szövetség 1925. március 14-én Sárközy Géza elnök helyére dr. Gauser Rezső egykori főhadnagyot választotta meg. Az új elnök „programjául azt tűzte ki, hogy az elesett 44-es hős bajtársak emlékének méltó megörökítését megvalósíthassa a bajtársi szövetséget úgy kifejleszthesse, hogy tömörülhessen abban minden volt negyvennégyes”. Tehát dr. Gauser is nagyszabású monumentumban gondolkodott. Második törekvése talán arra utal, hogy az egykori 19-esek a zsidó bajtársaikat eleve ki akarták rekeszteni szövetségükből.⁴⁴ Ez a 44-eseknél utolsó parancsnokuk (krupieci Bauer Gyula) ismeretében fel sem merülhetett. A tisztújító gyűlés után a korban szokásos bál következett, amely tizenkétfélmillió korona tiszta bevételt hozott a monumentum pénzalapjához.⁴⁵

A tervezett kaposvári 44-es emlékmű érdekében az érintettek 1925. május elején Budapesten tartottak megbeszélést. Azért a fővárosban, mert több, az emlékmű felállítása érdekében aktív egykori tiszt ott élt. Kijelentették: az „emlékműnek nagyarányúnak és olyan értékesnek kell lennie, mely méltó az ezred példátlan

41 A Dalmátia és Königrácznál elesettek... *Somogy*, 1872. július 16. 4. p. A császári és királyi 44. gyalogezer katonái közül 122 fő a königrátrzi, 34 pedig a dalmáciai harcok idején vesztette életét. Egyelőre nem ismert, hogy közülük kik voltak somogyi illetékességűek.; Oskar Tauber: *Historische Legionen Habsburg's*. Wien, 1896. 302. p.

42 A katonai emlékoszlopot áthelyezték. *Somogyi Hírlap*, 1909. október 7. 5. p.

43 A Honvéd-térre került át a régi 44-es emlékmű. *Új-Somogy*, 1928. április 24. 4. p.; Szép ünnepség keretében avatódott fel a régi 44-esek harmadszor áthelyezett 56 éves emlékoszlopa. *Új-Somogy*, 1928. május 22. 2. p.; Impozáns külsőségek közt ünnepelték meg Kaposváron a hősök emlékűnnepét. *Somogyi Újság*, 1928. május 22. 2. p.

44 A 19-esek bajtársi szövetségébe csak keresztényeket vesznek fel. *Somogyi Újság*, 1922. november 24. 2. p.

45 A 44-es Bajtársi Szövetség elnök választása. *Somogyi Újság*, 1925. március 18. 2. p. (Az újság egy példánya ekkor ezer koronába került.)

véráldozatához és hírnevéhez”. A megvalósítástól még nagyon messze voltak, ugyanis mindössze százötvenmillió korona gyűlt eddig össze, és ekkor legalább ötszázmillióra lett volna szükség. 1926 nyarára összejövetelt terveztek, amelynek bevételét erre és egy emlékkötet költségeire kívánták fordítani.⁴⁶

A 44. közös gyalogezred áldozatainak 1872-es emlékoszlopa a mai Berzsényi parkban
(Fejes László felvétele, 2019)

A 44-es Emlékmű Bizottság hivatalosan 1925. május 20-án alakult meg. Ekkor tartotta rendkívüli ülését a 44-es Bajtársi Szövetség, amelyen dr. Vétek György kaposvári polgármester is megjelent. Az összejövetelen dr. Gauser Rezső előterjesztésére megválasztották a Kaposvárott felállítandó 44-es emlékmű szervezőbizottságát. Somogyból bekerült Sárközy György főispán, Tallián Andor alispán, dr. Vétek György, Mayer Bertalan ipartestületi elnök, Kladnigg Alajos cukorgyár-igazgató, Tolna vármegye pedig alispánjával képviseltette magát.⁴⁷ A császári és királyi 44. gyalogezred közvetlen hadkiegészítő kerülete az első világháború előtti és alatti időszakban Somogy vármegyére, valamint Tolna vármegye Dombóvári, Központi, Tamási és Völgységi járására, illetve Szekszárd város területére terjedt ki.⁴⁸

46 A 44-esek emlékművet állítanak. *Új-Somogy*, 1925. május 10. 3. p.

47 Megalakult a 44-es Emlékmű Bizottság. *Új-Somogy*, 1925. május 24. 3. p.

48 Kurtz Géza – Kristófy Géza: *A cs. és kir. „Albrecht főherceg” 44. gyalogezred és a cs. és kir. 105. gyalogezred története*. Budapest, 1937, 20. p.

Kisfaludi Strobl Zsigmond szobrászművész a polgármester felkérésére 1925 tavaszán helyszíni szemlét tartott Kaposvárott. Az alkotó úgy ítélte meg, hogy a színház körüli park délnyugati sarkában lenne a legjobb helye a 44-es emlékműnek. A művész ekkor egy kilenc méter magas allegorikus szoborcsoport tervét dédelgette. Ennek modelljét még májusban tervezte megküldeni Kaposvára.⁴⁹ A dátumokból nyilvánvaló, hogy az 1925. május végére a szobrászművész által készített modell még nem a 44-es Emlékmű Bizottság felkérésére készülhetett (persze az sem biztos, hogy eleve ide szánta). A monumentálisra tervezett szobor többek között egy haldokló 44-est ábrázolt volna, mögötte magyaros ruhába öltözött izmos legényt, aki jobb kezével átfogja, támogatja az összerogyó hőst, baljával pedig éppen átveszi a haldoklótól az ezredzászlót.⁵⁰ A további egyeztetés Kaposvár és Kisfaludi Strobl között váratott magára.

Az adománygyűjtésnek több módja ismeretes. A 44-esek emlékműve anyagi alapjának előteremtésére a Belügyminisztérium 1925 augusztusától egy évig engedélyezte Somogy és Tolna vármegye területén – a törvényhatóságok által kijelölt napokon – a perselyes pénzgyűjtést. Dr. Gauser ekkor ötezer 44-es hősi halottat említett, de hogy mi alapján, nem tudni.⁵¹

Az optimisták 1925 őszének elején úgy vélték, hogy az előző évben a város képviselő-testülete által a 44-esek emlékművére megszavazott százmillió korona felhasználásával és a nemrég kapott gyűjtési engedély révén a következő évben felállítható lesz „a 44-esek, illetve az összes kaposvári hősi halottak emléke”. Jól látható, hogy ekkor (sem) volt egyértelmű, kiknek állítanak monumentumot. Minden városi hősi halottnak vagy csak a 44-eseknek? Szintén nehéz eldönteni, mit érthettek pontosan azon, hogy az „egyházak külön-külön úgyis megőrkítik a maguk hős fiainak emlékét”.⁵²

A „kétszerngyesek” emlékművének helyi társadalmi-politikai fontosságát jelzi, hogy az érdekeltek 1925 szeptemberében újfent a főispán szobájában gyűltek össze. Elhatározták, hogy nyolcszáz gyűjtőívet bocsátanak ki a pénzügyi fedezet előteremtésére.⁵³ Eddigre szerte a vármegyében már sok község oszlopokra, táblákra véselt hősi halotti névlajstroma volt olvasható. (Köztük természetesen a 44-esek kötelékében elesettek is. Néhány település emléktábláján – mint például az ecsenyin – a világháborús áldozat neve mellett az alakulatát is feltüntették.) Az egyének nevének megörökítésén kívül az egykori hadi közösségnek, az ezrednek is kijár a kollektív emlékmű, érveltek a monumentumot állítani szándékozó 44-esek. Az alakulat „soha el nem múlt dicsőségét” akarták megörökíteni. A községek már adakoztak, de szükség lett volna az egyének hozzájárulására is.⁵⁴ Ekkor sem merült fel a 44-esek világháborús hősi halottainak név szerinti összegyűjtése, illetve megörökítése.

49 A színházparkban állítják fel a 44-es hősi emlékművet. *Új-Somogy*, 1925. május 1. 3. p.

50 Elkészült a kaposvári hősök szobrának modellje. *Új-Somogy*, 1925. május 31. 5. p. A témaválasztásról lásd még: Szabó Miklós: A magyar történeti mitológia az első világháborús emlékműveken. In: Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból*. Budapest, 1991, Corvina (a továbbiakban: Szabó, 1991.), 46–63. p.

51 A 44-es emlékbizottság gyűjtési engedélye. *Új-Somogy*, 1925. augusztus 13. 3. p.; Megindult a gyűjtés Somogy- és Tolnamegyében a 44-es hősi halottak emlékoszlopára. *Somogyi Újság*, 1925. szeptember 23. 3. p. Az ötezer hősi halott nyilvánvalóan túlzás.

52 Nem voltak viharok a városi közgyűlésben. *Új-Somogy*, 1925. szeptember 12. 1. p.

53 Értekezlet a 44-es emlékszobor ügyében. *Új-Somogy*, 1925. szeptember 23. 3. p.

54 Emléket a 44-eseknek! *Új-Somogy*, 1925. november 1. 1. p.

A Belügyminisztérium 1926 tavaszán nem engedélyezte a 44-es Bajtársi Szövetség működését. Az *Új-Somogy* tudni vélte: a szétforgácsolódás elleni lépésként kell értékelni az illetékesek döntését, de ezt bővebben nem fejtették ki, és az újság hamar napirendre tért az ügy felett. A 44-esek régóta tud(hat)ták a végkimenetelt, ezért alakíthattak külön emlékműbizottságot.⁵⁵ A 44-es Emlékmű Bizottság működési engedélye megmaradt, és az alispán rendelkezésére 1926. április 4-én, húsvét hétfőjén perselyes gyűjtést tarthattak. Az akció közel 6,4 millió koronát eredményezett. A kaposvári zsidók jelentős arányú támogatása mellett vármegyebeli települések is adakoztak.⁵⁶

Somogy Vármegye Törvényhatósági Bizottsága 1926 májusában a valamilyen alapon/formában mégis működő 44-es Bajtársi Szövetség kérelmére a megyeszékhelyen felállítandó emlékszobor költségeihez százmillió koronával (nyolcezer pengővel) járult hozzá (mint fentebb is szó esett róla). Indoklásként a heroikus küzdelemnek, illetve az elesettek emlékének megörökítését jelölték meg. Hangsúlyozták, hogy monumentális emlékműre adják a támogatást. A törvényhatósági bizottság kiemelte, hogy „tudatában van azoknak a dicső fegyvertényeknek, amelyekkel Somogy vármegye hősi katonái a világháborúban a magyar hírnévnek soha el nem múló érdemeket szereztek, kötelességének tartja a törvényhatóság, hogy Somogy vármegye hősi halált halt katonái emlékét Kaposvárott egy monumentális emlékművel megörökítse, illetőleg ennek költségeihez hozzájáruljon a vármegye nehéz anyagi helyzetére tekintettel is.”⁵⁷ Figyelmet érdemel, hogy az *összes somogyi világháborús hős/áldozat* kommemorációjának szánták a megszavazott összeget, tehát nem egyedül a megszűnt 44-es közös gyalogezred emlékezetére. (Az 1932-ben felavatott „oroszlános szobor” azonban utóbbit szolgálja, de ezen már a korabeli közvélemény sem akadt fenn. Azóta is gyakran emlegetik kiterjesztő módon: első világháborús emlékmű, hősi emlékmű, hősi halottak emlékműve, hősi szobor, katonai emlékmű stb., valamint „oroszlános szobor” néven.)

A 44-es Emlékmű Bizottság ezer gyűjtőívén 1926 nyarára háromszázmillió korona (huszonnégyezer pengő) felajánlás gyűlt össze. A bizottság előzőleg a somogyi és tolnai településekre, valamint egyéb helyekre, illetve személyeknek küldött gyűjtőívet.⁵⁸

Szivessy Tibor fővárosi építész 1928 tavaszán terveket készített az Erzsébet úton (1946-tól Noszlopy Gáspár utca) felállítandó 44-es diadalívre. A polgármester szobor vagy emlékoszlop helyett ezt tartotta a legimpozánsabb ötletnek. Szivessy és társa minden alkalmasnak vélt helyet megnézett Kaposvárott, ezek után javasolták a hét méter szélesre és nyolc méter magasra tervezett diadalív helyéül a Kossuth tér Erzsébet út felé való kiágazását. A költségeket hatvanezer pengőre becsülték, ennyi

55 Nem hagyták jóvá a Negyvennégyes Bajtársi Szövetség alapszabályait. *Új-Somogy*, 1926. március 20. 3. p.; A belügyminiszter nem hagyta jóvá a 44-es bajtársi szövetség alapszabályait. *Somogyi Újság*, 1926. március 20. 2. p.; A 44-es emlékmű bizottság tovább folytatja működését. *Somogyi Újság*, 1926. március 21. 1. p.; A 44-es Bajtársi Szövetség megszűnésével kapcsolatban... *Új-Somogy*, 1926.

56 március 21. 3. p.

A 44-es hősi emlékmű céljára... *Új-Somogy*, 1926. április 8. 3. p.; Lassan gyűlnek a koronák a 44-es

57 szoborra. *Új-Somogy*, 1926. április 30. 4. p.

MNL SML Svm kgy. jkv. 239/30000/1926. kgy. sz. (1926. május 3.); *Somogy Vármegye Hivatalos Lapja*, 1926. május 13. 272–273. p.

58 Háromszázmillió gyűlt össze eddig a 44-es alapra. *Új-Somogy*, 1926. július 2. 1. p.

viszont közel sem állt rendelkezésre.⁵⁹ Ekkor nem merült fel érvként, hogy az összeg jelentős része anyagárban és munkadíjban a kaposvári iparosokat és kereskedőket gazdagíthatná (ráadásul adóban egy része visszakерülne a város kasszájába), és nem idegenbe vándorolna valamely művészhez.

Az „oroszlános szobor” egy 1930-as évekbeli felvételen

A vármegyei közgyűlés 1928 őszén újfent tárgyalt és határozott egy létesítendő világháborús emlékmű anyagi támogatásáról. Az említett és a következő év Zenedíj-alapja terhére öt-ötezer pengőt ajánlottak meg. Az indoklás kiválóan szemlélteti a világháborús monumentumok létesítésének ekkori indokait: „Most amikor már a szenvedést szent emlékezés váltja fel, kegyeletül a vármegye közönsége kötelességének tartja a hősi emlékmű költségeihez való anyagi hozzájárulást, hogy az emlékmű hirdesse a múlt dicsőségét és az örök emlékezés adjon erőt a magyar jövő újjáépítésének nagy munkájához.”⁶⁰ A tízezer pengőt nem az 1926-ban ugyanerre megszavazott nyolcezer pengőnyi támogatáson kívül adták, hanem tízezer pengőre egészítették ki. (Az 1926-os hozzájárulást formai okok miatt nem engedélyezte a Belügyminisztérium.)

Az 1929-ben kitört gazdasági válság előtti évben egyesek még nagyszabású városfejlesztési terveket szőttek. A 44-esek emlékoszlopát vagy diadalívét az akkor még Honvédtérnek nevezett térségben álló új polgári fiúiskola, a tervezett kereskedelmi iskola és az építendő múzeum összefüggésében vélték megvalósítandónak.⁶¹ A grandiózus hármas ötletből semmi sem valósult meg.

59 Az Erzsébet-úton állítják fel a kaposvári 44-es diadalívét. *Új-Somogy*, 1927. december 21. 3. p.

60 MNL SML Svm kgy. jkv. 734/29033/1928. kgy. sz. (1928. október 8.); *Somogy Vármegye Hivatalos Lapja*, 1928. október 11. 490–491. p.

61 Sürgősen rendezni kell a Hunyadi János-tér egész környékét! *Új-Somogy*, 1928. május 23. 1. p.

Az egykori 44-esek hangadói nem érezhették eléggé róluk és hősi halottaikról szólónak a Hősök-templomát. 1929 őszén már tekintélyes összeg állt rendelkezésükre, valamint Kaposvár nyolcezer pengős ígérete, ennek ellenére még nem lehetett tudni, mennyiből, ki által és mikorra lesz az alakulatnak saját emlékműve. Ezért szerették volna, ha addig is egy 44-es emléktábla kerülne a Hősök-temploma falára. Ennek költsége még a tőke egyévi kamatát sem emésztette volna fel, és véleményük szerint később az emlékműre is sor kerülhetne. Bizonyosra vették, hogy a következő tavaszra már lesz emléktáblájuk.⁶² A történelemszaktól jól megfigyelhető a jogos türelmetlenség, és az alakulatszintű emlékezhely vágya. A hősi halottaik név szerinti megörökítése ekkor sem merült fel, valószínűleg megfelelő adatok híján, pedig az 1917-es törvény és a gyászolók ezt elvárták.

A 44-es Emlékmű Bizottság 1929. áprilisi ülésein szűkebb körű, gyakorlatilag meghívásos pályázat kiírásáról határozott. Nem sokkal korábban Stephaich Pál alispán (mint bizottsági tag) Sidló Ferenc szobrászművésszel konzultált. Sidló legalább negyven-ezer pengőre taksálta egy méltó alkotás költségeit, az addigi négyéves gyűjtés viszont csak 24 668 pengő 42 fillért eredményezett. A gyűjtést így tovább kellett folytatni. Dr. Vének polgármester bronzszobrot szeretett volna, amely „nem rontja a város külső képét”. Kladnigg Alajos bizottsági tag (aki oroszlanrészt vállalt a Hősök-temploma létrehozásában) a befolyt összeget (amennyiben az nem elég az emlékműre) a Pécsi utcai római katolikus templom számára kérte, amelynél márványtáblákon megörökíthetnék a hősök neveit. A zártkörű pályázatot mindezek ellenére írták ki. Felkérték Sidló Ferenc, Kisfaludi Strobl Zsigmond és Kopits János szobrászművészeket, hogy ingyen tervezzenek monumentumot. Figyelemre méltó megállapítást is tettek: „Az emlékmű helyét, anyagát, kivitelét a művészi szabadság érdekében a bizottság nem írja elő.”⁶³ Itt érhető tetten a későbbi huzavona egyik oka: a művészek ezt komolyan vették, de a megrendelő, azaz a város, illetve az emlékműbizottság utóbb csak hosszas vitákat követően tudott dűlőre jutni ezekben a kérdésekben.

Az 1924-ben törvénnyel elrendelt hősök napja gyakran ráterelte a figyelmet a világháború áldozatai emlékének megőrzésére és megörökítésére. Az 1920-as évek végén számos ötlet látott napvilágot. A kaposvári Iszák-hegyen építendő mauzóleum nagyon drága lett volna, így nem volt realitása. A színházkertnek is nevezett terület távlat nélkülinek tűnt, ezért ide nem tartottak célszerűnek szobrot elhelyezni. (Mégis ide került három év múlva a 44-esek emlékműve.) Továbbra is alapvető problémának bizonyult a pontos hősi halotti névsor hiánya, és ebben nem is látszott lehetőség előrelépésre. A katolikusok nevei a római katolikus templomon belül, a többieké kívül: nonszensz idea – vélték sokan. A – meg nem valósult – múzeumon belül építeni emléket: nem éppen praktikus megoldás. A dialív lett volna az egyik leglátványosabb emlékmű a Kossuth téren vagy a Honvédtéren, de ehhez továbbra is kevés pénz állt rendelkezésre. A bronz ez idő tájt drága volt, a gránit vagy a márvány kevesebbe került. Ezért például Rousseau kőszírjának mintájára

62 Mi van a 44-esek emlékművével? *Somogyi Újság*, 1929. október 12. 1–2. p.

63 MNL SML 44-es Bizottság iratai. 1929. április 18-i bizottsági ülés.; Szűkebbkörű tervpályázatot írnak ki a 44-es emlékmű elkészítésére. *Új-Somogy*, 1929. április 24. 1. p.; Négy hely jöhet számításba a 44-es emlékmű felállításánál. *Somogyi Újság*, 1929. április 24. 2. p. Az utóbbi két cikk a 23-i bizottsági ülésről számolt be, amelynek iratai szintén hiányoznak a levéltárból.

márványkoporsót javasoltak elhelyezni a Kossuth-szobor elé. Valaki a párizsi Ismeretlen katona emlékművéhez hasonlót képzelt el a városközpontban. Kaposvár továbbra is adósa volt hősi halottainak, ezért többen is igyekeztek sürgetni vezetőit.⁶⁴

Valószínűleg ifjabb Egly Ernő (egykori 24-es vadászkatona), a *Somogyi Újság* felelős szerkesztője a szerzője annak a cikknek, amely a 24-esek emléktáblája 1929. augusztusi avatása apropóján hánytorgatta fel, hogy a 44-eseknek még mindig nem készült hasonló emlékü.⁶⁵

Az 1929-es hősök napja előtt volt, aki inkább kisebb emlékmű állítását javasolta (a rendelkezésre álló mintegy huszonötezer pengőből) a Hősök-temploma előtti térre. Emellett az áldozatok neveit márványtáblákra gondolta felvésetni belül a templom falán, mivel ezek már évtizedes adósságai volt a városnak.⁶⁶ Ha nem az ország leghíresebb, ám egyben legdrágább művészeit kéri fel alkotónak – vélték egyesek –, úgy a következő év végén már állhatott volna egy világháborús emlékmű a városban, 1930 tavaszára pedig az emléktáblákat is felavathatták volna.⁶⁷ Utóbbi nyilván nem a hősi halottak nevét tartalmazó táblákra vonatkozik, mivel azok nem álltak rendelkezésre. (Az itt említettek egy közös kaposvári világháborús emlékmű és nem a 44-esek külön monumentuma érdekében íródtak.)

Az egykori 44-esek egyre türelmetlenebbül várták az emlékmű elkészítését, és 1930 márciusában is sürgették azt. A korábbi pénz, az 1926 végéig használatos korona óriási inflációja sokat elvitt a gyűjtött összeg értékéből, és a gazdasági világválság közepette újabb „kalapozásra” gondolni sem lehetett. A rendelkezésre álló mintegy huszonötezer pengőből is monumentális szobrot lehetett volna készíteni. A vármegye és a város álláspontja szerint viszont negyvenezer pengő előteremtése nélkül nem célszerű belefogni egy emlékmű megvalósításába, viszont egyik sem tudott többet adni. Számítá-sok szerint a banki kamatokkal öt-hat év alatt összejöhetett volna a kívánt összeg. A 44-es Bajtársi Szövetség kérte Kaposvár polgármesterét, hogy hívja össze a 44-es Emlékmű Bizottságot, mert nem akartak tovább várni. Ultimátumszerűen felvették: ha nem lesz a huszonötezer pengőből szobor, akkor a bajtársi szövetség már 1930-ban emléktáblát helyez el a Hősök-temploma falán.⁶⁸ Egyelőre nem ismert, miért nem történt ez meg.

Az 1930. március 28-i emlékmű bizottsági értekezlet apropóján is azt kérték a döntéshozóktól: ne várják meg, hogy negyvenezer pengőre kamatozzon a rendelkezésre álló összeg! Nem drága művészt akartak, csak álljon már az emlékmű, akár legyen volt 44-es az alkotó! (Talán éppen Jálics Ernőre gondoltak.) Remélték, hogy még abban az évben állni fog valamilyen monumentum.⁶⁹

64 Rabati Jenő: Milyen legyen a világháború hőseinek kaposvári emlékműve? *Új-Somogy*, 1929. május 30. 1–2. p.

65 Egy volt negyvennégyes: Szót kérek... Interpelláció a hősi halottaik emlékműve érdekében. *Somogyi Újság*, 1929. augusztus 29. 5. p.

66 Kuzmics Ferenc: Hová helyezzék el a hősök emlékművét? *Somogyi Újság*, 1929. május 12. 2. p.

67 Egy 44-es: Kérelem a 44-es emlékmű-bizottsághoz. *Somogyi Újság*, 1929. december 3. 2. p.

68 Sürgősen fel akarják állíttatni Kaposváron a hősi halottak emléksobrát a volt 44-esek. *Új-Somogy*, 1930. március 8. 1. p.; Volt 44-esek figyelmébe. *Somogyi Újság*, 1930. március 6. 3. p.

69 Utazás a 44-es emlékmű körül. *Somogyi Újság*, 1930. március 23. 2. p.

A nagy tekintéllyel bíró krupieci Bauer Gyula nyugalmazott tábornok, a 44-esek utolsó ezredese 1930 kora tavaszán javasolta, hogy az emlékmű tervezésére Jálícs Ernő szobrászművészt, egykori „kétszernégyest” is kérjék fel. Szakértőkre hivatkozva közölte: az eddig összegyűlt szerinte közel harmincezer pengő elegendő egy impozáns monumentumra. A további gyűjtés sem biztatott jelentősebb eredménnyel, így kérte a bizottságot: mondja ki, hogy egy éven belül felállítják az emlékművet. Tallián Andor nyugalmazott alispán szintén sürgette az ügyet. Kladnigg Alajos ismételtén a Hősök-temploma falába javasolt emléktáblát, és Strinovich Vilmos is támogatta ezt az ideát. Az 1930. március 28-án a vármegyeházán tartott gyűlésen dr. Véték polgármester jelezte: egy szűkebb körű pályázatra Kisfaludi Strobl Zsigmondot, Sidló Ferencet, Kopits Jánost és Jálícs Ernőt szándékozik meghívni. Nem ismert, milyen felhatalmazással rendelkezett ekkor a polgármester a bizottságtól, de mint látható, Jálícs már szerepelt a jelöltek közt.

A helyszín kiválasztása hosszas vitát, közte sajtópolémiát váltott ki, annak ellenére, hogy még a megvalósítás formáját sem döntötték el. Elképzelhető volt 1930 tavaszán önálló emlékmű, diadalkapu, de szóba jött emléktábla is a Hősök-templomában. Az is felmerült, hogy a Horthy (1991-től Berzsenyi) parkra néző tervezett múzeumban helyezték volna el az ezred relikviáit. Ha ezt az épületet nem sikerül tető alá hozni (így is lett), akkor többen inkább önálló emlékmű mellett törtek lándzsát. A régi katonai emlékoszlop, a Horthy parkba áthelyezett 44-es obeliszk szomszédsága sokak szerint kiváló hely lett volna a monumentumnak. A színház melletti megoldást kevesebben pártolták, pedig főleg ez jött szóba, ha a Horthy parkban valamiért nem lehetne felállítani. A színház körüli park mellett az szólt, hogy itt állt korábban a 44-esek emlékoszlopa, és a vasúton érkezők ezt a térséget látják először az állomás épületéből kilépve. A megrendelők a helyszíni bejárás során utóbbi helyszínt találták a legmegfelelőbbnek. Az is felmerült, hogy a Kossuth-szobor kerüljön a színház előtti Zsolnay-szökőkút helyére, és a 44-es emlékművet a Kossuth téren állítsák fel. (Ezt az álláspontot tette magáévá egy időben Sidló Ferenc is.)⁷⁰ A szökőkutat pedig a „Teleki térre” (ma Rippl-Rónai tér) vagy a Deák (1954-től Petőfi) térre helyezték át. Ezek a megoldások viszont megdrágították volna a megvalósítást, így lekerültek a napirendről. Javasolták: bízzák a szobrászművészekre a helyszín kiválasztását. (Tehát ne a megrendelők döntsenek ebben.) Kisfaludi Strobl Zsigmond, Jálícs Ernő, Kopits János, Sidló Ferenc, Horvay János és Bory Jenő véleményét szerették volna kikérni.⁷¹ Mindemellett – a 24-eseké mintájára – továbbra is emléktáblát szándékoztak elhelyezni a Hősök-temploma falára.⁷²

A polgármester 1930 áprilisában Székesfehérváron megnézte a 69-esek emlékművét, majd meglátogatta Kisfaludi Strobl Zsigmondot. Dr. Véték kérte a szobrászművészt: adjon be pályázatot a kaposvári emlékműre. A városvezető ekkor is szűkebb, meghívásos pályázatban gondolkodott. Szentgyörgyi Ferencet, Jálícs Ernőt, Kopits Jánost,

70 Sidló Ferencsel jelölteti ki a polgármester a 44-es hősi emlékmű helyét. *Somogyi Újság*, 1930. május 7. 1. p.; Sidló Ferenc szemléje Kaposváron. *Új-Somogy*, 1930. május 7. 3. p.

71 Még ebben az évben állni fog a 44-es hősi halottak emlékműve. *Somogyi Újság*, 1930. március 29. 1. p.; Egy éven belül megörökítik a 44-esek emlékét. *Új-Somogy*, 1930. március 29. 2. p.; Hol legyen a volt 44-es gyalogezred kaposvári emlékműve? *Új-Somogy*, 1930. április 23. 1. p.

72 (e.): Hova is állítsuk azt a 44-es emlékművet? *Somogyi Újság*, 1930. március 30. 3. p.

Sidló Ferencet és Horvay Jánost is felkérte tervezésre, és szeptemberi határidővel várta a modelleket. A polgármester 1931 nyarán a kormányzó jelenlétében szeretne volna leleplezni az emlékművet.⁷³

1930 nyarán a Kossuth téri plébániatemplom déli falára helyezendő relief ötlete vetődött fel, amely a 44-es közös gyalogezred emlékét örökítené meg. Dr. Vétek is így vélekedett ekkor, és az ötlet sokakban nagy tetszést váltott ki.⁷⁴ A Horthy parkban hatvan-nyolcvanezer pengőbe került volna egy emlékmű, mert ott csak valami monumentálisabb érvényesülhetne. Bory Jenő, Kisfaludi Strobl Zsigmond és Sidló Ferenc egybehangzó véleménye szerint az emlékmű a Kossuth-szobor helyén lett volna ideális, azonban ez jelentősen megdrágítaná a megvalósítást. Bory osztotta Sidló másik elképzelését is: a belvárosi plébániatemplom déli falába lehetne egy reliefet, allegorikus csoportot készíteni. Ez lenne az olcsóbb megoldás, mivel csak két oldalról kell kiképezni a monumentumot. A 44-es Bajtársi Szövetség azonban ragaszkodott az önálló szoborhoz, és nem reliefet akart.⁷⁵ Ennek ellenére a polgármester hamarosan az előbbi szellemében íratott ki pályázatot.)

A múzeumépítési tervpályázatot 1930 szeptemberében tették közzé. Ekkor ismét forszírozni kezdték, hogy a 44-es közös gyalogezred emlékét is meg lehetne örökíteni ezzel az épülettel vagy ebben az épületben. A múzeum bejáratánál vagy a lépcsőházában valamilyen emlékművüket helyezhetnék el. Lokálpatrióta gazdasági érvek is szóltak egy múzeum építése mellett (ne feledjük, tombolt a gazdasági válság). Ha szobor vagy relief örökítené meg a 44-esek emlékét, akkor az erre a célra összegyűlt pénzt elvinné a szobrász, az öntőmester, tehát harminc-nyolcvanezer pengő idegenbe kerülne. Ellenben ha az épületbe fektetnék ezt az összeget, itt maradna anyag- és munkabér fejében a vármegye székhelyén. Stephaich Pál alispánnak is régóta ez utóbbi volt a terve.⁷⁶ Kaposvár polgármestere helyeselte (legalábbis az *Új-Somogy* címlapján) az alispán javaslatát.⁷⁷ Ennek ellenére a néhány nap múlva közzétett pályázati kiírás nem a múzeumhoz kapcsolódó alkotások terveit várta a meghívott szobrászoktól. Dr. Vétek (tehát nem a 44-es Emlékmű Bizottság!) 1930 szeptemberében hat szobrászt szólított fel pályázat benyújtására: Bory Jenőt, Pásztor Jánost, Kisfaludi Strobl Zsigmondot, Sidló Ferencet, Jálics Ernőt és Kopits Jánost. December 1-ig lehetett beadni a terveket. A megkötés ekkor az volt, hogy a műalkotás a belvárosi plébániatemplom déli falába elhelyezendő dombormű vagy szoborcsoport legyen. Az első díj nyolcszáz, a második ötszáz pengő volt, a többi modell közül bármelyiket háromszáz pengőért megvehette a város. A kiírás szerint az elfogadott terv még nem azt jelentette, hogy meg is valósítják. Így az építendő múzeumban (vagy múzeumnál) elhelyezendő valamilyen emlékmű elkészítését sem

73 A jövő év júniusában akarják leleplezni a 44-esek emlékművét. *Új-Somogy*, 1930. április 10. 1. p.

74 (e.): Hova is állítsuk azt a 44-es emlékművet? *Somogyi Újság*, 1930. március 30. 3. p.

75 A plébániatemplom déli falára helyezendő relief alakjában nyer megörökítést a 44-es hősök emléke. *Új-Somogy*, 1930. június 13. 1. p.; A templomtérén lesz a 44-es emlékmű. *Somogyi Újság*, 1930. június 13. 1. p.

76 Elkészült a múzeum tervezési kiírása. *Új-Somogy*, 1930. szeptember 14. 2. p.

77 Vétek polgármester is helyesli a negyvennégyes emlékműnek a múzeum megépítésével kapcsolatos megoldását. *Új-Somogy*, 1930. szeptember 19. 1. p.

zárták ki.⁷⁸ Talán a pályázat kiírása kapcsán tették bele a helyi sajtóba azt az előző évi belügyminiszteri rendeletet, amely a háborúban eltűntek összeírását célozta. Az anyakönyvi hivatalban 1930. október 25-ig kellett bejelenteni a neveket.⁷⁹

Még le sem zárult a szeptemberben meghirdetett pályázat, amely az egyik oldalával a Kossuth térre néző katolikus plébániatemplom falában vagy előtte akarta látni az emlékművet, de a jól értesültek már új helyszínt emlegettek. Többen tudni vélték, hogy a – Horthy parkba tervezett – múzeumépület homlokzati része elé fog kerülni a 44-es emlékmű. A polgármester és az alispán is ezt szorgalmazta ekkor. Nem látszott célszerűnek a Kossuth téren lévő templom falához kívülről tenni az emlékművet, mivel ekkor már évek óta állt a Hősök-temploma.⁸⁰ A Horthy parki elhelyezés pedig az ekkortájt kialakítás alatt lévő területen ideális lett volna. Az idővel megnövő fák, bokrok eszmei sírkertet alkothatnak. Egy egykori 44-es katona 1930 őszén az emlékművet a leendő kultúrpalota (értsd: múzeum) előtt szerette volna látni.⁸¹

A 44-es Bajtársi Szövetség 1930 novemberében újfent megszólítva érezhette magát a 24-es vadászászlóalj emléktáblája kapcsán. „Kaposvár s Somogy vármegye acélos izmú fiai igen sok csapattest kötelékében véreztek a hazáért, tehát mindenképen megérdemelnék, ha emléküket minden egyes csapattest részéről egy-egy emléktábla hirdesse a Hősök-temploma falában, s ne csak – a talán legkisebb létszámú – 24-es vadászoké. Hány özvegy és árva, mennyi anya és testvér siratja elesett hozzátartozóját, akinek csontjai a galíciai hegyekben, Doberdó, Tirol sziklái között, Erdély és Szerbia földjén pihennek...”⁸²

Az 1930. szeptemberi pályázat sem váltotta be a kiírók hozzá fűzött reményeit. A városháza nagytermében ideiglenes kiállítást rendeztek a beérkezett modellekből. Az alkotók fantáziáját túlságosan gúzsba kötötte a helyszín, a Kossuth téri plébániatemplom déli fala és annak előtere.⁸³ Viszonylag részletes bemutatásukat az is indokolja, hogy némi képet adjunk az emlékműszobrászat aktuális repertoárjából.⁸⁴

A *Hungária* jelige alatt beérkezett modell főalakja a négy méter magas talapzaton álló, pajzsra támaszkodó Hungária istenasszony volt. A haraszi kőből készítendő falak – amelyekről több nem tudható – magassága 2,8 méter lett volna. A főalak jobbán bronzból egy apjától búcsúzó, balján egy sebesült társát tartó katona; előbbi éppen átveszi a lehasnyaltó alak kezéből a fegyvert. Költségét huszonhatezer pengőre taksálta a művész. A tervezett alkotást viszont nem lehetett volna a templomfalhoz illeszteni, mert túl magasnak tervezték. Az alkotó által felhasznált tér is keskenynek mondható, és az alkalmi műítész-újságíró szerint semmi új gondolatot sem adott.⁸⁵

78 Újabb lépéssel a 44-es emlékmű megvalósítása felé. *Új-Somogy*, 1930. szeptember 26. 1. p. Jálics Endrét írtak.

79 Összeírják Kaposváron a háborúban eltűnteket. *Új-Somogy*, 1930. október 5. 5. p. A 101.495/1929. BM. rendelet alapján.

80 Valószínűleg a Múzeumépület homlokzati része elé kerül a 44-es emlékmű. *Új-Somogy*, 1930. november 26. 1. p.

81 Kedvező visszhangot keltett a kaposváriak hősi emlékművének honvédtéri elhelyezése. *Új-Somogy*, 1930. november 28. 1–2. p.

82 A 44-es Bajtársi Szövetség dönt az emlékmű ügyében. *Új-Somogy*, 1930. december 2. 4. p..

83 Lejárt a pályázat a 44-es emlékműre. *Somogyi Újság*, 1930. december 2. 3. p.; Csalódást keltenek a 44-es emlékműre beérkezett tervek. *Új-Somogy*, 1930. december 3. 2. p.; A negyvennégyes emlékmű pályázat. *Somogyi Újság*, 1930. december 3. 1–2. p.

84 Lásd a témához: Szabó, 1991. 46–63. p.

85 Csalódást keltenek a 44-es emlékműre beérkezett tervek. *Új-Somogy*, 1930. december 3. 2. p.; A negyvennégyes emlékmű pályázata. *Somogyi Újság*, 1930. december 3. 1–2. p.

A *Gloria Viktoria* jeligés pályázat menetelő katonákat, valamint oldalt anyákat és gyermekeket, valamint a relief feletti timpanonban a győzelmi koszorúval ékített szárnyas Géniuszt és a hírnév harsonájával dicsőített hősokeket jelenítette meg. Az alkotás feletti két medallionszerű kiképzésbe az ezred alapítási (1744) és megszűnési éve (1918) került. Lábazatánál a hősokeket megillető cserfa koszorú futott végig. Szalagjára az ezred nevezetesebb fegyvertényeinek helynevét vésték volna be. A koszorú fölött dedikáció, alatta a világháborús áldozatokról szóló megemlékezés, esetleg az elesettek névsora kapott volna helyet. A monumentumot haraszi kőből, a reliefeket bronzból vélte a művész elkészítendőnek, mindösszesen harmincötezer pengőért. A tervet túlsúfoltnak találták, és ez reliefben különösen hátrányos hatást kelt.⁸⁶

Az *Ezer Esztendő* (vagy *Ezerévi*) jeligét választó szobrászművész számos alakot álmódott meg reliefjére. Modelljén a Géniusz, az igazság anyala jobbjában fáklyát tartott, hogy lángra lobbantsa az ezeréves nemzeti érenyeket, bal kezében pedig koszorút, mellyel a hősiességnek hódolt. A koszorú alatt a világháború rohamsisakos hőse, a fáklya alatt Árpád vezér egyik harcosa, jobb- és baloldalt a nemzet hitének és lelkesedésének szimbolikus alakjai, akik a Géniusz felé esküre emelik a háromszínű zászlót. Ez is haraszi kőből és bronzból valósult volna meg, mintegy harmincötezer pengőből. A terv nem találkozott a véleményformálók ízlésével, mivel a megkívánt eszmét nem teljesen adta vissza.⁸⁷

Radetzky jeligével három különböző pályázat küldetett be. Az Öröklámpa megnevezésűt 5,5 méter szélességűre tervezte a művész (alatta négy lépcsősorral, rajta kétméteres figurával, hogy mit ábrázol, arra nem tér ki a forrás), kis talapzaton pedig örökmécses helyezett volna el. Mögötte öt és fél méter magasságú, felső részén hat, oldalt két rohamra induló katona alakja jelent volna meg a reliefen. A fehér márvány műalkotás összesen harminckétezer pengőt tett ki. A megrendelők (szakértők?) nem találták jónak az alkotás arányait. (Másik forrás szerint: a fal két oldalán egy-egy anya állt gyermekekkel, amely inkább síremlékjellegűt adott a modellnek.) A második, az Oroszlánnal küzdő Herkules, háromméteres talapzaton, egy közel három méter magas mezíten férfialakot és egy három méter hosszú, hátán fekvő oroszlánt ábrázolt. Az alkotó a terméskő talapzatot két-három lépcsőfokkal is szándékozott kiemelni. A pályamű leírása szerint a bronzból készítendő mitológiai hős egyik kezével a szintén bronz fenevad torkát szorította, másikkal lesújtani készült rá. Az arányok tekintetében ez is kifogás alá esett. A harmadik a Hősök kútja megnevezést kapta. Itt a terméskővel borított talapzaton a templom déli fala előtt egy térdeplő katona emelte volna magához a lerogyó sebesültet, miközben inni ad neki. A pályázó elől domborművön a 44-esek egyik ütközetének látványos csatajelenetét tervezte megidézni. A kompozíció legnagyobb szélessége hét, magassága négy és fél méter lett volna. Árát harmincötezer pengőre taksálták. Ebben látták a legtöbb eredeti ötletet és újszerű megoldást.⁸⁸ (Ki gondolta volna ekkor, hogy az Oroszlánnal küzdő Herkules lesz a későbbi befutó, igaz, más helyszínen?)

86 Uo.

87 Uo.

88 Uo.

A *Dunántúli* jeligét választó alkotó a templom falában reliefként egy pajzsra támaszkodó ősmagyar vitézt formázott meg. Felette ruhátlan férfi, kitárt karjai közt fia és felesége, a fiú címerre támaszkodva áll. A modellt egyszerű kivitelezése és kevés eszmei mondanivalója miatt nem tartották megvalósítandónak.⁸⁹

Ismeretlen okból az egyik – vasúton szállított, egyébként negyvenöt kilogrammos – pályázati alkotást a város csak utólag váltotta ki.⁹⁰ A *Világháború* jelige alatt érkezett modellt a legsikerültebbnek írták a helyi lapok. Pedig a téma egyáltalán nem volt új keletű: Szent György a sárkánnyal. Ennek ellenére megjegyezték, hogy „megkapó a modell ötletességével”. Mellette, a 44-es ezred alapítási és megszűnési évét idézve, egyik oldalon egy 1744-es ruházatú katonát évmegjelöléssel, a másikon a világháború katonáját 1918-as évszámmal formázta meg a szobrász. Anyaga bronz és terméskő lett volna. Az 5,2 méteres magasságával viszont kissé elsötétítene a templomot, mivel a felső ablakok fölé nyúlt volna.⁹¹

A modelleket sokan megnézték. Három terv nyerte el leginkább a látogatók tetszését; úgy tartották, ha az emlékmű a római katolikus plébániatemplom mellé kerül, akkor a Szent György és a sárkány vagy az igazság angyala reliefben érvényesülne a legjobban. Ha viszont önálló szobor lesz, úgy az oroszlános volt a legnépszerűbb.⁹² Végül a relieves megoldások közül Bory Jenő *Világháború* jeligéjű pályamunkája lett az első. Az eredményhirdetés ellenére új kiírás mellett döntöttek.⁹³

A balul sikeredett 1930. szeptemberi emlékműpályázat többeket újabb kritikákra, illetve továbbgondolásra ösztönzött. Építészeti szempontból is elhibázottnak tartották a templom pillérei közé tenni a hősi emlékművet. A pályaműveken nem látszott meg az épület jellegzetességeihez való alkalmazkodás, pedig az a reliefeknél fontos momentum. Nem voltak igazán impozánsak, kis településeken is hatásosabbak, szebbek álltak. A Horthy parkot többen továbbra is a legjobb helyszínnek tartották, az emlékműre összegyűlt pénzt pedig a kultúrpalota (más néven múzeum) építési költségeihez javasolták csatolni, így arra százharmincezer helyett százhatvanezer pengő jutna. Az építendő múzeum homlokzati falában reliefként jeleníthetnék meg a „hősi emléket”, esetleg egy később előtte felállítandó oszlopé lenne ez a szerep.⁹⁴

Borovitz Imre kaposvári szobrász hozzászólásában az emlékműpályázat meddőségét, mondhatni értelmetlenségét állapította meg. Ő is alapvetően elhibázottnak tartotta, hogy az alkotók tervpályázataikban a templom támpilléreit nem vették figyelembe. A relief szerinte inkább intim térbe való. Kiállt amellett, hogy ne idegenek tanácsára találjanak helyet az emlékműnek, ha végül szobor mellett döntenek. A leendő múzeum

89 Uo

90 Még egy pályaterv érkezett a 44-es emlékműpályázatra. *Új-Somogy*, 1930. december 4. 3. p.

91 Legsikerültebb az utójára beérkezett 44-es hősi emlékmű-pályaterv. *Új-Somogy*, 1930. december 5. 1. p.; Szent Györgyöt ábrázolja a tegnapi beérkezett negyvennégyes emlékmű modell. *Somogyi Újság*, 1930. december 5. 4. p.

92 A jövő héten összeállítják a 44-es emlékmű zsűrijét. *Somogyi Újság*, 1930. december 7. 5. p.

93 A 44-es emlékmű pályázati döntése. *Somogyi Újság*, 1931. január 11. 3.; Új pályázatot hirdetnek a 44-es hősi emlékműre. *Új-Somogy*, 1931. január 11. 1. p.

94 Építészeti szempontból is elhibázott a templom pillérei közé szorítandó hősi emlékmű. *Új-Somogy*, 1930. december 4. 1. p.

falát, homlokzatát sem találta megfelelő helynek, mert ugyanaz a probléma adódhat, mint a templom oldalánál. A majdani múzeumudvarra sem célszerű állítani, mert ez az ünnepségek tartására kicsi és egyébként is valószínűleg zárt térség lenne. Valamely szociális intézmény falára márványtáblát javasolt nevekkal, viszont már állt a Hősök-temploma, így az emberek kifejezetten emlékmű felállítását akarták. Borovitz szerint a szóba jöhető parkok nem megfelelőek, kiesnek a forgalomból, és nem elég tágasak. A Kossuth térre javasolta a szobrot, a templomteraszra (a Zárda és a Fő utca találkozásához). Égbe törő obeliszk külső kontúrára emlékeztető figurális mű lett volna számára ideális, amely felkiáltójelként állna a város akkor legforgalmasabb helyén.⁹⁵

A feltárt forrásokban néha kaposvári és/vagy somogyi katonaemlék készítéséről van szó, de sokak számára a 44. gyalogezred emlékének megörökítéséről folyt a diskurzus. A kiírandó új emlékműpályázat előtt egy névtelenségbe burkolódzó hozzászóló megemlítette, hogy a magyar királyi 17. és a 19. honvéd gyalogezred, a császári és királyi 24. vadászszázalaj, a 10. közös huszárezred, sőt a tüzérség, a műszaki alakulatok is nagyon sok somogyit tudhattak soraikban. Olyannyira, hogy a világháborúban harcoló somogyiak fele része szerint nem 44-es volt. Ezért egész Somogy, egész Kaposvár katonáinak kellene az emlékmű. Egyébként nem mellékesen a „D” írói álnév mögé bújt hozzászóló Borovitznak a templomfalat mint helyszínt elhibázottnak tartó véleményével teljesen egyetértett, de hozzátette: maga a Kossuth téri templom sem valami stílusos.⁹⁶ Borovitz néhány nap múlva reflektált erre. Igazat adott az emlékműnek az egész város, illetve vármegye katonáira való „kiterjesztésében”, bár saját maga 44-es volt. Ennek kapcsán felhívta a figyelmet: nem szabad a hősi emlékmű elhelyezésével senkinek sem megsérteni a vallásos érzületét. A templom stílusát, összképét mindenképpen negatívan változtatná meg a falába épített relief. Borovitz szerint – „D”-vel ellentétben – stílusos a Kossuth téri templom.⁹⁷ Egy másik anonim, „másik kaposvári szobrász” szintén a Fő és a Zárda utca kereszteződésébe, a templom melletti teraszra helyezte volna a még mindig ismeretlen kivitelű monumentumot.⁹⁸

A 44-es gyalogezred emlékművének megvalósítása és helyének kiválasztása ügyében sok önjelölt „igazságosztó” tett kijelentéseket. A 44-es Bajtársi Szövetség 1930 vége felé, a szeptemberi meghívásos pályázat sikertelensége után kijelentette: csak ők illetékesek dönteni az emlékmű ügyében, és semmilyen körülmények között nem hajlandók ezt a jogukat másra átruházni.⁹⁹

Az 1930-as pályázat körüli szóbeli és írásbeli csatározások, illetve a megrendelők szempontjából való eredménytelensége még megfontoltabbá tette a 44-es Emlékmű Bizottságot és annak egyik prominens tagját, a polgármesterként is érdekelt dr. Véték Györgyöt. Borovitz reflexiója után rögtön nyilatkozott, mondván, nem lehet

95 Borovitz Imre: Hozzászólás a hősi emlékmű elhelyezéséhez. *Új-Somogy*, 1930. december 18. 1. p.

96 D: Még egy hozzászólás a kaposvári hősök emlékművéhez. *Új-Somogy*, 1930. december 24. 1. p.

97 Borovitz Imre: A hősi emlékmű elhelyezésével senkinek sem szabad megbántani vallásos érzületét. *Új-Somogy*, 1930. december 28. 2. p.

98 Egy másik kaposvári szobrász: Még egy hozzászólás a kaposvári hősi emlékmű kérdéséhez. *Új-Somogy*, 1931. január 3. 3. p.

99 A 44-es Bajtársi Szövetség dönt az emlékmű ügyében. *Új-Somogy*, 1930. december 2. 4. p.

elhamarkodni a 44-es emlékmű megoldásának kérdését. (Mondta ezt közel egy évtizedes huzavona után!) Kijelentette: nem enged magának tempót diktálni. A polgármester szerint az áldozatoknak már emléket állított a város a Hősök-temploma építésével. A leg-sürgősebb feladat az élő hősekről való gondoskodás.¹⁰⁰

1931 januárjában új pályázatot hirdettek. A város centrumába, a Horthy parkba átvendő Kossuth-szobor helyére szólt a kiírás.¹⁰¹ Ez a variáció újra írásra készítette Borovitzot. Diplomatikusan javasolta, hogy jobban megfontolás tárgyává kell tenni a hősi emlékmű helyének végleges kijelölését. A Kossuth-szobor áthelyezését nem tartotta szerencsés ötletnek.¹⁰² Mint később kiderült, a nem csak általa képviselt álláspont a megrendelőknél meghallgatásra talált.

A gazdasági válság sújtotta országban a szobrászművészek részéről az új emlékműpályázat miatt jelentős figyelem irányult Kaposvár irányába. Számosan – köztük például Maugs Ede – érdeklődtek a városházán levélben vagy telefonon a kiírás felől. A polgármester ezért 1931 februárjában sajtó útján is közölte: csak az első pályázat résztvevőit szólítják fel új pályamű készítésére.¹⁰³

Sárközy György nyugalmazott főispán 1931 márciusában arra kérte a polgármestert, hogy írja már ki az új pályázatot, vagy inkább ennek mellőzésével Jálics Ernő volt 44-es hadnagynak, ez idő szerint már szobrászművésznak azt a modelljét fogadja el kivitelezésre, „amely egy oroszlánval birkózó magyart ábrázol”. (Természetesen a „birkózó magyar” Herkules volt. Hogy az újságot író vagy Sárközy vélte annak, az nem ismert.) Dr. Vétek megjegyezte: utóbbi javaslat ellenkezik a legutolsó bizottsági határozattal. Kijelentette, hogy rövidesen kiírja az új tervpályázatot, amelynek tartama három hónapra szól. Az emlékmű szobor lesz, amely szabad térségben fog állni.¹⁰⁴

1931 májusában (augusztus elsejei beadási határidővel) hirdették meg az újabb zártkörű pályázatot. Végül is Bory Jenő, Kisfaludi Strobl Zsigmond, Jálics Ernő, Sidló Ferenc, Pásztor János, Szentgyörgyi István és Margó Ede voltak a felkért művészek. Az emlékmű helye a korábbi hírek ellenére véglegesen még mindig nem dőlt el. A színház körüli park vagy más szabad térség továbbra is szóba kerülhetett. Az első díj ezer pengővel járt.¹⁰⁵ Dióhéjban a pályázatok: A nyolc méter magas kompozíció Szent Györggyel és a sárkánnyal szimbolizálná a 44-es gyalogezred harcait. Két oldalán egy-egy katona áll: egyik alapításkori, másik világháborús, rohamsisakos fegyverest ábrázol. Talapzata terméskőből, a szobrok bronzból készültek volna.¹⁰⁶ Az *Elesett hősöknek* (másik forrásban *Roham*) jelige: magas támfal előtt fekvő halott (vagy

100 Nem lehet elhamarkodni a 44-es emlékmű megoldásának kérdését. *Új-Somogy*, 1931. január 15. 2. p.

101 Új pályázatot hirdetnek a 44-es hősi emlékműre. *Új-Somogy*, 1931. január 11. 1. p.

102 Borovitz Imre: Megfontolást igényel a hősi emlékmű felállítási helyének kijelölése. *Új-Somogy*, 1931. január 13. 1. p.

103 Tömegesen érdeklődnek az új 44-es emlékműpályázat iránt. *Új-Somogy*, 1931. február 12. 1. p.

104 A 44-es Bajtársi Szövetség szorgalmazza a hősi emlékmű-kérdés megoldását. *Új-Somogy*, 1931. március 20. 2.; A volt 44-esek küldöttsége kérte a polgármestert a 44-es emlékmű mielőbbi elkészítésére. *Somogyi Újság*, 1931. március 20. 1. p.

105 Augusztus elsejei határidővel új zártkörű pályázatot írtak ki a 44-es emlékműre. *Somogyi Újság*, 1931. május 14. 5. p.

106 A 44-es emlékműpályázat első új pályamunkája impozáns szoborcsoportozat. *Új-Somogy*, 1931. július 31. 3. p.

haldokló) hős, akihez lépcsők vezetnek, másik oldalán csatajelenetes relief. *Viktória* jelige: magas talapzaton bömbölő, vonagló oroszlán. A talapzat oldalára az elesettek nevét lehetne felvélni. *Albrecht* jelige: karddal rohanó amazon magas talapzaton majdnem fél térdre ereszkedve, oldalában háborús reliefek. *Genius* jelige: a győzelem angyala magas talapzaton, előrelendülő testtartásban, egyik kezében szuronnyal, a talapzat oldalában alul háborús reliefek. *Az idő fenntartja a dicsőséget* jelige: magas talapzat előtt ellenséggel viaskodó bakák. A talapzaton pedig egy szárnyas angyal (vagy koszorút tartó nőalak) áll. A *Sabac* (másik forrásban 44-es) jeligéjű pályamunka magas talapzaton koszorút tartó katona, lábánál törött ágyúkerék, háta mögött oroszlán. Az újságokban hangsúlyozták, hogy a 44-esek harci dicsőségét örökíti majd meg az emlékmű. A modelleket interpretáló véleménye szerint az *Albrecht* jeligés volt az addigiak közül a legjobb. Sidló és Kisfaludi Strobl bejelentették: nem vesznek részt a versengésben. A *Sabac* jeligés rajzok alkotója nem értette meg a kiírást, mert a hősi halottak emlékét és nem a 44-es ezred harci dicsőségét akarta megörökíteni.¹⁰⁷

Az emlékművek jelentését, hatását (mint a műalkotásokat általában) több tényező erősítheti. Az egyik elsődleges a környezet, amelybe belehelyezik. Az ideális helyszínt nem könnyű megtalálni vagy kialakítani. Kaposváron a 44-esek emlékműve esetében évekig késhegyre menő vitákat generált az egykori ezred monumentumának elhelyezése. Ráadásul a megrendelőnek (a városi vezetésnek, illetve az emlékműbizottságnak) nem volt világos, egyértelmű koncepciója a megvalósítandó köztéri alkotás jellegére és elhelyezésére vonatkozóan. Problémát jelentett az is, hogy a potenciális helyszínek csak eleve korlátozott számban álltak rendelkezésre – köszönhetően a korábbi városfejlesztésnek.

A 44-esek emlékművének megvalósítása kapcsán érdekes hatásköri pengeváltásra került sor 1931 nyarán a Hősi Emlékműtervek Bíráló Bizottsága (HEBB) küldötte és dr. Véték polgármester között. A forrásban név szerint nem említett országos bizottsági tag szóvá tette, hogy a modelleket nem mutatták meg a HEBB-nak. Kaposvár első embere erre kijelentette: a város már teljesítette a világháború helyi áldozatai iránti kötelességét, mivel felépítette a Hősök-templomát. (Persze nem a város építette, csak anyaggal és pénzzel járult hozzá.) Egyébként is, jelenleg a hadi dicsőséget akarják megörökíteni, ez pedig nem tartozik a HEBB hatáskörébe.¹⁰⁸ Mindez az országos bizottság súlytalanságát és a megrendelő erős pozícióját is jelzi. Az írás nem tért ki a küldött reagálására. Az újságíró nem tett róla említést, hogy a Hősök-temploma csak a katolikusoké.

107 Újabb 5 pályamunka érkezett a 44-es emlékmű-pályázatra. *Új-Somogy*, 1931. augusztus 1. 2. p.; Még öt pályamunka érkezett a 44-es emlékműre. *Somogyi Újság*, 1931. augusztus 1. 2. p.; Beérkezett a hatodik pályamunka is a 44-es emlékműre. *Új-Somogy*, 1931. augusztus 2. 5. p.; Még egy pályázat érkezett a 44-es emlékműre. *Somogyi Újság*, 1931. augusztus 2. 7. p.; Beérkezett a hatodik pályamunka is a 44-es emlékműre. *Új-Somogy*, 1931. augusztus 2. 5. p.; Még egy pályázat érkezett a 44-es emlékműre. *Somogyi Újság*, 1931. augusztus 2. 7. p.; Még egy pályázat érkezett a 44-es emlékműre. *Somogyi Újság*, 1931. augusztus 8. 3. p.

108 Kaposvár a 44-esek harci dicsőségét akarja megörökíteni és nem az elesettek emlékét. *Új-Somogy*, 1931. július 12. 2. p.; Kaposvár a volt 44-esek harci dicsőségét akarja megörökíteni. *Somogyi Újság*, 1931. július 12. 3. p.

A 44-es Emlékmű Bizottság 1931. szeptember 11-én tartotta működésének egyik legfontosabb ülését. Kurtz Géza – miután konzultált több szobrászművésszel és öntőmesterrel – meggyőzte a polgármestert, hogy a rendelkezésre álló összeg elég lesz, a város által korábban megszavazott nyolcezer pengőre a bizottság pedig „nem reflektál”, azaz eltekint tőle! A tagok egyhangúlag a *Sabác* 4. jeligéjű munkára (egy talapzaton álló orosz-lán) adták a szavazatukat, amelyet Jálics Ernő és Szivessy Tibor készített. (Bory Jenő *Szent György és a sárkány* című klasszikus témájú alkotása érdemelte ki a második díjat.) Nem tévedés: az első díjjal jutalmazott alkotás csak egy oroszlánt ábrázolt! Eztán jött az igazi meglepetés: a bizottság az első díjjal kitüntetett pályamunka alapjára (amelyet Szivessy tervezett) Jálicsnak a korábbi pályázatra beadott, „de a feltételek miatt figyelembe nem vehetett munka főalakját, az oroszlánt legyőző Herkulest” is odahelyeztette. (Nem világos, hogy milyen feltételeket nem vehettek figyelembe korábban.) Tehát egy olyan pályázat lett a nyertes, amelyet alapvetően kellett megváltoztatni! Csak feltételezésekre bocsátkozhatom: már akkor eldőlt az alkotó személye, amikor Kurtz bevetette a meghívandó szobrászok közé Jálicsot. Bory modellje pedig talán azért sem győzedelmeskedhetett, mert a bizottságban túlsúlyba kerültek a polgármesterrel szemben álló tagok, ők pedig nem akarták, hogy egy ilyen meghatározó monumentum dr. Vétékre, illetve keresztnévre emlékeztessen. A bizottság csak az ülés után ment terepszemlére: nagyon tetszett nekik a köznyelven „Teleki parknak” nevezett térség (a mai Rippl-Rónai téren), a Deák tér kevésbé, a színház mellett viszont két nagyszerű helyet találtak. A délnyugati sarkát ismét jónak tartották, de a szökőkút helye volt ekkor a valószínű helyszín. A polgármester egy szökőkutat akart az úgynevezett „Teleki parkba”, és a Zsolnay-szökőkutat oda telepítették volna át. Nem mellékesen „megfontolás tárgyává tette a bizottság Jálics Ernő szökőkutas megoldását is”. Úgy vélem, ezek is jól érzékeltetik a megrendelők „következetességét”. Az ekkor kitűzött leleplezési időszakot (1932. szeptember) viszont már tartani tudták.¹⁰⁹

A polgármester 1932 májusában személyesen kereste fel a fővárosban Jálicsot. Az emlékmű körüli lépcsők elkészítése is napirendre került. A megrendelő a talapzat méreteit csak ekkor kérte el (!), ez a lépcsőzet elkészítéséhez volt szükséges. Ezt követően újabb helyszíni szemléről döntöttek.¹¹⁰

Egy magát szakértőnek mondó újabb ítéző a Kossuth téri plébániatemplom vagy a Hősök-temploma körüli területet, esetleg a Horthy parkot vélte megfelelőnek az emlékmű felállítására. Kiemelte (és véleményét ezért idézem), hogy az igazi művész eleve a műalkotás környezetének ismeretében dolgozik.¹¹¹

Az alkotó, valamint Andorka Gyula műszaki tanácsos és Siposs Kálmán gazdasági tanácsos a város, Strinovich Vilmos és Szöllősy Ferenc a 44-es Emlékmű Bizottság nevében 1932. június elején a színházkert délnyugati sarkát jelölte meg a monumentum helyéül. A polgármester csak mindezek után tartotta szükségesnek az alkotás méretével megegyező (deszkából vagy papírból készítendő) modellnek a helyszínen való felállítását.

109 Jövő szeptemberben leplezik le a 44-es emlékművet. *Új-Somogy*, 1931. szeptember 13. 4. p.; Nyolc esztendei vajúdás után eldőlt a 44-es emlékmű sorsa. *Somogyi Újság*, 1931. szeptember 13. 2. p.

110 Szeptember elején leplezik le a 44-esek hősi szobrát. *Új-Somogy*, 1932. május 25. 2. p.

111 Szibenliszt Béla: A kaposvári 44-es szobor elhelyezési problémája. *Új-Somogy*, 1932. június 26. 1–2. p.

El akarta kerülni, hogy az emlékmű „elnyomja” a színházat – vagy fordítva –, ha az a Zsolnay-kút helyére kerül.¹¹² Hogy ezzel miért várt ilyen sokáig, azt nemigen hánytorgatták fel neki. Ekkortájt látott napvilágot a város műszaki bizottságának a polgármester ekkori álláspontjával egybehangzó véleménye: a Deák tér lenne a legalkalmasabb a 44-es emlékmű felállítására.¹¹³ Érdemes idézni a polgármestert: „Nem tartottam helyesnek a színházkeretet több okból. Először, mert a színház épülete és környezete esztétikailag annyira szép, hogy az emlékmű szépsége vagy a park szenvedne csorbát. Másodszor kerülni akarom a túlsúlyoltságot és az akadályt esetleges felvonulások alkalmával. A Deák térnél elkerüljük mindezt, mert nem kell bontani semmit, a tér értékét emeli és a jövő fejlődés feltétlenül figyelembe veszi a téren álló szép emlékművet. Ezért döntötünk a Deák tér mellett.”¹¹⁴

A 44-es szoborbizottság azonban ragaszkodott álláspontjához, vagyis a színház melletti helyszínhez. Ismét hangsúlyozták: fenntartják a jogukat arra, hogy a városnak ajándékba adott alkotás elhelyezéséről saját maguk döntsenek. Sajtópolémiaikba nem voltak hajlandók bocsátkozni. Megerősítették, hogy már 1931. szeptember 11-i ülésükön határoztak a Jályics-féle szobor felállításáról és az alkotó megbízásáról. A polgármesterrel lévő ellentéteket a nyilvánosság előtt igyekeztek tompítani. Egy újabb helyszíni szemlélt követően a város első emberének egyetértéséről, azaz a szobornak a színház melletti felállításáról adtak tájékoztatást. Több neves művész, utóbb Kunffy Lajos is kifogástalanak találta a helyválasztást.¹¹⁵

A helyszínről már döntöttek, amikor annak a színházzal mint frivol előadásokat is bemutató létesítménnyel való összeférhetetlensége került terítékre. Az ajándékozók hely kijelölési jogát senki sem vitathatta, ezt alapvetésként továbbra is leszögezte a 44-esek bizottsága. A teátrum közelségét nem tartották problémásnak, mivel „a kaposvári utca legalsó rétegeinek is van annyi etikai érzékük, hogy a színháztól el tudják vonatkoztatni a hősök emlékművét”.¹¹⁶ Mint látható, itt is „hősök emlékműveként”, általánosító, kiterjesztő értelemben említették az egykori közös gyalogezred emlékét megörökíteni hivatott alkotást.

A szobor talapzata 1932 júliusának elejére készült el. Kialakításánál körültekintően kellett eljárni, mivel a süttői márványból faragott felépítménnyel együtt mintegy tizen-négy-tizenöt tonnát nyomott.¹¹⁷

A szoborbizottság tagjai az elkészült monumentumot 1932 júliusában Budapesten megtekintették és képletesen át is vették. A város képviselőiből és a 44-es Emlékmű

112 A színházkeretben kijelölték a 44-es emlékmű helyét. *Somogyi Újság*, 1932. június 5. 5. p.; Bonyodalmak a 44-es emlékmű elhelyezése körül. *Új-Somogy*, 1932. június 5. 1. p.

113 Nem kerül a színház mellé a 44-esek hősi szobra. *Új-Somogy*, 1932. június 8. 1. p. A Deák téren 1934-ben Szabó István volt földművelésügyi miniszter fővárosi szobrának másolatát állították fel. Mivel 1954-ben Petőfi Sándor szobra került ide, a Deák tér elnevezése ekkor Petőfi térre változott.

114 A Deák téren helyezik el a 44-es emlékművet. *Somogyi Újság*, 1932. június 8. 3. p.

115 A 44-es szoborbizottság ez idő szerint a színház-parkot tartja alkalmasnak az emlékmű elhelyezésére. *Somogyi Újság*, 1932. június 26. 1–2. p.

116 (p. j.): A színház és a rosseb-bakák. *Somogyi Újság*, 1932. július 10. 1. p.

117 Tizenöt tonna a 44-es szobor súlya. *Új-Somogy*, 1932. július 10. 5. p.; Pénteken állítják fel a 44-es emlékművet a színházkeretben. *Somogyi Újság*, 1932. július 31. 3. p.

Bizottság tagjaiból álló ad hoc bizottság az „oroszlános szobor” augusztus 10-ei talapzatra való állítása után ténylegesen (bár csak félhivatalosan) is átvették az alkotást. A kőfaragó- és öntőmunkát egyformán kifogástalannak találták.¹¹⁸ E tekintetben tehát a megrendelő és a terület tulajdonosa (a város) egyetértett, amely a folyamat során nem mindig mutatkozott meg.

Már a végső fázisba érkezett az emlékmű teljes kivitelezése, amikor nyilvánosságot kapott: a kőfaragási munkálatokat nem kaposvári szakemberek végzik. Erre a munkára helybeli szakemberek is alkalmasak lettek volna, azonban sem ők, sem a folyamatban tevőlegesen résztvevők nem fordultak ez ügyben a megbízást elnyerő szobrászhoz.¹¹⁹

A 44-es Emlékmű Bizottság csak ezt követően állt ki a sajtóban a helyi lapokban is teret kapott támadásokkal szemben. A Strinovich Vilmos által jegyzett nyílt levél számos dolgot tisztázott. A tizenöt főből álló előkészítő bizottság jórészt az egykori 44-es gyalogezred tagjaiból került ki. Köztük ekkortájt öt megyei törvényhatósági bizottsági tag és öt városi képviselő volt. Leszögezték, hogy „újság-polémiákba” nem bocsátkoznak. A grémium már 1931. szeptember 11-i ülésén egyébként is határozott az emlékmű felállításáról, és egyben megbízta Jálics Ernőt annak elkészítésével. A „bizottságnak egyhangú álláspontja az, hogy az emlékműbizottság határozatát senki meg nem változtathatja” – hangsúlyozták.¹²⁰ Utóbbi és ehhez hasonló véleményekből látható, hogy súlyos ellentét feszült az emlékműbizottság és Kaposvár, vagyis inkább annak polgármestere között, aki egyébként pozíciójából következően tagja volt a grémiumnak.

A 44-es Emlékmű Bizottság közzétett nyilatkozata nem juttatta nyugvópontra az ügyet, inkább olaj volt a tűzre. Számos újabb vélemény látott napvilágot és többen a kijelölt helyszínt, a színház körüli park sarkát kifejezetten rossznak tartották.¹²¹

Az *Új-Somogy* című politikai napilap mindvégig tág teret szentelt az emlékmű témájának. Az újság szerkesztője azzal is jelezte az ügy fontosságát, hogy többször az első oldalon, a vezércikk helyén közölt írást róla. Egy névtelenségbe burkolódzó egykori 44-es is itt állt ki a Deák téri helyszín mellett.¹²² Egy másik veterán a Baross utcai (volt 44-es) laktanyát tartotta legalkalmasabb az ezredemlék helyéül. Egyúttal elkeseredésének adott hangot „a sok akadékoskodás és gáncsoskodás miatt, melyben a szobor ügyének már évek óta része volt”.¹²³ A Horthy park délnyugati sarkát ismét javaslatba hozták. Az addig szóba került helyeket teljesen alkalmatlannak ítélték.¹²⁴ A különböző helyszínjavaslatok pro és kontra érvei ellenére 1932 júniusának közepére végleges tényként közzölték a színház körüli park délnyugati sarkát mint befutót.¹²⁵ Ennek ellenére továbbra

118 Átvették a 44-es szobrot. *Új-Somogy*, 1932. július 13. 3. p.; A város átvette a 44-es szobrot. *Új-Somogy*, 1932. augusztus 11. 1. p.

119 Miért készítik fővárosi kőfaragók a 44-es emlékmű munkálatait? *Új-Somogy*, 1932. augusztus 3. 2. p.

120 Szibenliszt Béla: A kaposvári 44-es szobor elhelyezési problémája. *Új-Somogy*, 1932. június 26. 1–2. p. Strinovich Vilmos emlékmű bizottsági tag levelét a Szibenliszt-cikk végén közölte az újság.

121 Városszerte általános a hangulat a 44-es emlékműnek a színház-kertben való felállítása ellen. *Új-Somogy*, 1932. június 28. 1–2. p.

122 Kaposvári öreg 44-es: Kaposvár jövő fejlődése. *Új-Somogy*, 1932. június 9. 1. p.

123 Egy másik öreg 44-es: A Baross-Laktanyában állítsák fel a 44-es ezredemléket. *Új-Somogy*, 1932. június 12. 1–2. p.

124 K. P. I.: A Horthy-parkban állítsák fel a 44-es szobrot! *Új-Somogy*, 1932. június 15. 3. p.

125 A színházi park sarkán állítják fel a 44-es emlékművet. *Új-Somogy*, 1932. június 16. 3. p.

is napvilágot láttak különféle vélemények. Ismét preferálták a Deák teret, de nem számítottak a vélemény érvényre juttatására. Az emlékmű leleplezési ünnepsége műsorát akár a Magyar Rádió is közvetíthette volna. Utóbbit azért is szorgalmazták, mivel ez az új tömegkommunikációs eszköz még nem sugárzott Somogyból műsort.¹²⁶

Akadtt, aki eszmei és esztétikai érveket hozott a szobrok és környezetük összefüggésének fontosságáról. A katonai emlékoszlopot néhány éve áthelyezték a színház körüli park sarkáról, mivel nem igazán illett oda. (A Kossuth-szobor sem érvényesülne ezen a helyen.) Ugyanezt hangsúlyozta Szibenliszt Béla a felállítandó 44-es emlékmű kapcsán. A színház és az emlékmű eszmei mondanivalója annyira nem fér meg egymás mellett, hogy vétek (!) lenne egymás közelében tudni őket.¹²⁷ Erre a véleményre erősített rá egy nevét elhallgatni kívánó hozzászóló, aki külön hangsúlyozta, hogy a színház közelében egyenesen rendeltetését veszti a hősi emlékmű. A szoborbizottság belátásában bízva javasolta, hogy revideálják döntésüket. Kiemelte, hogy a hiba beismerése csak emeli tekintélyüket.¹²⁸ Ezeknek az „utóvédharcoknak” a sikerében talán már az írásokat jegyzők sem bíztak.

Az emlékmű leleplezési ünnepségét országos jelentőségűvé igyekeztek emelni a szervezők. 1932 tavaszán még arról szóltak a hírek, hogy Horthy Miklós kormányzót, Gömbös Gyula honvédelmi minisztert, Keresztes Fischer Ferenc belügyminisztert és József Ferenc királyi herceget is meghívják az avatásra.¹²⁹ Az esemény szervezésével kapcsolatos előkerült források nagyon hiányosak. Az 1932. július 1-jén véglegesített programban már csak egyedül József Ferenc királyi herceg neve szerepel az eredetileg meghívandó előkelőségek közül.¹³⁰

Somogy vármegye vezetése mint a *Somogy Vármegye Hivatalos Lapjának* kiadója olyan jelentőségű eseménynek ítélte a 44-es emlékmű leleplezését, hogy az 1932. augusztus 4-i számban több oldalt szentelt neki. Részletesen közölte a volt gyalogezred bajtársi szövetségének felhívását is.¹³¹

Az „oroszlános szobrot” 1932. szeptember 4-én leplezték le Kaposvárott. Szerte az országból, illetve határainkon túlról is érkeztek a nagyszabású ünnepségre. A város megadta a módját egykori „háziezrede” monumentuma felavatásának. A grandiózus rendezvényen mintegy húszezren vettek részt, közülük nyolc-tízezen lehettek azok, akik csak erre az eseményre érkeztek.¹³² (Ugyanezen a napon légi bemutatót rendeztek a Kaposvár melletti taszári repülőtéren. Az olasz kormány által ajándékozott Giustizia per Ungaria – Igazságot Magyarországnak – nevű gépen Kálmán László légügyi főfelügyelő repült.) A volt 44-esek közül 215 fő vacsorára, 275 díszebédre jelentkezett be augusztus 23-ig. Negyvenen Budapestről, hatvanan Pécsről jelezték érkezésüket.¹³³

126 Rádión közvetítsék a 44-es emlékmű leleplezési ünnepségének műsorát. *Új-Somogy*, 1932. június 23. 1. p.

127 Szibenliszt Béla: A szoborművek összeférhetetlensége. *Új-Somogy*, 1932. július 5. 1–2. p. Dr. Vétek György kaposvári polgármester családnevét 1934-ben változtatta Kaposvárra.

128 n. n.: A 44-es szobormű összeférhetetlensége. *Új-Somogy*, 1932. július 7. 1. p.

129 Szept. 4-re tűzték ki a 44-es emlékszobor leleplezési ünnepélyét. *Új-Somogy*, 1932. május 8. 2. p.; Szeptember 4-én leplezik le a 44-es hősök emlékoszlopát. *Somogyi Újság*, 1932. május 8. 1. p. Fátis Ernőnek írták Jális Ernőt.

130 Megállapították a 44-es emlékszobor kétnapos leleplezési ünnepségének részleteit. *Új-Somogy*, 1932. július 3. 1. p.

131 *Somogy Vármegye Hivatalos Lapja*, 1932. augusztus 4. 191–193. p.

132 Húszezer ember jelenlétében leplezték le a 44-es hősi emlékművet. *Új-Somogy*, 1932. szeptember 6. 1–4. p.

133 Felhívás a volt 44-esekhez. *Somogyi Újság*, 1932. augusztus 24. 2. p.; A 44-es ezredzászló ünnepélyes fogadása. *Somogyi Újság*, 1932. szeptember 3. 1–2. p.

A 44-es emlékmű szimbolikája némileg eltér a kor uralkodó eszközkészletétől, a hazánkban százával készített, katonákat és ősmagyar alakokat megjelenítő monumentumokétól. A Héraklész/Herkules-motívum nagyobb távlatba helyezte az emlékmű jelentését, és szinte a héroszok magasságába emelte az ezred egykori tagjait. Az ókori mitológiai hős egyik híres próbájával fejezte ki az alakulat hősiességét. Nem katona és nem magyar mitikus vagy történelmi hős megformálásával ábrázolja heroikusságukat, ezért nem illeszthető be a Hankiss Elemér által „nemzetvallásnak” nevezett tipologizálásba.¹³⁴ Az emlékmű oroszánja az ellenséget szimbolizálja, a vele küzdő, a fenevadat éppen legyőző Herkules pedig a 44-es gyalogezredet, annak katonáit. (Ugyanakkor az 1925-ben felavatott mezőszilasi emlékművön a száját üvöltésre tátó oroszán, mely egy katona mögött áll, a haza egységét jelzi.¹³⁵ Az 1866-ban felavatott szigetvári Zrínyi-emlékmű oroszánja a bátorságot és rettenthetetlenséget szimbolizálja.)

Az „oroszlanos szobornak” jelképrendszere alapján (feliratok nélkül) az utókor szemlélője számára nehezen lenne világháborús jelentése. A köztéri szobroknál szokatlanul hosszú idézetek a 44-eseknek a Nagy Háború során véghezvitt dicső tetteiről szólnak. Nem került még elő, hogy miért éppen ez a két szöveg került rá. A reliefek írásban és képekben (egy kivételével) szintén ezeknek az éveknek a győztes csatáit örökítik meg. Elöl: Sabac 1914. VIII/12.; Montello 1918. VI/15.; Horozanna Wielka 1914. IX/9. Hátnál: Krupiec 1915. IX/9.; Ceremha 1915. IV/7–30. Ez azt erősíti, hogy világháborús emlékműről van szó. (Az egyetlen kivétel hátnál Aspern 1809. V/21–22.) A hátoldalon az ezred fennállásának első és utolsó éve is látható, ez viszont alakulattörténeti vonatkozást ad a monumentumnak. Arról viszont sehol sem szerepel írás, hogy a 44-esek a világháborús vagy mindenkori hősi halottaik emlékezetére állították volna.

Sokáig harminc-negyvenezer, sőt több pengőbe kerülő emlékműről szóltak a hírek, végül az „oroszlanos szobor” mindenképp nem került húszezerbe sem. Érdekes és tanulságos, hogy milyen arányban oszlottak meg a költségek.

A volt 44-es közös gyalogezred emlékművére 1925–1932 közti gyűjtés összesen közel 16 ezer pengőt eredményezett. Ennek közel kétharmadát Somogy vármegye (10 000 pengőt, 62,65%) biztosította.¹³⁶

„MÉLYEN TISZTELT EMLÉKMŰ BIZOTTSÁG!

A 44-es szoboralapra befolyt pénzösszegekről és azoknak felhasználásáról az alábbi tiszteletteljes jelentésben számolok be:

Legyen szabad előrebocsátanom, hogy készpénz a kezemhez nem folyt be, semmiféle összeget soha nem kezeltem, hanem minden pénzt a Magyar Általános Takarékpénztár kaposvári fiókja vett át. Szabályszerű utalványozás alapján onnan történtek a szükséges célokra szolgáló kifizetések is.

134 Hankiss Elemér: Nemzetvallás. In: Kovács Ákos (szerk.): *Monumentumok az első háborúból*. Budapest, Corvina, 1991, 76. p.

135 Somfay, 2012. 174. p.

136 MNL SML 44-es Bizottság iratai. 1933. március 23-i pénzügyi jelentés. Írógéppel készült, aláírásokkal hitelesített jelentés.

A 44-es hősi emlékszobor alap javára az 1925. évben megindított országos gyűjtés és adakozás összesen közel 16 ezer P-t, azaz: Tizenötezer-kilencszázhatvanegy pengő 13 fillért eredményezett.

Ebből Somogy megye adott	10 000,00 P-t
Tolna megye	400,00 P-t,
A volt 44-es katonák gyűjtéséből befolyt	5561,13 P
Ennek az összegnek időközi kamatai	4920,31 P
pengőre rúgtak, úgy, hogy a szobor felállítására végeredményben állt rendelkezésre.	20 881,44 P

Ebből az idecsatolt nyugták alapján kifizettünk:

1./ JÁLICS ERNŐ volt 44-es t. hadnagy szobrászművésznek	7100 P-t
2./ KRAUSZ FERENC budapesti bronzöntőnek	6500 P-t
3./ ANDREETTI GÉZA budapesti kőfaragómesternek	4184 P-t
4./ MERTZ KÁROLYNAK, a kőszobrász munkákért /relief/	1020 P-t
5./ KURTZ GÉZA nyug. ezredes útján	150 P-t
6./ STRINOVICS VILMOS ezredes útján	900 P-t
7./ Portó és átutalási költségekre	16 P-t
Mindösszesen:	19 870 P-t

Ez az összeg a 20 881,44 P-ból levonva a maradvány 1011,44 pengő, azaz: Egyezer-tizenegy pengő és 44 fillér, amely a Magyar Általános Takarékpénztár kaposvári fiókjának idecsatolt levele szerint folyószámlán a bankban van.

A jelen pénztári számadáshoz mellékelem az Emlékmű Bizottság még két korábbi gyűlésének 1–1 jegyzőkönyvét, több levelet, valamint néhány gyűjtőívet is, amelyek a többi gyűjtőív beszolgáltatása után érkeztek be hozzám.

Kaposváron, 1933. március 23-án.

pénztáros.

Sárközy György

emlékműbizottság elnöke¹³⁷

Hazafias tisztelettel:

Molnár Pál

v. 44-es t. főhadnagy,
pénztáros.

Az emlékmű végső helye és formája kiválasztását látva nem csodálkozhatunk azon, hogy még a felavatást követően is változtatni kellett a talapzaton olvasható feliratokon. Ez is a megrendelők rováására írható, akik az egész folyamat alatt nem álltak a helyzet magaslatán. Egy helybeli kőfaragó a város kívánságára (és Jálics megbízásából) szeptember 29-én kezdte el az új bevéséseket.¹³⁸ Már augusztusban jelezték a hiányosságokat, de csak a leleplezést követően korrigálták a szöveget. Valószínűleg nem véletlenül

¹³⁷ Uo. A dőlthetűs részeket az eredetiben kézzel írták.

¹³⁸ Megkezdték a 44-es emlékmű új bevéséseit. *Somogyi Újság*, 1932. szeptember 30. 3. p.

hagyták le először a készítettők közül a volt 44-esek és Somogy vármegye mellől Tolna vármegyéjét és Kaposvár várost, de az alkotó Jálics Ernő nevének felvételét is kívánatosnak tartották.¹³⁹ (Tolna mindössze négyszáz pengőt adott, Kaposvár pedig semmit.)¹⁴⁰

Egyesek reklamáltak, hogy a férfialak szőke (hogy mi alapján vélték ezt, nem ismert), pedig a somogyiak inkább barnák. A modellek kilétéről számos variáció ismert. Jálics 1932 tavaszán még nem volt hajlandó elárulni.¹⁴¹ Utólag bevallotta, hogy Sugár József, a háború előtti korszak birkózóbajnokának testét használta mintának. (Sugár 1911-ben kötöttfogásban Európa-bajnoki ezüstérmes volt középsúlyban.)¹⁴² A főalak feje az egyik akadémiai professzort mintázza. Az alkotást a HEBB részéről Róna József és Lux Elek nézték meg, és jónak találták.¹⁴³

A kutatás még nem terjedt ki az „oroszlános szobor” kicsinyített, sokszorosított változata keletkezéstörténete forrásainak feltárására. Jálics késznek mutatkozott elkészíteni bronzból, mivel „megyeszerte nagy az érdeklődés” iránta. Nem ismert, hogy a „csekély összeg ellenében” megvásárolható alkotás tényleg forgalomba került-e.¹⁴⁴

Az emlékmű anyagi alapjának előteremtése és a szervezési munka oroszlánrésze néhány ember érdeme volt. Strinovich Vilmos egykori ezredesnek járt a legnagyobb elismerés, mint „aki szerénységében is lelke és eleven mozgatója volt a szép és eredményes munkának”. Köszönet illette Siposs Kálmán gazdasági tanácsost, Somogyi Józsefet és a helyi sajtót is. Mindezeket a bajtársi szövetség találkozóján tolmácsolták az arra érdemeseknek. A szoboralap megmaradt mintegy ezer pengőjéből koszorúalapot létesítettek, amelynek kamataiból a Déli temetőben és a 44-es szobornál évekig fedezték a hősök napi koszorúzást. A szoborbizottság az 1932. szeptemberi találkozón elhatározta, hogy negyedévente összejönnek, és minden esztendő szeptemberében továbbra is ezrednapot rendeznek.¹⁴⁵ Figyelemre méltó és bátor tettnek minősíthető, hogy a polgármester nem szerepelt a köszönetet kapottak közt.

Az „oroszlános szobor” felállításával új emlékezhely jött létre a belvárosban. A világháborús emlékek gondozásának, díszítésének megszervezésére a katonai állomásparancsnokság 1932 októberében értekezletet hívott össze a Nemzeti Kaszinó épületébe. A megbeszélésen részt vettek a város iskolaigazgatói, valamint a város részéről Siposs Kálmán gazdasági tanácsos. A helyi katonaságot Körmendy László honvéd százados képviselte. A tanácskozáson megállapodtak abban, hogy a „kétszernégyesek” hősi emléket a leánygimnázium tanulói fogják ezt követően rendszeresen virággal ellátni. A Horthy parkba áthelyezett 1872-es katonai emlékoszlopot a polgári fiúiskola, a 24-eseknek a Hősök-temploma falán lévő emléktábláját pedig a Pécsi Utcai Elemi Népiskola tanulói jeles alkalmakkor virágokkal díszítik eztán fel.¹⁴⁶

A 44-es közös gyalogezred emlékműve 1932-es felavatása kapcsán egy újabb kézenfekvő ötlet merült fel: a Baross Gábor utcából legyen 44-es utca! A város a szobor

139 A 44-es emlékmű átvételéről szóló érdekes jegyzőkönyv. *Somogyi Újság*, 1932. augusztus 12. 2. p.

140 MNL SML 44-es Bizottság iratai. 1929. április 18-i bizottsági ülés.

141 Miként készül a negyvennégyes emlékmű? *Somogyi Újság*, 1932. április 3. 2. p.

142 https://sportszertar.wordpress.com/birkozas_eredmenyek/ (Megtekintés időpontja: 2017. február 28.)

143 Reflexiók a 44-es naphoz. *Új-Somogy*, 1932. szeptember 7. 1. p.

144 A kaposvári Hősök szobrának másai. *Somogyi Újság*, 1932. szeptember 7. 4. p.

145 A 44-es eszme és gondolat tovább is él. *Somogyi Újság*, 1932. szeptember 11. 3. p.

146 A hősi kultusz ápolása céljából nagyföntosságú értekezlet volt a Casinóban. *Új-Somogy*, 1932. október 13. 2. p.

felállításához anyagilag közvetlenül nem járult hozzá, csak a talapzat elkészítésének munkálatait végezte, illetve költségeit fedezte. Ezért egyesek szerint adósa volt egykori „háziezredének”.¹⁴⁷ A javaslat ekkor még nem nyerte el a döntéshozók tetszését, talán mert nem elég „magas” helyről érkezett. Nem így négy év múlva. A 3. vegyes honvéd-dandárparancsnokság kérésére Kaposvár képviselő-testülete 1936 szeptemberében két közterület nevét változtatta meg. Ekkor már indokoltak tartották, hogy a város és egész Somogy vármegye katonafiainak életében egykor jelentős szerepet betöltő két ezredről utcát nevezzenek el. (Tehát ez az első világháború emlékeztetéhez szorosan kapcsolódó – megvalósult – kezdeményezés is „kívülről” érkezett. Nem helybeli hivatali, illetve állampolgári ötlet nyomán örökítették meg a két alakulat nevét.) Egy határozattal keresztelték át a Baross Gábor utcának a Rákóczi tértől a Béla király utcáig terjedő szakaszát 44-es ezred utcára, illetve a Honvéd utcát 19-es honvéd gyalogezred utcára. Az indoklásban megemlítették, hogy a város és a vármegye „volt házi ezredeit ezen utcaelnevezésekkel megtisztelni óhajtotta, miután ezek kötelékében fiai hősiei küzdelmekben a haza oltárán igen nagy áldozatot hoztak”.¹⁴⁸ A Baross Gábor utca egy részét nyilvánvalóan az utcában álló, az egykori közös hadsereg 44. Gyalogezredének laktanyája, valamint az utca egyik sarkán néhány évvel korábban felállított 44-es emlékmű nyomán nevezték át. A Honvéd utca neve pedig egyenesen kínálta magát, az egyik sarkán (1876-tól az 1970-es évek elejéig) álló honvédlaktanya okán is. Érdemes kiemelni, hogy a 19-esek alakulatát szintén háziezredként említették. A 44-es ezred utca a továbbiakban általában 44-es gyalogezred utca néven szerepelt. A Kaposvári Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága a 44-es ezred utcanevet 1950 szeptemberében változtatta Zalka Máté utcára.¹⁴⁹ Kaposvár Megyei Jogú Város Képviselő-testülete 1991 júniusával a vasútállomás előtt húzódó utcát Baross Gábor, tehát nem 44-es ezred utcára keresztelte vissza.¹⁵⁰ A képviselők döntésének okát nem sikerült fellelni az írott forrásokban. A 19-es honvéd gyalogezred utca egyelőre ismeretlen időpontban kapta vissza a Honvéd nevet. Egy másodlagos forrásban az 1950-es évek elejétől ismét Honvéd utcaként említették.¹⁵¹ (Ennek ellenére az 1958-as várostérképen még 19. honvéd gyalogezred utca névvel jelölték.)

A 44-es Bajtársi Szövetség nem elégedett meg az 1932-ben felavatott emlékművel. Az 1936-os ezrednap alkalmával vitéz Adorján József indítványára immár sokadszor felvetődött egy 44-es emléktábla elhelyezése a Hősök-temploma falán. Adorjánt rögtön meg is bízták az előkészületekkel, a gyűjtést pedig az országos gyűlésen tervezték megkezdeni.¹⁵² Nem került még elő olyan forrás, amely az akció továbbviteléről szólna.

Az 1920-at követő negyedszázadban az első világháborús áldozatok tiszteletére létesített monumentumoknál tartott hazai megemlékezések jobbára irredenta/revizionista tartalommal is bírtak. Ezek a rendezvények az egyre jobban „varázstalanított”, szekularizálódott

147 Utcat nevezzenek el a 44-esekről! *Új-Somogy*, 1932. szeptember 8. 1. p.

148 MNL SML Kaposvár RTV kt. jkv. 108/1936. kgy. sz. (1936. szeptember 14.).

149 MNL SML XXIII. 516. Kaposvári Városi Tanács iratai. Ülészkv. 8/1950. VB sz. (1950. szeptember 1.).

150 MNL SML XXXVII. 1. a. Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzatának iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek és előterjesztések. 22/1991. kgy. sz. (1991. február 5.).

151 Például: Átlagmértetű lakás cíanozását... *Somogyi Néplap*, 1953. május 31. 8. p.

152 Kétezer volt 44-es Kaposvárra vonul. *Somogyi Újság*, 1936. augusztus 26. 1. p.

társadalom szertartásigényét is igyekeztek pótolni. Az ilyen emlékezhelyeket – nem mellékesen – az hozta létre és élte, élte, hogy a spontán emlékezet jórészt megszűnt (ez alapvetően a tradicionális társadalmak jellemzője). A tömegtársadalmak korában az emlékezetmegőrző rítusok, cselekedetek már nem mennek végbe természetesen módon, ezért többek között monumentumokat állítanak, hogy az ilyen emlékezhelyeknél megtörténhessenek ezek a történeti ismereteket átörökítő rendezvények.¹⁵³ Az „oroszlános szobor” nem a császári és királyi gyalogezred Nagy Háborúban elesettei emlékezetére készült, ennek ellenére a hazafias, illetve az irredenta/revizionista rendezvények központi elemeként szolgált.

A világháborús emlékműveknél nemcsak a közvetlenül hozzákapcsolható évfordulók (1924–25-től hősök napja: május utolsó vasárnapja, trianoni békediktátum: június 4., halottak napja: november 2.) alkalmával, hanem március 15., augusztus 20., október 6. megemlékezései alkalmával is rendezvényeket tartottak. A 44-esek emlékszobránál 1944-ig számos más esetben is rendeztek koszorúzásokat, ünnepségeket.

A cikkíró némi túlzásának tűnik, hogy az 1936. évi hősök napján közel tízezren jelentek meg az „oroszlános szobornál”, de más forrás híján ezzel az adattal kell beérnünk. A köztük lévő félezer frontharcos realisabb adatnak tűnik.¹⁵⁴ Minden bizonnyal impozáns méretű tömeg tette tiszteletét az eseményen. Az ugyanezen év szeptemberében tartott ezrednapon kétezer egykori „kétszernégyes” tizenhét századba osztva vonult az utcákon, a rohamszázadban tucatnyi veterán menetelt, természetesen a 44-esek emlékművénél is tiszteletüket tették. A látványos megmozdulás a korabeli vélemény szerint is lélekbe markoló volt. (Egyébként a következő év tavaszára társas kirándulást terveztek Montellóba, egykori harcaik egyik helyszínére, amely csatahely neve a monumentum talapzatán is szerepel.)¹⁵⁵

A 44-esek emlékműve számos más ünnepélyes megmozdulás központja is lett. Többek között a kaposvári cserkészek évi rendes fogadalmúújításukat gyakran körülötte tartották meg.¹⁵⁶ A Berzsényi Dániel kaposvári mellszobrának 1936-os leleplezésére a fővárosból „kultúrvonattal” érkezők először az „oroszlános szobornál” hallgattak beszédeket, többek között a vármegye és a város vezetőitől.¹⁵⁷ Nem ismert, hogy a hősök napja apropóján történt-e mindez, mindenesetre a monumentum és környezete egy egészen más jellegű ünnepségnél is megkerülhetetlen volt. Az Országos Bíró- és Ügyészkongresszust 1935. szeptember 15-én tartották Kaposváron. Az előző este vonattal érkezőknek a 44-esek emlékszobránál az egyik királyi kúriai bíró mondott beszédet. Mondanivalójának az volt a korban gyakran hangoztatott vezérgondolata, hogy a hősi halálból kell, hogy hősi feltámadás legyen. A jog szolgálai koszorúval is lerótták kegyeletüket.¹⁵⁸ Nehéz

153 Nora, 2010. 13. p.

154 Impozáns ünnepséggel áldozott Kaposvár közönsége a hősök emlékének. *Somogyi Újság*, 1936. május 26. 1. p.

155 Kétezer hős volt 44-es lélekbeemlékező ünnep. *Somogyi Újság*, 1936. szeptember 8. 2. p.

156 Például 1937. április 25-én. Gálos Ferenc (szerk.): *A Kaposvári Államilag Segélyezett Községi Polgári Fiúiskola értesítője az 1936–37. iskolai évről*. Kaposvár, 1937, 40. p.

157 Fényes ünnepség keretében leleplezték le Berzsényi Dániel szobrát. *Somogyi Újság*, 1936. május 30. 1–2. p.

158 Megkoszorúzzák a Hősök szobrát a Kaposvárra érkező bírák és ügyészek. *Somogyi Újság*, 1935. szeptember 13. 3. p.; Lázár Andor igazságügyminiszter jelenlétében... *Somogyi Újság*, 1935. szeptember 17. 1–2. p.

megmondani, ez az aktivitás mennyiben köszönhető annak, hogy a világháborús emlékszóbor a vasútállomás tőszomszédságában áll, és a vasúton érkezők szinte nyomban megpillantották, illetve gyakorlatilag nem nagyon kerülhették ki.

A történelem (és a szövetségi politika) fintora, hogy a 44-esek emlékművét az 1930-as évektől épp annak az országnak a királya nevében is rendszeresen megkoszorúzták, amely az Osztrák–Magyar Monarchia elleni 1915-ös hadba lépésével jelentősen hozzájárult a központi hatalmak vereségéhez, és az ezred katonái tekintélyes része halálának is okozója volt. Az olasz katonai attasé az 1930-as években, és az 1940-es évek első felében III. Viktor Emánuel születésnapja, valamint a 6. Nagy Lajos honvéd gyalogezred ezrednapja alkalmából helyezte el koszorút a kaposvári monumentumra. Az olasz király volt névlegesen a honvédezred tulajdonosa.¹⁵⁹

A vizsgált korszakban rendszeresnek számított, hogy érettségi találkozó alkalmával megkoszorúzták az „oroszlános szobrot”. Így tettek a felső kereskedelmi iskola egykori maturandusai is, amikor húszéves találkozójukon, 1935 pünkösdjén tisztelték meg a 44-esek emlékét fenntartani hivatott monumentumot.¹⁶⁰ Ők ahhoz a háborús nemzedékhez tartoztak, amelynek az iskolapadból egyenesen az első nagy világháborúba vezetett az útja, tehát személyes érintettségük nyilvánvaló.

Az 1941. évi hősök napi ünnepélyen a 44-es ezred szobránál a Délvidék nem sokkal korábban történt megszállása során elesett katonákról is megemlékeztek. A monumentum jelentése immár sokadszor nőtt túl eredeti rendeltetésén, a „kétszernégyesek” emlékének megőrzésén.¹⁶¹

A szobor eszmeiségét és a háborús évek miliójét érzékelteti a labdarúgók gesztusa, amelyet az 1942–1943-as nemzeti bajnokság kezdete előtt tettek. Az augusztus 20-án induló őszi idény első mérkőzése előtt kegyeletük kifejezésekképpen megkoszorúzták a „Hősök Szobrának” titulált monumentumot.¹⁶² A kegyeleti/tiszteleti megnyilvánulás természetesen a már ekkor javában zajló második világháború áldozatainak szólt, de a 44-esek emlékezhelyét találták erre a legalkalmasabbnak.

159 Például: Az olasz király nevében Matteoli katonai attasé koszorút helyezett a hősi halottak kaposvári szobrára. *Somogyi Újság*, 1934. november 13. 1. p.; Katonai pompával ünnepelték Kaposváron az olasz király 67-ik születésnapját. *Somogyi Újság*, 1936. november 12. 1. p.; Fényes keretek közt ünnepelte meg ezrednapját a Nagy Lajos király 6. honvéd gyalogezred. *Somogyi Újság*, 1939. április 1. 1–2. p.; Lélekemelő körülmények között, az olasz katonai attasé jelenlétében tartották meg az ezrednapot. *Somogyi Újság*, 1941. március 31. 1. p.

160 Bársony János (közread.): *A Kaposvári Községi Négyévfolyamú Fiú Felső Kereskedelmi Iskola huszonötödik évi értesítője az 1934–1935. iskolai évről*. Kaposvár, 1935, 11–12. p.

161 Impozáns, néma kegyeletos ünnepséggel áldozott Kaposvár város közönsége a Hősök emlékének. *Somogyi Újság*, 1941. május 26. 1–2. p.

162 A labdarúgók holnap megkoszorúzzák a Hősök Emlékművét. *Somogyi Újság*, 1942. augusztus 19. 8. p.

KITELEPÍTÉSEK A HORTOBÁGYI KÉNYSZERMUNKATÁBOROKBA A SOMOGY MEGYEI DÉLI HATÁRSÁVBÓL 1950–1953 KÖZÖTT, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A BARCSI JÁRÁSRA

FEJES LÁSZLÓ – LESZ ÉVA

„Péntek volt és huszonhárom,
Hajnal volt és negyed három,
Felébredtünk rendőrszóra,
Pakolni kell a nagy útra.”
(Részlet a tiszaszentimre-erzsébettanyai
munkatábor balladájából)

Bevezetés

Magyarország 20. századi történelmében több alkalommal előfordult, hogy egyes embereket, illetve embercsoportokat különböző okok miatt lakóhelyük elhagyására kényszerítettek. Ezek egyike volt a hortobágyi kényszermunkatáborokba történt, több hullámban lezajlott elhurcolás.¹

Az alábbi tanulmány egy kiterjedtebb kutatás részeredménye. A munka során igyekeztünk feltárni az 1950–1953 közötti, a vidéket, főleg a Somogy megyét érintő ezen események hátterét, hogy minél teljesebb képet kaphassunk a magyar történelemnek erről a közelmúltig elhallgatott szeletéről.

A hortobágyi kitelepítések témájával elsőként Gulyás János és Gulyás Gyula *Törvénytörés nélkül* című filmje foglalkozott az 1980-as évek végén, majd pedig, miután 1994–1995-öt követően kutathatóvá váltak az addig titkosított források, Füzes Miklós és Hantó Zsuzsa történészek írtak a témáról.² Ezután sorra jelentek

1 Novák István: *Élet nélkül, ártatlanul. Fejezetek a Csongói járásból 1950–53 között a hortobágyi zárt kényszermunkatáborba elhurcoltak életéről*. Gyékényes, 2011, Gyékényesi Krónika, 6–15. p.

2 Füzes Miklós: *Törvénytöréssel. Pannónia könyvek*. [Budapest], 1992.; Hantó Zsuzsa (szerk.): *„Magukkal fogjuk megszírozni a földet.” Kítaszítottak I. kötet*. Budapest, 2001, Alterra Kiadó (a továbbiakban: Hantó, 2001.); Füzes Miklós (szerk.): *Dokumentumok a hortobágyi zárt munkatáborokról, 1950–1960. Kítaszítottak II. kötet*. Budapest, 2002, Alterra Kiadó; Hantó Zsuzsa (szerk.): *Családok munkatáborokban. Kítaszítottak III. kötet*. Budapest, 2006, Magyar Ház Kiadó.

3 Saád József (szerk.): *Telepessors*. Budapest, 2004, Gondolat Kiadó (a továbbiakban: Saád, 2004.); Apatini Ferenc Illés: *Túléltek. Internálótáborban a hajdúnánási Tedejpusztán 1951–53-ban*. Debrecen, 2009, Méliusz Kiadó; Varga Albert: *Rab voltam a Hortobágyon. Árkustanya, 1950–1953*. Budapest, 2005, Timp Kiadó.

meg az egykori elhurcoltak visszaemlékezései,³ valamint a különböző helytörténeti kiadványok, tanulmányok is.⁴

Kutatásaink során ezekre a munkákra, valamint az egykori kitelepítettekkel készült interjúkra támaszkodtunk. Főként ez utóbbiakon alapulnak a tanulmánynak az elhurcolásokról, a tábori életről és körülményekről, valamint a szabadulásról és az azt követő évtizedekről, illetve a rehabilitációról szóló fejezetei. Az egykori fogvatartottak ma már 70, 80, 90 éves emberek, akiket annak idején kisgyermekként, tinédzserként, illetve fiatal felnőttként hurcoltak el.

A témában viszonylag kevés levéltári forrás áll rendelkezésre. Kutatásaink során a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárában a Somogy Megyei Tanács, valamint az elhurcolásokban leginkább érintett Barcsi, Csurgói, Nagyatádi járások és településeik tanácsi iratait tanulmányoztuk át. Ennek során túlnyomórészt néhány mondatos ügyintéзésekkel találkoztunk az elvett javak visszaadásával vagy az erre irányuló kérelem megtagadásával kapcsolatban. Ennél bővebb anyag (helyszíni szemle jegyzőkönyve, döntés, fellebbezés) csak nagyon ritkán fordult elő, kitelepítési listákat pedig egyáltalán nem találtunk.

A további adatgyűjtés érdekében felvettük a kapcsolatot a Hortobágyi Kényszer-munkatáborokba Elhurcoltak Egyesületével, valamint a Telepesek Társadalmi Múzeum Alapítvánnyal is. 2018-ban részt vettünk az egykori fogvatartottak által az elhurcolás első hullámának évfordulóján évente megszervezett emlékkiránduláson, ahol alkalmunk nyílt az eredeti helyszíneket megtekinteni és az egykor ott raboskodó tanúságtévőkkel beszélgetni.

Előzmények

A második világháborút követően a győztes hatalmak fokozatosan szembekerültek egymással, és kialakult a kétpólusú világ: az Amerikai Egyesült Államok vezette Nyugat és a Szovjetunió vezette Kelet. Ez utóbbi tömbhöz tartozott Magyarország, valamint az első néhány évben a Josip Broz Tito által vezetett Jugoszlávia is, amely azonban szembekerült a szovjet vezetéssel, és 1949-ben a Szovjetunió ellenséggé nyilvánította. Moszkva, Churchill 1947-es fultoni beszéde után, elhatározta az általa megszállt államok szovjetizálását, amely Magyarországon 1948–1950 között meg is valósult. Ennek nyomán kialakult az egypártrendszer a kommunisták korlátlan hatalmával, lezajlott a gazdaság, a társadalom és a kultúra területén a már korábban elkezdett államosítás, az új államhatalmi és államigazgatási szervek kiépítése, az egyesületek megszüntetése, az egyházi és hitélet korlátozása, valamint megkezdődött a mezőgazdaság kollektivizálása is.⁵

4 Hauptman Gyöngyi: „Olyan üres lett számomra Atád.” Az otthon képei a kitelepítés időszakában keletkezett levelekben. In: Keszei András – Bögre Zsuzsanna (szerk.): *Hely, identitás, emlékezet*. Budapest, 2015, L'Harmattan Kiadó, 189–198. p. és Hauptman Gyöngyi: „Mi életfogytiglani vagy rezsimefogytiglani kényszer munkások vagyunk.” Emlékek az 1952. májusi nagyatádi kitelepítésről. In: Ábrahám Levente (szerk.): *A Kaposvári Rippel-Rónai Múzeum Közleményei*. Kaposvár, 2020, 267–282. p.

5 Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, 2004, Osiris Kiadó, 278–296. p.

A szovjet vezetés az 1950-es évek elejére megfogalmazott egy olyan elképzelést, amely szerint a nyugati hatalmak ki fogják robbantani a harmadik világháborút azzal a céllal, hogy Jugoszlávia, esetleg Ausztria irányából támadást intézzenek a Szovjetunió ellen. Mivel Magyarország mindkét állammal közvetlenül határos volt, valószínűnek látszott, hogy a nyugati hatalmak – az ország területét felhasználva – dél-délnyugati, illetve nyugati irányból közvetlenül fogják ezt a támadást végrehajtani. A szovjet irányítás alatt lévő magyarországi vezetés alapvető fontosságúnak tekintette a két határszakasz védelmét, valamint a leszámolást az úgynevezett „belső ellenséggel”, azaz mindazokkal az emberekkel és csoportokkal, akik ezeket a feltételezett támadásokat bármilyen módon elősegíthették.⁶

A Jugoszlávia elleni propaganda, és ezzel együtt a védelem megszervezése egy gyilkossági eset nyomán kezdődött el. 1950. január 3-án éjjel, egy bicskázásba torkollott italozás során, meggyilkolták Kiss Imre lengyelkápolnai⁷ párttitkárt. A kommunista vezetés ezt felhasználva kidolgozott egy összeesküvés-elméletet, amely szerint jugoszláv ügynökök és magyar kulákok álltak a politikai indíttatású gyilkosság hátterében.⁸

Ennek következtében egy háromtagú bizottság alakult Kádár János belügyminiszter, Péter Gábor, az Államvédelmi Hatóság (ÁVH) vezetője és Kristóf István, a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) Központi Vezetősége osztályvezetője részvételével, amely kidolgozta a védekezés forgatókönyvét. Kádár János, a bizottság vezetője, 1950. április 21-én terjesztette elő az MDP Titkárságának a huszonnégy pontból álló javaslatát, amelyben öt pont foglalkozott a határ menti területen érvényesítendő rendszabályokkal. Ebben szerepelt egy 15 km szélességű határsáv kijelölése, határsáv-igazolványok bevezetése, a területen lévő községekből és városokból 1500 ellenséges személy összeírása és kitelepítése, papok és apácák belépési tilalma a határsávba, valamint a területen lévő vendéglők működési engedélyének felülvizsgálata. Az MDP Központi Vezetőség Titkársága elfogadta a tervezetet.

Ennek nyomán 1950. június 1-jén létrehozták a déli határsávot, amelyet 1952 szeptemberében a nyugati határ mentére is kiterjesztettek. Az így kijelölt terület körülbelül 9000 km² kiterjedésű, a határtól számítva 15 km szélességű volt, és hét megye (Baranya, Bács-Kiskun, Csongrád, Győr-Moson-Sopron, Somogy, Vas és Zala) tizenöt járását érintette, több mint 300 településsel és mintegy 290 000 emberrel. Szélességét 1952-ben 25 km-re bővítették.

1950. július 1-jétől a határsávban csak az erre a célra kiállított igazolvánnyal lehetett tartózkodni. Az ország belsejéből ide vezető mintegy 54 utat sorompóval lezárták, minden, a terület belátását akadályozó tereptárgyat eltávolítottak, a cserjéket, fákat kiirtották, az épületeket, köztük a lakóházakat is lerombolták, a gazdáknak pedig előírták, hogy csak 50 cm-nél alacsonyabb növényeket termeszthetnek. Ezt követően

6 Srágli Lajos: *Erődország. A déli határvédelmi rendszer létesítésének és lebontásának története, 1948–1958*. Budapest, 2007, Város- és Faluvédők Szövetsége, 13–19. p.

7 Ma Zákányszék Csongrád-Csanád megyében.

8 Orgoványi István: A déli határsáv 1948 és 1956 között. In: Tóth Ágnes (szerk.): *Bács-Kiskun megye múltjából 17*. Kecskemét, 2001, Bács-Kiskun Megye Önkormányzatának Levéltára, 253–258. p. A következő bekezdéseknek is ez a munka a hivatkozási alapja.

drótakadályokból, magasfigyelőkből, lövészárkokból, bunkerekből és aknazárakból álló, telefonnal, fényszórókkal és gépfegyverekkel ellátott védelmi rendszert építettek ki. ÁVH-s őrzáratok portyáztak éjjel-nappal szárazföldön és vízen (Tisza, Dráva, Mura) egyaránt, megkezdték a járőrutyák kiképzését, és csónakkikötőket létesítettek.

Ebből a határsávból hurcoltak el embereket, illetve egész családokat 1950–1953 között, három nagyobb és negyvenöt kisebb hullámban, korra, nemre, egészségi állapotra való tekintet, valamint bírói ítélet nélkül, a Hortobágyon létrehozott tizenkét zárt tábor valamelyikébe.

A kitelepítések végrehajtása

A határsávba eső településeken a községi és a járási tanácsok, a pártszervek, valamint az ÁVH közreműködésével, elkészítették az eltávolítandó személyek listáit, amelyekre hivatalosan azok kerültek fel, akik „zsigerből” a kommunista rendszer ellenségeinek számítottak: horthysta katonatisztek, rendőrök, csendőrök, korábbi közigazgatási dolgozók, bírók, ügyvédek, egyházi személyek, valamint a kizsákmányolónak bélyegzetek, akiknek nagyobb vagyonuk volt és az 1940-es évek második feléig alkalmazottakat, cselédeket, segédeket tartottak. Közöttük leginkább a kulákoknak titulált gazdag parasztok, valamint a saját vállalkozással rendelkező személyek, elsősorban kocsmárosok, malomtulajdonosok, kereskedők szerepeltek nagyobb arányban.⁹

A névsorok összeállításában ugyanakkor nagy szerepet játszott az ekkor zajló természetátalakító munkálatok munkaerő-hiánya, a városok, elsősorban Budapest, nagyarányú lakásproblémája, valamint a megfélemlítés, a bosszú és a vagyonszerzés szándéka is. Ennek következtében felkerültek rájuk olyan személyek, akik bármilyen módon kritizálták a kommunista rendszert, szót emeltek az államosítások, a hitoktatás fakultatívvá tétele, a beszolgáltatások, valamint a téjeszesítés ellen. Így kerültek a listákra közép- és szegényparasztok, munkások, tanárok, diákok, egyetemisták, náci halál- vagy munkatáborból túlélő zsidók, de még párttagok is.

Mindehhez a jogszabályi alapot a honvédelemről szóló 1939. évi II. tc. adta, amely szerint: „A minisztérium elrendelheti, hogy azokat a személyeket, akiknek bizonyos községben vagy az ország bizonyos részeiben való tartózkodása közrend és közbiztonság vagy más fontos állami érdek szempontjából aggályos vagy gazdasági okokból káros, községi illetőségükre tekintet nélkül abból a községből, illetőleg az országnak abból a részéből ki lehet tiltani. Az ilyen személyeket akár tartózkodási helyükön, akár az ország más helyén rendőrhatalósági felügyelet vagy szükséghez képest rendőrhatalósági őrizet alá is lehet helyezni.”

Az első kitelepítési akció 1950. június 22-éről 23-ára virradó éjszaka zajlott le, amikor Csongrád, Bács-Kiskun, Baranya, Somogy, Zala és Vas megyék mintegy 230 településéről körülbelül 2000-2100 főt telepítettek ki a 6-8 fős, ÁVH-sokból és

⁹ Saád József: *Hortobágy örökségei*. H. n., 2015, Argumentum (a továbbiakban: Saád, 2015.), 37. p. A következő bekezdéseknek is ez a munka a hivatkozási alapja.

rendőrökből álló alakulatok, amelyek az összeállított listák alapján hurcolták el az embereket,¹⁰ akiknek legfeljebb egy óra állt rendelkezésükre, hogy összepakolják a fejenként maximum 50 kg-os csomagot. Ezután lovas kocsikon vagy teherautókon a legközelebbi gyűjtőállomásra szállították és bevagonírozták őket.

Az egy-másfél napos utazást követően megérkeztek a Hortobágyra, és a vasútállomásról rendőri felügyelettel, lovas kocsikon, traktorok pótkocsiján vagy gyalog mentek a számukra kijelölt táborba. Ott elvették tőlük valamennyi személyi okmányukat, valamint minden olyan eszközt, amelyekkel bármilyen feljegyzés, bizonyíték készülhetett volna a táborokról vagy az őrszemélyzetről.

A táborok

Az egykori táborok elhelyezkedése
(Fejes László felvétele, 2018)

A Hortobágyon 1950–1953 között a következő idősorrendben létesítették a táborokat: 1950 júniusában Árkus, Borzas-Mihályhalma, Erzsébettanya, Kócs, Kónya, Kormó és Lenintanya, 1951 júliusában Elep, novemberben Ebes, december elején Tedej, 1952 májusában Lászlómajor, végül júniusban Borsós I–II.¹¹ területén. Ezek szögesdróttal körbezárt vagy mélyszántással, mésszel felfestett vonalakkal megjelölt táborok

10 Breuer Pál: *A hortobágyi kitelepítések igaz története, 1950–53*. Pécs, 2005, B&D Stúdió (a továbbiakban: Breuer, 2005.), 9–19. p.; Kováts Dániel: *Száműzöttek a Hortobágyon*. Budapest, 2006, Feliciter Kft. (a továbbiakban: Kováts, 2006.), 55–56. p. A következő bekezdéseknek is ez a munka a hivatkozási alapja.

11 Saád, 2004. 29. p.

voltak, amelyeknek határait az idelepipítettéknek – szigorú büntetés terhe mellett – tilos volt önkényesen átlépni.

Az elhurcoltakat az egykori tanyák emberi életre teljesen alkalmatlan gazdasági épületeiben szállásolták el: marhaistállóknak, birkaaklokban, sertésólakban, személyenként 50 cm szélességű helyen. A fogvatartottak fából emeletes priccseket ácsoltak, és a családok plédokkal, takarókkal választották el egymástól magukat, mivel ez a hely hálószoba, nappali és fürdőszoba is volt egyben. Az ezekben az épületekben elszállásolt embereknek nemkívánatos „lakótársai” is akadtak: patkányok, egerek, bolhák, tetvek és poloskák.

Akiknek nem jutott hely ezekben az ólakban és istállóknak, azok fabarakkokba kerültek, amelyek tető- és falrészén beesett az eső és a hó, illetve befújt a szél. A nagy létszám és a táborok zsúfoltsága miatt azonban egy idő után ezek a barakkok is megteltek, így az újabb és újabb érkező csoportoknak már csak sátrakban jutott hely, illetve többen cséplőgépek alatt aludtak.

A táborlakókat rendőrök őrizték, ők kísérték munkába, kórházba őket, valamint az elhunytak temetése is az ő jelenlétükben zajlott le. Túlnyomó többségük kegyetlenül bánt a foglyokkal, gyakoriak voltak a verések, a megalázások, a kegyetlenkedések, valamint a kedvezmények (mint például a havonkénti levél- és csomagküldemény, látogatófogadás) megvonása.

A fogvatartottak reggelire egy bögre üres kávé, vacsorára pedig egy bögre üres teát, valamint 23 dkg kenyeret kaptak, az egyéb étkezést saját maguknak kellett megoldaniuk. Ennek érdekében a táborokban az elhurcoltak közös konyhát alakítottak ki, ahol csak ebédfőzés volt, amiért fizetniük kellett.

Az orvosi ellátást egy „külsős”, azaz nem táborbeli doktor végezte, aki heti egy alkalommal „rendelt”. A kórházi ellátás szükségességét, valamint a munkaképtelenséget csak a legkritikább alkalommal állapíthatta meg, gyógyszert pedig csak a legszükségesebb esetben és legfeljebb három napra elegendő mennyiségben írhatott fel.

A kezdeti időszakban néhány táborból sikerült a hat évnél fiatalabb gyermekek közül körülbelül 1200 főt kiadni rokonokhoz. Így egyrészt a gyermeket a táborinál jobb körülmények között nevelték, másrészt az addig a gyermeke felügyeletével foglalkozó, ezért dolgozni nem tudó édesanya is munkába állhatott. A rokonoknál nevelt kisebb gyermek viszont elszakott a szüleitől, és azok szabadulása után gyakran nem ismerte meg őket.

A 6–14 éves gyermekek iskolai oktatását minden tábornak saját magának kellett megoldania. Amennyiben a táborlakók között volt pedagógus, akkor ő, ha nem akadt, akkor általában egy középiskolás vagy frissen érettségizett, esetleg tanítóképzőt végző vagy végzett diák foglalkozott a gyermekekkel.¹²

Az elhurcoltak visszaemlékezései alapján elmondható, hogy a táborokban minden felnőttnek és a 14 évnél idősebb gyermekeknek dolgozniuk kellett minden nap. Ez alól kivételt jelentettek a csecsemőkorú gyermeküket gondozó anyák, a munkaképtelen idős emberek, valamint a súlyos betegek. A nyári nagy munkák idején azonban a 14 év alatti gyermekek is dolgoztak: vizet hordtak az aratóknak és részt vettek a borsócsupálásban, azaz a borsó kigyomlálásában, illetve az állatok gondozásában, ellátásában.

¹² Breuer, 2005. 20–34. p. és Kovács, 2006. 57–77. p.

A reggeli létszámenőrzést követően a fogvatartottak rendőri kísérettel, több kilométert gyalogolva mentek dolgozni, általában az állami gazdaságokba, ahol növénytermesztéssel (borsó, burgonya, takarmányrépa), állattenyésztéssel (baromfi, sertés, szarvasmarha) foglalkoztak, esetleg a gépműhelyekben dolgoztak, valamint ők bontották le az egykori tanyák épületeit és nekik kellett gondot viselniük a tájidegen növényekre is.

Magyarország ugyanis – a szovjet minta alapján – természetátalakító gazdaságpolitikába kezdett, amely nagymértékben érintette a talajművelés, az erdőgazdálkodás és a vízgazdálkodás területeit, valamint éghajlatidegen növények meghonosítását. Ezt támogatta az a meggyőződés is, amely szerint a szocializmus építésének terveit a külső tényezők nem befolyásolják, tehát lehetőség van arra, hogy a Nyugattól való gazdasági függetlenedéshez szükséges növények olyan területeken is meghonosodjanak, ahol az korábban nem volt lehetséges.¹³

Így Magyarországon is elkezdtek termesztetni a rizst, a gyapotot és a hamvas gumipityangot. A hortobágyi táborok lakóival alakították ki a rizstáblákat, amelyeket vízzel árasztottak el, és nyáron a piócákkal teli vízben állva gyomlálták, októberben pedig a bokán felül érő, jéghideg vízben aratták a növényt.

Az egészségtelen körülmények, a nem megfelelő táplálkozás, a nehéz munka, a minimális orvosi ellátás, valamint a lelki megaláztatások miatt a rabságban tartottak közül sokan elhunytak. Mivel nem minden esetben vezették a halotti anyakönyvet, a szakirodalom nagyjából 300 főre becsüli a táborokban meghaltak számát, akiket a legközelebbi sírkertben vagy – a kórházban elhunytakat – valamelyik debreceni köztemetőben temettek el.¹⁴

A további elhurcolások

A második tömeges kitelepítési hullám több ütemben zajlott le: 1951. november 22-én, december 19-én és december 21-én Somogy, Vas, Zala, Bács-Kiskun és Csongrád, 1952. május 29-én Somogy, 1952. május 30-án Vas, a június 24-ről 25-re virradó éjszaka Zala megye területéről, június 17-én Nagykanizsáról, június 25-én Miskolcra, július 25-én Szegedre vitték el az embereket. Ez utóbbiak célja a polgári-értelmiségi réteg megtörése, valamint a munkások számára történő példastatuálás volt.¹⁵

Ezek a kitelepítések általában a korábbiakhoz hasonlóan zajlottak le, azonban a Bács-Kiskun megyei Keserőtelekről (a mai Újtelek) és a Heves megyei Besenyőtelekről fényes nappal, a délutáni órákban vitték el az embereket.¹⁶

13 Borvendég Zsuzsanna – Palasik Mária: *Vadhajtások. A sztálini természetátalakítási terv átültetése Magyarországon, 1948–1956*. Budapest, 2015, Napvilág Kiadó, 75–101. p. A következő bekezdések hivatkozási alapja is ugyanez a munka.

14 *60 év. 1950–2010. A hortobágyi kényszermunkatáborok áldozatainak emlékére*. Budapest, 2011. Hortobágyi Kényszermunkatáborokba Elhurcoltak Egyesülete, 113. p.

15 Saád, 2004. 22. p.

16 Kováts, 2006. 56. p.

A harmadik nagyobb elhurcolási hullámban, 1953. január 6-án a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Kunmadarasról, február 5-én a Fejér megyei Etyekről, később pedig a Veszprém megyei Várpalotáról telepítettek ki nagyobb létszámú lakost.¹⁷ Ekkorra ugyanis már kialakult az a gyakorlat, hogy nemcsak a határsávból, hanem az ország egész területéről hurcoltak el embereket a hortobágyi táborokba, a legkülönbébb indokokkal.

A túlszűfoltta vált táborokban élők száma a második és a harmadik elhurcolási hullám következményeként két-háromszorosára nőtt. A pontos létszámot azonban több ok miatt sem lehet megállapítani. Az elhurcolások ugyan előre összeállított listák alapján történtek minden alkalommal, előfordult azonban, hogy nemcsak az azokon szereplő személyeket vitték el, hanem mindazokat, akik az adott házban vagy lakásban tartózkodtak: rokonokat, vendégeket, albérlőket és alkalmazottakat. Ugyanakkor megesett az is, hogy a névsorban szereplő, de éppen akkor otthon nem tartózkodó családfelett annak családját hurcolták el. A rendelkezésre álló adatok, valamint reális becslés alapján az elhurcoltak összlétszáma meghaladhatta a 8000 főt, de legfeljebb 10 000 emberről lehet beszélni. Közülük Somogy megye 56 érintett településéről mintegy 702 főt hurcoltak el, akik jórészt Árkus, Borzas-Mihályhalma, Ebes, Elep, Erzsébetanya és Tedej táboraiiba kerültek.¹⁸

Az elhurcoltak hátrahagyott vagyonának sorsa

A lakásokat az egyes települések helyi hatóságai lezárták és lepecsételték, a hátrahagyott javakról leltárt készítettek, azok felhasználásáról a megyei tanács végrehajtó bizottsága döntött a községek javaslatai alapján. Előfordult azonban, hogy a helyiek közül sokan, még a leltár elkészítése előtt, az éj leple alatt elvitték mindazt, amire szükségük volt vagy ami megtetszett nekik. Arra ugyanis senki nem gondolt, hogy az elhurcoltak visszatérhetnek. Az ingatlanok egy részét elárverezték, ezeket általában a párt- és a tanácsi szervek, illetve az ÁVH dolgozói, határőrök, katonák, valamint rendőrök kapták meg, a házak többségét 1951-ben államosították. Előfordult, hogy az állami tulajdonba vett ingatlanokat közületek használták, és óvodát, tsz-irodát, postát, rendőrőrsöt, kocsmát, boltot működtettek ott, vagy a begyűjtött terményt tárolták bennük, pedig az esetek többségében az épület még az elhurcolt személy nevében volt.¹⁹

A földingatlan telekkönyvileg a kitelepített tulajdonában maradt, de a község kezelésébe ment át, és általában a téeszkek kapták meg vagy állami tartalékföldekként hasznosították azokat. A hátrahagyott állatállományt, valamint gazdasági felszerelést, gépeket, szerszámokat, vetőmagot a téeszkeknek és az állami gazdaságoknak

¹⁷ Hantó, 2001. 24. p.

¹⁸ Saád, 2004. 45–48. p.

¹⁹ Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL SML) XXIII. 898. d. Somogytarnóca Községi Tanács egyéb, külön kezelt iratai (a továbbiakban: Starnóca KT külön kezelt iratok). A Pénzügyminisztérium 0982/2/1952. sz. bizalmas irata. A következő bekezdések hivatkozási alapja is ugyanez az irat.

adták, a hordókat pedig az Ásványolajforgalmi Részvénytársaságnak (Áfort) ajánlották fel megvételre.

A megmaradt ingóságok általában a megyei tanácshoz kerültek, amely értékesítette őket, az ebből befolyó összeget pedig az illető személy köztartozása kiegyenlítésére fordították, illetve az adófőkönyvi számláján tüntették fel, általános jövedelemadó címén. Ha pedig nem volt köztartozás, és adómentesség miatt az utóbbi módon sem lehetett elszámolni az összeget, akkor a befolyt pénzt az Országos Takarékpénztár (OTP) 250.580 számú, túlfizetések elnevezésű zárolt számlájára utalták.

Kitelepítések a Barcsi járás területéről, 1950–1953.

Az elhurcolások Somogy megyében leginkább a Barcsi, a Csurgói és a Nagyatádi járás területét érintették. Az alábbiakban a kutatás jelenlegi állása alapján a Barcsi járásra vonatkozó, eddig összegyűjtött információkat foglaljuk össze.

Az 1896-ban kialakított Barcsi járás az 1949-es népszámlálás adatai szerint 121 856 kat. hold (70 125 hektár) területtel, 36 390 fős népességgel és 51,9 fő/km² népsűrűséggel rendelkezett. Területéhez a következő települések tartoztak: Babócsa, Barcs, Bélavár, Bolhó, Csokonyavisonta, Darány, Drávagárdony, Drávaszentés, Drávatamási, Heresznye, Homokszentgyörgy, Istvándi, Kálmánca, Kastélyosdombó, Komlósd, Lakócsa, Németlad,²⁰ Patosfa, Péterhida, Potony, Rinyaújlak, Rinyaújnép, Somogyaracs, Somogytarnóca, Szentborbás, Szulok, Tótújfalu, Vízvár.²¹ A Barcsi járást 1978. december 1-jével megszüntették. A járások, mint közigazgatási egységek, 2013-tól ismét léteznek, többnyire a megszüntetés-kori településállománnyal.

20 Németlad és Magyarlad 1950-ben Németlad néven egyesültek, a település neve 1951-ben változott Ladra.

21 1949. évi népszámlálás. Kilencedik kötet. Demográfiai eredmények. Budapest, 1950, Központi Statisztikai Hivatal, 119. p.

Somogy megye járási beosztása 1950 végén

Az elhurcolások, a kitelepítések a fentebb leírt módon zajlottak, és a járás valamennyi települését érintették, valamint az egy-egy községhez tartozó, környező pusztákat, egyéb kisebb külterületi lakott helyeket is, mint például Barcs-Aranyospusztá, Barcs-Középigróc, Somogytarnóca-Ferenctelep, Vízvár-Jamapuszta, Vízvár-Spinczipusztá, Vízvár-Zsitfapuszta.

A déli határsávba került Csokonyavisonta is, azonban a település vezetése – tekintettel a község jó hírű fürdőjére – még 1950-ben kérte a falu határsávból történő kivételét. A Belügyminisztérium azonban ezt nem engedélyezte, a Népjelölti Minisztérium pedig leállította az ottani fürdő építkezését.²²

22 MNL SML XXIII. 2. a. Somogy Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei és előterjesztései. Az 1950. augusztus 22-i ülés jegyzőkönyve és az 1950. szeptember 26-i ülés előterjesztései.

A Barcsi járás elhurcolásokban érintett települései

1952-ben, a határsáv bővítése során, a Somogy Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságának Igazgatási Osztálya határövezet-táblákat juttatott el a határsávba beosztott településekhez, darabonként 150 Ft értékben, amelyek kifizetését rájuk hárították. Ez az intézkedés a Barcsi járás valamennyi települését érintette.²³

A táborok megszüntetése és az egykori fogvatartottak további élete

Sztálin 1953. március 5-i halálát követően az új szovjet vezetés, a rendszer stabilizációja érdekében, bel- és külpolitikai változtatásokat hajtott végre, és elismerte, hogy 1953 közepétől fokozatosan csökkent a harmadik világháború kirobbanásának valószínűsége, ezért a kényszermunkatáborok fenntartására már nem volt szükség. Mindez változást eredményezett a keleti tömb államai, így Magyarország politikai életében is. Az 1953. július 26-án kiadott amnesztiarendelet eltörölte a két évnél rövidebb időre elzártak büntetését, ami azonban nem érintette a hortobágyi táborokban élőket, akik nem részesülhettek közkegyelemben, mivel őket nem jogerős ítélet alapján hurcolták el. Az ő fogva tartásukat az amnesztiarendelettel egy időben hozott minisztertanácsi határozat szüntette meg, 1953. október 31-re tűzve ki ezen ügyek végleges lezárását. A rendelet azonban nem tette lehetővé, hogy az elhurcolt emberek visszatérjenek korábbi lakóhelyükre, így a táborokból szabadultak rokonokhoz, barátokhoz, ismerősökhöz költöztek, akinek pedig nem volt ilyen lehetősége, ott maradt a Hortobágyon, az

²³ MNL SML Starnóca KT külön kezelt iratok. 27/1952. sz. szigorúan bizalmas irat.

állami gazdaság alkalmazottjaként, ezúttal azonban már szerződéssel, rendes fizetéssel és megfelelő körülmények között. A 7282 szabadult ember közül ez mindössze 288 főt érintett.²⁴ Elbocsátáskor közölték az emberekkel, hogy „önökkel egy tévedés történt, ezt a tévedést felejtsek el”, valamint „aztán senkinek egy szót sem arról, ami itt volt, mert visszakerülhetnek.” Ennek következtében ezek az egykori fogvatartottak nem beszéltek senkinek sem a velük történeteikről, legfeljebb csak a családon belül.

A Minisztertanács 12/32/1955. számú határozatával elrendelte a déli határon épített védelmi rendszer részleges megszüntetését.²⁵ Ennek értelmében betemették a lövész- és közlekedő-árkokat, megszüntették a hozzájuk tartozó berendezési elemeket, lőpadkákat, lőszerfülkéket, mellvéd alatti fedezékeket, víznyelőgödröket, vízelvezető árkokat és övárkokat, latrinákat és a harcokosi-árkokat. Meghagyták azonban valamennyi vasbeton- és téglapítményt, az ezek bejáratához vezető három méter hosszú árokszakaszt, illetve valamennyi drótakadályt. A kitermelt anyagok felett az illetékes községi vagy városi tanács vb rendelkezett, de a megszüntetési munkákban részt vevő földtulajdonosok vagy földhasználók ellenértékként megkapták a kitermelt nádállót és rőzsét teljes egészében, a faanyagból pedig a községi tanács vb által megállapított hányadot. Ugyanakkor az állami gazdaságok és a tsz-ek az általuk kitermelt faanyag teljes egészét, a községi tanácsot megillető részt pedig a települési intézmények, első sorban iskolák, óvodák, orvosi rendelők kapták tűzifa céljára.

A megmaradt védelmi létesítmények gondozását és megóvását azok a földtulajdonosok és földhasználók végezték, akiknek a területén azok megtalálhatóak voltak, cserében pedig raktározási célra használhatták őket. A munkálatokról, az általános hangulatról, valamint a felmerülő nagyobb problémákról a helyi tanács vb elnöke köteles volt tájékoztatni a Somogy Megyei Tanács VB elnökét, feltüntetve a jelentésben a védelmi elemekből kitermelt fa mennyiségét köbméterben.²⁶ Somogytárnóca Községi Tanács vb elnökének jelentéséből kiderül, hogy a település déli határánál elhelyezkedő védelmi rendszerben nem voltak betonépítmények, a lövészárkok és egyéb építmények a községhez tartozó Ferenctelepről nyugatra, az állami gazdaság területére estek. A géppuska-tüzelőállások és a lövészelemek szétbontását, valamint a lövészárkok betemetését az állami gazdaság végezte el, és a munkálatok során keletkezett anyagokat, fa-, esetleg nádállókat is az használta fel.²⁷

A politikai helyzet enyhülése következtében 1956–1957 folyamán lehetővé vált az elhurcoltak számára a határsávba való visszatérés, kivéve azoknak, akiket a bíróság bűncselekmény elkövetése miatt kitiltott. Az érintettek 1956. szeptember 1. és 1957. augusztus 31. között kérvényt adhattak be ház-, illetve földingatlan visszaigénylésére, családonként legfeljebb 5000 Ft segélyre, valamint 10 000 Ft hitel felvételére is.

24 Széchenyi Kinga: *Megbélyezettek*. [Budapest], 2015, Helikon Kiadó, 202–234. p.

25 Ez valójában a Minisztertanács szűkebb kabinetjének, a Honvédelmi Tanácsnak a határozata volt, csak ekként kommunikálták. Jegyzőkönyv a Honvédelmi Tanács 1956. április 6-i rendes üléséről. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár XIX-A-98. Idézi: Germuska Pál: A Magyar Népköztársaság karhatalmi intézkedéseinek terve, 1956. *Hadtörténelmi Közlemények*, 2012/1. 269–278. p.

26 MNL SML Starnóca KT külön kezelt iratok. 007/1/1956. TÜK sz. irat.

27 U.o.

A kérvényekben szereplő földingatlan-visszaadásokat, illetve a csereföldek kijelölését 1957. október 1-jéig kellett befejezni, hogy az őszi mezőgazdasági munkákat még el lehessen végezni.²⁸

Az egyes ügyek áttanulmányozását követően megállapítottuk, hogy a segélyek összegének kiszámításakor a kérvényt elbírálók figyelembe vették a kérelmező családi és szociális körülményeit, életkorát, egészségi állapotát, ami elsősorban a munkaképességet, a munkára való alkalmasságot jelentette, valamint vagyoni és kereseti viszonyait. Ehhez helyszíni vizsgálatot végeztek, illetve információt gyűjtöttek a helyi tanácstól, valamint a kérelmező rokonaitól, szomszédaitól egyaránt, és mindezek alapján állapították meg az egyszeri segély mértékét, amely általában 2000–4000 Ft között mozgott, ennél nagyobb vagy kisebb összeg ritkán fordult elő. A hitelt kérelmezők számára általában megadták a maximális összeget, kevés esetben fordult elő, hogy csak 7000–8000 Ft-ot engedélyeztek felvenni. Ezeket az összegeket a kérvényezők a házuk rendbehozatalára, felújítására, valamint a gazdaságuk beindítására, szerszámok, állatok, illetve vetőmag vásárlására fordították. Ingóságok visszaadására azonban továbbra sem volt lehetőség, bár többen szerepeltettek a kérvényben részletes leírást, tételes jegyzéket, és elsősorban bútorait, ruhaneműiket, haszonállataikat, vetőmagjukat, valamint a gazdasági eszközeiket (szerszámokat, hordókat, nagyobb edényeket, lószerszámot, létrát, talicskát és kötelet) igényelték vissza vagy kérték a kár megtérítését. A kiadott határozatok azonban az ingóságokkal kapcsolatban nem tartalmaznak információt.²⁹

Az igények elbírálásának módja részletes szabályozás alapján történt. Eszerint az igénylő számára vissza kellett adni a házat, ha az az igénylés idején még állami tulajdonban volt és magánszemély lakta. Amennyiben azonban a házat már eladták, vagy közület használta legalább 50%-ot meghaladó mértékben, akkor nem lehetett visszaadni a tulajdonosának. Ilyen esetekben a kérvényező csereingatlanként igényt tarthatott hasonló értékű, más házra az adott településen, ha pedig ott nem volt ilyen lehetőség, akkor másik községben. Amennyiben azonban sehol nem tudtak számára lakóépületet biztosítani, akkor nem kapott semmilyen házat, bár az igénye jogos volt. A rendelet ugyanakkor rögzítette, hogy akár házvisszaadás, akár csereingatlan adása esetén a tulajdonosváltás a házra vagy a lakásra létesített bérleti viszonyt nem érintette, azaz a benne bérlőként lakó magánszemélyt a bérleti szerződés lejártáig tilos volt onnan kiköltöztetni vagy kilakoltatni. Továbbá a mentesített ingatlanon korábban esetleg fennálló terhek ismét a tulajdonos adósságát jelentették.

Az állami tulajdonba vett ingatlanok közül nem lehetett mentesíteni annak a személynek a házat vagy tulajdonjogi illetőségét, aki a Horthy-rendszer kiszolgálójának vagy kizsákmányolónak minősült, azaz a megelőző rendszerben katona, rendőr, csendőr, állami hivatalnok, bankár, gyártulajdonos, kisiparos, arisztokrata, kulák,

28 42/1957 (VII. 18.) sz. rendelet a volt déli határsáv létesítésével érintett egyes személyek vagyoni jogi igényeinek érvényesítéséről szóló 29/1956 (IX. 8.) M. T. számú rendelet kiegészítéséről. *Tanácsok Közlönye*, 1957. július 24. 498. p.

29 MNL SML XXIII. 2. c. Somogy Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága iratai. Titkos Ügykezelés (TÜK) iratai (a továbbiakban: SMT TÜK). 0232/1957. sz. és 049/1958. sz. A további bekezdések hivatkozási alapjai is ugyanezek az iratok.

esetleg cséplőgép-tulajdonos volt, a kisipari üzletében, boltjában alkalmazottakat vagy a nagyobb területű földjének megmunkálására cselédeket, napszámosokat tartott. Továbbá a nyilas, a megadott határidőig vissza nem térő disszidens, illetve 1956-os forradalmi tevékenység miatt jogerős bírói ítélettel elítélt személy sem kaphatta vissza egykori tulajdonát.

Nem lehetett visszaadni az ingatlant akkor sem, ha több mint hat, lakószobának minősülő helyiség volt benne, ha a kérvényezőnek már volt másik lakása, lakóháza vagy házrész, ha az épület önkéntes felajánlás folytán került állami tulajdonba, ha a kért ingatlant már jogerősen a jelenlegi tulajdonosnak juttatták, ha a kérvényező a megadott határidő (1957. augusztus 31.) lejártát követően adta be igényét, valamint, ha a kérelmező az állam által az épületre fordított, általában felújítási, karbantartási összeg 5000 Ft-on felüli részének kifizetését nem vállalta.³⁰

Több esetben előfordult, hogy az ingatlan tulajdonosa elhunyt, így az örökösök adták be a mentesítési kérelmet. Ha azonban a haláleset az államosításról szóló, 1952. évi IV. számú törvényerejű rendelet hatályba lépését, azaz 1952. február 17-ét követően történt, akkor az örökösödési jog címén már nem lehetett az épületet visszaigényelni, mivel az akkor már az állam tulajdonában volt.

A földingatlan nem lehetett visszaadni, ha azt termelőszövetkezet vagy állami gazdaság területébe betagosították, vagy a két szerv közül valamelyik már használta, illetve igényt tartott rá. Ebben az esetben a kérelmező kaphatott cserébe másik földet, amennyiben az adott település vagy a környező községek határában volt ilyen célra felhasználható rész. Ha az érintett területet időközben haszonbérbe adták, az igénylő a bérlet időtartamára csereföld használatát kérhette.

Ha a kérelmező nem kívánt visszatérni a korábbi lakóhelyére, akkor az aktuális lakóhelyén, ha ez nem volt lehetséges, akkor a járás területén tarthatott igényt csereingatlanra.

Abban az esetben, ha az elhurcolt személy nem használhatta a házát vagy a földjét, illetve azok jövedelme nem őhozzá folyt be, akkor törölni kellett az adott időszakra eső adót, beadási kötelezettséget, beadási hátralékot, valamint adóhátralékot.

Az alábbi táblázat a Barcsi Járási Tanácshoz 1955–1964 között érkezett kérelmek kimutatását tartalmazza. Mivel a kezdeti időszakban a helyi hatóságoknak nem állt rendelkezésére olyan utasítás, amely a mentesítési ügyek elintézésében iránymutatást adott volna, ezért a járási tanács eleinte elutasította a beadványokat az elhurcolások alapját jelentő 1952. évi IV. számú törvényerejű rendeletre való hivatkozással. Ez magyarázza az első időszakban elutasított kérelmek nagy arányát. Később azonban rendelet született az ilyen típusú kártérítési igények rendezéséről, amely törvénytelennek, illetve tévesnek ismerte el a jelzett tvr. alapján történeteket. Ennek következtében drasztikusan csökkent az elutasítások száma.

30 29/1956. (IX. 8.) M. T. számú rendelet a volt déli határsáv létesítésével érintett egyes személyek vagyoni jogi igényeinek érvényesítéséről. *Tanácsok Közlönye*, 1956. szeptember 15. 649–650. p. A következő bekezdések hivatkozási alapja is ugyanez a rendelet.

Év	Elfogadott kérelmek száma (db)	Elutasított kérelmek száma (db)
1955	8	52
1956	50	2
1957	125	63
1958	22	48
1959	2	7
1960	3	4
1961	2	0
1962	0	2
1963	1	0
1964	2	1
Összesen	215	179

A Barcsi Járási Tanácshoz beérkezett mentesítési kérelmek száma 1955–1964 között

Az 1956-os forradalom és szabadságharc leverését követően nagyarányú kivándorlás indult meg Magyarországról, ezért a Magyar Forradalmi Munkás-Paraszt Kormány 1957. február 2-i hatállyal elrendelte az 1956. március 15-én megszüntetett déli határövezet visszaállítását a déli határszakasz biztonságosabb őrzése, valamint a tiltott határátlépési kísérletek számának csökkentése, illetve megszüntetése érdekében.³¹ Ennek nyomán ismét életbe léptették a korábbi intézkedéseket: azonnali hatállyal vissza kellett állítani a korábban kijelölt helyeken a határövezetre figyelmeztető táblákat, az 50 méteres határsávon belül csak alacsony növényeket lehetett termesztetni (pl.: burgonya, lucerna, paradicsom), az 500 méteres határsávban termesztett magas kultúrnövényzetet a lehetőségekhez képest a legrövidebb időn belül be kellett takarítani, a szárkúpokat ebben a sávban tilos volt tárolni. Az 50 méteres határsávba való belépésre a határőrkerület parancsnokának, míg az 500 méteres határsávba a határőr őrsparancsnokának írásos engedélyére volt szükség. Előírták továbbá, hogy a határsávban dolgozók kötelesek voltak az állataikat megkötve vagy állandó őrzés mellett tartani, nehogy azok átkóboroljanak a szomszéd állam területére. Amennyiben a jószágokkal bármi ilyen jellegű probléma merült fel, a tulajdonos nem kérhetett kártalanítást, az elkóborolt állat visszaszerzését pedig a helyi határőr őrsparancsnoktól kellett kérnie. Az előírások megszegése bűncselekménynek számított, és 500 Ft-ig terjedő pénzbírsággal volt büntethető.³²

Végül 1965. május 1-jétől megszűnt a 15 kilométeres déli határövezet, azonban az 500 és az 50 méteres határsáv továbbra is megmaradt. Ennek következtében az ország területéről, az 500 méteres határsáv kivételével, korlátlanul lehetett beutazni a területre rokonlátogatási, gazdasági, politikai és egyéb célból. Ugyanakkor az 500 és az 50 méteres határsávba továbbra is csak az illetékes szervek által kiállított engedéllyel lehetett belépni.³³

³¹ MNL SML SMT TÜK 03/1957. sz.

³² Uo. 0228/1957. és 059/1958. sz.

³³ MNL SML XXIII. 850. a. Őrtilos Községi Tanács testületi jegyzőkönyvei. 1965. június 29-i tanácsülési jegyzőkönyv és előterjesztései.

A szabadulást követően minden egykori elhurcoltnak saját magának kellett megteremtene az egzisztenciáját és biztosítania a saját, valamint a családja megélhetését. Ez azonban nem volt könnyű feladat, mivel a Kádár-korszakban megfigyelés alatt tartották őket, a fiatalok nem tanulhattak tovább, vagy nem azon a területen, amelyen szerettek volna. A munkavállalás is nehezen ment számukra, mivel nem szívesen alkalmazták őket és általában csak segédmunkát végezhettek, az előléptetések, jutalmazások terén pedig mindig háttérbe szorultak, és ezt a továbbtanulási és munkahelyi diszkriminációt még a hetvenes években is alkalmazták velük szemben. A jogi és erkölcsi rehabilitációjuk, valamint részleges anyagi kárpótlásuk pedig csak a rendszer-változtatás körüli időkben kezdődhetett meg.

Az egykori hortobágyi fogvatartottak 1989-ben hatósági igazolást kérhettek nyugdíjuk rendezésével kapcsolatban, amelyre egységesen, a táborokban eltöltött időtől függetlenül, 500 Ft nyugdíj-kiegészítést,³⁴ majd pedig minden, kitelepítésben töltött hónap után 10 000 Ft kárpótlási jegyet kaptak.³⁵

A 2000. december 26-i 267/2000. (XII. 26.) sz. kormányrendelet alapján azokat a személyeket, akiknek a fogva tartási időtartama a három évet elérte, de az öt évet nem, 20 000 Ft juttatásban részesítették.³⁶

A 2013. április 19-i, 116/2013 (IV. 19.) sz. kormányrendelet ezt a rabtáborban eltöltött idő arányában módosította: 1–3 év esetén havi 15 000 Ft, 3–5 évnél pedig havi 30 000 Ft juttatásra volt jogosult az illető.³⁷ Tehát az utolsó kitelepítési hullámban elhurcolt, és így egy évnél kevesebbet fogva tartottak kárpótlását ez a rendelet sem tartalmazta.

2017–2019 során 20 interjút készítettünk egykori elhurcoltakkal. Ezekből a beszélgetésekből minden alkalommal egy-egy nagyon megrázó történet, az adott család tragédiája elevenedett meg, amelyből kiderült, hogy miért éppen őket vitték el, mi történt velük a táborban, illetve milyen hatással voltak ezek az átéltek a későbbi életükre. Annak ellenére, hogy a főbb események hasonlóak voltak, a 20 interjúból 20 különböző életút bontakozott ki, mivel a különböző életkorban elhurcolt egykori kitelepítettek emlékei nagyon eltérőek voltak.

Az interjúk közül most a Barcsen, illetve Pécsen felvetteket közöljük, szöveghű átiratban, a megértést könnyítő javításokkal, a személyiségi jogok védelme érdekében történt anonimizálással, valamint a szövegértést segítő magyarázatok [] jelölésével.

Első interjúalanyunk kilencéves volt, amikor a családjával együtt elhurcolták a borzasmihályhalmai táborba. Ennek valószínűsíthető oka a család viszonylag stabil anyagi helyzete, és a jól felszerelt falusi gazdasága volt. A táborban ő gyermekként az év nagy részében tanult, de a nyári időszakban részt vett a rizs gyomlálásában is. A szabadulást követően pedig nem térhetett haza a család, hanem majd csak az 1956-os forradalom idején. A házukat teljesen kifosztott állapotban kapták vissza, úgyhogy mindent előről kellett kezdeniük.

34 Révai Valéria: *Törvénytelen szocializmus*. Budapest, 1991, Zrínyi Kiadó–Új Magyarország, 54. p.

35 Novák, 2011. 22. p.

36 Saád, 2015. 294. p.

37 Uo. 295. p.

Második interjúalanyunk tizennégy éves volt az elhurcoláskor, így neki már részt kellett vennie egész évben a mezőgazdasági munkákban. Ő szintén Borzas-Mihályhalmára került, így elsősorban a rizstermesztésben, annak gyomlálásában és aratásában, valamint a vízhordásban vett részt. Az elhurcolásuk valószínűsíthető oka a példastatálás lehetett, mivel egy tizenkét gyermekes család tagjaként a község legszegényebb emberei voltak, ráadásul még a padlásukat is lesöpörték. Így rajtuk keresztül félemlítették meg a falusiakat, ezzel jelezve, hogy senki nem érezheti magát biztonságban.

Barcsi interjú

Időpont: 2018. július 4.

Interjúalanyok: G. J. és G. J-né

G. J-né: Kilencéves voltam, éjszaka, amikor bezörgettek. Aztán egy-két óra alatt összekaptuk magunkat, és akkor mentünk. Sőt, a szomszédban lakott az édesapámnak a testvére, azok hárman voltak, a felesége és az anyósa. Azokat is vitték akkor. Azt tudtuk, mert láttuk, hogy ég a villany náluk.

L. É.: Mikor történt ez a kitelepítés?

G. J-né: '51. Azt hiszem, november 13-án.

L. É.: Honnan?

G. J-né: Komlósdról.

L. É.: Hogy történt?

G. J-né: Bezörgettek, de már többször volt ilyen bezörgetés, csak nekem felnőtt bátyáim voltak már, akik ott voltak, és nem engedték ki az apámat. Mert azt mondták neki, hogy „Jöjjön ki, K. úr!” Azt mondták neki a felnőtt fiai: „Apánk innét nem megy ki. Ha akar ide valaki bejönni, jöjjön be.” De nem engedték ki. Hát sok embert így vertek agyon, sajnos. De aztán a Hortobágy. Hát nem tudom, körülbelül hány családot vittek el akkor a Hortobágyra, de viszont nagyon sok ilyen jól álló családnak el kellett hagyni a falut. Azok elmentek Pestre, meg a környékére elköltöztek.

L. É.: Kik voltak, kik jöttek Önökért?

G. J-né: Hát az ávósok voltak. És minket ilyen ponyvás, nagy autóba... Annyit mondtak, hogy amit össze tudunk pakolni, annyit vihetünk. Hát úgyhogy szegény anyám még... libát is vittünk, meg ilyen dolgokat, hogy hát legyen mit enni, na. Tulajdonképpen éjszaka kipakoltak bennünket a vagonba, és akkor jött egy vagy lovas kocsi vagy zeter, arra fölpackoltak bennünket, és akkor gyerünk. 10-12 kilométert éjszaka, aztán egy istállóba, juhistállóba. A birkákat átterelték az egyik felére, és akkor egy kis szalmát betérítettek, és ott voltunk egy-két éjszaka, a patkányok, meg az egerek között.

L. É.: Melyik pusztá volt ez? Melyik település?

G. J-né: 12 tábor volt. Mi először Mihályhalmán voltunk, és akkor áttelepítettek minket Borzasra. Úgyhogy Borzas-Mihályhalma, így van kiírva. [A tábor Nádudvar település közelében volt.]

L. É.: Amikor odaértek, akkor utána Önöket ott dolgoztatták?

G. J-né: Persze, persze. A felnőtteket már kint a mezőgazdaságban. De nagyon sok rizs

volt, mert akkor betelepítették ott az egészszet rizzsel, és akkor mi, gyerekek, nyáron vizet hordtunk a munkásoknak, mert arattak is, csépezték is a rizst. Sőt, tanyákra elvitték őket, és akkor ott tehenekkel mindent ott dolgoztak. Úgyhogy az én testvéreim, hárman voltunk, akik iskolások voltunk, mi jártunk iskolába, és utána, nyáron meg mentünk a rizsbe. Arra nagyon emlékszek, amikor gyomláltuk a rizst. Az öcsém meg még vízfordó is volt.

L. É.: Amikor tanultak, akkor ott valaki a táborban tanította Önöket?

G. J-né: Igen, igen. Akkor volt tanítónk, hát már amit tanultunk.

L. É.: Voltak felszerelések, tankönyvek, füzetek?

G. J-né: Hát kaptunk, meg ugye sok mindent el is vittünk, mer' azér' sok mindent vittünk magunkkal, mi gyerekek is.

L. É.: Többen említették, hogy amikor odakerültek a táborba, akkor gyakorlatilag mindenüket elvették. Önök nem jártak így?

G. J-né: Az okiratokat. Azt mindent, úgyhogy semmi papírunk nem volt. Annyit kaptunk, hogy valami eltávozás vagy mi volt rajta, mikor jöttünk haza. Meg annyi pénzt kaptunk, hogy haza tudtunk... Nem haza, mert nem jöhettünk be, mert határsáv volt, '53-ban. Akkor nyáron jöttünk mi haza. És Hosszúfaluban³⁸ lakott egy nagynéném, és annak a nászasszonya özvegyasszony volt. Hát egy kis házban lakott, két kis szobája volt, egy konyhája, és akkor mi odaköltöztünk, egy szobába nyolcan, ugye a mi családjunk. Akkor a konyhában megengedte a néni, hogy ott főzőcskéljünk. És '56-ban, mikor kitört a forradalom, akkor az én nővérem, aki otthon lakott, mert férjénél volt ott, akkor az jött biciklivel, és mondta, hogy „Apám, azt mondta a tanácselnök, most azonnal jöjjenek haza”. Annyira féltek, ugye, hogy kitört a forradalom, hogy most mi lesz itt. És akkor tényleg az volt, azonnal pakoltunk, és mentünk haza. Aki akkor nem ment haza, az nem is kapta vissza a házat.

L. É.: Önök visszakapták?

G. J-né: Mi visszakaptuk, akkor mindjárt beköltöztünk. De akkor költözött ki belőle egy család. Úgyhogy a konyhába – sose felejtsem el – bementünk, ott volt egy göcs [fatuskó], azon vágták ott a fát, a szobában tyúkok voltak nekik, mint hogyha nem lett volna hol tartani, mikor istálló, minden volt. Akkor az édesapámnak meg kellett venni a saját két lovát, és egy tehenet vett még, meg egy disznót, amivel tudtunk kezdeni. És akkor így kezdtünk egy kicsit a földekben dolgoztatni, hogy valami legyen. És soha nem beszélünk róla, soha, a szüleim sem. Bár többet beszéltünk volna róla, de nem.

L. É.: Az Ön későbbi életére kihatással voltak ezek a hortobágyi évek? Tanulásra, munkára?

G. J-né: Az az igazság, hogy én még akkor Lábodon jártam általános iskolába, meg az öcsém, a nővérem már akkor nem. Aztán ott nem, nem tudok róla, de amikor hazajöttünk, ugye akkor meg végül is be kellett állni a tsz-be, mert addig szorongattak bennünket. Én is hét vagy nyolc évig tsz-tag voltam, aztán mikor férjhez mentem, akkor eljöttünk ide Barcsra lakni.

L. É.: Ön a későbbiekben mivel foglalkozott vagy hol tanult és hol tudott munkába állni?

38 Ma község Szlovéniában.

G. J-né: Már tanulni sehol sem, mert kellett dolgozni. Muszáj volt, hogy valamire menjen a család. A tsz-ben dolgoztam, és amikor eljöttünk, itt a tárháznál tudtam elhelyezkedni. Akkor morzsolgattuk a kukoricát, hát akkor még kint az udvaron. [A szülést követően] nem tudtam visszamenni, műszakozni. Itt nem messze volt a bölcsőde, oda vettek föl, mosónő lettem, onnét jöttem nyugdíjba.

L. É.: Ott a munkahelyén Önnel éreztették?

G. J-né: Nem, de nem is mondtam senkinek. Nem is merete volna mondani az ember.

L. É.: Az elmúlt évek alatt kaptak bármifajta bocsánatkérést, kárpótlást?

G. J-né: Hát a kárpótlást, azt hiszem, 240 000 Ft-ot, mindenki megkapta. De én nem igényeltem úgy, hanem kértem a nyugdíjához, úgyhogy amióta azt kapom..., először nem volt 500 Ft, azt hiszem.

G. J.: Kétszáz valahány Ft volt.

G. J-né: Most 6000 Ft. Ennyit emelkedett. Na, egyszer kaptunk, most tavaly volt, azt hiszem, vagy tavaly előtt, aki két évig volt, az 15 000 Ft-ot kapott a nyugdíjra, a három évesek, azok kaptak 20 000 Ft-ot.

L. É.: Mit gondol, miért pont Önöket vitték el?

G. J-né: Hát végül is az én apám, az mindig nagyon jó gazdálkodó is volt, meg volt még tejcsarnoka és szódagyára, jártuk a falukat, szódát öntöttünk. Mikor hazajöttünk, annak is, szegénynek, be kellett állni a tsz-be. De mellette még otthon a tejcsarnokot rendezte, mert megvolt az épület nekünk, külön ahhoz, ott a házunk mellett, az udvarban.

F. L.: A táborbeli viszonyokról tudna mesélni?

G. J-né: Hát a táborbeli viszonyokról annyit, hogy tulajdonképpen meg volt jelölve, hogy meddig mehet el valaki. Tovább nem mehetett. És mi, gyerekek se. Olyan volt, hogy ahol laktunk, később már ilyen nagy istálló volt, tehénistálló, mert még a jászol, meg minden középen bent volt. Akkor úgy voltunk bent, hogy mindenkinek az ágya megvolt, akinek nem volt ágya, akkor emeletes ágyat kaptunk. Hát ugye mi is voltunk nyolcan. Az ágyak választották el a családokat egymástól.

Aztán akkor ott az istállóban, ahol voltunk, ott volt egy-két kályha, amin főztünk. Az édesanyám, az főzött, már amikor rákerült a sor. Mi meg mentünk fát lopni, mert voltak ott olyan elhanyagolt tanyák, már amiket nem használt senki. És elég jó messze is volt, és gyerekek, mi fogtuk magunkat, és elmentünk. És én ráfizettem nagyon, mert az én kabátom le volt terítve, és mikor jöttek a rendőrök, mi futás, azok meg jönnek utánunk. Hát nem tudták, mert én ügyes voltam, és hazaértem. Aztán meg persze anyám meg nagyon megijedt, és mondta, hogy „Most azonnal bújj az ágyba!” És betakart. Aztán bejött a rendőr és kérdezte, hogy mi van, mert megtalálták ott a kabátot, rajta volt a fa. Annyit mondott: „Többet ilyet ne csináljanak.” Úgyhogy nem voltak azok olyan veszélyesek. Mert látták ők is, hogy mi van.

Hát azt meg már hallották biztos, hogy reggelente feketekávé volt, meg ki volt szabva a kenyér, aztán főztek, mert volt üzemi konyha, de viszont azt, akik dolgoztak, levonták a bérükből. És eljöttek... Mert jöhettek látogatók, meg csomagot is küldhettek. Eljöttek utánunk, és akkor volt egy ilyen látogatási nap, egy-két óra, de kint a fűvön. Ugye, ott figyelték az embereket.

F. L.: Érték Önöket az ott tartózkodásuk alatt bármiféle atrocitások, bántalmazások?
 G. J-né: Minket nem. Aztán mikor fölszabadultunk, a nagycsaládosok voltak az elsők között, mikor mi hazajöhettünk.
 F. L.: Ez mikor volt? Mikor történt?
 G. J-né: Ez '53 nyara. Azt hiszem, augusztusban jöhettünk haza.
 F. L.: Amikor visszakerültek Komlósdra, mennyire kellett a nulláról kezdeniük? Teljesen kifosztották az egykori házukat?
 G. J-né: Teljesen, teljesen, csak a ház maradt.
 F. L.: Széthordtak mindent.
 G. J-né: Mindent, semmi nem volt. Hát azért kellett, azért vittek el minket, mert tele volt a padlás, meg rengeteg hízó, meg disznó, birkák, rengeteg jószág, az istálló tele volt lovakkal, tehenekkel.
 L. É.: Amikor Önök visszakerültek Komlósdra, akkor a szomszédok, a környékeliek hogyan viszonyultak Önökhöz?
 G. J-né: Akkor már nem, mert együtt is kellett dolgoznom velük. A párttitkárral, meg a feleségével.
 F. L.: Semmiképpen nem idegenkedtek, nem különítették el?
 G. J-né: Nem, hát mondom, együtt kellett dolgoznunk velük a tsz-ben, amikor be kellett állni. Ezekkel a nagyasszonyokkal.
 L. É.: És ott sem volt semmi ilyen...
 G. J-né: Nem, nem, senki, sosem.
 L. É.: Köszönöm.

Pécsi interjú

Időpont: 2018. október 9.

Interjúalany: K. J.

L. É.: Legyen szíves, meséljen el mindent, hogyan történt?
 K. J.: Komlósdra vittek el minket '50. november 11-én a Hortobágyra. Addig édesapám földműveléssel foglalkozott, volt 20 hold földje, és azon gazdálkodott. És akkor már teljesen kifosztottak bennünket, mert akkor az '50-es években, a Rákosi-rendszerben még a padlást is lesöpörték állandóan. Mire elvittek bennünket, akkorra már kifosztottak úgy, hogy alig volt valami. A vetőmagot is úgy köllött apámnak venni.
 Tizenketten voltunk testvérek. Elvittek bennünket a Hortobágyra, de nem mindenkit, mert a legidősebb nővérem akkor már férjnél volt, a bátyám meg otthon volt a feleségével együtt, akkor volt nekik kisbabájuk.
 És amikor minket... Bezörgettek éjfél körül, betolatott egy háromtonnás teherautó az udvarba, és akkor fölbresztették az egész családot, egy órát adtak rá, hogy készüljünk el, mert megyünk valahova. Nem nagyon mondták meg akkor, hogy hova. Mi is be voltunk ijedve nagyon, mert édesapám egészen Füzesabonyig nézte, amikor vittek a vagonban bennünket, hogy nem-e Oroszországba visznek bennünket. De hát hála Istennek nem. Mert hát állítólag, utána hallottuk azt is, hogy a Sztálin azt mondta a

Rákosinak, hogy a szemetét pucolja el mindenki saját maga. Úgyhogy nem fogadta, mert különben kivittek volna bennünket Oroszországba, de nem köllött már akkor Sztálinnak.

Na, és akkor csináltak egy Szibériát a Hortobágyon. Ezeket az elhagyatott állami gazdaságokat velünk dolgoztatták meg. Hát a mi gazdaságunkban volt 700 hold rizs, annak a gondozását mi végeztük, egész tavasztól végig. Ősszel volt a rizsaratás, és azt is úgy csinálták, hogy nem volt sem kombájn akkor még, sem kasza, hanem sarlóval csináltuk. 150 négyszöglet csináltunk meg egy-egy nap. De mindig elvégeztük, és ősszel még kivittek bennünket Nádudvarra is, a tsz-be. Még ott is mi végeztük el a végén már. Na, hát és ugye a bérezés, az meg úgy nézett ki, hogy úgy csaptak be bennünket, ahogy akartak. Mert nem szólhattunk semmit. Különben is úgy volt megszabva a bérezés, hogy a szabad életben lévő bérezésnek a legalacsonyabb részét kaptuk mi ott, és még abból is sokat elcsaltak.

Én akkor 14 éves voltam, de már bele köllött kapcsolódnom a munkába keményen. A rizstelepen tavasszal gyomláltuk ki a gyékényt, ugye az fölcsapzott benne, meg ez a vadmuhar vagy nem tudom, mi volt még. Ezeket köllött nekünk kigyomlálni. És akkor kihordani a partra vagy hát a töltésre, oda leraktuk, és akkor onnan elvitték és elégették. Később bekapcsolódtunk ősszel a rizsaratásba. Vagy vízfordás. Szóval mindenkinek adtak munkát, a legkisebb gyerektől kezdve.

Ugye akkor iskolások is voltak még, de azok jártak azért iskolába, mert ottan volt egy tanárnő, az tanította őket. De mondom, a 14 éven felüliek, azok már mentek szabályosan dolgozni. Hát így teltek el az ottani napok.

Nehéz volt, nehéz volt, mert télen nem nagyon volt munka. És akkor volt egy közös konyha, amit a táborban lévő személyek állítottak össze. Kezdetben mindjárt ők adták össze a pénzeket, meg a cuccokat. Mert mi is vittünk két vagy három zsák lisztet, zsírt, mindenfélét, ami a háromtonnás kocsira fölfért. Azt megengedték, hogy megrakjuk. Még bútorot is vittünk. És akkor ott meg szépen elszedték az élelmet, és bevitték a közös konyhára. Ezt beszámították nekünk a későbbi ételadagunkba, amit adtak, amíg az tartott, addig nem köllött fizetnünk. Hát aztán, reggel feketekávé volt, este tea, délben volt csak főtt étel.

Kint voltunk a gazdaság területén valahol, akkor lovas koci hozta ki utánunk az ebédet. Mert volt 6-8 km is, ahova el köllött menni. És akkor délben jött a koci, körbejárta, ahol dolgoztak, mert el lehetett ám látni 10 km-re is azon a rónaságon. Aztán akkor este, mikor már napnyugta felé volt, akkor mindenki jöhetett haza, de gyalog. Mentünk 6-7 km-t gyalog reggel is kifele, este meg befele.

A szállásunk 100-as tehénistálló volt. Akkor készült el ez. Nem is nagyon voltak még benne. Először egy birkahodályban voltunk, mikor odavittek bennünket, körülbelül két hónapig. Akkor ezt egy kicsit összefabrikálták, úgy, hogy elfogadható legyen.

L. É.: Mikor szabadultak?

K. J.: November 11-én vittek el bennünket, '51-ben, és Nagy Imre, mikor elmondta azt a beszédet, '53-ban, akkor kaptunk amnesztiát, és akkor jöhetünk haza. De akkor is csak úgy lehetett jönni, hogy minden héten jött az ávós tiszt, és az hozta a szabadulóléveleket, és akkor 3-4 családot engedtek el egyszerre, egy héten. Na, most ez volt

'53. augusztusban. De már közeledett az iskolaidőszak, akkor először választották azokat, akiknek iskoláskorú gyerekeik voltak, és azokat engedték először. Akkor édesanyám bement, és kérte az ávóst, hogy hát nekünk van három gyerek is, amelyik majd iskolába fog járni, vegyenek sorra már bennünket. És megfogadta az ávós, a következő alkalommal, mikor jött, akkor sorra kerültünk mi is. Hozta a szabadulóleveleket, meg kiszámolta, mennyibe kerül az útiköltség, és azt kifizették, semmi mást nem kaptunk. Kérdezték, hova megyünk. Mondtuk neki, hogy hát haza. Oda nem lehet, mert az határsáv. Akkor édesanyám megbeszélte a testvérével – azok Lábodon laktak –, ő odafogadott bennünket. Ott volt egy ismerősenek egy szobája, amit oda tudtak nekünk adni.

'56-ban – addig ott voltunk Lábodon –, mikor kitört a forradalom, akkor, aki elvitetett bennünket, a tanácselnök, a testvéremet odahívatta és mondta neki, hogy „Most gyorsan menj, szóljal nekik, hogy azonnal gyűjjenek haza.” És akkor hazamentünk.

Jött a tsz-elnök és egy tehenet hozott, ami tejelt is. Meg egy 120 kilós hízót a tsz-ből, azt is hozott. Azt mindjárt levágtuk.

De amikor a ruszok leverték a forradalmat, akkor megváltozott minden. [Még a tsz-ek feloszlásakor] egy pár fogatot kihozott apám kocsival, egy növendék borjút, egy bikát, egy üszőt és egy tehenet adtak még, meg a 120 kilós disznót, amit levágtunk. És akkor egy jó idő múlva a járási tanácstól a mezőgazdasági osztály kiküld nekünk egy papírt, hogy 18 000 forintot fizessünk be, mert annyi értéket hoztunk ki a tsz-ből. Akkor már nem tudtunk semmit csinálni, fölvette édesapám a kölcsönöket a rokonságtól, és akkor kezdtük törleszteni. Körülbelül egy évig vagy két évig törlesztettük, mire ezen túl lettünk.

Én akkor voltam 20 éves. Indult Ádándon egy mezőgazdasági gépkezelő tanfolyam, két éves. Hát én mindjárt megragadtam az alkalmat és jelentkeztem. Kiküldték a papírt, hogy milyen papírokat kellett megcsinálni. Mindent elintéztem. Az utolsó az volt, hogy tanácsi igazolás köllött, azt is kérték, mert akkor az volt minden. Akár valaki iskolába ment, akárhova ment, javaslat a tanácstól. Hát ez, aki elvitetett akkor bennünket, nem írta alá. Úgyhogy kiszabadultunk, igaz, a Hortobágyról, de nagyon megbélyegeztek ám minket. Bárhova akart az ember menni, mindenhol meg voltunk pecsételve. Hordoztuk egész életünkön keresztül.

F. L.: Ezt az esetet leszámítva érte Önt bármiféle hátrányos megkülönböztetés?

K. J.: Hát munkahelyeken is mindig vigyázni köllött. Nem lehetett elszólni magamat. Miért csinálták ezt? Hát ez mind a megfélemlítés volt. Hogy megfélemlítették a többi tagot, akár a rokonságot, akárkit, és akkor utána nem egy tsz, hanem még egy tsz lett. Mert a többiek is mind akkor megijedtek és beálltak.

F. L.: A táborban hogyan bántak Önökkel?

K. J.: Rendőrök őriztek bennünket, de állítólag oda is olyanokat helyeztek, akiket büntettek. Mert hát ott kinn a pusztán köllött nekik éjjel-nappal lenni.

F. L.: Bántalmazások nem voltak?

K. J.: Nem.

L. É.: Melyik táborban voltak?

K. J.: Mihályhalmán. Először Borzason voltunk, de onnan elhoztak bennünket, mert akkor ott egy bombázóteret csináltak az oroszok. Elhoztak Mihályhalmára, akkor

kaptuk ezt az istállót, ebben voltunk egészen '52-ig. '52 végén, körülbelül télre, csináltak vályogházakat, úgyhogy ott már minden család kapott egy szobát. Vályogházakat csináltak, de azt is a mi embereink csinálták. Volt egy búbos kemence, abban már lehetett fűteni is. Hoztunk szalmát, mert rengeteg rizsszalma volt, azt lehetett tüzelni. Engedték. L. É.: A rendszerváltoztatás után kaptak Önök valamilyen kárpótlást ezekért az évekért? K. J.: Hát kaptunk, megmondom őszintén, kárpótlást. Ugye édesapám akkor 10 hold földet kapott vissza. A többi – azt mondták – betáblásítva volt. Én kaptam 1 holdra, mert elosztották a 10 holdat, ahány gyerek volt akkor még, és akkor mindenkinek jutott 1 hold. Ezt az 1 holdat kárpótlásban nekem kiadták. Most körülbelül egymillióba kerül egy hold föld. Akkor meg ezer forintot kaptam a kárpótlásért. Ezt a gyűrűt vettem rajta. Ennyi volt az egész kárpótlás. Adtak még a „hortobágyosoknak” 500 Ft-ot rá a nyugdíjra. Akkor életjáradék is volt, már olyan értelemben, hogy azt is kárpótlás gyanánt adták. Volt, aki a kárpótlási jegyét eladta akkor mindjárt. Én meg azt mondtam, hogy nekem nem kell a kárpótlási jegyük, hanem én életjáradékban kérem. Úgyhogy énnekem most ez a nyugdíjamba majdnem 10 000 forint. Ezt minden hónapban megkapom. Ennyi az egész. Aztán semmi mást nem kaptunk.

F. L.: Az, hogy Ön kitelepített volt, mennyiben okozott a munkába állásánál problémát? Vagy jelentett-e hátrányt?

K. J.: Ha nem tudták meg, akkor nem volt semmi probléma.

L. É.: Ön hol tudott elhelyezkedni?

K. J.: Ahogy mondtam, Lábodra kerültünk, akkor ott először volt egy nagy állami gazdaság. Oda mentünk el, egy építkezési cégnél voltunk culágerok [építőipari segédmunkás]. Maltert hordtunk, meg téglát. Akkor később az erdőgazdaságban, szintén ott, Lábodon, négy évig. Majd ott volt a talajjavító vállalat. Ez egy balatonboglári cég volt. Ott dolgoztam egész addig, amíg '56 gyűtt [értsd: jött]. És akkor hazajöhettem, akkor úgy jártam be Csokonyavisontára kerékpárral. De szintén annál a cégnél dolgoztam '57-ig, míg nem vittek el katonának. Akkor otthagytam a céget, mert már untam a 12 kilométert biciklizni minden nap, oda-vissza. És akkor ez meg olyan cég volt, hogy vagont is kellett kirakni. A faluban lemondott egy postás, vagy elment, vagy bevonult katonának, nem tudom most már, mi lett vele. Akkor arra pályáztam. Babócsán volt a postahivatal, még az volt a szerencse, és nem kérdezték meg a tanácselnököt, hanem elmentem, jelentkeztem, és fölvettek minden további nélkül, mert kellett nagyon a kézbesítő. És akkor én azt csináltam '60-ig. '60-ban nősültem, akkor otthagytam a postát, és elkerültem Rózsafára.³⁹

Amikor megszüntették a határsávot, akkor már lehetett szabadon bejönni. Édesapám nem érte meg a rendszerváltást, mert egy évvel előbb meghalt. Akkor a lakás megmaradt, mert az egyik testvérem oda nősült és ott lakott. Én meg elköltöztem onnan, mert mondtam, hogy én szerettem a falut, de hiába, ha egyszer kísértett bennünket állandóan a múlt. Állítólag az volt az egy bajuk nekik, hogy édesanyám kereste, szegény, az igazát, hogy ennyi gyerekkel hogyan lehet így kiszúrni velünk, és akkor kétszer is írtak a Rákosinak. Hát talán meg sem nézte Rákosi a papírt, hanem a

39 Község Baranya megyében, a Szigetvári járásban.

titkárság mindjárt fogta és leküldte Barcsra. Mert leírta édesanyám, hogyan hihetnek egy olyan embernek, aki valamikor nyilas volt, most meg milyen szép, nagy pártember lett. Na, aztán meg is mondta a fia, egyszer jöttek akkor is rekvirálni, elvittek akkor is nem tudom, hány mázsa terményt, és megmondta: „Azért van ez, mert írtak a Rákosinak.”
L. É.: Nagyon szépen köszönjük!

*Emléktábla az egykori elepi tábor helyén
(Fejes László felvétele, 2018)*

ÁLLAMOSÍTÁSOK FONYÓDON AZ 1940-ES ÉVEK VÉGÉN ÉS AZ 1950-ES ÉVEK ELEJÉN

POMOZI-FEHÉR JENNIFER – VARGA ISTVÁN

A 2020-as év több minden miatt emlékezetes lesz számunkra. Fonyódon a COVID-járvány miatt az egyébként tavasszal esedékes lomtalanítást ősre tették át. Szeptemberben egy fonyódi lakos azzal keresett meg, hogy a család egy már nem állandóan lakott házában lomtalanítottak, s a padláson találtak egy iratanyagot, amely ezek után munkahelyünkre, a Fonyódi Kulturális Intézményekbe került. Az iratcsomó egy klasszikus hivatali anyag, többségében A/4-es méretű lapok fraktúr alakban. Lila színű kemény borító és fekete madzag fogta közre az iratokat, amelyek többsége Fonyód község, illetve a járási tanács bélyegzőlenyomataival voltak ellátva. Felirata: „Államosított házak iratai”. Az iratok feldolgozás után – ajándékozás révén illetékességből – a Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárának gyűjteményébe kerülnek, s részét képezik majd a Fonyód Nagyközségi Közös Tanács fondnak.¹

1945 után az egész országban sürgősen megoldandó problémaként jelentkezett a lakáshiány, s ennek megoldási kísérleteit jól példázza az általunk bemutatni kívánt iratanyag is. Az állam lakásépítéseket nem tudott vállalni, így a cél a meglévő lakásállomány minél jobb kihasználása lett. Ezáltal igénybe vehetőnek titulálták a lakatlan, elhagyott vagy bérelő nélküli lakásokat, de annak a lakását is, akinek tulajdonában két vagy több ingatlan volt, illetve a kettőnél több szobás lakások azon részét, amely az illetékesek szerint a bérelő indokolt lakásszükségletét meghaladta. Ezt nevezték közös lakáshasználatnak.² Mindezen tevékenységre számos példát találunk a fonyódi iratok között is, így megfigyelhető, hogy ez az egész országot érintő új lakáspolitikai rendszer hogyan jelent meg egy község életében, hogyan formálta annak mindennapjait, milyen feszültséget keltett helyben.

Fonyód a Balaton déli partján fekvő község. Az 1949. évi népszámlálás adatai alapján a következőképpen mutathatjuk be a települést. Területe: 8248 kat. hold (4747 hektár), lakosság száma: 2996 fő (1941-ben 2333 fő volt), ebből férfi 1347, nő 1649, belterületen 1729, külterületen 1267 fő lakott. A lakosság 92,2%-a római katolikus vallású, 4,7%-a református, 2%-a evangélikus, 0,5%-a görög katolikus, 0,3%-a izraelita, 0,3%-a egyéb volt.

Az épületek száma 1830, ebből lakóház 1665 (intézeti 53). A második világháború során megsérült a tulajdonképpeni lakóházak közül 308, ebből 277-et helyreállítottak,

1 Az iratcsomó jelenlegi lelőhelye: Fonyódi Kulturális Intézmények. Államosítási iratok (a továbbiakban: FKI, államosítási iratok).

2 Rákosi korszak lakáspolitikájáról bővebben lásd: Keller Márkus: *Indokolt lakásszükséglet. A lakáspolitikai az 1950-es években*. Budapest, 2012, ELTE Eötvös Kiadó. (A továbbiakban: Keller, 2012.) és uő: *Szocialista lakhatás? A lakáskérdés az 1950-es években Magyarországon*. Budapest, 2017, L'Harmattan Kiadó.

1945-től 1949-ig 6 ház épült. A lakóházak közül kő, téglavagy betonfalazatú volt 1199, vályogból vagy sárból készült fallal bírt 361 (az egyéb kategóriába 52 került). 1483 ház pala-, cserép- vagy bádog-, 11 zsinde-, deszka-, 45 nád-, zsúp-, szalma-, 73 pedig egyéb anyagból készített tetővel rendelkezett. A lakóházak közül 1428 nem, 17 egészen, 167 részben volt alapincézve. A lakóházak közül 1549-ben egy lakás, 56-ban kettő, 7-ben 3–5 lakás volt.³ A lakások (háztartások) száma 1747 volt, ebből magánlakás 1714, intézeti 33. A szobaszámok a következőképpen oszlottak meg: 1 szoba konyha nélkül 99, 1 szoba-konyhás 786, 2 szobás 612, 3 szobás 126, 4 és több szobás 74, konyhából álló 5, egyéb lakóhelyiségből álló 1 és volt 11 használhatatlan lakás is.⁴

Fonyód 1950. június 1-től a térségben vezető szerepet kapott, a település lett az újonnan létrehozott járás központja. Ez többek között azzal is járt, hogy az államosított, egykori Vasúti-, majd Dreschler-szálloda épülete lett a Fonyódi Járási Tanács székhelye. A másik fontos változást Fonyód életében az jelentette, hogy mind többen költöztek a községbe, hiszen a járási székhely közigazgatási szerepkör azzal is járt, hogy a település lakosságszáma megnőtt, mivel az újonnan létrehozott hivatal és egyéb intézmények újabb munkahelyeket teremtettek, s a frissen betelepülőket el kellett helyezni valahol.⁵

A magántulajdonban lévő lakóházak, villák és öröklakások, amelyeket bérlet útján hasznosítottak, illetve olyan ingatlanok, amelyeket a fennálló kommunista rendszer ellenségeinek kikiáltott személyek használtak, birtokoltak teljes államosítása 1952-ben vette kezdetét.

Az 1952. évi 4. sz. törvényerejű rendelet „egyes házingatlanok állami tulajdonba vételéről” kimondta, hogy „1. § (1) A jelen törvényerejű rendelettel összes alkatrészeikkel és tartozékaikkal együtt állami tulajdonba vétetnek:

a) mindazok a magántulajdonban álló házingatlanok (lakóházak, villák, öröklakások, üzletházak, üzemházak, raktárak stb.), amelyeket, vagy amelyeknek egyes részeit bérbeadás útján hasznosítják;⁶

b) a tőkések, egyéb kizsákmányolók és a megdöntött társadalmi rendszer népelnyomó elemeinek házingatlanai, abban az esetben is, ha azokat nem bérbeadás útján hasznosítják.”⁷

Az Országgyűlés 1948 júniusában fogadta el az iskolák államosításáról szóló törvényt, amely érintette a Miasszonyunkról nevezett szegény iskolanővérek fonyódi Szent István Polgári Iskoláját is (épületét 1940 októberében adták át rendeltetésének). Az iskolaépület mellett lakóotthonuk, az úgynevezett „Zárda-ház” volt érintett a kérdésben, amelyet

3 1949. évi népszámlálás 9. Demográfiai eredmények. Budapest, 1950, KSH, 120., 226. p.; 1949. évi népszámlálás. Vallási adatok százalékos megoszlása településenként. Somogy megye. Budapest, 1996, KSH, 62. p.; 1949. évi népszámlálás. 5. Részletes épület- és lakásstatistikai eredmények. V. Községi eredmények. 1. Épületek és lakóházak főbb adatai. Budapest, 1950, KSH, 266–267. p.

4 1949. évi népszámlálás 9. Demográfiai eredmények. Budapest, KSH, 1950. 120., 226. p.; 1949. évi népszámlálás. Vallási adatok százalékos megoszlása településenként. Budapest, KSH, 1996. 62. p.

5 Erről az időszakról bővebben lásd: Németh Ernő: *Új Fonyód születése. Adalékok Fonyód történetéhez*. Fonyód, 2015, magánkiadás.

6 A Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1952. évi 4. számú törvényerejű rendelete egyes házingatlanok állami tulajdonbavételéről. *Magyar Közlöny*, 1952. február 17. 219. p.

7 1948. évi XXXIII. törvénycikk a nem állami iskolák fenntartásának az állam által való átvétele, az azokkal összefüggő vagyontárgyak állami tulajdonbavétele és személyzetének állami szolgálatba való átvétele tárgyában. <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=94800033.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D43> (Megtekintés: 2022. április 21.)

1935-ben vásároltak meg (1906-ban épült nyaralónak). A *Szabad Nép*ben a későbbi író, Fehér Klára 1948 nyarán a következő riportot tette közzé: „[...] A hercegprímás azt akarja, hogy a nép tiltakozzék az államosítás ellen, tehát a tiltakozásnak meg kell történnie. Így gondolkoztak Fonyód jámbor apái, amikor házról-házra járva felkérték a népet, adakozzanak a megrongált iskola helyreállítására. Pár fillért. Élelmet, használt ruhát, ami van. Az adományt nem is kell most átadni, csak egy ívre felírni a nevüket. Ki nem adna néhány fillért, használt ruhát az iskola javára? Egymás után írták alá az ívet Fonyód lakói. Amikor az ív megtelt, az apácák főléje írták, hogy »Tiltakozunk az államosítás ellen.« Véletlenül tudta meg a dolgot az egyik aláíró. Most valamennyien felháborodva követelik a hamisított ív megsemmisítését.»⁸ S alig telt el két esztendő, egy ötödikes diák már ezeket a sorokat küldte el a *Pajtás* képes gyermekújságnak: „A XIV. kerületi úttörők fonyódi táborában jó munkánk fáradalmaikat pihenjük ki. Vörösnnyakkendős pajtások víg énekétől hangosak azok a falak, amelyek között nemrégén még apácák és papok butították pajtasainkat.»⁹

Fonyódon már 1951-ben is voltak államosított ingatlanok, ezeket a község kezelte. Aztán 1952-ben kezdetét vette az említett 1952. évi rendeletre hivatkozva a villák, lakások szélesebb körű államosítása. Az állami tulajdonba vett ingatlanok a Fonyódi Ingatlankezelő Vállalathoz kerültek, amelynek megalapításáról az 1952. április 15-i végrehajtó bizottsági ülésen döntöttek, s irányítószerve a Fonyód Községi Tanács Végrehajtó Bizottsága lett.¹⁰

A Balaton-parti településnél, bár megfigyelhető az államosítások céljaként a fentebb idézett rendelet a.) pontjának alkalmazása is, de a kommunista rendszer által nem kedvelt elemek – mint például a villatulajdonosok – lakásának, a hivatkozott jogszabály b.) pontjának rendelkezései alapján történő elkobzása kapta a nagyobb szerepet. Számos épület kisajátításánál döntő cél volt az üdülésre történő igénybevétel, ezt az is jól szemlélteti, hogy külön felmérték, hogy mely villák alkalmasak üdültetésre, és a Szakszervezetek Országos Tanácsához (SZOT) sok villa került, amelyekben a későbbiekben szakszervezeti üdültetés folyt.

A bélatelepi Scipiades–Patkós-villa az államosítást úgy kerülte el, hogy a családdal gyermekora óta jó kapcsolatban lévő, befolyással bíró tanácsi alkalmazott azzal az indokkal, hogy a villa konstrukciójánál fogva nem alkalmas üdülőnek, mert nincsenek benne kis szobák, segített mentesíteni, hogy ne legyen az épületből üdülő. Így „csak” társbérlők vették igénybe a szobákat.¹¹

Az előkerült iratanyag tartalmaz egy több oldalas táblázatos felsorolást azokról a fonyódi ingatlanokról, amelyeket a tervek szerint államosítani kívántak. Később látni

8 Fehér Klára: Kudarc kudarc után. Nem tudja már a demokrácia ellen uszítani Somogyország népét a fekete reakció. A fonyódi „adakozók”. *Szabad Nép*, 1948. június 8. 7. p. Fehér állításairól más forrás egyelőre nem került elő.

9 Szantosi Vera: A fonyódi táborból. *Pajtás*, 1950. augusztus 15. 10. p.

10 FKI, államosítási iratok.

11 Varga István: *A fonyódi gróf Zichy Béla-telep. Villator a Balaton felett*. Fonyód, 2015, Fonyódi Kulturális Intézmények (a továbbiakban: Varga, 2015.), 459. p.

fogjuk, hogy a tulajdonosok egy része próbálta mentesítési kérelmekkel megváltoztatni a hivatali döntést. Ez néhányuknak sikerült is. A táblázatot szöveghűen, teljes terjedelmében tesszük közzé.

Államosított házingatlanok Fonyódon

A táblázat fejlécében szereplő betűk és jelentésük

A: Sorszám; B: A tulajdonos(ok) neve(i); C: A házingatlan telekkönyvi betétszáma, helyrajzi sz. és helyének, címének megjelölése; D: A házingatlan rendeltetése: lakóház, villa, öröklakás, üzletház, raktárépület stb.; E: Hány lakószoba van a ház-ingatlanban?; F: A volt tulajdonos benn lakik-e a házingatlanban?; G: Hány bérlemény van a házingatlanban a tulajdonos által lakott helyiségeken kívül?; H: A törvény 1. §-ának mely bekezdése alapján történt az ingatlan tulajdonba vétele?; I: Felszólalt-e a tulajdonos a községi, városi, kerületi vb megállapítása ellen?; J: Megjegyzés (az alsó egyesített sorban is), illetve az ingatlan címe, helye 2022-ben.

Rövidítések: éa.: építés alatt; i.: igen; l.: lakóház; m.: mozi; n.: nem; sz.: szálloda; úa.: üzletház; üe.: üzlethelyiség; v.: villa.

A	B	C	D	E	F	G	H	G	I
1.	Dr. Aczél Józsefné	Sándor u. 17.	l.	5	n.	1	a	i.	
2.	Ágh István ¹²	Hunyadi u. 24.	l.	2	n.	2	a	i.	
3.	Adelmann Gusztáv	Garam u. 10.	l.	2	n.	1		i.	
4.	Árbócz testvérek ¹³	József u. 6.	v.	2	n.	1	a	i.	
5.	Ács József	Patonai u. 13.	v.	2	n.	1	b	i.	Dobó István utca.
6.	Ács Péter	Szent István u. 57/c	v.	1	n.	1	a	n.	
7.	Abrudbányay Ödön ¹⁴	József u. 1.	v.	3	n.	1	a	n.	József u. 16., Kripta-villa
8.	Androsits Vilma	Ady E u. 25.	v.	2	n.	1	b	i.	Birtoklapon A. Vilmos Ady E. u. 17. telkén (az FKI épületétől kissé ÉNy-i irányban).

¹² Felesége Kálóczy Mária. 1926. május 31-én vásárolták az ingatlant.

¹³ Árbócz Eszter (1932–) szobrász-keramikus és Ildikó. Apjuk, Árbócz János csendőr ezredes volt. Eszter 1956-ban Ausztriába menekült, férje, dr. Szabados Péter. Szerepelnek a sándortelepi strand kabinjegyzékében. Árbócz Jánosné 1961-ben árulta a nyaralót.

¹⁴ Abrudbányay (1935-ig Rédiger) Ödön (1878–1955) pécsi gyógyszerész, az úgynevezett „Kripta-villa” tulajdonosa. 1944-es végrendeletében a Magyar Államra kívánta hagyni halála után az épületet, de azt 1952-ben államosították.

A	B	C	D	E	F	G	H	G	I
9.	Béndek József	Hunyadi u. 28.	l.	2	i.		b	i.	
10.	Bihar Tibor	Rákosi u. 6.	m.	7	n.	1	a	i.	Fő u. 8., Bihar-villa (az általános iskola udvarán).
11.	Honti Istvánné és társa	Ady E. u. 7.	üh.		n.	1	a	n.	A posta helyén állt ügynevezett Népbolt üzletsor. Fodrászat és fényképészet.
12.	Bissinger Georgina	József A. u.	v.	9	n.	1	b	n.	
	József Attila u., ügynevezett Kővilla panzió, Közalkalmazottak üdülője, korábban a Jankovich-Bésán család nyaralója (1906-ban építette Molnár Endre építész).								
13.	Bukor Balázs	Ady E. u. 13.	sz.		n.	1	a	n.	
14.	Barkóczy Béla ¹⁵	Szent István u. 29.	l.	4	i.	1	b	i.	
	Szent István u. 33–35. Korábban Wanka Ferencé volt, 1904-ben épült, 1916-tól Barkóczyék tulajdona. Barkóczy Béláné mentesítési kérelme.								
15.	Tóth Adél és társa	Hunyadi u. 37.	v.	1	n.	1	a	n.	
16.	Csényi István ¹⁶	Ady E. u. 27.	v.		n.	1	b	n.	Ady E. u. 17. FKI – Művelődési Központ épülete (átalakítva).
17.	Csorda Róza ¹⁷	Bélatelep, 6.	v.		n.	1	a	n.	Ripka-villa, Bartók Béla u.
18.	Csizmadia János	Lenin u. 14.	v.	3	n.	1	a	n.	Csutorás ? szerint ezt a villát kapta meg Szabó Ferenc zenészerző.
	Fenyvesi István lesz a lakója. Majd a Fenyvesi István Lenin u. 14. épületet a Felettes Hatóság igénybe veszi, csütörtök 4 óráig ürtse ki az épületet. Vezsenyi Dezsőné Sándor u. 32. alatti épület 3 szobáját jelölte ki.								
19.	Csima Mihály	Ady E. u. 65.	v.	2	n.	1		i.	
20.	Csorba Ede	Kaposvári u.	v.	2	n.	1	a	i.	
21.	Drabek Ferencné	Sándor u. 23.	v.	4	n.	1	a	i.	
22.	Déri Zoltán	Vasas u. 8.	v.	2	n.	1	b	i.	
23.	Dr. Doros Gábor	Garam u. 2.	v.	3	n.	1	a	n.	

¹⁵ Értsd: Barkóczy-Klopsch Béla.

¹⁶ Csényi István fonyódi építőmester, több ma is álló épület alkotója.

¹⁷ Csorda Róza az Irgalmas Nővérek (Ranolder Intézet) apácája. A megvásárolt bélatelepi villában gyermekeket akartak nyaraltatni. 88 éves korában, 1974. november 21-én hunyt el. Pótlólag, 1953-ban államosítottak egy másik fonyód-sándortelepi épületet, amelyet a Depaul Szent Vince Szereteteányai Magyarországi Tartománya tulajdonolt. A nyaralóépület korábbi tulajdonosa 1918-tól a Klára Gyermekotthon, majd 1945 után a Ranolder Intézet volt.

A	B	C	D	E	F	G	H	G	I
24.	Dárdai Ernő	Hunyadi u. 23.	v.	6	n.	1	a	n.	Szent István u. – Hunyadi János u. sarok (2020-ban felújítva).
25.	Dr. Eőri László ¹⁸	Árvaház köz	v.	2	n.	1	a	n.	
26.	Matolcsi Elek és társa	Bélatelep, 21.	v.	3	n.		a	n.	
27.	Folyta Mihályné	József u. 13.	v.	2	n.	1	a	n.	
28.	Faragó Pál	Karácsony u.	v.	1	n.	1	a	n.	
29.	Gyimesi Imre	Temető u. 1.	l.	1	n.	1	a	i.	
30.	Gálos Ferenc	Sándor u. 29.	l.	3	n.	1	a	i.	
31.	Guttmann Hermann	Szent István u. 17.	v.	2	n.	1	a	n.	Szent István u. 15.
	Telekkönyvi adatok rendezése: Telekkönyvi tulajdonosok dr. Steiner Árminné Guttmann Györgyike, Hütter Árpádné Guttmann Lujza, Guttmann Rezső és Weisz Alfrédné Guttmann Vera. Az ingatlan bérbeadás útján hasznosítva van és a tulajdonosok külföldi állampolgárok (Izrael). ¹⁹								
32.	Greszler Jenőné	Vasas u. 5.	v.	3	n.	1	a	i.	Vasas u. 6.
33.	Hodolics Lászlóné	Szent István u. 93.	v.	3	i.		2 b	i.	
34.	Hortobágyi Béla	Szent István u. 34.	v.	5	n.	2	a	n.	Szent István u. – Mandulás sarok, déli oldal
35.	Horváth János	Hunyadi u. 43.	v.	1	n.	1		i.	
36.	Jeli Ilona	Ady E. u. 11.	v.		n.	1	a	i.	
37.	Komáromi János	Jókai u. 2.	l.	2	i.		b	i.	
38.	Klema Ödönné	József A. u. 10.	v.		i.	1	a	i.	
39.	Kollin Jenő	Ady E. u. 17.	v.	3	n.	1	a	n.	
40.	Kövesdi Gyula	Rózsa u. 9.	v.	2	n.	1	a	n.	
41.	Kerényi Imre	Bélatelep, 31.	v.		n.	1	a	n.	
42.	Kelemen Ferencné	Bélatelep, 30.	v.	3	n.		a	n.	809-33-125/19520 sz. hat alapján mentesítve.
43.	Szőke Imréné, Kovács Ferencné	Hunyadi u. 34.	v.		n.	1	a	i.	

18 Dr. Eőry László 1902-ben született, a pécsi Fehér Kereszt Kórház orvosa volt, az 1930-as évek második felében nyaranta Fonyódon rendelt feleségével együtt.

19 331/11-1952. sz. Állami tulajdonba kerülő házingatlanok telekkönyvi adatainak rendezése.

A	B	C	D	E	F	G	H	G	I
44.	Kerbolt László ²⁰	Ady Endre u. 7.	üé.	2	n.	1	a	n.	Cukrászda a Balaton Áruház előtt.
45.	Kóta József (Kaposvári cukrász)	Szent István u. 7.	v.	2	n.	1	a	i.	
46.	Korbuly József	József u. 11.	v.	2	n.	1	a	n.	
	Kővári Béla	Szepes u. 10.	v.	3	n.	1	a	i.	
47.	/3494 hrsz./ fonyódi 3 szobás házingatlanában pártoktatási ház van elhelyezve. Buzsáki lakos, a buzsáki malom vezetője. Felszólítják, hogy a megsüllyedt házat tegye rendbe, ezt nem vállalja, akkor államosítani kell házát.								
48.	Kovácshegyi István	Kaposvári u.	l.	2	n.	1	a	i.	
49.	Büchler Erzsébet és társa	József u. 7.	v.	1	n.	1	a	n.	Egykori Kraszner ház (József u. Schaller kanyar).
50.	Mihalecz Mátyás	Bélatelep, 5.	v.	6	n.	1	a	i.	Bartók Béla u.
51	Matolcsy Sándor	Bélatelep, 14.	v.	7	n.	1	a	i.	Bartók Béla u., Matolcsy András nagykanizsai orvos.
52.	Magay Béla	Lenin u. 26.	v.	2	i.		b	i.	Szabó Ferenc zeneszerző kapta meg.
	Értesítés: felettes hatóság veszi igénybe az államosított épületet. Faragó Ferenc megbízotthoz kerül. Csütörtökig üritse ki és adja át. Helyette a Zrínyi u. 13. Boros-féle épületet jelölték ki számára.								
53.	Mayer Gézáné és társa	Rákosi u. 1.	v.	3	n.	1	a	i.	Simonyi-Semadam-villa (az általános iskolával szemben).
54.	Markóczy Magyar Jánosné ²¹	Szent István u. 5.	v.	3	n.	1	b		Helyén a Pohl-féle szálloda a sarkon.
	Móricz Kálmán ²²	Szent István u. 23.	v.	3	i.	1	b	i.	Az orvosi rendelő mellett, hátul.
55.	Tkvi. tulajdonosok: Móricz Zoltán, mint százados orosz hadifogságba esett. Itthon felesége és két kiskorú gyermeke él. Ifj. Móricz Kálmán külföldön ismeretlen helyen van. Itthon első házasságából született két gyermeke él. Móricz Honora hajadon másfél évtizede él Fonyódon. Móricz Béla állítólag vk. alezredes volt, jelenleg a Földtani Intézet dolgozója. Ördög Istvánné (szül. Móricz Irén) férje 1950 elején a demokratikus hadseregéből, mint ezredes betegség miatt kivált és az állami loértékesítőnél van, négy gyermeke van. Móricz Kálmánnak az apának a házingatlanban még résztulajdona sincsen. ²³								

20 Kerbolt László az államosítás után a Volga Cukrászda mögötti cukrászüzemben dolgozott, süteményeket és fagylaltot készített az 1960-as években is. 1971–1972 környékén halt meg.

21 Apja vitéz fonyódi Markóczy Antal (1867–1945) ny. altábornagy, villatulajdonos. Korabeli újságokban rendszeresen közölt Fonyódról népszerűsítő cikkeket.

22 Técsői Móricz Kálmán (1874–1953) vezérkari ezredes, 1913 óta sándortelepi nyaralótulajdonos. Az 1952-es államosítás után két gyermeke bérlőként maradhatott a fonyódi épületben, egy-egy szobát használva családjaikkal. Móricz Kálmánt 1951-ben kitelepítették, a Hortobágy szélén lévő Egyek községben élte le utolsó éveit.

23 331/11-1952. sz. Állami tulajdonba kerülő házingatlanok telekkönyvi adatainak rendezése.

A	B	C	D	E	F	G	H	G	I
56.	Mátis Lajosné	Hunyadi u. 15.	v.	2	n.	1	a	n.	Fodor András költő anyósa.
	Mentesítve a 809-33-375/1952. sz. alatt.								
57.	Németh József	Hunyadi u. 13.	v.	2	n.	1	b	n.	Tábornok.
	Dokumentum, melyben a Magyar Állam javára bekebelezik az ingatlanját.								
58.	Pauer Ildikó	Liszt F. u. 2.	v.	3	n.	1	a	n.	
59.	Pöschl Imre	Bélatelep, 28.	v.	7	n.	1	a	i.	Buzáth-villa
60.	Pöschl Imre	Lenin u. 8.	l.	2 - 1	n.	1	a	i.	
61.	Petz Győzőné ²⁴	József u. 13.	v.	8	n.	1	a	i.	
62.	Paldt Károlyné	Garam u. 9.	v.	1	n.	1	a	i.	
63.	Preszli Aladárné	Vasas u. 2.	v.	2	i.	1	a	i.	
64.	Porkoláb Lajos és társa	Ady E. u. 9.	üá.		n.	1	a	n.	Porkoláb vendéglő – Rianás.
65.	Rózsa Leó és társa	Bélatelep, 7.	v.	4	n.	1	b	n.	Bartók B. u., Rózsa János kaposvári festékgyáros, kelmefestő.
66.	Reizer Lajos	Szent István u. 3.	üá.	6	n.	1	a	n.	
67.	Rádics Ilona és Sándor	Ady E. u. 51.	éa.	2	n.		a	i.	
68.	Salamon Géza	Róza u. 2.	l.	4	n.	1	a	i.	
69.	Schaller Gyula	Rákosi u. 12.	üá.		n.	1	a	i.	
70.	Sinkovics Ferencné	Rákosi u 30.	l.	2	n.	1	a	i.	
71.	Székesi Elvira	Sándor u. 19.	l.	2	n.	1	a	n.	
72.	Szalai Elemér	Rákosi u. 34/a	l.	2	n.	1	a	i.	Fő u., szociális központ.
	2 háza van 72. és 73. sorszám alatt, a 72. államosítva, 73. mentesítve.								
73.	Szalai Elemér	Rákosi u. 34/b	l.	7		1	a	i.	
74.	Szabó Ferenc	Bélatelep, 19.	v.	7	n.	1	a	i.	
75.	Szekér Imre és társa	Lenin u. 16.	v.	2	i.		a	i.	
76.	Sáfár János	Hunyadi u. 34.	v.	1	n.	1	a	i.	
77.	Sütő István	Hunyadi u. 30.	v.	1-2	n.	1	a	i.	

²⁴ Petz Győzőné Imrő Mária, férje honvéd őrnagy volt. A Fürdő utcai, ún. „Figura-villa” is a tulajdonukban volt (korábban Fekete Gyula kaposvári ügyvéd nyaralója).

A	B	C	D	E	F	G	H	G	I
78.	Simon Lajos	Liszt F. u. 8.	v.	2	n.	1	a	i.	A Somogyiak Baráti Köre elnöke, S. László apja.
79.	Stadler József	Karácsony u. 37.	v.	1	n.	1	2. § 2.	i.	
80.	Szécsi Gy. Jenőné	Jókai u. 9.	v.	2	n.	1	2. § 2.	i.	
81.	kk. Sziebert János és társai	Ady E. u. 33.	v.	3	n.	1	a	i.	
82.	Sárvári Lászlóné	Karácsony u. 31.	v.	2	n.	1	2. § 2.	i.	
83.	Törley József	Bélatelep, 12.							
83.	Tiszai Gézané	Vasas u. 11.	v.	3	n.	1	a	i.	Mentesítve.
84.	Dr. Tergovics A-né	Patonai u. 1.	v.	3	n.	1	a	i.	
85.	Takács Ernőné	Karácsony u.	v.	1	n.	1	a	i.	
	Az ingatlan a Földbirtokrendező alap nevén áll valószínűleg azért, mert nem fizette ki a telekvételárát, államosítandók közül törölendő. ²⁵								
86.	Vörös Istvánné	Bartók B. u. 6.	ü.á.	3	n.	1	a	n.	Vörös István és neje a 86. sorszámú ingatlan mentesítette.
87.	Verebély Tiborné	Bélatelep, 20.	v.	7	n.	1	a	i.	Bartók B. u.
88.	Visnyei Simon	Liszt F. u. 1.	v.	1	n.	1	a	i.	
89.	Vezsenyi Dezsőné	Sándor u. 32.	v.	3	i.		a	i.	Domb u. – Sándor u. sarok (helyén ma mosoda van).
	Fenyvesi Istvánt költöztetik be.								
90.	Vécsey Erzsébet	Szent István u. 67.	v.	2	n.	1	a	i.	1953-ban visszaadták a tulajdonjogot.
91.	Zboray Blanka	Patonai u. 11.	v.	2	n.	1	a	i.	Dobó István u. 13.
92.	Dióshegy Ernő	Rákosi u. 26.	v.	3	i.	1	a	i.	A polgármesteri hivatallal szemközt.
93.	Veres János	Rákosi u.							
93.	Magay Ferenc ²⁶	Lenin u. 26.	v.	2	n.		a	i.	
94.	Haris Béla	Bolyai u. 4.	v.	2	n.		b	n.	

²⁵ 331/11-1952. sz. Állami tulajdonba kerülő házingatlanok telekkönyvi adatainak rendezése.

²⁶ Magay Ferenc (1891–1983) kaposvári törvényszéki bíró, a mai Magay utca „névadója”, a kaposvári református gyülekezet főgondnoka.

A	B	C	D	E	F	G	H	G	I
95.	Gyimesi János	Rákosi u. 23.	l.	2	i.		a		
	Mentesítve 809-33-163/1952 sz. hat. alapján.								
96.	Németh János	Lenin u. 30.	l.	1	i.			i.	
97.	Keresztes György	Szent István u. 27.	l.	3	i.			i.	A régi könyvtár mellett.
98.	Dr. Gerlóczy Pál és társai	Bélatelep, 9.	v.		n.	1	1/a ; 2.		Bartók B. u.
99.	Csorda Rózsa	Bélatelep, 6.	v.						
100.	Dr. Szendrődi Zoltánné	Bélatelep, 18.	v.		n.	1	a	i.	Bartók B. u.
	[Ceruzás felírás:] Vollnhofer Ferenc – Mari-villa; Jeli Ferenc – Volga; Porász örökösök, Ady E. u. 30.								

Leltárak az államosított házingatlanokban levő ingóságokról

Az államosításokkal párhuzamosan szinte minden ilyen épület ingóságairól leltárt kellett készíteni a 14/1952. minisztertanácsi rendelet alapján. Fonyódi ingatlanok vonatkozásában is találkozunk efféle leltárakkal. Az esetek döntő többségében jelentős, értékesebb ingóságok nem (vagy ekkor már nem) voltak az államosított épületekben. A leltárakba felvett ingóságok értéke a pár tíz forinttól egészen a több mint hatezer forint összértékig terjedt. A leltározás alkalmával nagyon alaposan jártak el, értéktől függetlenül összeírtak minden, a házakban, illetve környezetükben levő tulajdont. A tárgyi környezetről, annak (becsült) értékéről plasztikus képet festenek a leltárak. Az ingóságokat az esetek döntő részében lefoglalták és lepecsételve őrizték. A kimutatások adatait kivonatolva, összevont táblázatban, szöveghűen adjuk közre.²⁷

A 14/1952. sz. minisztertanácsi rendelet alapján készített házleltárak

Egykori tulajdonos	Egyéb információ az egykori tulajdonosról	Fonyódon lévő házának címe	Ingóság értéke (Ft)	Egyéb megjegyzés
Özv. Pickván Ágostonné	bécsi lakos	Fiumei út 3. sz.	799	Az ingóságok Tóth László állami gazdasági alkalmazott által bérelt szobában található.
Dr. Teljemiszky(?) László		Bem u. 61.	848,50	
Rozenspitz Berta		Attila u. 20.	67	Barkóczi-, másként Muskátli-villa

²⁷ FKI, államosítási iratok. Leltár.

Egykori tulajdonos	Egyéb információ az egykori tulajdonosról	Fonyódon lévő házának címe	Ingóság értéke (Ft)	Egyéb megjegyzés
Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) részére kiutalva.				
Özv. Ernőházy Barnáné	őrnagy özvegye	Vörösmarty u. 17	2715	
Nagy István	volt detektív	Kossuth u. 49.	194	SZOT részére kiutalva.
Fraknoz Ferenc		Mátyás király u. 116.	746	Három testvér lak (előző elnevezés?).
Guzmics Lajos		Mátyás király u. 46.	972	
Ritter András	nagykanizsai lakos	Damjanich u. 76.	7219	Új bérlő: Felák József, de ingóságok külön szobában zár alatt.
Fleischacker Gusztáv		Bélatelep, 21. sz.	1005	
Köves Gyuláné	nagykereskedő	Ady Endre u. 40.	1566	
Dr. Ambrszi Ferenc	budapesti lakos	Wekerle Sándor u. 28.	515	Bérlő Pany(?) Józsefné.
Özv. Andics Istvánné		Zápolya u. 7.	515	Balatonföldvár
Papp János		Dembinszky u., Pap lak	380,50	Balatonfenyves
Szedlacsek Lajos		Lenin u. 12.	2090	Csizmadia János budapesti lakos Szedlacseknél levő vagyonára árurejtegetés miatt zárlatot rendelnek el.
Patkó Rozália		Balaton u. 32.	4479	Balatonföldvár
Dr. Fodor József		Deák part 3.	189	Balatonfenyves
Pojbics Győző	alsólendvai (Jugoszlávia) lakos	Eperjesi út	650	Buksi-villa(?)
Balatonfenyves(?)				
Hajdu István			1767	Balatonfenyves(?)
Nádai Pál		Berzsenyi u. 6.	355	Balatonfenyves(?)
Özv. Pless Györgyné	honvédtiszt. özvegye	Zrínyi u. 15.	770	Ingóságok a lepecsételt házban.
Dr. Petrics József	nagykanizsai ügyvéd	Fiumei út 11.	1345	
Lazári Sándor	tábori lelkész ezredes	Ady Endre u. 38.	731	Ingóságok a lepecsételt házban.
Szűcs József	szabómester	Thököly út (Fonyódliget)	5708	
Főző Károly	cukrász	Török Bálint u. 16.	1555	

Egykori tulajdonos	Egyéb információ az egykori tulajdonosról	Fonyódon lévő házának címe	Ingóság értéke (Ft)	Egyéb megjegyzés
Dr. Pauer Istvánné		Liszt Ferenc u. 2.	200	
Gál Tibor		Hun u.	771	
Wozári Árpádné	állami vasúti főnök neje	Duna u. 6. (Fonyódliget)	590	
Özv. Heckr Gyuláné	törvényszéki bíró özvegye	Turán u. 4.	2561	
Hosszú Józsefné	gyékényesi lakos	Ady E. u. 74.	205	
Tekovics Antalné	kéményseprő, budapesti lakos, Katona J. u.	Turáni út 15.	6012	
Küthy Kálmán	nyugdíjas	Kolozsvári út 18 (Fonyódliget)	485	
Kis László	volt téglagyáros	Zrínyi u. (Fonyódliget)	635	
Özv. Gál Jánosné	nyugdíjas, főellenőr özvegye	Thököly u. 55. (Fonyódliget)	663	
Özv. Ülbreich Gyuláné	miniszteri tanácsos özvegye, szekszárdi lakos	Török B. út 56.	2241	
Csura Miklós	vezérezredes	Turáni u. 3. (Fonyódliget)	2063	
Boros Béla		Zrínyi u. 13.	716	
Bánfalvay István	nyugalmazott rendőr őrnagy	Törökbálint u. (Fonyódliget)	6280	Rudolf Ferenc ingatlanában levő ingóságairól készült a leltár.
Nádor János	volt alezredes	Török Bálint u. 58. (Fonyódliget)	892	
Buday István		Török Bálint u. (Fonyódliget)	1802	
Mohlnezics István	volt hentesmester	Vörösmarty u. 27. (Fonyódliget)	2865	
Mess József	cégvezető	Kolozsvári u. 2. (Fonyódliget)	1275	
Vezsenyi Lászlóné	bankigazgató neje	Sándor u. 32.	1080	
Rádics Sándor		Ady E. u. 51.		Félig kész állapotban van az épület. Ingóságok nincsenek. 13 helyiségből áll.
Matics Lajosné		Hunyadi J. u. 15.	720	
Kelemen Ferencné	gépkocsivezető neje	Bélatelep 30. sz.	1685	
Korényi Imre	volt csendőrezredes	Bélatelep 31. sz.	1575	
Faragó Pál	nagykanizsai lakos		348	

Egykori tulajdonos	Egyéb információ az egykori tulajdonosról	Fonyódon lévő házának címe	Ingóság értéke (Ft)	Egyéb megjegyzés
Dr. Eőri László	orvos	Árvaház köz	150	Tóth Barna bérlő.
Csizmadia János		Lenin u. 14.	3990	
Csorba Ede		Kaposvári út	1110	
Ács Péter	bornagykereskedő	Szent István u. 57/c	2140	
Dr. Vajtai József		Alsóbélatelep, 44. sz.	173	Egy fél villa.
Tomori Endréné	csendőrezredes neje	Báthory u. 13.	885	Tomori Aladár kaposvári rajztanár 34 db lepecsételt könyve.
Tóth Ferencné	molnár	Wesselényi u. 44.	362	
Meggyes Károlyné	katonatiszt neje	Wekerle Sándor u. 36.	1450	
Posva Sándor	őrnagy	Báthory u. 9.	395	
Halmos Pál	nagykanizsai lakos	Wesselényi u. 42.	185	
Dr. Kovács László	ügyvéd	Báthory u. 9.	3095	
Bacsák György		Báthory u. 3.	3340	Zongora 1000 Ft.
Vitéz Bucsai Béla	ezredes	Báthory u. 11.	2494	
Szendrődy Gábor	volt főszolgabíró	Vörösmarty u. 67. (Fonyódliget)	2691	Átadás-átvételi jegyzőkönyv Minisztertanács részére, Faragó Ferenc megbízottnak.
Nádor János	volt alezredes	Török B. u. 58.	875	Államosított házingatlan átadás-átvétele. Faragó Ferenc megbízotthoz kerül.
Karlik István	őrnagy	Széchenyi u. 5.	709	SZOT részére kiutalva.
Árbócz Ildikó és Eszter	csendőr alezredes családja	József u. 6.	3260	
Ács József	bőrkerekedő	Patonai u. 13.	2650	
Dr. Tergovics Aurélné	kúriai bíró felesége	Patonai u. 1.	830	
Sárvári Lászlóné		Karácsony u. 31.	2456	
Sinkovits Ferencné		Rákosi u. 30.	2560	
Dr. Baek(?) Ferencné	gyáros özvegye	Sándor u. 23.	3368	
Horváth János	kaposvári lakos	Hunyadi J. u. 43.	180	
Klama Ödönné	panziós	József A. u. 10.	2228	
Kovácshegyi István	kaposvári lakos	Karácsony u. 29.	628	
Dr. Pöschl Imre		Bélatelep, 28. sz.	2534	
Korbuly József	cukorgyári igazgató	József u. 11.	2200	

„Államosítások

Szabó Antal házának a Magyar Állam javára való bekebelezése.

Németh József és felesége P(?) Erzsébet 1771/3 hrsz. a Magyar Állam javára bekebelezve. Ullreich (v. Ulrich) Gyuláné Fonyód-Fonyódliget, Török Bálint u. 56. államosított házingatlan átadás-átvételi jegyzőkönyve. A végrehajtó bizottság átadja az épületet tartozékaival együtt a Minisztertanács Elnökének Hivatala részéről megbízott Faragó Ferencnek. Heszler Gyuláné Fonyód-Fonyódliget, Turán u. 4. államosított házingatlan átadás-átvételi jegyzőkönyve Faragó Ferenc megbízottnak.

Nagy Lajos és neje 262. telekkönyvi helyrajzi számú ingatlana kisajátítása. Cserébe az Alsóbélatelepi Üdülőhelyi Bizottság tulajdonában levő 1762/2. telekkönyvi helyrajzi számú 264 négyszögöl be nem épített ingatlant kapja.

Helyi tanácsok kezelésébe került házingatlanok karbantartása: legszükségesebb munkálatokra a Pénzügyminisztérium a megyéknek póthitelt engedélyez. A kiutalt összegeket a helyi tanácsok a lakbérből kötelesek a megyének visszatéríteni.

Vállalatok alapítása: állami tulajdonba vett ingatlanok az Ingatlankezelő Vállalathoz kerülnek. Fonyódi Ingatlankezelő Vállalat – irányítószerve a Fonyódi tanács Végrehajtó Bizottsága.”

Mentesítések

Botykai Bélánét mentesítik.

Barkóczi Béláné mentesítési kérelme, Karlik Mária mentesítési kérelme (kézirat).

Vozáry Árpádné a 809-33-73/1952 határozat alapján mentesítve. 30. sorszám Fonyód-Fonyódliget. 8. sorszám Fonyódliget.

Főző Károlyné a 809-33-331/1952. számon mentesítve. 8. ssz. Fonyód-Fonyódliget.

Mészáros József a 809-33-150-1952. számon mentesítve. 21. ssz. Fonyód-Fonyódliget.

Plesz Györgyné a 809-33-50-1952. számon mentesítve. 23 ssz. Fonyód-Fonyódliget.

Az 1952-ben államosított, üdülésre alkalmas, üresen álló villák, amelyek továbbra is üresen maradnak:

Fonyód-Alsóbélatelep

Karlik István	Széchenyi part 5.	3 szobás
Tóth Ferencné	Wesselényi u. 47.	1 szobás
Ajtai József	Batthyányi u. 8.	2 szobás
Barkócz Jánosné	Attila u. 20	2 szobás

Fonyód-Fonyódliget

Plesz Györgyné	Zrínyi u. 15.	2 szobás
Ernőházi Jánosné	Vörösmarty u. 17.	1 szobás
Szendrődi Gábor	Vörösmarty u. 55.	2 szobás
Szabó Miklósné	Vörösmarty u. 47.	3 szobás
Ulrich Gyuláné	Török Bálint u. 56.	1 szobás
Nádor János	Török Bálint u. 58.	3 szobás
Heszler Gyuláné	Turán u. 4.	3 szobás
Csura Miklós	Turán u. 3.	2 szobás

Közös lakáshasználat

Özv. H. J.-né E. utca 2 szoba, 1 konyhás épület. 1 szoba és közös konyha használat Sz. Gy.-nével. Sz. Gy. jelenlegi lakását a községi tanács rendelkezésére bocsátja, 8 napon belül átköltözik. H.-né férje nyilas vezető egyén volt, el is volt ítélve. Férje meghalt, H.-né egyedül él. Ide költöztethető Sz. Gy.-né, akinek férje fegyverrejtegetés miatt van elzárva.

Szűcs Imre volt csendőr Sándor u. 22. másodmagával él 2 szoba, konyhás lakásban. Ide költöztethető Krajtmár Lajos, aki harmadmagával él, idegen állampolgár. Így felszabadulna 1 szoba-konyhás lakás.

Haidekker Antal Sándor u. 19. 1 szoba + közös konyhás lakása Jónás Mihálynénak utalandó ki. Jónásné Hunyadi János utcai lakos 8 napon belül foglalja el, így felszabadul 1 szoba, konyha és mellékhelyiségből álló lakása.”

Társbérlet

A lakások igénybevételeének egy másik módja a közös használat bevezetése volt. Így a nagyobb méretű, többszobás lakások egyes helyiségeit külön családok számára utalták ki. Ezekben a konyhát, a fürdőszobát közösen, az esetek nagy részében időben megosztva használták. Emellett célként jelenik meg a forrásokban az „osztályidegen és nem kívánatos elemek összeköltöztetése” is.²⁸

²⁸ FKI, államosítási iratok.

Képeslap a Törley család egykori fonyód-bélatelepi villájával
a mai Bartók Béla utcában (Varga István tulajdona)

Bélatelepi társbérletek

Patkós Péter visszaemlékezése a fonyód-bélatelepi villa kapcsán: „[...] Egyrészt befogadtuk a kitelepített Törleyéket, akik évekig itt laktak, másrészt beköltöztették ide Rischárékat, akik a Bácskából menekültek ide. Titóék által elűzött sváb család volt, papa, mama, nagymama, három gyerek, őket beköltöztették ide és ők lakták a villa egy részét. Ez az albérletes dolog eltartott úgy hat-nyolc évig. Utána a Rischárék disszidáltak, egy futballmeccs ürügyén kimentek Bécsbe, és nem jöttek vissza, a rendőrségtől kaptunk egy értesítést, hogy illegálisan külföldre távoztak, a Törleyék már korábban meg fölmentek Budafokra. [...] Törleyéket kitelepítették a Hortobágyra, annyit elértek, hogy ne oda kelljen menni, hanem itt a volt Lenin, mai Magay utcán volt egy szőlőjük és

egy vincellérházuk, Nagy Istvánék lakták és ide telepítették ki őket. Ott elég mostoha körülmények voltak, és akkor kérték a nagymamámat, hogy esetleg egy télre befogadná-e őket, aztán ebből az egy télből sok tél lett, de jól megvoltunk. Érdekes emberek voltak, az öreg mindig mesélt a pezsgőgyárról.”²⁹

A Scipiades család egykori villája Fonyód-Bélatelepen
a mai Bartók Béla utcában (Varga István felvétele)

Bélatelepnél maradva a Szigethy-Gyula család története röviden a következő: „Nem sokáig tartott azonban ez az állapot: [...] nemcsak a földeket, gyárakat vették el eredeti tulajdonosaiktól, hanem a nem lakáscélú ingatlanok nagy részét is. A Szigethy család számára szerencse volt a szerencsétlenségben, hogy a rendelet szövege szerint a legalább hat szobával rendelkező ingatlanokat államosították, a Szigethy-villában pedig csak négy szoba és egy cselédszoba van, így 1950-ben nem elvették, csak »igénybe vették« közcélokra. Milyen jól jött most, hogy a villa építtetője nem volt gazdag ember és bár tizenkét gyermeke volt, csak négy szobára futotta! A villában először a szomszédos Szaplonczay-villához hasonlóan DISZ-tábort³⁰ rendeztek be, majd 1954-ben ideiglenesen itt nyitotta meg kapuit a Fonyódi Járási Könyvtár azzal az ígérettel, hogy mikor felépül a faluban az új könyvtár, visszaadják a villát a családnak. [...] Alig több mint száz évvel azután tehát, hogy a Szigethy-villa későbbi építtetője árvaságra jutott a zalatnai erdőben,

²⁹ Varga, 2015. 459. p.

³⁰ DISZ: Dolgozó Ifjúság Szövetsége. Magyar ifjúsági tömegszervezet 1950. június 18-án alakult meg a szovjet mintájú központosítás részeként, célja az ifjúság egységesítése volt. A szövetség 1956 őszén feloszlott.

újabb kataklizma érte a családot, megint előlről kellett kezdeni felépíteni mindent. 1951 és 1953 között a DISZ-tábor éveiben az osztályidegennek minősülő családot a villa közelébe sem engedték. A könyvtár megnyitását követően Csejdy László felesége, Bogya Gizella (a család Ankája) ötletétől vezettetve egy régi barátja, a budapesti 1. Számú Ügyvédi Munkaközösségben dolgozó dr. Zalán Kornél segítségével egy hatósági személy társaságában »rajtaütésszerűen« ellátogatott a villába. A látogatás során megállapították, és jegyzőkönyvbe vették, hogy a könyvtár a hátsó épületet, amelyben a konyha, a cselédszoba, a kamra és a személyzeti WC van, nem használja másra, mint a téli fűtéshez szükséges szén tárolására, valamint szemétdombként a kiselejtezett újságok, folyóiratok számára. Ekkor kérvényezték, hogy a nyári hónapokban Csejdy László háromgyermekes családja, valamint özv. Szigethy-Gyula Jánosné, Colette néni (a család kisgyermeket nevelő tagjai) két unokájával együtt használhassák a hátsó épületet. A tanács az engedélyt azzal a feltétellel adta meg, hogy minden nyár végén a család köteles üres állapotban visszaadni az épületet. Ez azt jelentette, hogy minden nyár elején be kellett rendezni egy konyhát és egy szobát, amit hazatérésük előtt az utolsó lábosig el kellett szállítani a helyszínről.»³¹

A Szigethy-Gyula család villája, 1954 és 1964 között a Fonyódi Járási Könyvtár épülete a mai Bartók Béla utcában (Forrás: FKI gyűjteménye)

31 Varga, 2015. 439–440. p.

Magay Tamás visszaemlékezése szerint „Magay Béla nyaralóját először Gábor Andor kommunista író kapta meg, nagyon rövid időre, mert nem sokkal később meghalt.³² Ezt követően egy Horváth János nevű ÁVÓ-s rendőr kapta meg. Jani bácsira is jó szívvel emlékezem, felesége, Bertus néni, végtelen jólelkű, segítőkész szomszéd volt, jóval túlélte férjét. Velük sem volt semmi probléma”.³³

A Keszthelyi család a második világháború után vásárolt villát Bélatelepen, őket sem kímélte a korabeli rendszer intézkedése. „Aztán az államosítás minket úgy érintett, hogy a házat kiigényelték, és később apámék visszaverekedték a felét, a ház nagyobb, hátsó részét kapták meg ők, miénk maradt a terasz, és egy nagyobb és kisebb szoba. Ha mosdóba akartunk menni, akkor is engedélyt kellett kérnünk. Tanácsi közreműködéssel költöztették be a lakókat, és ezt a törvényteleniséget 17 év után tudták apámék megszüntetni, 1966-ban kaptuk vissza teljes egészében a villát. A feleségemmel a villában töltöttük a nászutunkat, annyira megszerettük ezt a helyet. Akkor kezdődött el a villa komolyabb felújítása. Akik itt laktak, nem nagyon becsülték meg, a márványasztalt kettécsapták, ott ölték a disznót. A több évszázados tölgyfák kérget lehántolták, és a konyha kövén vágták föl, még ma is látszik. A csirke- és disznóólat a falhoz állították, a cserepet nem pótolták, beázott a tető, elrothadt alatta minden” – szól Keszthelyi László visszaemlékezése.³⁴

Egy lakás közös használata, főleg, ha az addigi tulajdonos mellé költöztettek be társbérlet, meglehetősen sok – nem egyszer elég komoly – konfliktussal járt. Fonyódon is számos esetet találunk közös lakáshasználatra a levéltári anyagok között. Sz. M. Szent István utcai lakoshoz is társbérletet költöztettek. Így Sz. M., D. I. és É. B. osztozott a lakáson. Sz. a közös konyhát zárva tartotta, így a panasz beérkezése után a forrás szerint „szakemberekkel felnyitatták” azt. Ezt követően akadályozta É. egy szobához való hozzájutását, majd kérvényt nyújtott be, hogy ne kelljen a konyhán osztoznia, de ezt elutasították. Azért volt szükség egy újabb határozatot hozni, mert a konyháját „a nyár folyamán kiadta albérletbe Tárnok Editnek, a fonyódi Rianás dolgozójának, cserébe a Rianásban étkezett. Ebből is látszik, hogy a szoba-konyhás lakás az igényeit felülhadjá.”³⁵ Ilyen és ehhez hasonló érvekkel biztosították az összeköltöztetéseket.

Sz. Gy.-né az özv. H. J.-né által lakott épületbe költöztették. Az E. utcai ház két szobából és egy konyhából állt. Így fejenként egy szobát és közös konyhahasználatot kapott a két asszony. Azt is megtudjuk a forrásból, hogy Sz. Gy.-nak a lakását a községi tanács rendelkezésére kellett bocsátania, a hivatalos dokumentum megérkezését követő nyolc napon belül köteles volt átköltözni. Özv. H.-né férje egykor nyilas vezető volt, el is ítélték, Sz. Gy. férjét pedig fegyverrejtegetés miatt zárták el.

32 Gábor Andor (1884-1953) regényíró, költő, humorista, publicista, dalszövegíró.

33 Varga, 2015. 468. p.

34 Varga, 2015. 470. p.

35 Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL SML) XXIV. 201. b. Somogy Vármegyei Földhivatal iratai. Földreform és telepítési ügyek iratai (a továbbiakban: S. Vm. Fh. földreform és telepítési iratok).

Szűcs Imre v[olt]. csendőr Sándor u. 22. másodmagával él 2 szoba, konyhás lakásban. Ide költöztethető Krajtmár Lajos, aki harmadmagával él, idegen állampolgár. Így felszabadulna 1 szoba-konyhás lakás.” Mint látható fontos célként jelent meg a rendszer ellenségeinek összeköltöztetése mellett egy-egy lakás üressé tétele is. Ezt példázza még Haidekker Antal esete is.

Haidekker Antal Sándor u. 19. házszám alatti lakosnak egy szobát és közös konyhát kellett átadnia Jónás Mihálynénak, akinek így a Hunyadi János utcai egy szoba-konyhás és mellékhelyiséggel rendelkező lakása felszabadul.³⁶

Mentesítések

Az államosításokat követően sokan nyújtottak be mentesítési kérelmeket. A nagyobb fokú enyhítés majd 1957-ben következik be, amikor egy törvényerejű rendelet az érintettek kérelmére lehetővé teszi a legfeljebb hatszobás ingatlanok mentesítését az államosítás alól, azonban ezt minden kártalanítás nélkül nyújtja. Az osztályalapú megkülönböztetést továbbra is életben tartják, a `volt tőkések stb. ingatlanait nem adják vissza, emellett nem kaphatják vissza tulajdonukat azok sem, akiknek házait állami, társadalmi szerv, szövetkezet használja.³⁷ Fonyódon már a korábbi években is szemtanúi lehetünk néhány mentesítésnek.

Szkalák Károlyné házát 1952-ben államosították. 1954-ben mentesítési kérelmet adott be, s az államosítás alól feloldották, mert „Budapesten gyári munkásként dolgozott, nem volt kizsákmányoló”. Látható, amint kiderült, hogy az adott személy mégsem a rendszer ellensége, lehetőség volt a mentesítésre.³⁸

Özv. Drabek Ferencné Sándor utcai 300 ölnyi háztelkének államosítási ügyét is felülvizsgálták, s mivel üres telek volt, így mentesítették az államosítás alól.³⁹

Dr. Szalay Elemér községi orvos három háza közül kettőt szerepelt az államosítandó ingatlanok között, egy mentesítést kapott, mert a hivatalos szervek nem tudtak a létezéséről.⁴⁰

A mentesítési kérelmek különböző hangvételűek és eltérő sikerrel jártak. Az esetek többségében a tárgyilagosság és az érzelmekre való hatás egyszerre jelenik meg, emellett erős hangsúlyt kap bennük az államosításokkal kapcsolatban hozott törvényekre való hivatkozás, valamint annak a bizonyítása, hogy a tulajdonos nem tartozik a „kizsákmányoló rétegehez”. Az alábbiakban szöveghűen közlünk két mentesítési kérelmet. Barkóczy Béla és neje, bár első körben mentesítést kaptak, végül végül mégsem kerülhették el az államosítást, mivel „olyan információkhoz jutottak [a hatóságok], melyeknek eddig nem voltak tudatában”.⁴¹

36 FKI, államosítási iratok.

37 Augusztus 30-ig kell kérni az állami tulajdonba vett családi házak visszajuttatását. *Népakarat*, 1957. április 24. 1. p. Továbbá: Államosítják a házingatlanokat. <https://mult-kor.hu/cikk.php?id=8369> Letöltés: 2020.11.26.

38 MNL SML S. Vm. Fh. földreform és telepítési iratok.

39 FKI, államosítási iratok. Özv. Drabek Ferencné mentesítési kérelme.

40 FKI, államosítási iratok. Dr. Szalay Elemér mentesítési kérelme.

41 MNL SML S. Vm. Fh. földreform és telepítési iratok.

„Fonyód Község Tisztelt Tanácsának (Végrehajtó Bizottság) Fonyód

Nem tudom megállapítani, hogy alábbi kérelmem teljesítése melyik hatóság hatáskörébe tartozik.

Kértem már és ismételten kérem, hogy házingatlanomat, földemet és bútorokat, utóbbiak gyermekeim tulajdonát képezik, az államosítás alól – ami csakis tévedésen alapul – mentesíteni szíveskedjék. Egyben kérem, hogy jelen felszólalásomat illetékes helyre eljuttatni szíveskedjék.

Okmányokkal bizonyítottam eddig, hogy ingatlanaimat, mint dolgozó tanárnő magam szereztem, ezekhez a férjemnek semmi köze nincs, mert én nem voltam eltartott feleség és most sem vagyok eltartott, mert saját nyugdíjat kapok. Tehát az 1952. évi 4. Tvc.-hez kiadott Végrehajtási utasítás 8. § e.) pontja reám nem alkalmazható.

A 4. Tvc. csak a házingatlanról ennek alkatrészeiről és tartozékairól szól és így a Végrehajtási utasítás 8. § a.) b.) e.) pontjai értelmében a ház épületén és bejáró területén kívül másféle tulajdonom nem esik államosítás alá.

Miután saját fáradságos munkám után élvezem nyugdíjamat, ezért a 4. Tvc. 2. § 1. pontja értelmében, és mert a ház állandó lakóhelyem, ezért a 4. Tvc. 2. § 2. pontja értelmében házingatlanom nem esik államosítás alá.

Miután házamat, vagy ennek egy részét bérbeadás útján önként soha nem hasznosítottam, a 4. Tvc. 1. § 1. a.) pontja velem szemben nem alkalmazható.

Miután dolgozó gyerekeim és unokáim évek óta nálam töltik nyári üdülési idejüket ez a 4. Tvc. 2. § 2. pontja értelmében figyelembe veendő.

Miután a bútort, melyet 45 évvel ezelőtt szüleimtől kaptam „staffirungba”, melyhez a férjemnek semmi köze sincs, és melyeket gyermekeimnek ajándékoztam, mert anyagilag segítenek minket, a 4. Tvc. értelmében nem vehető el dolgozó gyermekeimtől.

Egyik szobám már több mint két hónapja le van pecsételve. Ezt a szobát nem lehet szellőztetni és elszaporodnak a kártékony molyok és egerek. Ez nem lehet állami érdek. Itt vannak még használati tárgyait, kézi bőröndjeim stb., melyekhez nem férhetek hozzá. Kérem a pecsét levételét. Alkotmányunk 8. § 1. pontja ígéri, hogy „a munkával szerzett tulajdont elismeri és védi”. Ebben bíztam és az ellenkező történt velem.

Végül a 4. Tvc. 10. § 1. pontja és a Végrehajtási utasítás 8. § 2. pontja értelmében kártalanítás illet meg engem. Hogy mennyi és mely időpontban, ezt senki sem közölte velem. Ha ingatlanom és gyermekeim ingósága mégis állami tulajdonba kerülne, amit felszólalásom alapján nem tételezhetek fel, akkor a 283 Ft-ot kitevő havi nyugdíjamból férjemmel együtt szűkösen megélni, adót vagy lakbért fizetni stb. teljesen lehetetlen volna és dolgozó gyermekeim sem segíthetnek a kívánatos mértékben.

Tisztelettel Barkóczy Béláné nyug[almazott]. polg[ári]. isk[olai]. tanárnő
Fonyód (Szt. István út 29.) 1952. ápr. 28.”

42 Barkóczy Béla (1872–1957): nyugalmazott ezredes, a (Fonyódhoz tartozó) Sándortelepi Fürdőegyesület egykori vezetője, aktív tagja a korábbi fonyódi fürdőéletnek. Felesége Maxintsák-Budai Róza (1882–1974).

Képeslap a Barkóczy család egykori villájával
a mai Szent István utcában (Varga István tulajdona)

Karlik Mária mentesítéssel kapcsolatos levele

„Fonyód Község Tanács Végrehajtó Bizottságának.

T[udni]. i[llyik]. márc. 6-án küldtem be a tanács végrehajtó bizottságának felszólalásomat az alsóbélatelepi Széchenyi part 5 sz. a[latt]. fekvő felerészben tulajdonomat képező ház kisajátítása ellen.

Erre mai napig nem kaptam feleletet.

Ellenben fivérem, Karlik István szombathelyi lakos, ki nem folyamodott a mentesítésért, kapott egy márc. 28-i keltezésű határozatot, mely szerint az ő felszólalása elutasítatik. Tisztelettel kérem a végrehajtó bizottságot, értesítsen engem arról, milyen határozatot hoztak az ingatlan engem illető részéről.

Kérek arra is feleletet, hogy a ház berendezését és felszerelését megkaphatom-e, mivel-hogy az jórészt az én tulajdonom.

Végül kérem, ha a határozat rám nézve hátrányos, hová, kinek küldjem a kulcsokat.

Sopron, 1952. VI. 11.

Tisztelettel Karlik Mária ny.”

A jelen dolgozat legfőbb forrásbázisát jelentő iratanyagban az alábbi ingatlanok említés szintjén szerepelnek, így – más források információival kiegészítve – kivonatossan tudjuk csak ismertetni a rájuk vonatkozó adatokat. Az iratsomón alcímként ezt írták: „Megyei Földbirtok Tanács által kiosztott területrészek – Fonyód községnek jutatott telkek méretei.”

Hiába nyújtottak be számtalan kérelmet a korábbi tulajdonosok, a végső határozatok tartalma alapján elmondható, hogy nagy részük nem kapta vissza egykori földterületét, jó esetben is csak annak egy kis részét, különböző feltételekhez kötve (egyéb lakás feladása, a többi földterületről való lemondás).

Így teljesen átalakultak a tulajdonosi viszonyok a korszakban. Az ezt követő időszakban a fonyódi jeles személyektől elbirtokolt földek adták az alapját az új rendszernek (lásd például a szakszervezeti üdültetés helyszíneit).

Az 1930-as évek második felében a következő területek voltak a lentebb említett családok tulajdonában:

Virány Egon gazdasága 714 kataszteri holdból állt. Ebből 100 hold szántó, 114 hold rét, 250 hold legelő, 50 hold erdő volt, az egyéb földterület 200 holdat tett ki. Összességében sík, tőzeges talaj.⁴³ A Virány Egon tulajdonát képező ingatlanokat felosztották.⁴⁴ Az általa megvásárolt 720 holdas tőzegtelepből csupán 100 kataszteri hold visszamarádásáról határoztak, hiába írt számos fellebbezést a család. Végül a tulajdonosnak összesen 92 kat. hold 1549 négyszögöl maradt, állami tulajdonba került 424 kat. hold 458 négyszögöl. A 6593/1946. sz. határozat alapján 100 kat. holdig csereingatlant kaphatott, abban az esetben azonban, ha ez nem megoldható, a tőzegüzemhez tartozó összes vasúti felszerelés, és gépek őt illették meg. Szabadon rendelkezhetett továbbá a vasútállomáson elraktározott sínekből 15 000 kg-nyi mennyiséggel.⁴⁵

A Velics család⁴⁶ az 1936-os adatok szerint Fonyódon 148 kataszteri hold területet birtokolt, amely egy hold legelőt, nyolc hold erdőt és 139 hold egyéb területet jelentett.⁴⁷ Az 1950-es években államosított területükre vonatkozóan újra vételi kérelmet nyújtottak be, ám a földek nagy részét nem kapták vissza, azokon munkásüdülőt hoztak létre.⁴⁸

43 *Országos mezőgazdasági címtár. I. Alsódunántúl. III. 100 holdon felüli gazdaságok leírása.* Kaposvár, 1936, k. n., 303. p.

44 Virány (1904-ig Wellisch) Egon (1889–1971): jogász, közgazdasági író. 1928-tól bérelte, majd 1932-ben megvásárolta a Zichy Béla egykori uradalmához tartozó 720 holdas tőzegtelepet.

45 FKI, államosítási iratok. 6593/1946. sz. határozat.

46 Lászlófalvi Velics Antal (1855–1915) 1894-től a Basch-családtól vásárolt nagyobb területet Bélateleptől keletre, a mai Bartók Béla utcában. Jellemzően a Fonyódi Kulturális Intézmények Muzeális Gyűjteményének épületétől (épült 1906-ban, a család villája volt) az általános iskola épületéig volt az ő birtoka, a mai Kossuth-erdőt is beleértve. Ő építtette 1906-ban az utca másik oldalán lévő Lajos-lak nevű panziót, amely az 1950-es évektől az Egyesült Izzó (Tungsram) tulajdona lett. Fia, Lajos és leányai örökölték a vagyont.

47 *Országos mezőgazdasági címtár. I. Alsódunántúl. III. 100 holdon felüli gazdaságok leírása.* Kaposvár, 1936, k. n., (a továbbiakban: Országos mezőgazdasági címtár) 303. p.

48 FKI, államosítási iratok.

Kürthy Dezső fonyód-feketebézsényi gazdasága 340 kataszteri holdat tett ki. Ebből szántó 220 hold, rét 20 hold, legelő 86 hold, erdő 2 hold, gyümölcsös 10 hold, kert 2 hold volt. A terület hullámos, homokos és vályogtalaj volt.⁴⁹

Basch Fülöp örököseinek⁵⁰ fonyód-pusztaszentgyörgyi birtokát 1936-ban Hajdú Leó és József bérelte. Az 564 kataszteri holdból szántó 230 hold, rét 150 hold, legelő 150 hold, gyümölcsös 4 hold, nádas 30 hold volt, összességében sík, vályogtalajról volt szó.⁵¹

Wodianer Rudolf (1788–1856) szegedi származású pesti gyapjú- és gabonakereskedő volt. Az 1840-es években szerezte meg a mai Lengyeltóti, Lengyeltóti-Pusztaberény és Fonyód területén fekvő birtokait, amelyek kereskedelmi tevékenységéhez jó alapul szolgáltak. Halála után gyermekei egymás között adták-vették a birtokrészeket, végül az egyik legnagyobb terület Jozefa lánya férjéhez (annak unokatestvéréhez), Basch Fülöphöz (1821–1901) került, aki a balatoni fürdőkultúra kialakulásának időszakában, az 1890-es évektől kezdődően nagyobb területet bocsátott a telekvásárlók rendelkezésére. Az ő örökösei is tudtak még ezzel foglalkozni, azonban a következő generációtól elkobozták a földterületeket. A fellebbezések hatására az alábbi megegyezés született az örökösöket illetően:

Kruchina Viktor örökölte a vagyon jelentős részét.⁵²

Virány Egon nem kapott még csereingatlant sem, mivel volt már a tulajdonában másik ingatlan.

Borbély József ellátásban részesítette a balatoni Nagyberék szakértőit, földbirtok-rendezerési ügyek miatt Budapesten tartózkodott s mindezek során keletkezett kiadásai nem lettek megtérítve. Erről kell gondoskodni.

A Somogy Megyei Tanács Fonyód községnek juttatta sporttelep létesítésére a Basch örökösök megváltására került birtokából a Walko emlék mögötti mélyedést.⁵³

A Basch örökösök birtokából 3 kataszteri hold 10 négyszögöl terület a katolikus egyházé lett temető létesítésére.⁵⁴

Kürthy Dezső⁵⁵ az 1920-as évek elején megvette Fonyód-Feketebézsényt, amely mintegy 190 hold szántóból, és 150 hold berki területből (ebből mintegy 100 hold szintén szántó) állt. Mindez a majorépületekkel együtt körülbelül 380 000 pengő taksált. Az államosítás alól az örökösök közül Kruchina Viktor 300 kat. hold, Zichy Edéné pedig 100 kat. holdon aluli földbirtokra kapott mentességet.⁵⁶

49 *Országos mezőgazdasági címtár*. 300. p.

50 A Basch-örökösöket érintő 1925-ös adatok: Fonyódi terület összesen 1494 kat. hold, ebből szántó 330, kert 2, szőlő 11, rét 7, legelő 70, erdő 33. Az egész terület bérlete Kürty Dezső nevében állt. *Magyarország földbirtokosai és földbérleti. Gazdacímtár*. Budapest, 1925, Magyar Kir. Központi Statisztikai Hivatal, 275. p.

51 *Országos mezőgazdasági címtár*. 299. p.

52 Kruchina Viktor (1905–1978) ezredes a német megszállás után részt vett a fegyveres ellenállásban. Apja Kruchina Manó, anyja Basch Fülöp unokája, Flesch Marianne (1874–1956) volt.

53 Itt épült meg az 1950-es években Dióshelyi Ernő fonyódi építész tervei alapján a labdarúgó és atlétikai pálya, később a Sportszálló (megközelítőleg Wodianer Rudolf egykori sírhelyén) és 1980-ban a sportcsarnok. A Walko-kilátó a József utca szélén, a sportpályával szemben 1926-ban épült.

54 FKI, államosítási iratok. 3324/1946. sz. határozat.

55 Kürthy Dezső (1868–1945): jogi doktor, Máramaroszigeten született Katz néven, amelyet 1886-ban változtatott Kürthyre. A lipcei egyetemre írt doktori értekezésében fejtette ki gondolatait az állami- és a dohánymonopóliumokról. A budapesti Olasz–Magyar Bank igazgatója is volt. László nevű fia Ripka Ferenc (1871–1944) bétatelepi villatulajdonos, budapesti főpolgármester (1924/1925–1932) Ludovika nevű leányát vette feleségül.

56 FKI, államosítási iratok. 8678/1945. sz. véghatározat.

Számos irat foglalkozik azzal, hogy egy bizonyos német birodalmi illetőségű állampolgárnak van-e Fonyód-Fonyódligeten házhelye. Egy 780 négyszögölös terület képezte a vita tárgyát. Mint kiderült, a Németház Rt. tulajdonát képezte egy 780 négyszögöl nagyságú, 8 korona 95 fillér kataszteri értékű ingatlan, amelyet a Szovjetunió részére kebeleztek be. Ehhez a területhez azonban a Német Birodalomnak nem volt köze, azt magyar Volksbund-tagok használták, s ez sem kerülte el az államosítást.⁵⁷

Összegzés

Az államosított fonyódi ingatlanok iratai kalandos történet után kerülnek méltó helyükre. Köszönet illeti az azt megőrző családot, s azt, aki, miután megtalálta, értéket látott benne, nem kidobandó szemetet. Feldolgozásuk elősegítheti, hogy jobban megért-sük a kort, amelyben több fonyódi ingatlantulajdonosnak egy tollvonással vették el nyaralóját, lakóházát, földjét. Azok is megszenvedték ezeket a rendelkezéseket, akiknek ingatlanát több évre igénybe vették, s a szobákba teljesen idegen családokat, lakókat költöztettek.

57 FKI, államosítási iratok.

„HABENT SUA FATA...”

EGY KÉSZÜLŐ SOMOGYI KASTÉLYKATASZTER ELÉ, AVAGY 18–20. SZÁZADI KASTÉLYTÖRTÉNETI FORRÁSOK AZ MNL SOMOGY MEGYEI LEVÉLTÁRÁBAN

KISS NORBERT PÉTER

Jelen írás egy már évek óta folyó (s még több évre tervezett) kutatás eddigi eredményeinek összefoglalása. A téma – a somogyi kastélyok és kúriák története – napjainkban egyre népszerűbb, nagyfokú érdeklődést vált ki, elég csak rápillantani az internetes közösségi oldalakra, hírportálokra, a bővülő szakirodalomról nem is beszélve. Somogy megye kapcsán Kaposi Zoltán hiánypótló tanulmányaira utalhatunk,¹ amelyeket kutatásunkhoz is alapvető szakirodalomként, illetve forrásként használtunk. Mint említettük, a kutatásnak – amelynek egyik végső célja egy somogyi kastély- és kúriakataszter összeállítása – még csak az elején járunk, több, eddig ismeretlen levéltári forrást feltártunk, így most a kataszter elkészítéséhez vezető első lépésekről, a felmerült problémákról és az eddigi eredményekről számolhatunk be, valamint néhány forrást mutatunk be.

Az alapfogalmak meghatározása

A kastélyok és kúriák történetének kutatója elsőként azzal szembesül, hogy nehezen adható szabatos, pontos definíció a vizsgált épülettípusokról, a szakirodalomban, még inkább a levéltári forrásokban sokszor felváltva, rosszul használják a megnevezéseket. Az alábbiakban tisztázni igyekszünk a kastély, kúria, nemesi udvarház és az úri lak fogalmát.

A Czuczor Gergely és Fogarasi János által a 19. század dereka után összeállított értelmező szótár szerint a magyar kastély szó a latin castellum szóból származik, s eredeti értelemben „erődített urasági lak, vagy váracs”, szélesebb értelemben pedig „nagyobb-szerű főúri lak”,² az udvarház pedig „hajdan jelentett nemes uri házat, nemes telket”³. Egy harmadik meghatározást is idézünk, amely a „nemeslak”-ra vonatkozik: „Ház, mely nemesi birtokhoz tartozik vagy tartozott, melyben nemes család lakik vagy lakott.”⁴

1 Kaposi Zoltán: Földesúri épületek Somogyban a 18–19. században. In: Fischer Ferenc et al. szerk.: *Magyarország a (nagy)hatalmak erőterében. Tanulmányok Ormos Mária 70. születésnapjára*. Pécs, 2000, University Press (a továbbiakban: Kaposi, 2000.), 321–343. p., valamint Kaposi Zoltán: Földesúri épületek Somogyban a 18–19. században. In: Ódor Imre et alii (szerk.): *Mágnások, birtokosok, címerlevelek. Rendi társadalom – polgári társadalom* 9. Debrecen, 1997, Hajnal István Kör-KLTE Történelmi Intézet Segédtudományi Tanszék (a továbbiakban: Kaposi, 1997.), 261–272. p.

2 Czuczor Gergely – Fogarasi János: *A magyar nyelv szótára. Harmadik kötet*. Pest, 1865, k. n. (a továbbiakban: Czuczor–Fogarasi), 429. hasáb.

3 Czuczor–Fogarasi, hatodik kötet. Budapest, 1874, 563. hasáb.

4 Czuczor–Fogarasi, negyedik kötet. Pest, 1867, 798. hasáb.

Az 1959 és 1962 között megjelent értelmező szótárban azt találjuk, hogy a kastély „uralkodóknak, arisztokratáknak, gazdag polgároknak rendszerint parkkal övezett, különálló, nagyméretű, díszesebb vidéki lakóháza”,⁵ a kúria „vidéki nemesi udvarház, kisebb kastély”,⁶ az úrilak „a kastélynál kisebb méretű, polgáris, úri kényelemmel berendezett, rendszerint kerttel körülvett díszes lakóház”,⁷ az udvarház pedig „falusi nemesi lakóház, kúria”.⁸

Az idézett definíciókban közös, hogy mindegyik épülettípust az úri, nemesi réteg lakóhelyeül szolgáló építményként említik, amelyek a vidékhez kapcsolódnak, általában kert vagy park veszi körül őket, s csak méretbeli (s így társadalmi státus- és vagyonbeli) különbség fedezhető fel rajtuk.

S hogy még bonyolultabb legyen a helyzet, a fennebbi szavakkal mintegy rokon értelműként tűnik fel sokszor a várkastély és a palota szó is, ám ezek esetében egyértelműbb a meghatározás: az előbbi jól védhető, várra hasonlító kastély, az utóbbi pedig a városhoz köthető, díszes lakó- vagy középület.

Ahhoz, hogy pontosíthassuk a definíciókat, a művészettörténeti szakirodalomhoz kell fordulnunk. A „kastély” szó – mint azt a Czuczor–Fogarasi-szótárban is olvashatjuk, latin eredetű, s a „kis tábor” jelentésű latin *castrum*, *castellum* szóból származik,⁹ s a legtöbb európai nyelvbe is innen került át (vö. francia *château*, angol *castle*, olasz *castello* stb.). A fogalom az évszázadok folyamán sok változáson ment keresztül: a középkorban erősített, fallal, bástyákkal, vizesárokkal körülvett épületet, várkastélyt jelentett, amely elsődlegesen védelmi funkciókat látott el. Amint ezen épületek „védelmi jellege megszűnt, vizesárkai eltűntek, sarokbástyái pedig barokk rizalitokká szelődültek”,¹⁰ felbukkant a mai értelemben vett kastély, amely Koppány Tibor definíciójában „az egykori főnemesiség, vidéki, parkos környezetben épített, nagyszabású, összetett alaprajzú és változatos, festői tömeghatású lakóépülete”.¹¹ A 19. században ismét változáson esett át a kastélyfogalom, újabb típusok jelentek meg, mint például a mulatókastélyok, a szezonális tartózkodási helyként szolgáló téli, nyári vagy vadászkastélyok, több épület a modern nagybirtok igazgatási központjának szerepét vette fel, sok esetben pedig a kastély a városi palota melletti csendes vidéki tartózkodási hely lett. Továbbra is megmaradt az elkülönülés, amelyet a kastélyt körülölelő park vagy kert biztosított, valamint a reprezentáció funkciója.

Sisa József a kastélyfogalom meghatározásánál a harmadik évezred elején több szempontot említ. A kastélyt elsősorban „a tulajdonos kiemelt társadalmi helyzetét képviselő reprezentatív megjelenés” jellemzi, amelynek egyik meghatározója az épület nagysága. Ez egyrészt az alapterületben, másrészt a szintek számában fejeződik ki. A kastély minimális alapterülete nehezen határozható meg, a második kritérium alapján viszont

5 *A magyar nyelv értelmező szótára. Harmadik kötet (H–Kh)*. Budapest, 1960, Magyar Tudományos Akadémia (a továbbiakban: MNYÉSZ), 775. p.

6 MNYÉSZ, negyedik kötet (Ki–Mi). Budapest, 1961. 506. p.

7 MNYÉSZ, hetedik kötet (U–Zs). Budapest, 1962. 56. p.

8 Ua. 10. p.

9 Czuczor–Fogarasi, harmadik kötet. Pest, 1865. 429. hasáb.

10 Koppány Tibor: A castellumtól a kastélyig. A magyarországi kastélyépítés kezdetei. *Művészettörténeti Értesítő*. 1974. 4. szám. (A továbbiakban: Koppány, 1974.) 295. p.

11 Ua. 286. p.

azt állíthatjuk, hogy a kastély legalább egyemeletes, azaz kétszintes épület. A reprezentáció másik eleme az építészeti igényesség bizonyos foka. Emellett a kastélyépületben megtalálhatók „az életszükségletek differenciált kielégítésére hivatott helyiségek, valamint a fényűzően berendezett, ünnepélyes események célját szolgáló termek”.¹² A kastély elegáns elkülönülését a környezetétől a kert vagy a park biztosítja, s többnyire városon kívül eső helyen áll.

A fent bemutatott meghatározások alapján nyilvánvaló, hogy a kastély két legjellegzetesebb motívuma a reprezentáció és az elkülönülés: egyrészt birtokosának kiemelt társadalmi, vagyoni helyzetét mutatja, másrészt annak a társadalom többi részétől való térbeli elkülönülését is szolgálja.

A kúriával kapcsolatban nem ilyen bőbeszédű a szakirodalom. Maga a szó szintén latin eredetű: a „curia nobilitaris” kifejezésből ered, amely telket és házat is jelentett. A (nemesi) kúria szinonimájaként használható a (nemesi) udvarház és az úrilak szó is. Ezen épülettípusok a 18–19. század fordulójától, a klasszicizmussal terjedtek el hazánkban, s a kastélytól méretük, megjelenésük alapján különböztethetők meg: általában kisebb, kevésbé díszes, egyszintes épületek, amelyeket kert vagy park vesz körül, s építetőik a középnemesi családok köréből kerültek ki.

A kastélyok és kúriák építéstörténeti korszakai

Kaposi Zoltán fennebb említett tanulmányában a 18–19. századi Somogy vármegye területén 99 kastélyra, 81 kúriára, 60 úrilakra és 15 vadászkastélyra vonatkozóan közöl adatokat.¹³ Ezek közül jó néhány ma már nem áll, mert több épületet lebontottak, anyagukat elhordták, más épületek pedig az 1950 utáni közigazgatási beosztási változások során a szomszédos megyékhez kerültek. A ma is álló kastélyok közül a legrégebbiek a 18. század első felében épültek, s azóta több esetben estek át átalakításon, felújításon. Az építések időbelisége kapcsán Kaposi¹⁴ írja, hogy a 18. században mintegy 64 kastély és kúria épült fel a vármegyében, míg az 1801–1920 közötti érában 147 épület létesítéséről állnak rendelkezésre adatok, 1921 és 1941 között pedig 15 építkezésről tudunk. A somogyi kastély- és kúriaépítkezés fénykorának az 1851 és 1920 között eltelt évtizedeket tekinthetjük, ekkor 98-at emeltek.

A kastélyok és kúriák építtetői nemesi családfők, tehát magánszemélyek voltak, így az építkezésre vonatkozó iratok – a 19. század közepéig építésügyi hatóság nem lévén – leginkább a családi irattárakban maradhattak fenn. Ilyen jellegű iratokban az MNL Somogy Megyei Levéltára nem bővelkedik, aminek okaként említhető többek között az, hogy a második világháború alatt, valamint az azt követő években a legtöbb elhagyott kastélyt és kúriát az átvonuló német és szovjet hadak, illetve sok esetben a falvak népe kifosztotta, a bennük találtatott tárgyakat, bútorokat, műkincseket,

12 Sisa József: *Kastélyépítészet és kastélykultúra Magyarországon. A historizmus kora*. Budapest, 2007, Vince Kiadó, 15. p.

13 Kaposi, 2000. 321. p.

14 Kaposi, 1997. 323. p.

könyvgyűjteményeket, iratokat elhordta, utóbbiakat főleg elpusztította. Ilyen sorsra jutott példának okáért a nágocsi Zichy-kastély vagy a berzencei Festetics-kastély. Ellenpéldaként említendő a felsőmocsoládi Kacs Kovics-Bánó család kastélya, illetve levéltára, amelynek a 16–20. század során keletkezett irataiból 1953 óta több mint öt iratfolyóméternyi anyagot őriz a somogyi levéltár, s amely dokumentumok között megtaláljuk néhány uradalmi épület tervrajzát is – a kastélyét azonban nem.¹⁵

A berzencei Festetics-kastély
(Forrás: MNL SML XV. 34. Fotógyűjtemény)

Az 1850-es évektől a vármegyei „Bauamt”, azaz építési hivatal lett hivatott az építkezések felügyeletére. 1872-től az ekkor felállított járási főszolgabírói hivatalok hatáskörébe tartozott az építési engedélyek kiadása, amelyeket az építtetők által benyújtott kérelmek és tervrajzok alapján bíráltak el, illetve állítottak ki. Ennek alapján a 19. század utolsó negyedétől emelt nemesi lakóépületek terveit megtalálhatnánk a főszolgabírói iratok között – amennyiben nem lenne rendkívül hiányos az iratanyag: a járási főszolgabírói iratanyagok is hatalmas kárt szenvedtek a második világháború során, évtizedek dokumentumai semmisültek meg. Így a mai Somogy területén álló kastélyok közül eredetiben egyedül a Jankovich-Bésánok somogygeszti „fészkének” 1927-ben keletkezett tervrajzait tekinthetjük meg.

Ha az eredeti tervrajzok el is pusztultak vagy lappanganak, több épület esetében rendelkezésre állnak későbbi, a 20. század második felében keletkezett felújítási, átalakítási, műemléki felmérési dokumentációk a tervező- és építővállalatok, valamint különböző tanácsai szervek fondjaiban, illetve előbbiek magánkézbe került irattáraiban.

¹⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára (a továbbiakban: MNL SML) XIII. 17. d. Kacs Kovics-Bánó család (felsőmocsoládi) levéltára. Vegyes iratok.

A legkorábbi fennmaradt dokumentum, amelynek alapján Somogy vármegye kastélyainak és kúriáinak – nem pontos és teljes – listáját elkészíthetjük, az 1782–85-ös első katonai felmérés.¹⁶ A felmérés az egyes községekben álló katonai szempontból fontosabb épületeket is felsorolja, s 26 település esetében említ kastélyt, 33 esetében nemesi udvarházat, nemesi lakot és nemesi házat, öt esetében urasági házat és urasági épületet, nyolc esetében pedig uradalmi házat és uradalmi épületet. Mint a felsorolásból is látható, a fogalmak nem egyértelműek, többször nem lehet tudni, hogy mit értettek az egyes megnevezések alatt. Az alanti táblázatban foglaltuk össze a forrás témánkra vonatkozó információit. (A település- és pusztaneveket a mai írásforma szerint szerepeltetjük.)

Település vagy puszta neve	Épületek
Ádánd	három nagy urasági épület
Alsóbogát ¹⁷	kastély
Babócsa	nemesi udvarház
Balatonkeresztúr	kastély
Balatszentgyörgy	uradalmi épület
Bárdibükk ¹⁸	egy nemesi udvarház
Berzence	kastély
Balatonboglár	„egy kis kastély”
Bolhás	nemesi udvarház
Boronka ¹⁹	kastély
Böhönye	kastély
Büssü ²⁰	urasági kastély
Csákány	„néhány jó (szilárdan megépített) nemesi udvarház”
Balatoncsehi ²¹	uradalmi ház
Csombárd	kastély
Csurgó	kastély
Felsőbogát ²²	„egy masszív építésű kastély”
Gadány	nemesi udvarház
Gige	két nemesi udvarház
Háromfa	„egy szilárd építésű nemesi udvarház”

16 Dobai András: *Somogy megye az első katonai felvétel idejében (1782–1785). Iskola és levéltár* 17. Kaposvár, 1983, Somogy Megyei Levéltár.

17 Eddéhez tartozó puszta volt, 1994 óta önálló település.

18 Egykor önálló település, ma Bárudvarnok része.

19 Egykor önálló település, 1977-től Marcali része.

20 A felmérésben (Magyar)Atádnál szerepel.

21 1939-ben egyesült Ordával, így jött létre Ordacsehi.

22 Eddéhez tartozó puszta volt, ma az 1994-ben létrejött Alsóbogát település része.

Település vagy puszta neve	Épületek
Hetes	„két kis masszív kastély”
Homokszentgyörgy	„néhány jól megépített nemesi udvarház”
Iharosberény	„egy szilárd építésű kastély”
Inke	kastély
Jákó	két nemesi udvarház
Kakpuszta ²³	„egy jól megépített nemesi udvarház”
Kaposszerdahely	egy nemesi udvarház
Kéthely ²⁴	kastély
Kis- és Nagygomba ²⁵	néhány nemesi udvarház
Kiskorpád	három nemesi udvarház
Kutas	egy nemesi udvarház
Lakócsa	nemesi udvarház
Balatonlelle ²⁶	kastély
Lengyeltóti	„két kastély félig fallal körülvéve”
Libickozma	kastély
Marcali	kastély
Nágocs	„egy masszívan megépített kastély”
Nagyatád	„néhány jól megépített nemesi udvarház”
Nagybajom	néhány kastély, több nemesi udvarház
Nagyberki	szilárdan megépített kastély
Nagyszakácsi	„néhány jól megépített nemesi udvarház”
Nemesvid	„egy jó kastély” és „néhány nemesi ház”
Osztopán	néhány nemesi udvarház
Öreglak	kastély
Órtilos	urasági ház
Ötvös és Kónyi ²⁷	három nemesi udvarház
Pamuk	„egy jobb állapotban lévő nemesi udvarház”
Pat ²⁸	„egy jól megépített nemesi udvarház”
Pogányszentpéter	„egy jó karban lévő nemesi udvarház”
Porrog	uradalmi ház
Pusztakovácsi	„többnyire nemesi udvarházakból áll, amelyek közül több jó állapotban van”

23 Ma Nagybajomhoz tartozó egykor népes, napjainkban lakatlan puszta.

24 A felmérésben Balatonújlaknál szerepel.

25 Egykor önálló települések, ma mindkettő Marcali része.

26 Ma Balatonlelle.

27 1929-ben Ötvöskónyi néven egyesültek.

28 Pat: 1948-ban Zala vármegyéhez csatolt település.

Település vagy puszta neve	Épületek
Sáripusztá ²⁹	kastély
Sávoly	két urasági ház
Somogybükkösd	uradalmi ház
Somogyfajsz	„két jól megépített uradalmi épület”
Somogygeszti	„néhány jól megépített nemesi udvarház”
Somogysárd	kastély
Somogyszil	egy nemesi udvarház
Szabás	nemesi udvarház
Szentgáloskér	két urasági épület
Szőlősgyörök	kastély
Tab	„néhány masszív nemesi udvarház”
Tapsony	uradalmi ház
Toponár ³⁰	urasági kastély
Újfalupusztá ³¹	egy nemesi udvarház
Varászló	„egy jó nemesi udvarház”
Vése	„egy jól megépített nemesi udvarház”
Vörs	urasági ház
Vrácsik ³²	egy nemesi lak

A listában szereplő épületek beazonosítása sok esetben bizonytalan. Például Ádándnál három nagy urasági épület szerepel – ennek ellentmond, hogy a településen a 18–19. században – Kaposi Zoltán adatai alapján – két kastély állt, amelyeket a Tallián, illetve a Csapody család építtetett, az utóbbi az 1830-as években történt. Egy másik példa: Boronka esetében kastélyról szól a katonai felmérés, ám az ott álló kastélyt 1908-ban építtette Kund Béláné – így nem tudjuk beazonosítani az 1780-as évekbeli forrásban szereplő épületet. Hetesen egy kastélyról tudunk, amely ma is áll és iskolai célokat szolgál – ezzel szemben az első katonai felmérés „két kis masszív kastélyról” ír. Hasonló a helyzet Balatonlelle vonatkozásában: a fennebbi listában egy kastély szerepel, míg Kaposi Zoltán 1997-es tanulmányában³³ hat kúriát említ, amelyek közül öt 1749 előtt épült.

A 19. századra vonatkozó további – részleges – adatokat szolgáltatnak különböző könyvészeti források, így például Fényes Elek országleírása az 1830-as évekből³⁴ vagy – a 20. század elejéről – Reiszig Edének a Somogy vármegye monográfiájában megjelent tanulmánya.³⁵

29 Ma Kéthelyhez tartozó pusztá. A felmérésben Balatonújlaknál szerepel.

30 Egykor önálló település, 1970 óta Kaposvár városrésze.

31 Újfalu, Újfalupusztá, Csombárdújfalu néven is említetik a forrásokban, Csombárd településhez tartozó, mai kifejezéssel külterületi lakotthely volt.

32 Neve 1908-tól Újvárfalva.

33 Kaposi, 1997. 262. p.

34 Fényes Elek: *Magyar országnak, 's a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statisztikai és geographiai tekintetben. Első kötet.* Pest, 1836. 199–241. p.

35 Reiszig Ede: Somogy vármegye községek. In: Csánki Dezső (főszerk.): *Somogy vármegye.* Budapest, [1914], Országos Monografia Társaság, 30–179. p.

Első ízben 1919-ben, a Magyarországi Tanácsköztársaság alatt született rendelet a földbirtokok és a kastélyok államosításáról, s elkezdődött az épületek felmérése, összeírása, foglalkoztak hasznosításukkal, így ebből az időszakból is – sajnos, szintén igen hiányosan – találunk forrásokat a témával kapcsolatban a közigazgatási iratokban. A kastélyokat elsősorban iskola, óvoda, szanatórium és üdülőhely céljaira kívánták felhasználni.³⁶ 1919. április 1-jén rendeletet hoztak a kastélyokban lévő könyvtárak és műkincsek lefoglalásáról és leltározásáról.³⁷ Április 19-én jelentést kértek a járási szervektől a kastélyok lefoglalásával kapcsolatban, ezek közül a Kaposvári és Csurgói járást érintő dokumentum maradt fenn, az előbbi tizenegy, az utóbbi nyolc épület sorsáról tájékoztat.³⁸

Május 14-én iskolák építéséről és karbantartásáról adtak ki rendeletet, amely kitért arra is, hogy ahol indokolt, kastélyokat foglaljanak le oktatási célokra.³⁹ Többek között Erdősokonya,⁴⁰ Tarany, Kadarkút, Iharosberény, Iharos, Inke, Berzence, Beleg, Balatonboglár, Németlad,⁴¹ Somogygeszti és Toponár községek esetében rendelkezünk adattal arról, hogy a kastélyokat iskolaként szerették volna hasznosítani.

A Somogyszobhoz tartozó Kaszópusztán⁴² álló Hohenlohe-vadászkastélyt proletár gyermekek üdültetésére kívánták felhasználni,⁴³ az öreglaki Jankovich-kastélyban a források alapján gyermeküdülőt, erdei iskolát, kórházat szerettek volna berendezni.⁴⁴ A mosdói Pallavicini-kastélyban képzőművészeti szabadiskolát terveztek alapítani Rippl-Rónai József, Bornemissza Géza és Vedres Márk vezetésével.⁴⁵ A piaristák mernyei jószágkormányzósági kastélya és a somogyszili Hunyady-kastély az Igali járás kórházának elhelyezéseért „versengtek”.⁴⁶

A Tanácsköztársaság bukása után az eredeti tulajdonosok visszakapták kastélyaikat. A 133 nap eseményei által az épületekben, azok berendezésekben okozott károkról nem rendelkezünk adatokkal. Egy csak másolatban fellelhető dokumentumban annyit olvashatunk, hogy gróf Jankovich-Bésán Endre öreglaki kastélyának egyes bútorait Lengyel-tótiba szállították, s az ott alapított munkásotthon helyiségeit rendezték be velük.⁴⁷

36 Kelemen Elemér: *Somogy megye művelődésügye a Tanácsköztársaság idején. Somogyi Almanach 14–15.* Kaposvár, 1970, Somogy Megyei Levéltár (a továbbiakban: Kelemen, 1970.), 38. p.

37 Ua. 19. p.

38 MNL SML IV. 416. b. Kaposvári járás főszolgabírája (főjegyzője) közigazgatási iratai (a továbbiakban: Kvári fszb.). 2423/1919., valamint MNL SML IV. 414. Csurgói járás főszolgabírája (főjegyzője) iratai (a továbbiakban: Csurgói fszb.). 2029/1949.

39 Kelemen, 1970. 44. p.

40 1908-ig neve Csokonya volt. 1941-ben egyesült Somogyvisontával, így jött létre Csokonyavisonta.

41 1950-ben egyesült Németlad és Magyarlad Németlad néven egyesültek, 1951-től a település neve Lad.

42 Kaszópusztá 1994-ben Kaszó néven önálló községgé alakult.

43 MNL SML IV. 401. b. Somogy vármegye főispánjának általános iratai (a továbbiakban: Főispáni általános). 1919. évi iktatókönyv 73-1748/1919. sz. bejegyzése, valamint Kelemen, 1970. 48. p.

44 MNL SML Főispáni általános. 27-2287/1919. és 72-3337/1919., valamint Kelemen, 1970. 47. és 48. p.

45 Kelemen, 1970. 74. p.

46 MNL SML IV. 415. b. Igali járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) közigazgatási iratai (a továbbiakban: Igali fszb.) 2050/1919.

MNL SML XV. 44. Dr. Andrassy Antal főlevéltáros gyűjteménye. A Lengyel-tóti járás főszolgabírójának 1919. szeptember 26-i jelentése a Magyarországi Tanácsköztársaság alatti eseményekről.

Az iharosi Inkey-kastély
(Forrás: MNL SML XV. 34. Fotógyűjtemény)

A lengyeltóti Zichy-kastély
(Kiss Norbert Péter felvétele)

Az 1930-as években két somogyi kastélyt is megvásárolt a vármegye, a mosdósi Pallavicini-, valamint a lengyeltóti Zichy-kastélyt. Ennek folytán a vármegyei közigazgatási szervek irattárában ezen épületekre vonatkozóan találunk dokumentumokat. (Megjegyezzük, hogy egy harmadik somogyi épület, a nagyberki Vigyázó-kastély is már 1945 előtt megszűnt magántulajdon lenni: az 1928-ban elhunyt gróf Vigyázó Ferenc végrendeletében a Magyar Tudományos Akadémiára hagyta azt minden ingóságával együtt.)

A második világháború alatt a kastélyokban sok esetben hadikórházakat rendeztek be vagy katonák, illetve menekültek elszállásolására használták őket, ily módon a katonai vagy a közigazgatás látóterébe kerültek ezen épületek.

Alispáni utasításra 1944 májusában a csurgói főszolgabíró az április 8-án bejelentett hét vagy több szobával rendelkező kastélyokról küldött információkat hivatali főnököknek.⁴⁸ Az áprilisi jelentésnek, valamint az azt előíró rendelkezésnek nem találtuk nyomát. A májusi szerint a Csurgoi járás területén 12 ilyen épület állt, közülük kilencet neveztek kastélynak. Az alábbi táblázatot a főszolgabírói kimutatás alapján állítottuk össze.

Település	Épület	Szobák száma
Csurgó	volt Gáspár-féle lakás	7
Berzence	herceg Festetics nagykastélya	28
Berzence	herceg Festetics kiskastélya	17
Somogyudvarhely	Mándy-féle lakás	7
Zákány	gróf Zichy Ödön kastélya	17
Somogyszentmiklós ⁴⁹	Bárczay-féle kastély	12
Iharosberény	báró Inkey József kastélya	33
Iharos	báró Inkey István kiskastélya	24
Iharos	báró Inkey István nagykastélya	
Inke	gróf Bethlen István lakása	9
Inke	báró Rohonczy Imre kastélya	16
Surd ⁵⁰	gróf Zichy Aladár kastélya	10

A kastélytörténet következő, évtizedekre meghatározó momentuma az 1945. évi VI. törvénycikk (és két végrehajtási rendelete, a 600/1945. M. E., illetve a 2400/1945. F M. sz. rendeletek), amely a kastélyok építésének és fenntartásának alapját, a nagybirtokot számolta fel, s ezzel évtizedekre megpecsételte ezen épületek sorsát. Az ily módon állami tulajdonba vett épületek felhasználhatók voltak a gazdasági viszonyoknak, termelési és értékesítési helyzetnek megfelelő építmények (gabonatárház, gyümölcsösomagoló), a munkásság és a gazdatársadalom társulásait szolgáló épületek (szakszervezeti ház, gazdakör, szövetkezeti ház), közegészségügyi és állategészségügyi intézmények és berendezések (kórház, orvosi lakás), közigazgatást szolgáló építmények (községkháza, tűzoltószertár, jegyzői lak), valamint egyházi és közoktatási építmények (iskola, paplak, tanítói lak) céljaira.

48 MNL SML Csurgoi fszb. 2254/1944.

49 1948-ban Zala megyéhez csatolt település, 1950-től a Miklósfő, 1981-ben egyesítették Nagykanizsával.

50 1950-ben Zala megyéhez csatolt település.

Az államosítástól kezdve a kastélyok és kúriák egyrészt közigazgatási vagy állami-szakigazgatási (tanácsi vagy minisztériumi), másrészt gazdasági szerv (állami gazdasági, téesz, vállalati) kezelésébe kerültek, így azok irataiban találhatóak források róluk, valamint a sajtó, a megyei napilapok is szolgálhatnak információkkal ezen épületekről.

Kastélyok és kúriák az egészségügy szolgálatában

Mint fennebb írtuk, az államosított kastélyok és kúriák egy része egészségügyi vagy szociális célokat szolgált. A Népjóléti Minisztérium 1948-ban „a földbirtokreformmal kapcsolatban megváltás alá került kastélyok igénybevételének, illetőleg felhasználásának ellenőrzése céljából” kért jelentést a vármegyei törvényhatóságoktól a kastélyok sorsáról, valamint pontos állapotáról. Rákérdezett a tulajdonos nevére, az épület szobáinak számára, a melléképületek, valamint ezek helyiségeinek számára, a park nagyságára, az ingatlan és a park állapotára, őrzésének módjára, a juttatás tényére, a lehetséges felhasználás módjára (alkalmas-e munkásüdülőnek), a víz- és a villanyhálózat kiépítettségére, a megközelíthetőségre, a környékbeli fürdési lehetőségekre, a lakhatóvá tétel körülbelüli költségeire.

Somogy vármegye esetében a Csurgói és az Igali járás jelentései lelhetőek fel, valamint a Kaposvári járás jelentésének töredéke, mely a toponári Festetics-kastélyra vonatkozik.⁵¹ A fennmaradt iratok az alábbi táblázatban szereplő épületekről adnak hírt.

Járas	Községi vagy körjegyzőség	Épület
Csurgói	Zákányi Körjegyzőség	Zákány, Zichy-kastély
	Surdi Körjegyzőség	Surd, Zichy-kastély
	Somogyudvarhely Nagyközség	nemleges jelentés
	Porrogi Körjegyzőség	Somogybükkösd, Kardoss Kálmán kastélya
	Miháldi Körjegyzőség ⁵²	nemleges jelentés
	Gyékényes Nagyközség	nemleges jelentés
	Iharosberényi Körjegyzőség	Iharosberény, Inkey-kastély
	Iharosberényi Körjegyzőség	Iharos, Inkey-kastély
	Iharosberényi Körjegyzőség	Inke, Hohenlohe-kastély
	Berzence Nagyközség	Berzence, Festetics-kastély
	Csurgó Nagyközség	nemleges jelentés
	Alsoki Körjegyzőség ⁵³	nemleges jelentés

51 MNL SML Csurgói fszb. 3098/1948., MNL SML Igali fszb. 2679/1948. és MNL SML Kvári fszb. 3361/1948.

52 Miháld: 1948-ban Zala megyéhez csatolt település.

53 Alsók: egykor önálló település, 1950-ben Csurgóhoz csatolták.

Járás	Községi vagy körjegyzőség	Épület
Igali	Attalai Körjegyzőség ⁵⁴	Szabadi-Kisgátpusztá, Loch Ferencné kastélya
	Kisbárapáti Körjegyzőség	nemleges jelentés
	Andocsi Körjegyzőség	Andocs-Németsűrűpuszta, a Veszprémi R. Kat. Papnevelő Intézet kastélya
	Andocsi Körjegyzőség	Somogyacsa-Gerézdpusztá, a Veszprémi R. Kat. Papnevelő Intézet kastélya
	Göllei Körjegyzőség	nemleges jelentés
	Felsőmocsoládi Körjegyzőség	Felsőmocsolád, Bánó-kastély
	Magyaratádi Körjegyzőség	nemleges jelentés
	Somogyszili Körjegyzőség	nemleges jelentés
	Törökkoppányi Körjegyzőség	nemleges jelentés
	Büssüi Körjegyzőség	Büssü, Gaál-kastély
Kaposvári	Toponári Körjegyzőség	Toponár, Festetics-kastély

Látható, hogy a rendelet fő célja az volt, hogy a munkásüdülőknek felhasználható kastélyokról nyerjenek képet. Ha munkásüdülő nem is lett egyik somogyi épületből sem, egészségügyi vagy szociális intézményt több kastélyban is berendeztek. Így még napjainkban is kórház működik a marcali Széchényi-, szociális és betegotthon a tabi Welsersheimb-, a segesdi Széchényi- vagy a kőkút-gyöngyöspusztai Festetics-kastélyban. Ezek mellett néhány, hasonló felhasználású épület az utóbbi évtizedekben veszítette el funkcióját, mint például a kéthely-sáripusztai Hunyady- vagy a berzencei Festetics-kastély.

A későbbi levéltári kutatómunka ebben a témában érinteni fogja a Somogy Megyei Tanács V. B. Egészségügyi Osztályának iratanyagát, amelyben további értékes adatok kerülhetnek elő.

Kastélyiskolák

Az államosítás után sok kastélyban és kúriában számos helyen a községek elemi, majd általános iskolát rendeztek be, több esetben többé-kevésbé átalakítva azokat.

Somogy vármegye és Kaposvár Törvényhatósági Jogú Város tanfelügyelője 1949-ben utasította a vármegye iskoláit, hogy készítsenek jelentést, amely kitér arra, hogy az adott községben van-e kastélyépület, ha van, milyen célra juttatták, ha még nem juttatták senkinek, akkor alkalmas-e iskola vagy tanítói lakás céljaira, milyen állapotban van, s a jelentéshez vázlatrajzot is mellékeljenek.⁵⁵ Az akta igen hiányos, mindössze 120 iskola jelentését tartalmazza (köztük az egykori Szigetvári járás területén fekvő települések tanodái is szerepelnek), amelyek közel 90 kastélyról és kúriáról, illetve kastélynak nevezett épületről, valamint néhány tucat intézői, gazdatiszti lakról szólnak. Az iratcsomóból

⁵⁴ Attala: 1975-ben Tolna megyéhez csatolt település.

⁵⁵ MNL SML VI. 501. b. Somogy vármegye tankerületi főigazgatójának iktatott általános iratai. 2720/1949.

kiderül, hogy 1949-ben már részben vagy egészben iskolai célokat szolgált többek között a Balatonszemesen, Babócsán, Somogysárd-Sörnyepusztán, Kastélyosdombón, Hetesen, Szabáson, Zákányban, Toponáron álló kastély, illetve kúria. Az iratokból az is kiviláglik, hogy több helyen élénk vita alakult ki egy-egy ingatlan használatáról, juttatásáról, sok épületet alkalmatlannak találtak oktatási célokra, s a háborús károokra is fényt vetnek a jelentések.

A nagyberki Vigyázó-kastély
(Fejes László felvétele)

A Köznevelési Minisztérium 1951 júliusában az iskolahálózat fejlesztése céljából felmérést készített a tulajdonában lévő kastélyokról.⁵⁶ Somogy megye esetében nyolc épületről kértek információkat: a kastélyosdombói Erdődy-, a berzencei Festetics-, az iharosberényi Inkey-, a nagyberki Vigyázó-, a toponári Festetics-, a somogyvári Széchenyi-, a somogyzsitfa-szőcsénypusztai Véssey-, valamint a kötcsei Sárközy-kastélyról, illetve kúriáról. A minisztérium a következő szempontok alapján kérte a jelentést:

1. Ki használja (iskola, tszcs, lakás stb.) és milyen mértékben?
2. Szobák száma, nagysága.
3. Hogy van kihasználva, van-e üres helyisége?
4. Milyen mellékhelyisége van (fürdőszoba, vécé stb.)?
5. Milyen állapotban van (renoválás szükséges-e, ha igen, kb. milyen összeget igényel)?
6. Van-e valamilyen célja a tanácsnak a kastéllyal?
7. Javaslatot tudnak-e tenni, hogy mire lehetne felhasználni?

A felterjesztett adatok szerint a szőcsénypusztai kastélyt nem a Köznevelési Minisztériumnak juttatták, a berzencei épületet pedig 1950-ben át kellett adni az Államvédelmi Hatóságnak. A többi felsorolt egykori nemesi épület kapcsán az őket használó iskolák szolgáltatották a kért adatokat. Kötcse, Somogyvár, Toponár és Kastélyosdombó esetében az ott álló épületeket teljes egészében az iskola használta (még ha voltak is üres helyiségek), míg Iharosberényben a tanoda az erdőgazgatósággal osztozott az épületen,

⁵⁶ MNL SML XXIII. 13. Somogy Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztály iratai (a továbbiakban: SMT Műv. O.). 1021-5/1951.

Nagyberki pedig ékes példa arra, hogy egy hatalmas kastélyépületet nem tudott egymaga kihasználni az iskola, így helyiséget kapott benne a helyi úttörőszervezet és a Dolgozó Ifjúság Szövetsége (DISZ)⁵⁷ alapszervezete is. Volt benne továbbá altiszti lakás, gabonaraktár, konyha és éléskamra, de üres szobákkal is bírt.

Az iharosberényi Inkey-kastély
(Forrás: MNL SML XV. 34. Fotógyűjtemény)

Az Oktatásügyi Minisztérium Beruházási Főosztálya 1954-ben felszólította a megyei tanácsok oktatási osztályait, hogy készítsenek részletes kimutatást a közigazgatási területükön álló, s a minisztérium tulajdonában lévő kastélyépületekről. Az alábbiakban a Somogy megyei felmérés adatait közöljük.⁵⁸

57 Ifjúsági tömegszervezet, amelyet 1950-ben hoztak létre, 1956 őszén felbomlott. Szerepkörét 1957 márciusától a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) vette át.

58 SMT Műv. Osztály 201-48/1954.

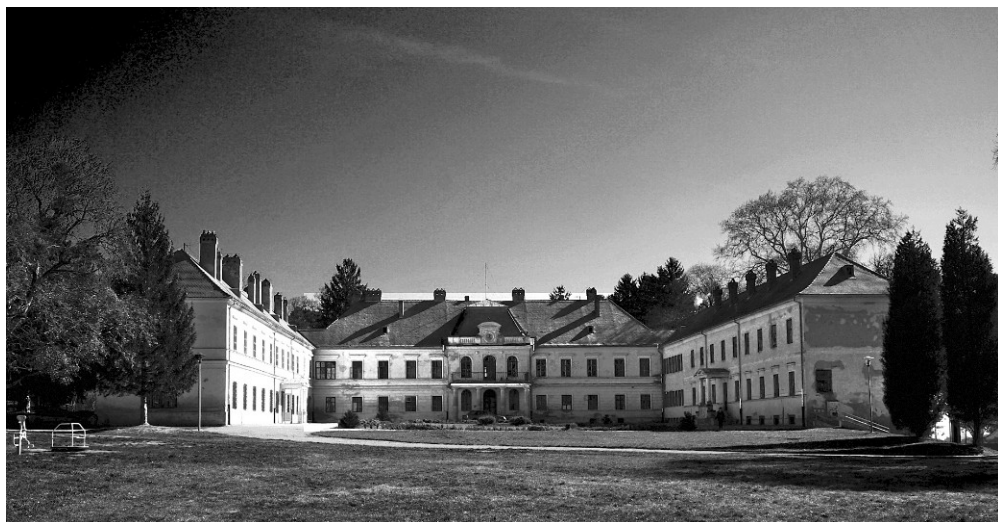
Sorszám	Község	Mikortól-meddig milyen célra használták?	Milyen az épület állapota?	Mi a terv az épülettel?
1.	Gölle-Alsóhetény	A felszabadulás óta tanterem, szertár, úttörő-otthon, nevelői lakás. A padlását a helyi tanács abraktakarmány tárolására használja.	A melléképületek tatarozása szükséges	Továbbra is iskolai célra való felhasználás.
2.	Gölle-Inámpuszta	1948 óta iskola, nevelői lakás és kultúrterem.	Az épület állapota megfelelő.	Továbbra is iskolai célokra való felhasználás.
3.	Gölle-Szentivánpuszta	1948 óta iskola. A melléképületeket a helyi tanács istállónak használja.	A tetőzet és az ablakok rosszak. A melléképületek dűlfőfelben vannak.	Továbbra is iskolai célokra való felhasználás.
4.	Hetes	1949 óta iskola és nevelői lakás.	Nagyobb javítást igényel.	Az összes tantere, valamint a nevelői lakások elhelyezése az épületben.
5.	Jákó	1946-tól iskola és részben nevelői lakás.	Az épület felerészben rom.	Teljes rendbe hozás esetén két tantermet és egy nevelői lakást lehetne elhelyezni benne.
6.	Kaposmérő	1950-től általános iskola. Ezen kívül három nem pedagógus család lakja.	Jó.	A melléképületek lebontása esetén még két tanteremmel lehetne az épületet bővíteni.
7.	Kisgyalán	1946-tól 1949-ig nevelői lakás, 1951 óta a földműves-szövetkezet használatában van.	A tető rossz állapotban van.	Az 1954–55-ös tanévben az egyik tanterem és egy nevelői lakás biztosítása.
8.	Magyaratád	1948 óta iskola, úttörőotthon, magánlakás, kultúrotthon, igazgatói iroda. A kiskastélyt két magáncsalád lakja.	Jó.	A nagykastélyban három tanterem biztosítása.
9.	Mernye	1950. december 20-tól a földszinti részt az általános iskola használja. Az emeleten kultúrotthon van.	A tetőzete rossz.	A teljes épület iskolai célokra való felhasználása.
10.	Nagybajom	Jelenleg iskolai célokat szolgál.	Az épület állapota rossz. Jelenleg nagyobb átalakítás alatt áll.	A felső tagozat elhelyezése az épületben.
11.	Nagyberki	1948-tól részben, 1952-től teljes egészében az iskola használatában van.	Elhanyagolt, húsz év óta javítva nem volt.	Nagyobb átalakítással alkalmassá tenni iskolai használatra.
12.	Osztopán	1949 óta általános iskola és nevelői lakás.	Állapota, tetőzete rossz. A kerítés hiányzik.	Továbbra is iskolai célokra való felhasználás.
13.	Somodor-Pusztasomodor	1948 óta általános iskola és nevelői lakás.	Nagyobb javításra szorul.	Továbbra is iskolai célokra való felhasználás.

Sorszám	Község	Mikortól-meddig milyen célra használták?	Milyen az épület állapota?	Mi a terv az épülettel?
14.	Somogyaszaló- Antalmajor	1947 óta általános iskola és nevelői lakás.	A tetőzet rossz. A vakolat omladozik, a pince beomlófelben van.	Továbbra is iskolai célokra való felhasználás.
15.	Somogygeszti	A felszabadulás után üdülő volt, később az emeleti részt az általános iskola foglalta el, majd egyes helyiségeiben gazdasági irodát, óvodát, a Magyar Dolgozók Pártja és a Szabadságharcos Szövetség helyi irodáját helyezték el.	Az épület elhanyagolt állapotban van.	Továbbra is iskolaként és nevelői lakásként történő felhasználás.
16.	Zimány-Rácegres	1946 óta általános iskola és nevelői lakás.	A tetőzet és a padlózat rossz.	Továbbra is iskolaként és nevelői lakásként történő felhasználás.
17.	Toponár	1948 óta általános iskola.	Jó.	Továbbra is iskolai célokra való felhasználás.
18.	Balatonberény	1950 óta iskola.	Kisebbségre javításra szorul.	Továbbra is iskolai célokra való felhasználás.
19.	Balatonlelle	1945 óta iskola.	Jó.	Továbbra is iskolai célokra való felhasználás.
20.	Balatonfenyves	1946 óta iskola.	Jó.	Továbbra is iskolai célokra való felhasználás.
21.	Öreglak	1950 óta iskola.	Jó.	Továbbra is iskolai célokra való felhasználás.
22.	Balatonkeresztúr	1945 óta a Földműves-szövetkezet, a Betonútépítő Vállalat és az iskola közös használatában van.	Rossz állapotban van.	A rossz állapotban lévő kastélyépület lebontása és a bontási anyagnak az új iskola építésére való felhasználása.
23.	Látrány	Jelenleg terménybegyűjtés célját szolgálja.	Javításra szorul.	Diákotthon céljára való felhasználás.
24.	Boronka	1945-től iskola, tanterem, nevelői lakás.	Az egyik része romos. Jelenleg tatarozás alatt áll.	Továbbra is iskolai célokra való felhasználás.
25.	Vése	1945-től tanácsház, 1951-től iskola.	Jó.	Továbbra is iskolai és óvodai célra történő felhasználás.
26.	Csákány	1952-től iskola és nevelői lakás.	Jó.	Központosítás után nevelői lakás és óvoda.
27.	Szőkedences	1945-től iskola.	Jó.	Központi iskola lesz.

Sorszám	Község	Mikortól-meddig milyen célra használták?	Milyen az épület állapota?	Mi a terv az épülettel?
28.	Iharosberény	1946-tól 1950-ig általános iskolai diákkotthon, 1950-től általános iskola.	Tetőzete rossz. Az épület tatarozásra szorul.	Továbbra is iskolaként és nevelői lakásként történő felhasználás.
29.	Nágocs	1950-től iskola.	Az épület állapota megfelelő.	Iskola és diákkotthon céljára történő felhasználás.
30.	Bábonymegyer	1950-től iskola.	Jó.	Továbbra is iskolaként és nevelői lakásként történő felhasználás.
31.	Bálványos	1950-től iskola.	Jó.	Továbbra is iskolaként és nevelői lakásként történő felhasználás.
32.	Kötcse	1952-től iskola.	Jó.	Továbbra is iskolaként és nevelői lakásként történő felhasználás.
33.	Bolhás	1952-től iskola.	Jó.	Továbbra is iskolai célokra való felhasználás.
34.	Kutas	1952-től iskola.	Jó.	Továbbra is iskolai célokra való felhasználás.
35.	Lábod	1950-től iskola.	Jó.	Továbbra is iskolai célokra való felhasználás.
36.	Balatonszemes	1952-től iskola.	Jó.	Továbbra is iskolai célokra való felhasználás.
37.	Ádánd	1952-től iskola.	Átalakítása folyamatban van.	Továbbra is iskolai célokra való felhasználás.

A kastélyiskolák az évtizedek előrehaladtával elavultak, nem feleltek meg a korszerűsödő oktatás kívánalmainak, így több kastélyépület megürült, amikor az adott település új iskolát kapott. Így járt például Nagyberki, Ádánd vagy Lad kastélya. Ezzel szemben Hetes, Somogyvár, Balatonszemes, Iharosberény, Osztopán kastélyaiban a mai napig iskola működik.

Ebben a témakörben további forrásértékű iratokkal szolgálhat a Somogy Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztályának iratanyaga.

A somogyvári Széchényi-kastély
(Kiss Norbert Péter felvétele)

Kastélyok és kúriák a műemlékvédelem látókörében

1945 márciusában újra megkezdte munkáját az 1881. évi XXXIX. törvénnyel életre hívott Műemlékek Országos Bizottsága (MOB), amely fő feladatának a magyar műemlékek megóvását tartotta.⁵⁹ Ennek érdekében országos szintű adatgyűjtést szorgalmazott, melynek fóruma az Építésügyi Kormánybiztosság keretében létrehozott, a művészeti értékekben bekövetkezett háborús károk megállapítására megalakított munkabizottság volt. A Fővárosi Közmunkák Tanácsának egyik tisztviselője, az építész és művészettörténész Pogány Frigyes 1946. február 9-én levelet intézett a MOB-hoz, melynek mellékleteként megküldte az országos kárjelentést (e melléklet nem maradt fenn). A műemlékekben esett károk adatfelvételének következő fontos lépése a Belügyminisztériumnak a vidéki kastélyok és kúriák további pusztulásának megakadályozása tárgyában kelt rendelete volt, melyben felhívta az ország valamennyi törvényhatóságának figyelmét arra, hogy közérdek az említett épületek külső és belső állagmegóvása, hiszen ezek „pótolhatatlan kultúrértékeit képviselik a magyar közösségnek”.⁶⁰

59 A bekezdéshez lásd: Bardoly István: A „falak is szenvednek”. Épület(sorsok) és kutató(sorsok) 1945–1963. *Művészettörténeti Értesítő*, 2015. 1. sz. (A továbbiakban: Bardoly, 2015.) 69–73. p.

60 MNL SML Kvári fszb. 1953/1946.

Ennek érdekében a belügyminiszter intézkedést, illetve jelentést kért, hogy a háborús események folytán pusztulásnak indult kastélyok és kúriák állapotának megóvása érdekében a törvényhatóságok – a tulajdonosaikkal együttműködve – mérjék fel azokat, s jelezzék a MOB-nak, ha az épületeket károk érték, illetve ha a tulajdonosok átalakításokat terveznek. „A Műemlékek Országos Bizottsága ily módon kívánja biztosítani a földdel együtt birtokba jutott ingó és ingatlan műemlékek megbecsülését, valamint azt, hogy az esetleges új tulajdonosok ezeket az értékeket szellemileg, művészileg és művelődésileg magukévá tegyék és ezeknek nemcsak birtoklói, hanem értékelői, védelmezői is legyenek” – áll a rendeletben.⁶¹ Mindössze 76 jelentés érkezett a MOB-hoz 1946 júniusától kezdve.

A mosdósi Pallavicini-kastély
(Forrás: MNL SML XV. 34. Fotógyűjtemény)

Somogy vármegyére vonatkozóan – bár az alispáni iktatókarton tanúsága szerint mindegyik járási főszolgabíró megküldte azt – csak az Igali, a Kaposvári és a Nagyatádi járásnak a jelentései maradtak fenn,⁶² amelyek csak 18 kastélyt, illetve kúriát említenek. Több jegyzői, illetve körjegyzői jelentésben annyi szerepel, hogy épületben kár nem esett (ezt írta például a felsőmocsoládi és a batéi körjegyző is a felsőmocsoládi Kacs Kovics-Bánó-, illetve a mosdósi Pallavicini-kastélyról), illetve elhagyott, gazdátlan kastély a területen nincs.

⁶¹ Uo.

⁶² MNL SML Igali fszb. 1779/1946., MNL SML Kvári fszb. 1953/1946., valamint MNL SML IV. 420. a. Nagyatádi járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) közigazgatási iratai (a továbbiakban: Natádi fszb.). 1708/1946.

Igali járás	
Községi vagy körjegyzőség	Épület
Andocsi Körjegyzőség	nemleges jelentés
Büssüi Körjegyzőség	Büssü, Gaál-kastély
Attalai Körjegyzőség	Szabadi, Loch Ferencné kastélya
Felsőmocsoládi Körjegyzőség	nemleges jelentés
Magyaratádi Körjegyzőség	nemleges jelentés
Somogyszili Körjegyzőség	nemleges jelentés
Kisbárapáti Körjegyzőség	nemleges jelentés
Törökkoppányi Körjegyzőség	nemleges jelentés
Igali Körjegyzőség	nemleges jelentés
Göllei Körjegyzőség	nemleges jelentés
Kaposvári járás	
Községi vagy körjegyzőség	Épület
Toponári Körjegyzőség	nemleges jelentés
Mezőcsokonyai Körjegyzőség	Somogysárd, Somssich-kastély
Kadarkút Nagyközség	Kadarkút, kastély
Kadarkút Nagyközség	Hencse, kastély
Hetesi Körjegyzőség	Csombárd, Pongrácz-kúria
Hetesi Körjegyzőség	Bodrog, Bottka-kúria
Hetesi Körjegyzőség	Hetes, Somssich-kastély
Kapospmérői Körjegyzőség	Kaposújlak-Szarkavár, Somssich-kastély
Batái Körjegyzőség	Baté, Gaál-kastély
Mernyei Körjegyzőség	Mernye, piarista uradalmi kastély
Mernyei Körjegyzőség	Somogygeszti, Jankovich-Bésán-kastély
Nagyberki Körjegyzőség	Nagyberki, Vigyázó-kastély
Szennai Körjegyzőség	nemleges jelentés
Szentbalázsi Körjegyzőség	nemleges jelentés
Bárdudvarnok Nagyközség	nemleges jelentés
Hedrehelyi Körjegyzőség	nemleges jelentés
Gálosfai Körjegyzőség	nemleges jelentés
Nagybajom Nagyközség	nemleges jelentés
Taszári Körjegyzőség	nemleges jelentés
Magyaregresi Körjegyzőség	nemleges jelentés
Kaposfői Körjegyzőség	nemleges jelentés

Nagyatádi járás	
Községi vagy körjegyzőség	Épület
Görgetegi Körjegyzőség	nemleges jelentés
Csökölyi Körjegyzőség	nemleges jelentés
Tarany Nagyközség	nemleges jelentés
Nagyatád Nagyközség	nemleges jelentés
Vízvári Körjegyzőség	nemleges jelentés
Lábodi Körjegyzőség	nemleges jelentés
Gigei Körjegyzőség	nemleges jelentés
Mike Nagyközség	Mike, Somssich-kastély
Somogyszobi Körjegyzőség	Bolhás, Somssich-kastély
Kutasi Körjegyzőség	Beleg, Festetics-kastély
Szabási Körjegyzőség	Szabás, Tallián-kúria
Felsősegesdi Körjegyzőség ⁶³	Felsősegesd, Széchényi-kastély

1949-ben a MOB és a Közgűjtemények Országos Főfelügyelősége összeolvadt, így jött létre a Múzeumok és Műemlékek Országos Központja, majd 1957-ben megalakult az ön-álló Országos Műemléki Felügyelőség (OMF).⁶⁴ Megyei szinten műemlékvédelmi albizottságok (MAB) alakultak a feladatok helyi szintű meghatározására és végrehajtására, Somogyban 1963-ban jött létre a megyei MAB, amely 1974-ig a Somogy Megyei Tanács V. B. Építési, Közlekedési és Vízügyi, 1974 után a Művelődésügyi Osztály mellett működött.⁶⁵

A MAB egyik fő feladata a megye területén álló kastélyok és kúriák védelme, műemléki feltárása volt. Az albizottság munkájának is köszönhetően a műemléki védettség alá vett somogyi kastélyok száma négy évtized alatt majdnem a duplájára nőtt. 1960-ban 34 műemlék, illetve műemlék jellegű kastély- és kúriaépületet tartottak nyilván a megyében, 1973-ban 31-et, 1978-ban 32-t,⁶⁶ 1988-ban már 56-ot,⁶⁷ 1990-ben 50-et,⁶⁸ 2016-ban pedig 56-ot.⁶⁹

1964-ben felsőbb utasításra a Somogy Megyei Tanács felmérést készített a kastélyokról és kastély jellegű épületekről.⁷⁰ A táblázatos kimutatás 137⁷¹ épületet sorol fel, s megadja azok címét, hasznosítási módját és az üzemeltető szervezet nevét. A felmérés

63 Felsősegesd és Alsósegesd 1950-ben egyesült Felsősegesd néven. Elnevezése 1951-től Segesd.

64 Bardoly, 2015. 73. p.

65 L. Szabó Tünde: *Somogy műemlékjegyzéke* / Horváth Ferenc: *Természetvédelmi területek a széptájú Somogyban. Iskola és levéltár*. Kaposvár, 1976, Somogy Megyei Levéltár (a továbbiakban: Műemlékjegyzék, 1976.), 6. p.

L. Szabó Tünde: A kastélyok hasznosítása Somogyban. *Somogy*, 1978, 2. sz. (A továbbiakban: L. Szabó, 1978.) 97. p.

66 MNL SML XXIII. 2. a. Somogy Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei és előterjesztései (a továbbiakban: SMT VB jkv. és előterj.) 1988. július 5-i ülés előterjesztései.

L. Szabó Tünde: *Somogy megye műemlékjegyzéke. Iskola és levéltár 33*. Kaposvár, 1990, Somogy Megyei Levéltár.

69 Somogy Megyei Közgűlés 2016. május 27-i ülésének előterjesztései. <http://www.som-onkorm.hu/eloterjesztesek/kozgyules-1/59/>

70 MNL SML SMT VB jkv. és előterj. 1964. július 28-i ülés előterjesztései.

71 A forrás a felmért épületek számát 138-ban adja meg, ám a táblázat jellegű kimutatás egy elírásának köszönhető ez a szám.

apropóját az adta, hogy a harmadik ötéves tervbe (1966–1970) belefoglalják, mely kastélyok és kastély jellegű épületek funkcióját kell megváltoztatni, esetlegesen mely építményeket javasolják lebontani. Az előterjesztés 23 épület tervezett sorsáról számol be részletesen, amelyek közül a patosfai, a vízvár-zsitfapusztai, a balatonlelle (Álgya-Papp-kúria), a kaposmérői és a szentgáloskéri (Svastics–Kladnigg-kastély) kastélyokat, illetve kúriákat javasolta lebontásra romos állapotuk miatt. Öt épületet művelődési (Balatonboglár, Somogyfajsz, Háromfa, Tab, a kaposvári Róma-villa), hatot egészségügyi (Csokonyavisonta, Iharos, Somogytúr-Berencsepuszta, Patalom, Kadarkút-Vótapuszta, Böhönye), négyet idegenforgalmi (Balatonszentgyörgy-Battyánpuszta, Szőlőskislak, Kaposújlak-Szarkavár, Nagyatád) célra jelölték ki, további egy-egy kastélyt pedig a Kommunista Ifjúsági Szövetség (KISZ) táborozási helyszínének (Nagyatád-Barapuszta), a Szakszervezetek Országos Tanácsa (SZOT) üdülőjének (Kiskorpád), illetve lakásnak (Büssü) kívántak felhasználni. A felsorolt tervek közül a legtöbb nem valósult meg, így például nem bontották le a balatonlelle, kaposmérői és szentgáloskéri kastélyokat és kúriákat, ellenben az iharosi és a büssüi kastélyok ma már nem állnak. A felsoroltak közül a kaposvári Rippl-Rónai- vagy másként Róma-villa nem tekinthető kastélynak. A vízvár-zsitfapusztai épületet (kisebb kúria) nem bontották le, még ma is láthatjuk, s felújítás alatt áll. A nagyatád-barapusztai (másként kispusztai) Somssich-kastély jelenleg üres és erősen leromlott állapotban leledzik. Jelen írás kereteit szétfeszítené, ha mindegyik fennebb említett kastély és kúria sorsát bemutatnánk.

A kercseligeti Maár-kastély
(Kiss Norbert Péter felvétele)

A kimutatásban szereplő 137 kastély és kúria közül 61-et a községi, megyei vagy fővárosi tanács egyedül vagy más szervvel (főként a helyi tsz-szel) közösen kezelt és használt, 25 állami gazdasági, 24 minisztériumi (16 a Művelődésügyi, 7 az Egészségügyi, egy pedig a Földművelésügyi Minisztérium), 18 termelőszövetkezeti használatban volt (néhány esetben közösen a községi tanáccsal). További hetet valamely erdőgazdasági, erdőigazgatósági szerv használt, két épület esetében nem adták meg a kezelőt, a fennmaradó hat pedig egyéb szerv, közület (SZOT, idegenforgalmi hivatal, Magyar Szocialista Munkáspárt, malomipari vállalat, földműves-szövetkezet, kórház) használatában állt.

Az előterjesztés mellékletét képezi a fennebb említett táblázatos kimutatás a megye összes kastélyáról és kastély jellegű épületéről, melynek adatait az alábbiakban közöljük.

Település	Épület közterületi címe	Hasznosítás módja	Üzemeltető szervezet
Ádánd	Árpád utca 4.	szakiskola	Földművelési Minisztérium
Andocs		raktár, lakás	községi tanács
Andocs-Németsűrűpuszta		lakások	állami gazdaság
Babócsa	Szabadság tér 4.	községi tanács, kőolaj-finomító üzem	községi tanács
Bábonymegyer	Béke utca 35.	általános iskola	Művelődési Minisztérium
Balatonboglár	Szabadság utca 14.	lakások	állami gazdaság
Balatonboglár	Árpád utca 1.	raktár	SZOT
Balatonkeresztúr		turistaszálló	Somogy Megyei Idegenforgalmi Hivatal (SIOTOUR)
Balatonlelle	Petőfi utca 1.	általános iskola, napközi otthon	Művelődési Minisztérium
Balatonlelle	Kossuth utca 2.	kultúrház, könyvtár	községi tanács
Balatonszemes	Gárdonyi utca 3.	általános iskola, napközi otthon	községi tanács
Balatonszentgyörgy-Battyánpuszta		nádfeldolgozó	Keszthelyi Állami Gazdaság
Bálványos	Kossuth utca 10/a.	iroda, raktár, lakás	helyi tsz
Barcs		járási kórház	Somogy Megyei Kórház
Barcs-Aranyospuszta		erdészeti szakiskola	Dél-Dunántúli Erdőgazdaság
Barcs-Belcsapuszta		tsz iroda	helyi tsz
Barcs-Középrigóc		erdészeti központ	Dél-Dunántúli Erdőgazdaság
Bárdudvarnok-Bárdibükk		iroda, konyha	állami gazdaság
Bárdudvarnok-Lipótfá		iroda, lakás	erdőgazdaság
Bárdudvarnok-Szendipuszta		lakások	állami gazdaság
Bárdudvarnok-Zsippó		általános iskola	községi tanács
Baté	November 7. utca 3.	lakások	állami gazdaság
Berzence		szociális otthon	Egészségügyi Minisztérium

Település	Épület közterületi címe	Hasznosítás módja	Üzemeltető szervezet
Bodrog	Kossuth utca 121.	posta, tsz-iroda, lakás, iroda	községi tanács
Bolhás		általános iskola	Művelődési Minisztérium
Boronka	Rákóczi utca 1.	iskola, óvoda, lakás	községi tanács
Böhönye	Szabadság-major	iroda, lakás, raktár	helyi tsz
Bószénfa		iroda, konyha, tanulóiskola	állami gazdaság
Büssü	Kossuth utca 24.	tsz-iroda, raktár	tsz és malomipari vállalat
Csákány	Fő utca 35.	lakás, KISZ-helyiség	községi tanács
Csokonnyavisonta	I. kerület, Fő utca 47.	községi tanács	községi tanács
Csokonnyavisonta	II. kerület, Fő utca 47.	lakások	községi tanács
Csoma	Ady Endre utca 10.	lakások	állami gazdaság
Csombárd	Petőfi utca 14.	lakások, iroda	községi tanács
Csombárd	Irma-major	lakások, iroda	állami gazdaság
Csurgó		MSZMP Csurgói Járási Bizottsága helyiségei	MSZMP
Drávataamási		szociális otthon	Egészségügyi Minisztérium
Edde-Alsóbogátpuszta ⁷²		iroda, raktár, konyha, lakás	állami gazdaság
Felsőmocsolád	Malom utca 2.	óvoda, napközi otthon, lakások	községi tanács
Fiad	Kossuth utca 48.	iroda, lakás, orvosi rendelő	községi tanács
Fonó-Gázlópuszta ⁷³		iroda, lakás, kultúrotthon	állami gazdaság
Gálosfa	Zöldfa utca 21.	lakás, iroda, raktár	községi tanács
Gige	Rákóczi utca 1.	tsz-iroda, lakás	tsz, községi tanács
Görgeteg-Rinyatamási		irodák	állami gazdaság
Hács-Béndekpuszta		állami gazdaság irodája	állami gazdaság
Háromfa	volt erdőszlak	tsz-iroda	helyi tsz

⁷² 1994-től Alsóbogát néven önálló település.

⁷³ A forrásban – tévesen – Mosdós-Gázlópusztaként szerepel.

Település	Épület közterületi címe	Hasznosítás módja	Üzemeltető szervezet
Homokszentgyörgy	Táncsics utca 1.	általános iskola	Művelődési Minisztérium
Iharos		kihasználatlan	
Iharosberény		községi tanács, általános iskola	községi tanács
Inke		általános iskola	Művelődési Minisztérium
Kadarkút-Vótapuszta		lakás, raktár, kultúrotthon	tsz, községi tanács
Kálmánca	Kossuth utca 1.	szociális otthon	Egészségügyi Minisztérium
Kapoly		kultúrház, iroda	községi tanács
Kaposkeresztúr-Rákópuszta		iroda, lakás	állami gazdaság
Kaposmérő	Hunyadi utca 11.	általános iskola	Művelődési Minisztérium
Kaposmérő	Rákóczi utca 41.	lakás, iroda, kultúrterem	községi tanács
Kaposújlak-Szarkavár		lakás, iroda	állami gazdaság
Kaposvár	Rómahegyi-dűlő	múzeum, lakás	Somogy Megyei Tanács
Kastélyosdombó	Fő utca 5.	általános iskola	Művelődési Minisztérium
Kercseliget	Fő utca 22.	iroda, posta, kultúrotthon	községi tanács
Kéthely	Arany utca 1.	iroda, MSZMP helyiségei és KISZ-lakás	községi tanács
Kéthely-Sáripuszta		szociális otthon	Egészségügyi Minisztérium
Kisasszond	Csokonai utca 1.	raktár, KISZ és MSZMP helyiségei	községi tanács
Kiskorpád	Kossuth utca 33.	lakások	községi tanács
Kőröshegy	Kossuth utca 71.	tsz-iroda, klub, lakás	községi tanács
Kötce	Vásártér utca 20.	raktár, lakás	községi tanács
Kutas		irodák	állami gazdaság
Kutas	Petőfi utca 8.	általános iskola	Művelődési Minisztérium
Kutas-Kozmapuszta		irodák	állami gazdaság

Település	Épület közterületi címe	Hasznosítás módja	Üzemeltető szervezet
Lad	Szabadság tér 22.	általános iskola	Művelődési Minisztérium
Lengyeltóti	Rákóczi utca	tbc-kórház	Egészségügyi Minisztérium
Lengyeltóti-Pusztaberény		állami gazdaság irodája	állami gazdaság
Marcali	Forgách utca 18.	lakások	községi tanács
Marcali	Széchenyi utca 16.	kórház	Egészségügyi Minisztérium
Mernye	Kossuth tér 3.	iskola, kultúrotthon	községi tanács
Mike	József Attila tér	iroda, raktár	helyi tsz
Mosdós	Kossuth utca	tbc-intézet	Somogy Megyei Tanács
Nágocs		általános iskola	Művelődési Minisztérium
Nágocs		iroda, lakás	helyi tsz
Nagyatád-Barapuszta		munkásszállás	állami gazdaság
Nagyatád	Mándli-kastély	kutató	erdőgazdaság
Nagyatád	Széchenyi tér (volt kolostorépület)	lakás, napközi otthon	községi tanács
Nagybajom	Fő utca 46.	lakások	községi tanács
Nagybajom	Kossuth utca 1.	általános iskola	Művelődési Minisztérium
Nagybajom	Kossuth utca 17.	kultúrház	községi tanács
Nagybajom	Kossuth utca 14.	orvosi lakás és rendelő	községi tanács
Nagybajom	Kossuth utca 39.	iroda, ebédlő	géppálmás
Nagybajom	Zrínyi utca 15.	iroda, erdőgazdasági lakás	erdőgazdaság
Nagybajom	Zrínyi utca 19.	iroda	állami gazdaság
Nagybajom	Fő utca 8.	lakások	községi tanács
Nagybajom	Fő utca 4.	lakások	községi tanács
Nagyberény	Bem utca 7.	raktár, italbolt	fmsz földműves-szövetkezet (fmsz), községi tanács

Település	Épület közterületi címe	Hasznosítás módja	Üzemeltető szervezet
Nagyberki	Vörös Hadsereg utca 9.	iskola	Művelődési Minisztérium
Nikla	Berzsenyi utca 56.	múzeum	Somogy Megyei Tanács
Nyim	Dózsa utca 7.	raktár	helyi tsz
Nyim-Kásipuszta		lakások, raktár, iroda	községi tanács
Orci	Rákóczi utca 3.	iskola, lakás	községi tanács
Osztopán	Május 1. utca 22.	iskola, lakás	községi tanács
Óreglak	Fő utca 98.	ifjúsági leányotthon, óvoda, tsz-iroda	Somogy Megyei Tanács
Ötvöskőnyi		tbc-intézet	Egészségügyi Minisztérium
Patalom	Gál-major	óvoda, raktár	tsz, községi tanács
Patosfa	Vörös Hadsereg utca 91.	tsz-iroda	helyi tsz
Pusztakovácsi	Fő utca 92.	csibekeltető	állami gazdaság
Pusztakovácsi	Fő utca 136.	tsz-épület	helyi tsz
Pusztakovácsi	Fő utca 48.	kultúrház	községi tanács
Pusztakovácsi-Kürtőspuszta		tsz-épület	helyi tsz
Sávoly	Szabadság utca 30/a.	tsz-lakás, kultúrház	községi tanács
Segesd		szociális otthon	Somogy Megyei Tanács
Somodor	Jókai utca 1.	iskola, lakás	községi tanács
Somogybükkösd		iroda, kultúrotthon, tsz-iroda	községi tanács
Somogyfajsz	Kossuth utca 63.	tanács, lakás, egészségügyi ház	községi tanács
Somogygeszti	Dózsa utca 2.	iroda, iskola	községi tanács
Somogymegyes	Iskola tér 5.	általános iskola	Művelődési Minisztérium
Somogyásárd	Vörös Hadsereg utca 10-12.	méntelep	állami gazdaság
Somogytarnóca	Hősök tere 1.	állami gazdaság	állami gazdaság

Település	Épület közterületi címe	Hasznosítás módja	Üzemeltető szervezet
Somogytúr		képtár (Kunffy-múzeum)	Somogy Megyei Tanács
Somogytúr-Berencsepuszt		iroda, lakások	állami gazdaság
Somogytúr-Tardpuszt		tsz-iroda, lakások	helyi tsz
Somogyvár	Kaposvári utca 4.	gyógypedagógiai intézet	Művelődési Minisztérium
Somogyzsitfa- Szócsénypuszt		erdészeti iskola	erdőgazdaság
Szabadi-Kisgátpuszt		lakás, istálló, hajtató	helyi tsz
Szentgálaskér	Muki-major	iroda	helyi tsz
Szentgálaskér	Dózsa utca 27.	kihasználatlan	
Szentgálaskér	Vörös Hadsereg utca 1.	romos	községi tanács
Szőkedences	Fő utca 123.	általános iskola	Művelődési Minisztérium
Szőlősgyőrök	Szabadság utca 46.	gyermekotthon	fővárosi tanács
Szőlőkislak		ifjúsági otthon	állami gazdaság
Tab	Kossuth utca 107.	szociális otthon	Somogy Megyei Tanács
Tab-Ugajpuszt		raktár, lakás	helyi tsz
Toponár		iskola, lakás	községi tanács
Töröcske-Ropolypuszt		vadászház	erdőgazdaság
Várda	Fő utca 97.	MSZMP-helyiség, tanács, kultúrház	községi tanács
Várda	Fő utca 105.	posta	községi tanács
Vése	Vörös Hadsereg utca 69.	tanács, lakás	községi tanács
Vízvár-Zsitfapuszt		lakások	községi tanács
Zákány		iskola	Művelődési Minisztérium
Zala	Zichy utca 20.	múzeum, tanács	Somogy Megyei Tanács, községi tanács

74 „Somogyfajsz-Szócsénypuszt” néven szerepel a forrásban, ez azonban elírás.

A barcs-somogytarnócai Széchényi-kastély
(Kiss Norbert Péter felvétele)

A kastély- és kúriaépületek hasznosításuk alapján három csoportba sorolhatók: kedvező, elfogadható és kedvezőtlen felhasználású épületekről beszélhetünk.⁷⁵ A kedvezőtlen jelzőt az üresen, gazdátlanul álló, illetve az olyan vegyes rendeltetésű épületek kapták, amelyekben „részben korszerűtlen, zsúfolt lakások, magtárak, raktárak vannak”. Ezen objektumokat a használók – anyagi okok vagy érdektelenség miatt – nem voltak képesek, illetve nem akarták őket karbantartani, felújítani. Elfogadható felhasználásúnak nevezhetők azon kastélyok és kúriák, amelyekben hivatalok, iskolák, egyéb intézmények nyertek elhelyezést. A kedvező használati módok között egészségügyi, népművelési, üdülési, idegenforgalmi, muzeális célokat sorolhatunk fel.

Az 1976-os megyei műemlékjegyzék az akkor összeírt 31 védett kastély és kúria közül mindösszesen tíz épület esetében nevezi a hasznosítást megfelelőnek.⁷⁶ L. Szabó Tünde 1978-as írásában a hasznosításuk alapján a védett kastélyok és kúriák 15%-át sorolja a kedvezőtlen (például a babócsai Somssich-kastély, a kőröshegyi Somssich-kastély), 49%-át az elfogadható (többek között a balatonboglári Bárány-kúria, a balatonszemesi Hunyady-kastély, a berzencei Festetics-kastély), 36%-át pedig a kedvező (példának okáért az ádándi Csapody-kastély, a balatonkeresztúri Festetics-kastély, a zalai Zichy-kúria, a marcali Széchényi-kastély) kategóriába – s hangsúlyozza, hogy ezek a számok csak a védett épületek állapotát tükrözik. A védelem alatt nem álló kastélyok és kúriák esetében a megoszlás 60, 30 és 10%.⁷⁷

⁷⁵ L. Szabó, 1978. 99–100. p.

⁷⁶ Műemlékjegyzék, 1976. 8. p.

⁷⁷ L. Szabó, 1978. 99–101. p.

A tíz esztendővel későbbi, a kastélyhasznosítási program megvalósulásáról készített beszámoló az 56 védett (műemléki, illetve műemléki jellegű) kastély- és kúriaépületet közül hét hasznosítását sorolja a kedvezőtlen, 25-ét az elfogadható, 19-ét a kedvező kategóriába, öt esetében pedig a tervezett hasznosítását kedvezőnek ítéli meg.⁷⁸ Ha a fennebbi bekezdésben megnevezett épületeket vizsgáljuk meg, azt tapasztaljuk, hogy az orvosi rendelőnek és lakásoknak helyet biztosító babócsai Somssich-kastély az elfogadható kategóriába került, a kőröshegyi Széchényi-kastély szállodává történő átalakítása folyamatban volt (azonban nem készült el), a balatonboglári Bárány-kúria a Boglárlellel Állami Gazdaság vendégházaként funkcionált kedvező hasznosításban, az ádándi Csapody- és a marcali Széchényi-kastély az elfogadható csoportba csúszott vissza.

Az 1988-as megyei tanácsi előterjesztésben a védett kastélyok és kúriák állapotát is megadták. Jó állapotúnak 51, közepesnek 20, rossznak 11 épületet tekintettek, a csombárdi Pongrácz-kúria, a fonó-gázlópusztai Festetics-kastély, a hencsei Márffy-kúria esetében a „fél-készen áll”, a segesdi Széchényi-kastély esetében pedig „felújítás alatt” megjegyzés szerepel.

Szintén 1988-ban a Somogy Megyei Tanács úgy határozott, hogy a Kaposvári Tervező és Vállalkozó Kiszövetkezettel felmérést készíttet a műemlékjegyzékben nem szereplő, nem védett somogyi kastélyokról és kúriákról. A munka elvégzéséhez 86 tételből álló listát állítottak össze ezen épületekről. Így tehát – a műemléki védettség alatt álló épületekkel együtt – Somogyban 1988-ban összesen 142 kastélyt és kúriát tartottak számon.

Fábián Éva megyei főépítész 2016. évi, a közgyűlés ülésére összeállított beszámolója 12 épületet ír le pusztulóként, egyet romként (barcs-belcsapusztai Kremsier-kastély), öt pedig felújítás, fejlesztés alatt állt. A védett somogyi kastélyállomány 55%-a ekkor jó állapotú volt.

Érdekes és fontos, az egész országra kiterjedő momentuma a kastélytörténetnek az 1980-as évek elején induló úgynevezett kastélyprogram, amely a veszélyeztetett, üres, kedvezőtlen funkciójú épületek megmentését tűzte ki céljául. „A Kormány Gazdasági Bizottsága az Országos Műemléki Felügyelőség előterjesztésére 1981. szeptember 12-én határozatot hozott a kastélyállomány helyzetének javítására, a veszélyeztetett kastélyok megmentésére. 1982–86 között 140 épület részesült e program keretében összesen 240 millió Ft anyagi támogatásban. 1987 végéig 30 épület helyreállítása fejeződött be országosan” – áll az előterjesztésben.⁷⁹ Somogy megyére vonatkoztatva, 1982–1987 között 11 kastély felújítására, megmentésére biztosítottak a keretből 15 millió forintnyi támogatást, amelyből helyreállították a csombárdi Pongrácz-, a hencsei Márffy- és a bolhási Talián-kúriát, valamint a kisasszondi Sárközy-, a fonó-gázlópusztai Festetics- és a gálosfai Festetics-kastélyt. A fent jelzett időszakban újabb 24 somogyi kastélyt és kúriát vontak védelem alá. 1985-ben kastélypályázatot írt ki a Somogy Megyei Tanács négy kedvezőtlen hasznosítású kastély (az edde-alsóbogátpusztai, az edde-felsőbogátpusztai, a kőröshegyi és a gyugyi kastély) megmentésére. A pályázatok elbírálása után a két bogáti, valamint a kőröshegyi kastélyok kiviteli terve el is készült, azonban a felújítás, helyreállítás nem indult meg.

78 MNL SML SMT VB. jkv. és előterj. 1988. július 5-i ülés előterjesztései.

79 MNL SML SMT VB. jkv. és előterj. 1988. július 5-i ülés előterjesztései.

Az alsóbogáti úgynevezett „kiskastély”
(Fejes László felvétele)

Összefoglalva

A fennebbieken ékes példáit láttuk azoknak a nehézségeknek, amelyekkel a kastélytörténet kutatója találkozik, s amelyek közül az egyik legalapvetőbb – a kútfők hiányos és töredékes volta mellett – a forrásokban szereplő épületek beazonosítása. A bemutatott jelentések, kimutatások sok esetben olyan épületeket neveznek kastélynak, amelyek a legkevésbé sem azok, máskor viszont valódi kastélyok és kúriák hiányoznak a felsorolásokból. Emellett a kutatás külön területét jelentenek azon épületek, amelyekről egyes források hírt adnak – azonban már nem léteznek.

Megállapítható, hogy az összes még álló és valaha létezett somogyi kastélyról és kúriáról nincs teljes lista, csak más-más szempontok szerint összeállított táblázatokat és kimutatásokat találtunk eleddig a különböző levéltári irategyüttesekben. Egy mindenre kiterjedő Somogy megyei kastélykataszter összeállításához, valamint az egyes épületek második világháború utáni sorsának feltárásához és bemutatásához még csak a kezdeti lépéseket tettük meg, s ennek eddigi eredményeiről igyekezett jelen írás beszámolni.

Az alábbiakban a dolgozatban említett néhány kastélytörténeti forrás szöveghű átiratát közöljük. Az értelemzavaró központoszási és helyesírási hibákat, esetleges elírásokat és elgépeléseket a szövegekben javítottuk, ahogy a fő- és köznemesi családok neveit a helyesírás, illetve a szakirodalomban elfogadott forma szerint írtuk. A forrásokból kihagyott részeket [...] jellel jelöltük.

A forrásokban gyakran előforduló rövidítések és feloldásaik:

áll. = állami	közp. = központi
ált. = általános	kzg. = közigazgatási
br. = báró	r. k. = római katolikus
evang. = evangélikus	r. kat. = római katolikus
f. = folyó	ref. = református
gr. = gróf	róm. kat. = római katolikus
h. = helyettes	sz. = szám
hiv. sz. = hivatkozási szám	tsz = termelőszövetkezet
ig. = igazgató	ún. = ügynevezett
isk. = iskola	v. = vezető
kjző = körjegyző	vb / V. B. = végrehajtó bizottság /
körz. = körzeti	Végrehajtó Bizottság
	VKG = Város- és Községgazdálkodási

**1.a. A Bárdudvarnoki Munkástanács jelentése a
bárdibükki Goszthony-kastélyokról
Bárdudvarnok, 1919**

Bárdudvarnoki Munkástanács

Direktóriumnak,
Kaposvár

A f. évi április hó 1-én kiadott rendelt szerint a Bárdibükkön levő dr. Goszthony Mihály volt tulajdonát képező 2 kastélyát zár alá vettük és őriztetjük, de a továbbiakra még ez ideig rendelet nem érkezett, kérjük a városok élelmezési zavarára való tekintettel sürgős intézkedésüket, hogy a kastélyok éléskamráiban elhelyezett élelmiszerek elszállíthatók-e Budapestre és milyen módon és címre.

A berendezésre vonatkozólag pedig kérünk intézkedést, hogy a helybeli szervezett munkásság bútorszükséglete kielégíthető-e ezen rendelkezésre álló bútorból és mily módon.?

Sürgős intézkedésüket várva maradtunk elvtársi üdvözléssel

[olvashatatlan aláírás]; Princz György

MNL SML IV. 416. b. Kaposvári járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) közigazgatási iratai. 2423/1919.

Kézzel írott eredeti irat, aláírással és körbélyegző lenyomatával hitelesítve, datálás nélkül.

A forrásban említett egyik kastély jelenleg üresen áll, a másikon (inkább kúria) a Goszthony Mária Emlékmúzeum és Nemzetközi Üveg Múzeum működik.

**1.b. A németladi körjegyző jelentése a németladi Hoyos-, a németlad-gyöngyöpusztai Festetics- és a patosfai Somssich-kastélyról
Németlad, 1919. május 5.**

315/I. 1919

Járási politikai megbízottnak,
Kaposvár

2423/1919. számú rendeletre jelentem, hogy az itteni munkástanácsok a kastélyok lefoglalására vonatkozólag sehonnan rendeletet nem kaptak.

Németlad községben van két kastély. Az egyik volt Hoyos Miksáé, a másik Gyöngyöspusztán Festetics Kálmáné. A Hoyos-féle kastélyban benn lakik a volt tulajdonos mint a németladi termelőszövetkezet intézője, oda fog költözködni a nyugalomba vonuló tisztartó, kinek lakását a csendőrség szándékozik elfoglalni és a kastélyban laknak a

vörös karhatalmi parancsnok és katonák. A kastélyban van 1000 kötetből álló könyvtár és 8–10 db művészeti beccsel bíró kép. Óvodának felhasználható.

A gyöngyöspusztai kastélyt Klein Sándor földbirtokos lefoglalta és az ottani termelőségvetkezet bizalmi férfiaival lepecsételtette. Ebben a kastélyban művészeti műkincsek és könyvtár állítólag nincsenek. A kastély 3 szobáját az erdőtiszt lakja, egyébként az egész kastély üres, szanatóriumnak felhasználható lenne.

Patosfa községben van néhai gróf Somssich József örököseinek kastélya. Ez kisebb kastély, Csak a Somssich család lakik benne. Művészeti műkincsek és könyvtár itt nincs.

Németlad, 1919. máj. 5.

[olvashatatlan aláírás] kjző

MNL SML IV. 416. b. Kaposvári járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) közigazgatási iratai. 2423/1919. (Az akta több jelentést is tartalmaz.)

Kézzel írott eredeti irat, aláírással és körbélyegző lenyomatával hitelesítve.

A ladi kastély évtizedekig általános iskolaként funkcionált, jelenleg üresen áll. A ma Kőkúthoz tartozó Gyöngyöspusztai kastélyában szociális otthon működik. A patosfai kastélyban jelenleg a község könyvtára található.

A ladi Hoyos-kastély
(Forrás: MNL SML XV. 34. Fotógyűjtemény)

2.a. Az Igali járás politikai megbízottjának átirata a járás kórházának berendezése céljából átveendő mernyei és somogyszili kastélyok ügyében
Igal, 1919. június 6.

Igali járás politikai megbízottjától
2050/1919. szám
Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság

Kérem, hogy a somogyszili volt gróf Hunyady-féle kastély s Mernyén a kegyestanítórend tulajdonát képezett ún. kormányzói lak – még pedig előbbi a kórház, az utóbbi pedig főleg az üdülő tüdőbetegek céljára az Igali járás közönsége részére mielőbb átengedtessek, tudomásom szerint mindkét kastély likvidálása már megtörtént.

Kérelmem indokolására előadom, hogy a járás területén a tuberkulózis nagy mértékben van elterjedve s igen sok áldozata van, a Somogymegyei közkórház túlzsúfoltsága miatt a betegek felvételére képtelen, de az élelmezési viszonyok is a vidéken sokkal jobbak és kedvezőbbek.

Tekintve még azt is, hogy a leszereléssel kapcsolatban a nemi betegség is nagyon elterjedt, így ezen előterjesztésem mielőbbi kedvező elintézését annál is inkább kérem, mert ez a járás imminens⁸⁰ érdeke s a fent leírt kastélyok a hozzátartozó belsőség, kert és parkkal e célra kiválóan alkalmasak.

Igal, 1919. június 6.

Farkas János politikai megbízott, járási m[unkás]. tanács elnöke

MNL SML IV. 415. b. Igali járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) közigazgatási iratai. 2050/1919. Kézzel írott eredeti irat, aláírással és körbélyegző lenyomatával hitelesítve.
A mernyei kastélyban több évtizedig a település általános iskolája működött, jelenleg üresen áll. A somogyszili épület változatos funkciókat látott el, de manapság ez is üres, használatlan.

2.b. Somogy vármegye kormányzótanácsai biztosságának leirata a mernyei kastély átvétele tárgyában
Kaposvár, 1919. július 11.

Somogyvármegye kormányzótanácsai biztosa
2075-1919. szám
Járásai Politikai Megbízott, Igal

A mernyei gazdasági felügyelő nálam járt és előadta a következőket. A jelenlegi gazdasági felügyelőség épületét képező mernyei kastélyt üdülőknek akarják felhasználni. Miután a gazdasági felügyelőség jelentése szerint Mernye a gazdasági felügyelőség köz-

⁸⁰ Imminens: égető, sürgős.

pontjának teljesen megfelel, miután már az összes gazdaságból telefonok oda lettek bevezetve, nagy nehézségbe ütközne gazdasági szempontból is, ha most, a gazdasági év derekán a felügyelőséget elhelyezném. A felügyelőség szerint egy ilyen üdülőtelep céljára a somodori kastély teljesen megfelelne, éppen ezért kérem címet, hogy engem ezen ügy mi-kénti elintézéséről értesíteni szíveskedjék, és lehetőleg hasson oda, hogy a gazdasági felügyelőség Mernyén maradjon.

Kaposvár, 1919. július 11.

Elvtársi üdvözlettel: Latinca [Sándor]⁸¹

MNL SML IV. 415. b. Igali járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) közigazgatási iratai. 2050/1919. Eredeti, gépelt irat formanyomtatványon, ceruzás aláírással hitelesítve.

A forrásban említetik a somodori kastély: a településhez tartozó Pusztasomodorban állt egy ilyen jellegű épület, amelyet már elbontottak.

2.c. A Munkaügyi és Népjóléti Népbizottság leirata az somogyszili kastély át-vétele tárgyában

Kaposvár, 1919. július 14.

Magyar Tanácsköztársaság

Munkaügyi és Népjóléti Népbizottság

Tárgy: A somogyszili volt gróf Hunyady-féle kastély kórház céljaira való felhasználása
2050/1919.VI.a. szám

Az igali járás politikai megbízottjának

IGAL

Mielőtt a somogyszili volt gróf Hunyady-féle kastélynak kórház céljaira való felhasználása ügyében határoznék, felhívom elvtársat, hogy a kastély elhelyezéséről, beosztásáról és az összes helyiségeket feltüntető vázlatrajzok kíséretében oly orvosi és műszaki részletes leírást terjesszen fel, hogy abból a kérdéses épületnek jelenlegi viszonyai, a kitűzött célra alkalmas volta is kivehető legyen, és tájékoztatást nyújtson arra nézve is, hogy az általános egészségügyi követelmények (levegő, csatornázás, vízellátás stb.) szempontjából meg fog-e felelni a kórház és a betegek érdekeinek, s mi a várható betegforgalom s milyen osztályai lennének a kórháznak, hány orvossal és más személyzettel.

Budapest, 1919. július hó 14-én

A népbiztos megbízásából:

Kereki osztályvezető

81 Latinca Sándor a saját nevét c-betűvel írta, míg a család a Latinka névalakot használta.

MNL SML IV. 415. b. Igali járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) közigazgatási iratai. 2050/1919. Eredeti, gépelt irat formanyomtatványon, aláírással hitelesítve.

**2.d. Az Igali járás politikai megbízottjának átirata a járás kórházának berendezése céljából átveendő mernyei és somogyszili kastélyok ügyében
Igal, 1919. július 14.**

Somogyvármegye Igali járás közigazgatási megbízottjától
2050/1919. szám

A Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosságnak, Budapest

A somogyszili volt gróf Hunyady-féle kastélynak kórház céljára való felhasználása tárgyában f. évi július 14-én 2050/1919.VI.a. szám alatti rendeltére jelentem, hogy ez épületet ezidőszerint kórház céljára azért nem kívánom igénybe venni, mert a mai napon egyidejűleg az 1033/1919. sz. távirati rendeletre tett felterjesztésem szerint e célra a mernyei ún. kormányzói lakot tartom kiválóan alkalmasnak s így az üdülőháznak ezidő szerinti létesítésétől eltekintendő volna, főleg az üdülőház berendezéséhez szükséges felszerelési eszközök hiánya miatt.

Kérem tehát végérvényesen úgy intézkedni, hogy a mernyei ún. kormányzói lak legyen a járási kórház részére igénybe vehető, amelyhez szükséges felszerelési eszközök a felterjesztett leltár szerint részben megvannak, részben pedig még társadalmi s egyéb úton beszerezhetők lennének.

Igal, 1919. július 24.

Farkas János közig. megbízott

MNL SML IV. 415. b. Igali járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) közigazgatási iratai. 2050/1919. Eredeti, gépelt irat, aláírással hitelesítve.

**3. A Munkaügyi és Népjóléti Biztosság Rokkantügyi Főcsoportjának átirata az öreglaki Jankovich-Bésán-kastély átvétele tárgyában
Budapest, 1919. július 16.**

Munkaügyi és Népjóléti Népbiztosság
Rokkantügyi Főcsoport
Budapest, VI. Vilmos császár út 37.

28.785/I.c

R.F. 1919.

Latinca Sándor elvtársnak,

Somogy megye kormányzótanácsai biztosa, Kaposvár

A Népjóléti és Közegészségügyi Népbiztosság tárgyalásokat folytat Jankovich-Bésán Endre öreglaki kastélyának kórház céljaira leendő átvétele tárgyában. Az ekként átveendő kórházban a csóti volt fogolytáborban lévő tartalékkórházban elhelyezett tüdőbeteg hadirokkantak nyernének elhelyezést.

Tudomásomra jutott, hogy az öreglaki kastélyban a kórház felszerelésére szükséges ágyakat, ágyneműket és evőeszközöket Somogy Vármegye Intéző Bizottsága onnan elszállíttatta. Tekintettel a fentebb említett folyamatban lévő tárgyalásokra, felkérem Elvtársat, hogy az öreglaki kastély átvétele tárgyában leendő határozat hozataláig, illetőleg az e tárgyban a legközelebbi jövőben a helyszínre kiszálló szakértő bizottság intézkedéséig az említett felszerelési tárgyakat szíveskedjék őrizetbe vételni és azoknak más irányú felhasználását a legerélyesebben megakadályozni.

Budapest, 1919. évi július hó 16-án.

A népbiztos megbízásából:

[olvashatatlan aláírás] osztályvezető

MNL SML IV. 401. b. Somogy vármegye főispánjának közigazgatási iratai. 27-2287/1919.

Eredeti, gépelt irat, olvashatatlan aláírással és körbélyegző lenyomatával hitelesítve. Az irat bal alsó sarkában kézzel írott megjegyzés: „Az öreglaki kórházi felszerelések a régi rendelkezésnek lehetőleg biztosítandók. 1919. VII. 16. Dr. Kerekes szakosztályvezető.”

Az öreglaki Jankovich-kastély
(Forrás: MNL SML XV. 34. Fotógyűjtemény)

4.a. A felsősegesdi körjegyző jelentése a felsősegesdi Széchényi-kastélyról Felsősegesd, 1946. június 17.

Felsősegesdi Körjegyzőségtől

V. 3469/I.-1946. szám

Tárgy: Vidéki kastélyok és kúriák további pusztulásának megakadályozása.

Hiv. szám: 1708/1946. I. szám

Járási Főjegyző Úrnak, Nagyatád

Fenti számú rendeletére jelentem, hogy körjegyzőségem területén lévő gróf Széchényi Márton tulajdonát képező kastély 52 szobájának berendezése, könyvtára stb. a rendkívüli viszonyok következtében teljesen megsemmisült. (Részben a német katonák elhurcolták, más részét pedig a bulgár és orosz katonák, akik több mint egy évig a kastélyban laktak – teljesen tönkretették, illetve megsemmisítették.) Ugyancsak a kastély ablakainak és ajtóinak egy részét az orosz katonák leszedték és megsemmisítették, pl. eltűzelték stb. A kastély parkjából különböző fajú díszfákat kivagdaltak. A kastélyt ért károkat felbecsülni, s azt összegszerűen kimutatni nem lehet, mert még a leltározást sem tudta a községi földigénylő bizottság elvégezni, mivel a kastélyt az orosz katonaság állandóan lefoglalva tartotta, s oda civil egyén nem mehetett be. Az orosz hadsereg katonáinak községünkben 1946. május 25-én való kivonulása után a község elöljárósága a kastélyt lezárta és a kastély körül lévő kisebb épületben lakó egyéneket a kastély őrzésével megbízta. Egyszóval a községi elöljáróság minden intézkedést megtett arra nézve, hogy a kastélyt mindennemű civil behatástól, pl. betöréstől és egyéb lopásoktól stb. megvédje.

A kastély tulajdonjoga ez ideig még megállapítást nem nyert, így a helyreállítását kérni nem lehet.

Felsősegesd, 1946. június 17.

Szigeti Károly körjegyző

MNL SML IV. 420. a. Nagyatádi járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) közigazgatási iratai. 1708/1946. (Az akta több jelentést is tartalmaz.)

Eredeti, gépelt irat, aláírással és körbélyegző lenyomatával hitelesítve.

A segesdi Széchényi-kastélyban az 1950-es évek vége óta szociális otthon működik.

4.b. A szabási körjegyző jelentése a szabási Tallián-kúriáról Szabás, 1946. június 18.

Szabási Körjegyzőségtől

932/1946.

Tárgy: Vidéki kastélyok és kúriák további pusztulásának megakadályozása.

Hiv. szám: 1708/1946. kszg.

Járási Főjegyző Úrnak, Nagyatád

Fenti számú rendeletre hivatkozva tisztelettel jelentem, hogy körjegyzőségem községeiből csak Szabás községben van 1 műemlékként nyilvántartott kúria, amely özv. br. Tallián Dénesné tulajdonát képezte, mert a földreform során most az épület megmaradt anyaga 3 új gazdának lett juttatva. Jelentem, hogy az épület berendezése a háború folyamán teljesen, az utolsó darabig megsemmisült, de maga az épület is olyan súlyos rongálódást szenvedett, hogy Somogyvármegye Földhivatala határozatilag lebontásra ítélte, illetve lebontását rendelte el. Így a jelenlegi tulajdonosaik sem kérik a helyreállítását.

Szabás, 1946. június 18-án

Szigethy László körjegyző

MNL SML IV. 420. a. Nagyatádi járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) közigazgatási iratai. 1708/1946. (Az akta több jelentést is tartalmaz.)

Eredeti, gépelt irat, aláírással és körbélyegző lenyomatával hitelesítve.

A szabási Tallián-kastélyt végül nem bontották le, ma – felújítva – egészségügyi és szociális célokat szolgál.

5. A felsőmocsoládi körjegyző jelentése a Kacskovics-Bánó-kastélyról Felsőmocsolád, 1948. augusztus 3.

Felsőmocsoládi Körjegyzőségtől

Tárgy: Kastélyadatok jelentése

1192/948. szám.

Járási Főjegyző Úrnak, Igal

2679/1948. sz.-ra való hivatkozással tisztelettel jelentem, hogy Felsőmocsolád községben vagy egy nagyobb lakható épület, amelynek tulajdonosa Bánó Ivánné. A szobák száma: 14. Mellékhelyiségek száma: 9. Melléképületek száma: 1. A hozzátartozó beltelek nagysága 1 hold föld. Az épület állapota a parkkal együtt közepes. Az épület juttatva nem lett. Őrzéséről a bentlakók gondoskodnak, név szerint: özv. Kacskovics Zoltánné, Bánó Iván, Bánó Kacskovics Zoltán, Terényi Jenő, Hollós Béla, Bánó Tamás és Horváth Lajos. Az épület régi volta miatt beosztása nagyrészt nem elkülöníthető helyiségekből áll. Ivási, tisztasági és mosási célokra megfelelő vízmennyiség a rendelkezésre álló egy kútból biztosítható. A villanyhálózat kiépítése az egész községben folyamatban van. Fürdő nincs. Az ingatlan az utcai úttesttől megközelíthető.

Felsőmocsolád, 1948. augusztus 3.

Bánfalvy László körjegyző

MNL SML IV. 415. b. Igali járás főszolgabírájának (főjegyzőjének) közigazgatási iratai. 2679/1948. (Az akta több jelentést is tartalmaz.)

Kézzel írott eredeti irat, aláírással és körbélyegző lenyomatával hitelesítve.

A felsőmocsoládi kastélyt az azt az államosítás előtt bíró Kacs Kovics–Bánó család visszavásárolta, jelenleg kastélyszállóként üzemel.

6. A zákányi körjegyző jelentése a Zichy-kastélyról Zákány, 1948. augusztus 4.

Zákányi Körjegyzőségtől

Iktatószám: 1346/1948.

Hivatkozási szám: 3098/1948.

Tárgy: Kastélyadatok bejelentése

Járási Főjegyző Úrnak!

Fenti rendeletre jelentésemet az alábbiakban azzal teszem meg azzal, hogy a körjegyzőséghez tartozó Órtos községben kastély nincs.

Zákány, 1948. augusztus 3.

Kóbor János kjző.

Zákány község, Somogy vármegye, Csurgói járás.

A kastély volt tulajdonosának neve: Zichy Ödön

A kastély szobáinak száma: a kastélyban 16. Külön álló kulcsárlakban: 4.

A kastély melléképületeinek száma: 1.

A kastély melléképületeihez tartozó helységek száma: 6.

A kastély parkjának nagysága: Az egész kastély területe 5 kat. hold. Túlnyomó részben gyümölcsös. A parkban lévő fenyőfák elszáradtak.

Milyen állapotban van az épület? Jó használható állapotban van.

Milyen állapotban van a park? A fenyőfák elszáradtak, a park túlnyomó részben gyümölcsösből áll.

Az ingatlan őrzéséről ki gondoskodik? A volt tulajdonos, mivel az igénybevételt kimondó határozat ellen fellebbezéssel élt és a fellebbezés felett döntés még nem történt. A volt tulajdonos az emeleti részt használja. A földszintet a község mint akinek a kastély közérdekű közhivatalok elhelyezése céljából juttatva lett, a volt r. kat., jelenleg állami iskola céljára engedte át, mert a németek a r. kat. iskolát felrobbantották.

Az ingatlant juttatták-e? Ha igen a juttatás milyen hatóságnak, milyen rendelkezése alapján történt és használja-e valaki az ingatlant? A juttatást Somogyvármegye Földbirtokrendező Tanácsa 7255/1945. sz. véghatározattal mondta ki. A használatra vonatkozólag lásd az előbbi pontban adott választ.

Alkalmas volna-e az ingatlan munkásüdülő céljára? Iskola és községi hivatalok céljára van szükség a kastélyra.

Ha nem, milyen célra leendő felhasználása volna célszerű? Községi közhivatalok céljára. Ivási, tisztasági és mosási célokra biztosítható-e elegendő vízmennyiség és hogyan? Motoros erővel felszerelt szívó-nyomó kúttal rendelkezik.

Van-e a szabadban fürdési lehetőség? Nincs.

Van-e villanyvilágítás? Nincs.

Miképpen közelíthető meg az ingatlan? Főközlekedési út mentén autóval és kocsival.

Hozzávetőleges becslés szerint milyen összegbe kerülne a kastélynak lakhatóvá tétele? Lakható.

A felhasználásra nézve milyen javaslatot kíván tenni? Mindaddig, amíg a felrobbantott iskola újjáépítése meg nem történik, itt nyer elhelyezést az áll. iskola és tanítók lakása, valamint a körjegyzőségi hivatalos helyiségek is idekerülnek, amikor a fellebbezés elbírálása eredményeként a község az egész kastély épületet birtokba veheti.

Zákány, 1948. augusztus 4.

Kóbor János kjsz

MNL SML IV. 414. Csurgói járás főszolgabírójának (főjegyzőjének) iratai. 3098/1948. (Az akta több jelentést is tartalmaz.)

Eredeti, gépelt irat, aláírással és körbélyegző lenyomatával hitelesítve.

A zákányi Zichy-kastélyban több évtizedig általános iskola működött, jelenleg üresen áll.

A zákányi Zichy-kastély
(Kiss Norbert Péter felvétele)

7.a. Az Öreglaki Állami Általános Iskola jelentése a Jankovich-kastélyról Öreglak, 1949. június 1.

Öreglaki Állami Ált. Iskolától

148/1949. isk. sz.

2720/1949. hiv. sz.

Somogyvármegye Tanfelügyelőségének, Kaposvár

Hivatkozási számra tisztelettel jelentem, hogy Öreglakon van kastély, a gazdaképző iskola bírja. Én a Tanfelügyelőség felhívására, melyet az akkori iskolaigazgató, a rk. pap csak hétszeri sürgetésre adott át nekem, már 1946-ban igényeltem, de az akkori egyházközségi és politikai képviselő-testület ellene voltak. („Mert hátha visszajön a gróf úr!”) Vázlatrajzot már akkor beadtam.

Így történt, hogy nem általános iskola lett belőle és egy vajúdó intézmény bírja, aminek létszáma akkora, hogy csak hazugsággal üti meg a mértéket. Létszámot is csak úgy tudtak biztosítani, hogy a vezetőség vidékre járt ki növendékeket gyűjteni, élükön a község jegyzőjével, aki még egy kis erőszakot is belevitt, nehogy községe szégyenbe kerüljön, növendék nélkül maradjon.

Így szorult háttérbe 220 öreglaki iskolás érdeke községtekintélyi szempontból.

A 3. pontra jelentem, ha ott ált. iskolát és tanítói lakásokat szerveznének, a népi szervek ahhoz állnának. Nem nagy rokonszenvvel vannak a gazd[asági]. isk.-hoz sikkasztás és a régi kastélyi életet megvalósítani akaró jelenségek miatt.

Az épület állapota kielégítő. Tudnánk használni.

Öreglakon, 1949. évi június 1-én

[olvashatatlan aláírás] ig.

MNL SML VI. 501. b. Somogy vármegye tankerületi főigazgatójának iktatott általános iratai.
2720/1949. (Az akta több jelentést is tartalmaz.)

Eredeti, gépelt irat, aláírással és körbélyegző lenyomatával hitelesítve.

Az öreglaki kastélyban a későbbiekben leányotthon működött, majd diákotthon és konyha, jelenleg üresen áll.

7.b. A Somogygeszti Állami Általános Fiókiskola jelentése a Jankovich-Bésán-kastélyról Somogygeszti, 1949. június 8.

A Somogygeszti Állami Általános Fiókiskolától

Tárgy: Kastélyok[ról] és juttatott épületekről adatok bekérése

H. sz. 2720/1949.

139/1949. sz.

Tanfelügyelő Úr!

A fenti tárgyra vonatkozóan jelentem:

1., Községünkben egy kastélyépület van, mely Jankovich-B[ésán]. Endre tulajdona volt, jelenleg „Szabadságharcos iskolának” igényeltetett, sőt a volt „gróf” állítása szerint tulajdonjogilag se az övé már.

2., A kastély területére belépni a Parancsnokság engedelmével nélkül nem lehet s így arról vázlatrajzot se tudok készíteni.

3., Jelentem, hogy a kastély iskola céljaira és tanulótthonnak is megfelelne; a helyi népi szervek véleményét nem tudom kipuhatolni, hogy mi a céljuk véglegesen a kastéllyal.

4., A kastélyépület állapot jó. Különösen a főépület majdnem teljesen új. Melléképületei is jó karban vannak.

5., Iskola is tanítói lakás céljaira Somogygeszti-Felsőberekscapusztán juttatott lakás átalakításra és javításra szorul.

Az ötéves tervben erre a község 15 000 Ft-ot irányzott elő.

Tisztelettel kérem Tanfelügyelő Urat, hogy mind a két iskolai ügyben szíveskedjék felkeresni a Mernyei körjegyzőséget s ők bizonyosat tudnak közölni úgy a kastély, mint a felsőberekscapusztai iskola ügyében.

Somogygeszti, 1949. június 8.

Pozsár Ferenc v. tanító

MNL SML VI. 501. b. Somogy vármegye tankerületi főigazgatójának iktatott általános iratai. 2720/1949. (Az akta több jelentést is tartalmaz.)

Kézzel írott eredeti irat, aláírással hitelesítve.

A somogygeszti Jankovich-Bésán-kastélyt az államosítást követően több célra használták, majd – a rendszerváltoztatást követően – egy ideig kastélyszálló működött benne, jelenleg üres.

7.c. A Zákányi Körzeti Központi Állami Általános Iskola jelentése a Zichy-kastélyról Zákány, 1949. július 2.

Körz. Közp. Áll. Ált. Isk. Zákány

Jelentés a kastélyról melyben az iskola ideiglenes elhelyezést nyert

A volt iskolánkat a visszavonuló németek felrobbantották 1945. április 1-jén. A kastély volt tulajdonosa, gr. Zichy Ödön a földszintet azonnal felajánlotta az iskola és tanítói lakás céljaira, amit el is fogadtunk. A földosztó bizottság a kastélyt a községnek juttatta. A volt tulajdonosnak pedig a kastéllyal szemben, az utca másik oldalán egy kis földszintes épületet hagyott meg. A jegyzőségnek ez az épület jobban megfelelt s úgy határoztak, hogy a grófi családot meghagyják az emeleten s cserébe ők a másik épületbe mennek.

Így volt ez a tél végéig. Akkor rendőrséget kapott Zákány, amely a jegyzőség épületét vette igénybe. A jegyzőség beköltözött a kastély emeletére. Az 5 tagból álló grófi család összéből húzódott. A vezető jegyzőnek is kellett lakás, tehát beköltözött a volt intézői lakásba. De ott is volt lakó, azt beköltöztették a kastélyba. Onnan a tanítónak ki kellett menni. Így folytathatnám tovább, több család lett kimozdítva. A vezető jegyző fiatal felesége az izgalmakba belehalt. (Igaz, hogy már hosszabb idő óta szívbeteg volt.)

A kastély állapota kifogástalan. A népi szervezeteknek nem volna kifogása ellene. Iskola céljaira átalakítani nagy és nehéz munka volna, mert a földszint nagy része boltíves. Máshol a jegyzőségnek lakást biztosítani nem tudnak. Az irodáknak sem.

Pontos vázlat csatolva.

Zákány, 1949. júl. 2-án

Tisztelettel: Nagy József

MNL SML VI. 501. b. Somogy vármegye tankerületi főigazgatójának iktatott általános iratai. 2720/1949. (Az akta több jelentést is tartalmaz.)

Kézzel írott eredeti irat, aláírással hitelesítve.

**7.d. Somogy vármegye tankerületi felügyelőségének összefoglaló jelentése az
alapítani kívánt internátussal egybekötött általános iskoláról
Kaposvár, 1949**

Népoktatási kerülem 9 járásából a 70.000/1946. VKM. sz. rendelethez fűzött utasítás 5.5. pontjaiban foglaltak szerint internátussal egybekötött körzeti általános iskola létesítését, illetőleg elhelyezését tervezem az alábbi helyeken:

I. A Tabi járás területén

1. Tab községben. A tabi együttműködő általános iskola az államsegélyes érdekeltségi polgári, róm. kat., a ref. és evang. hitfelekezetű iskolákból alakult. Az általános iskola jelenlegi elhelyezése nem megfelelő. Kellő számú és korszerű tantermek nem állnak rendelkezésre. Általános iskola céljára rendelkezésre áll és kiigényelhető a község belterületén lévő báró Welsersheimb Zénó-féle kastély. A kastélyban az együttműködő általános iskola jól elhelyezhető, mert az épületben 18 szoba és 5 mellékhelyiség van. Az ingatlanon még a főépületen kívül 6 m széles és 58 m hosszú melléképület is van, mely annak idején személyzeti és kocsis lakás, valamint istálló és félszer céljait szolgálta. Az internátus létesítése esetén beköltözés előtt általános tatarozás, fertőtlenítés szükséges és néhány ablakhiány pótlása. Az épületben cserépkályhák vannak, melyek, bár jó állapotban vannak, használatbavétel előtt megfelelően átrakandók. A tetőzet, csatornák, ablakok, ajtók, padozat épek. A községben áramszolgáltatás van, az épületbe a villany bevezetve nem volt. Ez pótlendő. Megfelelő ivóvízű kút s az épületben vízvezeték van, a zavartalan vízellátáshoz megfelelő motorikus erő bekapcsolása szükséges.

A kastély parkban fekszik s összefügg ezzel 6 kat. hold földterület, mely legnagyobb részben ugyancsak fásítva van. Az internátus önellátásához 5 kat. hold 540 négyszögöl földterület áll rendelkezésre. [...]

Megfelelő átalakítással és berendezéssel a kastélyban 50-60 személy befogadására alkalmas internátus létesíthető.

Az ingatlan ez idő szerint juttatva még nem lett, nem nyert megállapítást ugyanis, hogy az ingatlan volt tulajdonosa német vagy osztrák állampolgár-e és így melyik állam tekinthető az ingatlanra tulajdonosnak. Ez idő szerint a kastélyban ideiglenesen több család nyert elhelyezést, akik onnan akadálytalanul kitehetők. [...]

II. A Lengyeltóti járás területén

internátussal egybekötött körzeti általános iskola létesíthető, illetve állítható fel:

1. Szőlősgyörök községben Szőlőskislak és Gyugy községek bevonásával. A gyugyi róm. kat. iskola, valamint a szőlőskislaki áll. iskola felső tagozatos tanulói a szőlősgyöröki általános iskolába akadálytalanul bejárhatnak. Általános iskola és internátus céljára rendelkezésre áll a Szőlősgyörök község belterületén lévő gróf Jankovich Iván János-féle kastély, melyben 16 lakószoba és 8 mellékhelyiség van.

Az épületre csak kisebb tatarozási és kisebb javítási munkálatok szükségesek. Tetőzet, ajtók, ablakok, padozat jók. A szobákban cserépkályhák vannak, megfelelő átrakással használhatók. A községben áramszolgáltatás nincs. Legközelebb 9 km-re van villamos vezeték. A vízellátás a meglevő vízvezeték berendezéssel, megfelelő motorikus erő beállításával biztosítható. A kastély parkban fekszik, mely 37 kat. holdat tesz ki. E terület egy része művelés alá vehető. Az önellátás így részben legalább biztosítható. Vasútállomás a községben nincs, legközelebb van vasútállomás Lengyeltóti községben 7 km-re. Onnan Szőlősgyörökre kövesút vezet. Ez idő szerint rendszeres autóbuszjárat van.

Az ingatlanon lévő mellékhelyiségekből egy rész csak gazdasági célokra használható, míg az őrszoba és a paradés istálló más célra is felhasználható.

Az ingatlant Somogyvármegye Földbirtokrendező Tanácsa 6576/1946. M. T. számú határozattal Budapest Székesfőváros Köztisztasági Hivatala részére üdülő céljára juttatta. A társközi bizottság ezt 186.488/VIII.-1946. sz. határozatával jóváhagyta. Tekintettel arra, hogy a Balaton a kastélytól 10 km-re van, üdülő céljára az igénylő Köztisztasági Hivatal megítélése szerint sem megfelelő. Az igénylő még nem vette birtokába az épületet, oda ez ideig még részben sem költözött be. [...]

Tekintettel a fentebb előadott azon körülményre, hogy az ingatlan üdülő céljára nem alkalmas, elsőbbséggel bíró közérdeknek kell tekinteni az általános iskolai oktatást és tanulóotthon létesítését, már csak azért is, mert az épület mint üdülő csak az év egy bizonyos részében szolgálna erre a célra s az év legnagyobb részében pedig kihasználatlanul maradna.

III. A Marcali járás területén

Internátussal egybekötött általános iskolát Marcali, Böhönye és Kéthely községekben lehetne felállítani. Mind a három helyen megfelelő kastély áll rendelkezésre.

1. Marcali községben lévő gróf Széchényi Endre-féle 66 szobából és 20 mellékhelyiségből álló kastély azonban már kórház céljára nyert juttatást, erre a célra be is van rendezve és működik. Így igénylésről, illetőleg juttatásról szó sem lehet.

2. A Kéthely községben lévő dr. gróf Hunyady József sáripusztai birtokán 30 szobából és 56 mellékhelyiségből álló kastély jöhetne esetleg a tervvel kapcsolatban figyelembe. A kastély azonban a községtől több mint 2 km távolságra fekszik egy különálló parkban. Ezért a községtől való nagy távolsága miatt a háború folyamán „senki földjén” állott. Állandóan lőtték két arcvonalaról és igen nagymérvű károkat szenvedett. A tetőzet nagy része rom, a falak sérültek, ajtók, ablakok hiányoznak, vízcsövek, fűtőtestek, villanyvezetékek teljesen tönkrementek. Parkett, padozat eső következtében erősen pusztul. Egyébként sok benne az apróbb mellékhelyiség s csak igen tetemes költséggel volna rendbe hozható. Előbb járási szegényház céljára igényelték, később országos bőripari munkások üdülő céljára. Állítólag ez utóbbi meg is kapta.

3. Böhönye községben a gróf Festetics Sándor nevén álló 12 szobával és 3 mellékhelyiséggel rendelkező kastély általános iskola céljaira szoba nem jöhet, mert a kastély épülete a községtől 2 km távolságra van. Állítólag az ingatlan juttatása földműves iskola céljaira megtörtént s az iskola által az épület tatarozása s 65 hold földterület megmunkálása megkezdődött.

Erre való tekintettel a Marcali járás 1 tanerős népiskoláinak felső tagozatos tanulói, valamint növendékei részben a szőlősgyöröki, részben a Csurgói járásban lévő Iharosberény községben felállítani tervezett internátussal egybekötött általános iskolába volnának célszerűen elhelyezhetők, illetve beiskolázhatók.

IV. A Csurgói járás területén

Iharos⁸² község belterületén lévő báró Inkey József-féle kastély, valamint kisebb tanulóotthonnal egybekötött általános iskola céljára a Berzence község belterületén lévő herceg Festetics György-féle kastély volna igénybe vehető.

1. Iharosberény községben lévő kastélyépület 34 szobából, 10 mellékhelyiségből és a telken lévő igen számos más és átalakításokkal minden célra kellően hasznosítható melléképületekből áll. Az épület egészséges. Tetőzet, csatornák jók. Ajtók és ablakok kisebb pótlásra szorulnak, az ablaküvegezés csaknem mindenütt hiányzik. A helyiségek padozata, cementlapozása sértetlen. Csaknem mindegyik helyiségben cserépkályha vagy kandalló van, melyek átrakással használhatók. Az épületben a vízvezetékcsövek és a villanyvezeték megvan. A vízszolgáltatás motorikus erővel hozható üzembe. A községben áramszolgáltatás nincs. Az 1 km-re húzódó villamos távvezetékéről az áramszolgáltatás bekapcsolása előreláthatólag a nyár folyamán várható. A községben vasútállomás nincs. Legközelebb van Csurgó 12 km távolságra, ahonnan a községbe kövesút vezet. Az ingatlan renoválással internátus céljára nagy férőhellyel, cca.⁸³ 150 személy részére könnyen berendezhető. A kastély telkével összefüggő területen igen számos mellékhelyiség van,

⁸² Helyesen Iharosberény. Vélhetően elírás, hiszen az 1. pont alatt az iharosberényi kastélyról ír. Az iharosi kastélyt egyébként az 1970-es évek végén elbontották.

⁸³ Circa (lat.): körülbelül.

melyek a kastély konyháit, éléskamráit, személyzeti lakásokat, parádés istállót, garázst, félszert, pálmaházat stb. alkottak. Ezek a helyiségek is épek, ajtók, ablakok hiányoznak. A kastélyhoz 10 kat. hold park tartozik. Ennek egy részén van a volt intézői iroda és egy nagyobb méretű kápolna. A községben még 250 kat. hold kiosztatlan szántóföldterület van, melyből az önellátáshoz szükséges földterület igényelhető, igaz, hogy e terület nagy része még aknásiított. A kastélyhoz tartozó terület egy jó része fátlan és az így kiválóan alkalmas volna konyhakertnek.

A kastély juttatva még nem lett. Azt a község igényelte kisdedóvó, mozgósínház s egyéb kulturális célra. A juttatás még nem történt meg. [...] A község általános iskola és internátus céljára hajlandó az igénylésről is lemondani, ha a telken levő mellékhelyiségek egy részét kulturális célra, mozgósínház, előadástér stb. megkapja. Az épületben internátus felállítását igen előnyösnek tartom. [...]

2. A Berzence község területén a 27 szobás herceg Festetics György-féle kastély volna internátus céljára igénybe vehető. A berzencei róm. kat. általános fiú- és leányiskola is részben a kastélyban volna elhelyezendő, de az épületben tanítói lakásokat is biztosítani kell. [...] Az ingatlan községi igénylésre, kulturális és iskola célra a községnek juttatott. A községben vasútállomás van. A kastély parkban fekszik. Ennek területe cca. 7,5 kat. hold. Az épület kisebb tatarozással használható állapotba hozható. Ablakok és kályhák kivétel nélkül hiányoznak. A községben rendes áramszolgáltatás nincs.

V. A Nagyatádi járás területén

1. Lábod község területén általános iskola és kisebb tanulótthon számára rendelkezésre áll a gróf Széchényi Magdolna-féle 20 szobás s 3 mellékhelyiséggel rendelkező épület. A 3 tanerős róm. kat. és 1 tanerős ref. iskolának az általános iskola megvalósítása érdekében tervezetem szerint együtt kellene működnie. Az együttműködés jelenleg nem áll fenn. Együttműködés esetén az általános iskola megfelelő átalakítással a kastélyban volna elhelyezhető. De létesítendő volna az iskolával kapcsolatban tanulótthon is. [...] Az ingatlannal összefügg 3 kat. hold park. A község kijelentése szerint internátushoz földterület máshol lesz juttatható. Az épületet a község igényelte és kapta meg iskola céljára. Már ez idő szerint is abban van elhelyezve a róm. kat. iskola egy része. Az épület a község kellős közepén fekszik, a községnek villanyvilágítása, vasútállomása és autóbusz-összeköttetése is van. [...]

2. Nagyatád községben a község középpontjától 600 m-re lévő Simongátpusztán a nagyatádi együttműködő általános iskolával kapcsolatos különálló diákotthon és a feltétlen szükséges tanítói lakások elhelyezése céljára rendelkezésre áll az úgynevezett Mándy-féle kastély. A kastélyt a háborús pusztítás igen megviselte. Jelentős károk keletkeztek aknatálalás következtében a tetőzetén és az épület több helyén. Az ablakok, ajtók, valamint ezek fái csaknem kivétel nélkül hiányzanak. Fel van szedve valamennyi helyiség padozata, a cementlap, le van bontva a lépcsőház, leszaggatva a központi fűtőberendezés, a vízvezeték és villanszerelék sincs meg. Az épület nagy költséggel, mintegy 2-3000 Ft-tal volna csak megfelelően rendbe hozható. Nagy hátránya még az épületnek az, hogy sok benne a kicsi helyiség. A lakószobák száma egyébként 32, a

mellékhelyiségeké 10. A kastélyhoz 8 hold földterület tartozik, amely a fák kiirtása következtében jobbára kopár. Közvetlen az épület tövében van egy artézi kút, majd kies helyen távolabb egy betonból megépített 15 × 3 m-es fürdőmedence. Önellátás esetén még további földterület volna igényelhető.

Az ingatlant egészségügyi célra juttatták, ez a juttatás azonban tárgytalanná vált. Most gazdaképző iskola részére igénylik.

Az épületben helyre kellene állítani a vízvezeték-berendezést és a villanyvezetékét is. A villany könnyen bekapcsolható volna, mert a telek előtt halad el a távvezeték. [...]

VI. A Barcsi járás területén

Babócsa községben internátussal egybekötött általános iskola, Barcs községben pedig a már működő önálló általános iskola mellett tanulóotthon volna létesíthető.⁸⁴ Babócsa községben kínálkozik az internátus felállítására az egyik legjobb lehetőség A község elég központi fekvésű. Az internátus megnyitásához átalakítással és kellő felszereléssel alkalmasnak kínálkozik a Merész Lajos-féle kastély, mely 30 szobából és 10 mellékhelyiségből áll. A kastély épülete a község főterére nyílik és közvetlen szomszédságában van a másik kastélynak, amelyet a község 1933. évben vásárolt meg, ez az épület székesfővárosi üdülő volt és kifogástalan állapotban van. Ebben működik a helybeli iskola, ahol még számos tanteremnek volna hely. A Merész-féle ingatlant a község saját részére igényelte, az általános iskola és vele kapcsolatos internátus céljára azonban tulajdonjog-fenntartással hajlandó átengedni. Erre vonatkozólag a képviselő-testület az április 11-i helyszíni ki-
szállás alkalmával már kötelező határozatot is hozott.

Az épületen ajtók, ablakok is hiányoznak, a padozat megvan, úgyszintén a cserépkályhák egy jelentős része. Az épületben a vízvezetékcsövek megvannak, áramszolgáltatás a községben nincs, de a vármegye 3 éves terve szerint az első községek közt lesz Babócsa, ahol a villanyt már a közeljövőben bekapcsolják. [...]

Az ingatlanhoz 11 kat. hold földterület tartozik parkkal, ahol igen alkalmasan volna folytatható kertművelés, tekintettel arra, hogy a telket a Rinya-patak szeli át. Az egész telek igen ideális fekvésű. [...]

VII. A Szigetvári járás területén

1. Németlad⁸⁵ községben volna általános iskolával egybekötött tanulóotthon létesíthető. Ezen a helyen lehet leggyorsabban felállítani az internátust, mert a község belterületén lévő 32 szobából és 25 mellékhelyiségből álló gróf Hoyos Miksa-féle kastély csaknem sértetlen. A kastély emeletes, a II. emeleten manzárdszerű szobák vannak. Az épület egy hatalmas park közepén van. A par előtt védetté nyilvánított botanikus kert fekszik. Az egész épület egy dombon áll, ideális fekvéssel. A kastélyhoz tartozik 50 kat. hold

84 Mivel a forrásban leírt barcsi épület nem kastély, így a szöveg ezen részét nem közöljük.

85 Németlad 1950-ig a Szigetvári járáshoz tartozott, annak Baranya megyéhez csatolásával Somogy megye Barcsi járásához osztották be.

földterület, amelyből az önellátáshoz szükséges földterület is biztosítható volna. Az épület teljesen hibátlan, központi fűtés berendezéssel van ellátva, amelynek üzemképességéhez csupán az egyik kazán megjavítására volna szükség. A községnek áramszolgáltatása van. Az épületben a villamosvezetékek megvannak, csak az áram bekapcsolására volna szükség. Az épület vízellátása motorikus erővel csak úgy volna biztosítható, hogyha a régi tulajdonosnak visszahagyott gőzmalom területén lévő kút használatára szerződéses megállapodás köttetnék. A vízellátáshoz szükséges vízvezeték-csővek egyébként az épületben megvannak. A kastély épülete mellett konyha és éléskamrák vannak, ennek emeletén pedig lakás céljait szolgáló külön épület. Becslésem szerint minden nehézség nélkül elhelyezhető volna az épületben 50–60 tanuló. 2–3 tanerő részére 2–3 szobás lakás, mintegy 3 tanerő részére garzonlakás.

Az ingatlant a Földművelésügyi Minisztérium Növényegészségügyi Osztálya részére mezőgazdasági kísérletügyi célra 190.168/1946.VIII. 1. sz. határozatával akként jelölte ki, hogy az ingatlan tulajdonjoga az 5600/1945. F. M. sz. rendelet 62–67. §-ában foglalt rendelkezések szerint a Magyar Államkincstár nevére bekebelezendő.

Az épületben ez idő szerint állami erdőtanácsosok laknak. A kísérletügyi hivatal azt még igénybe nem vette. [...]

VIII. A Kaposvári járás területén

1. Nagyberki községben a Magyar Tudományos Akadémia tulajdonát képezett 22 szobából és 10 mellékhelyiségből álló kastélyban volna internátus létesíthető. [...] Az épülethez gazdasági épület nem tartozik, de a telekkel összefügg kb. 2 hold park és 2 hold más földterület. Az épület juttatása még nem történt meg, az állítólag leány gazdaképző iskola részére a 12.545/1946.X.2. ü. o. sz. alatt most van folyamatban. [...] A községben villanyvilágítás nincs. [...]

[A forrás a Kaposvári járásnál megszakad, az Igali járásról szóló jelentés hiányzik, ahogy datálás sincs.]

MNL SML VI. 501. b. Somogy vármegye tankerületi főigazgatójának iktatott általános iratai. 2720/1949. (Az akta több, az egyes általános iskoláktól érkezett jelentést is tartalmaz.)

Eredeti, gépelt és töredékes irat, hitelesítés és datálás nélkül. A kipontozott helyek az irathoz mellékeltek, de az aktában nem szereplő csatolmányokról, az egyes iskolákba bekörzetesíteni kívánt településekről, pusztákról, valamint kastélynak nem minősíthető épületekről szólnak.

A Tabon álló Welsersheimb-kastélyban évtizedek óta szociális otthon működik. Szőlősgyörök kastélyában gyermekotthont helyeztek el, azonban már régóta üresen áll. Marcaliban a Széchenyi-kastély épületében jelenleg is kórház van. A kéthely-sáripusztai kastély 1951-től betegotthonként funkcionált, majd egy 1986-os tűzvész következtében részlegesen, 2006-tól pedig teljesen kiürítették. A böhonyei Festetics-kastély a szocializmus évtizedeiben vegyes, sok esetben nem megfelelő rendeltetéssel bírt, jelenleg magántulajdonban, üresen áll. Iharosberény kastélyában most is általános iskola működik. A berzencei kastély 1956-ig határórlaktanyának, majd pszichiátriai intézetnek adott helyett, napjainkban (2022) üres. Lábodon a kastélyban az 1970-es évek elejéig általános

iskola volt, ekkor – állapotára való tekintettel – lebontották, s a helyén épült fel a község tanodájának azóta helyet adó épület. A Nagyatádkhoz tartozó Simongáton álló kastély erdészeti tulajdonban volt, manapság üres. A babócsai Prinke-kastélyban iskola működött, jelenleg üres, s a Somssich-kastély is kihasználatlan, felújításra szorul. A nagyberki Vigyázó-kastélyban általános iskola működött, aztán az 1980-as évek elejétől a Somogy Megyei Levéltára kapta meg használatra, annak 2017-es kiköltözése óta üres.

8. A Nagyberki Körzeti Állami Általános Iskola jelentése a Vigyázó-kastélyról Nagyberki, 1951. augusztus 12.

Nagyberki Körzeti Állami Általános Iskola Igazgatóságától

Tárgy: Kastélyok felmérése

Somogy megye Tanácsa V. B. X. Oktatási és Népművelési Osztály, Kaposvár

1., Jelentem, hogy a Vigyázó-féle kastélyépületet a Nagyberki Körz. Áll. Általános Iskola használja részben, 4 szoba tanterem, 1 iroda, 1 szertár, 2 szoba + 1 konyha altiszti lakás, 1 szoba + 1 konyha magánlakás, 2 WC, 1 faház, 1 nagy terem gabonaraktár, 1 szoba úttörőotthon, 1 szoba DISZ-helyiség, 5 üres szoba, részben konyhának, részben éléskamrának használtak 8 helyiséget. Nagysága: á[tlag] 7,9 [m²].

2., Szobák száma: 14. Nagysága: 8 szoba 7,9 [m²], 2 szoba 4,5 [m²], 4 szoba 3,4 m².

3., Üresen álló helyiség: 13.

4., Mellékhelyiségek: 2 WC, 11 konyha.

5., Rossz állapotban van, tető beázik, ajtókat eltűzelték, ablakok hiányoznak. Renováláshoz 300 000 Ft szükséges.

6., Iskolának, tanulóotthonnak vagy más célra lehetne felhasználni, de csak renoválás után.

Nagyberki, 1951. aug. 12-én

Kovács Lajos ig. h.

MNL SML XXIII. 13. Somogy Megyei Tanács V. B. Művelődésügyi Osztály iratai. 1021-5/1951. (Az akta több jelentést is tartalmaz.)

Kézzel írott eredeti irat, aláírással és körbélyegző lenyomatával hitelesítve.

**9. A Lad Községi Tanács VB kérelme a Hoyos-kastély
iskolai célokra történő igénybevétele iránt
Lad, 1955. május 18.**

Községi Tanács Végrehajtó Bizottsága, Lad
8-1/8/1955. sz.

Tárgy: Lad község területén levő kastély igénylése

Somogy Megye Tanácsa V. B.
Város- és Községgazdálkodási Osztályának
KAPOSVÁR

Lad Község Tanácsa Végrehajtó Bizottsága azzal a kéréssel fordul a [Somogy] Megyei Tanács V. B. VKG Osztályához, hogy a Lad község belterületén fekvő – parkkal körülvett – kastély tulajdonjogát, illetőleg kezelésbe adásának határozatát a Ladi Községi Tanács javára módosítsák.

Kérelmünket az alábbiakkal indokoljuk:

A ladi kastély 1955. május 1-ig kb. 80%-ban az Áll. Erdőgazdaság és kb. 20%-ban az Á. M. Gépállomás használatában volt. Az Erdőgazdaság leépítése, illetőleg átszervezése ez év áprilisában megtörtént, eredményeképpen, mint ilyen, meg is szűnt, beleolvadt a Nagyatádi Erdőgazdaságba. A Ladi Erdőgazdaság volt dolgozóit más-más területre, illetőleg beosztásba áthelyezték.

A [Lad] Községi Tanács Végrehajtó Bizottsága a lakosság régi kívánságának megfelelően a történetek után úgy határozott, hogy a kastélyt iskola céljára kéri. A kérelmet a [Barcsi] Járási [Tanács] VKG Osztályán és a [Barcsi] Járási [Tanács] Oktatási Osztályán keresztül elküldte.

Az Erdőgazdaság átszervezése folytán más munkahelyre áthelyezett dolgozók egy része továbbra is itt kíván lakni és – nyilvánvalóan azért, hogy a kastély volt hivatali helyiségeit ne kelljen az erdészetnek feladni – az eddig Homokszentgyörgyön székelő üzemegységet hozták át a ladi kastélyba. Még így is csak a volt 28–30-as létszámnak csak a negyedrésze foglalja le a kastélyt.

Amikor a helyi tanács végrehajtó bizottsága a kastélynak iskola céljára történő kérelmével foglalkozott, tudatában volt az erdőgazdaság nemzetgazdasági jelentőségével. Ezért a kérdést a kérelemben is csere formájában vetette fel. Elsődlegesen vette figyelembe az iskolaépületek állapotát és elhelyezését és nem utolsósorban 180 gyermek fejlődését. Az iskola tantermeinek a száma 5. Ez az 5 terem 4 különböző helyen és épületben van elhelyezve. Két tanterem ebből csak sükségmegoldás, de a többi épület, illetőleg terem sem felel meg a követelményeknek. Az egyik épület (tanterem), ahova két tanulócsoport is kényszerült járni, az ún. magyarladi községrészben van, ami kb. egy km-es távolságra van a többi tantermektől. Az iskolának jelenleg 6 tanulócsoportja van, az új tanévben valószínű már 7 lesz. Körzeti iskola (Patosfa községből is járnak át tanulók) 8 nevelővel. Az iskolafejlesztés további tervei szerint központi iskola lesz nagyobb körzettel. Az iskola telkeinek rossz elhelyezése miatt a gyermekeknek alig van udvaruk, játszóterük.

Ezek mellett az indokok mellett a végrehajtó bizottság figyelembe vette azt is, hogy amennyiben az iskola a kastélyba költözhetne, a felszabaduló helyiségek megoldanák a községnek helyiség hiányában fennálló több problémáját. Hogy a kastélyt üzemek foglalták le – jelenleg nem is teljesen kihasználva –, ez szinte gátlójává vált a község kulturális fejlődésének. A község nem tud egy helyiséget biztosítani a DISZ szervezetnek, nem tud helyiséget adni a kultúr csoportnak, sem a megalakult gazdakörnek. Nem tudjuk beindítani időben a nyári napközi otthont – helyiség hiányában, és ezért nem tudtunk ez ideig állandó jellegű óvodát létesíteni. Ezek a helyiségből adódó nehézségek nagy részben, de talán egészen megoldódnának, ha kérelmünk teljesül.

Javasoltuk azt is, hogy – ugyancsak a ladi határhoz tartozó – Gyöngyöspusztán van egy alig kihasznált, a ladinál lényegesen nagyobb kastély.⁸⁶ Távoli és nem központi fekvése miatt az iskola nem tudja hasznosítani. Az erdészetnek ideális helye lenne, valóban közel az erdőhöz. És akkor legalább gazdát kapna az a kastély és nem menne évről-évre tönkre és veszendőbe érteke.

Úgy érezzük, hogy a leírt indokok a végrehajtó bizottság jogává, de ezen túlmenően kötelességévé teszik, hogy a kérelemmel mos már ismételve is foglalkozzon és illetékes hatósághoz eljuttassa.

Kötelességünk ezt most megtenni, mert elődeink abban az időben nem tették meg, amikor talán könnyebb lett volna.

A leírt indokok mellé csatoljuk az iskolaépületek elhelyezését szemléltető vázrajzot, és az iskola szülői munkaközösségének a kérelmet alátámasztó aláírásait.

Kérjük a Város- és Községgazdálkodási Osztályt, hogy döntése előtt fenti ügyben tartson helyszíni szemlét.

Lad, 1955. május 18.

Andik József vb elnök, Mati József vb titkár

MNL SML XXIII. 13. Somogy Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztály iratai. 201-71/1955.

Eredeti, gépelt irat, aláírásokkal és körbélyegző lenyomatával hitelesítve.

10. Előterjesztés a Somogy Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága 1964. július 28-i ülésére a megye területén lévő kastélyokról Kaposvár, 1964. július 22.

Somogy megye területén lévő kastélyokól és kastély jellegű épületekről a Minisztertanács Tanácsszervek Osztálya utasítására felmérést végeztünk. A felmérés alapján megállapítottuk, hogy Somogy megye területén 138 db kastély vagy kastély jellegű épület található. Ezek az alábbiak szerint oszlanak meg:

⁸⁶ A gyöngyöspusztai birtok és kastély egykor a Festetics család tulajdonában állott, majd az államosítást követően, 1964-től az épületben szociális és betegotthon működik.

Barcsi járás: 15 db
Csurgói járás: 7 db
Fonyód járás: 16 db
Kaposvári járás: 50 db
Marcali járás: 17 db
Nagyatádi járás: 13 db
Siófoki járás: 12 db
Kaposvár város: 1 db

(A fentiekben megjelölt épületeket felsorolva a csatolt melléklet tartalmazza.)⁸⁷

Megállapítható, hogy a mellékletben megjelölt kastélyok állapota nem minden esetben megfelelő és nem minden esetben a megfelelő célra történik azok hasznosítása, ezért szükségessé vált, hogy a jövőbeni célszerű felhasználásuk érdekében felmérést végezzünk. A felmérés alkalmával az érintett járások vb vezetőivel tárgyalást folytattunk ez ügyben. A tárgyaláson felülvizsgáltuk a jelzett épületeket és megállapítottuk, hogy az alábbi épületeket célszerű lenne más rendeltetésnek felhasználni azok kihasználása érdekében a III. 5 éves terv során.

Barcsi járás

1. Csokonyavisonta, Fő u. 47.

Jelenleg a kastélyban napközi otthon van és lakások. A községi és járási tanács célja, hogy ebben az épületben kellene kialakítani a körzeti orvos lakását, rendelőjét, valamint fogorvosi rendelőt. Ezzel az elképzeléssel a megyei tanács vb egészségügyi osztályvezetője is egyetért. A jelzett célra történő felhasználáshoz 500 000 Ft átalakítási költségre lenne szükség.

Az épület nincs műemléki védetség alatt. [...]

Csurgói járás

1. Iharos, volt Inkey-kastély

Jelenleg egy lakás és egy óvoda-napközi van benne, de az alapterület 10%-át sem teszi ki ez a használat. A többi terület egy részét ideiglenesen a helyi tsz használja raktározás céljára.

Az épület főbb szerkezetei eléggé jó állapotban vannak, azonban hosszú ideje kihasználatlanul álló épületre nagyobb ráfordítás kellene az átalakításhoz.

A járási vb vezetők javasolják, hogy béna gyermek intézet működjön benne, mely átalakításához 3,5 millió forint szükséges. Ezzel a megyei tanács vb egészségügyi osztályvezetője is egyetért. Megjegyezzük még, hogy védett területben helyezkedik el a kastély, de az épület nem műemlék jellegű.

⁸⁷ Az előterjesztés mellékeltét képező táblázat adatai jelen tanulmány főszövegében olvashatóak.

Fonyódi járás

1. Balatonlelle, Kossuth u.

Kultúrotthon vagy Álgya-Papp-kúria, 1820-ban épült klasszicista műemlék, mely a műemlékjegyzékben szerepel. A járási vb vezetők véleménye szerint mint műemléki épület kultúrház céljára nem megfelelő, átalakítani pedig úgy nem lehet, hogy a műemléki jellege is megmaradjon.

Állapota nagyon rossz, ezért – terveik szerint – a lebontását javasolták, mivel a tetőszerkezete, nyílászárói, padozata teljesen rossz. Helyére köfá-ból⁸⁸ új kultúrházat építenének.

2. Balatonszentgyörgy-Battyánpusztá

A XVIII. században épült, műemlék jellegű épület. Jelenleg a nádgazdaság használja, azonban turisztikussá történő átalakítását javasoljuk, mellyel az Idegenforgalmi Hivatal is egyetért. Az átalakítás becsült költsége 1 millió forint. [...]

Kaposvári járás

1. Büssü, Kossuth u. 24.

Jelenlegi hasznosítása tsz-helyiségek, melyet a helyi tsz használ, valamint a Malomipari Vállalatnak van benne raktára. A járási tanács vezetői lakásnak javasolják átalakítani, mely 250 000 Ft-ba kerülne.

2. Kaposmérő, Rákóczi u. 41.

Az épület állapota nagyon rossz, főleg a szerkezetei. Távolban lebontásra javasolják. Az épület nem tartozik műemléki védetség alá. [...]

6. Szentgáloskér, [Svastics–]Kladnigg-kastély

Jelenleg az épület egy része romos, egy része lakás. A járási tanács vb vezetői az épület romos állapota miatt a jövőbeni lebontását javasolják. Az épület nem tartozik műemléki védetség alá. [...]

Marcali járás

1. Böhönye, Szabadságmajor

Jelenleg az fmsz és a helyi tsz bérleményei. Távolban szociális otthonnak javasolják átalakítani, mely a szabásival közös intézményként működhetne. Ehhez a járás vezetői és a [Somogy] Megyei Tanács V. B. Egészségügyi Osztálya hozzájárul. Az épület állapota jó. Az átalakítás becsült költsége 2,5 millió forint. Nem tartozik műemléki védetség alá. [...]

87 Köfa: közséfejlesztési alap.

Tabi járás

1. Tab, Kossuth u. 107.

Welsersheimb-kastély, barokk stílusú, a XVIII. században épület, melyet később átalakítottak.

A járás vezetői javasolják az elmebeteg intézetet kitelepíteni Somogymeggyesre a jelenlegi általános iskola helyére, és helyébe az általános gimnázium diákotthonát szeretnék ott kialakítani. Ezzel a művelődési osztály egyetért, azonban az egészségügyi osztály elképzelése szerint az elmebeteg intézetet ki kellene telepíteni, de továbbra is egészségügyi célokra szeretné felhasználni. Az egészségügyi osztály nem zárkózik el az elől, hogy Somogymeggyesre telepítsék át az intézményt, de ebben az esetben a meglevő épülethez hozzá is kellene építeni, hogy 100 főre ki lehessen alakítani úgy, hogy a jelenlegi épület funkciójának megfelelő hasonló létesítmény legyen abból. Az átalakítás költsége kb. 300 000 Ft, hozzáépítés esetén (a somogymeggyesi iskola átalakítására gondolva) ez az összeg megemelkedik kb. 800 000 Ft-tal, mely szükségszerű lenne ha, oda telepítenék át az intézményt. A tabi épület műemlék, a somogymeggyesi nem tartozik műemléki védetség alá. [...]

A fentiekből megállapítható, hogy a megyében 22 db kastélyt javasolunk a III. ötéves tervben a jelenlegi rendeltetésével ellentéteseb más célra felhasználni.

Megállapítható továbbá, hogy összesítve célonként a felsoroltak összesítése az alábbi:

Művelődési célra: 4 db, 3,6 millió Ft

Egészségügyi célra: 6 db, 11 millió Ft

Idegenforgalmi célra: 4 db, 4,6 millió Ft

KISZ táborozás céljára: 1 db, 0,2 millió Ft

SZOT-üdülő céljára: 1 db, 1 millió Ft

Lakás céljára: 1 db, 0,25 millió Ft

Lebontásra javasolva: 5 db

A felsorolásból a tabi épület kimaradt, az külön bírálendő el. [...]

MNL SML XXIII. 2. a. Somogy Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei és előterjesztései. Az 1964. július 28-i ülés előterjesztései.

Eredeti, gépelt, aláírásokkal (Böhm József vb elnök, Sugár Imre vb elnökhelyettes) és körbélyegző lenyomatával hitelesített irat mellékletének kivonata.

A csokonyavisontai épület jelenleg az önkormányzat tulajdonában van, szociális és kulturális intézményeket helyeztek el benne. Iharos kastélyát 1977-ben lebontották. A balatonellei kúria művelődési célokat szolgál, múzeum működik a falai között. A balatonszentgyörgy-battyánpusztai kastélyból nem lett szociális otthon, a nád-feldolgozó üzem tulajdonában maradt, jelenleg magántulajdonban és üresen áll. A büssüi Gaál-kastélyt lebontották az 1970-es évek második felében. A kaposmérői épület az iskola udvarán áll, s ebédlőnek ad helyet. Szentgáloskéren három kastély, illetve kúria is állt, közülük kettő – köztük a forrásban említett épület – ma is áll, igaz üresen, kihasználatlanul, korábban a helyi tévész használta.

**11. Előterjesztés a Somogy Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága
1988. július 5-i ülésére a kastélyhasznosítási program megvalósításáról
Kaposvár, 1988. június 7.**

Somogy Megyei Tanács V. B.

Építési és Vízügyi Osztály

Ügyiratszám: 14.566/1988.

Előterjesztés a kastélyhasznosítási program megvalósulása a megyében, különös tekintettel Belső-Somogy idegenforgalmi értékeire.

A Somogy Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága legutóbb 1980 májusában tárgyalta a megyei műemlékvédelem, ezen belül a kastélyok helyzetét.

Az azóta eltelt időszak jelentős változásai, az országosan is megindult kastélyprogram somogyi eredményei indokolják e téma napirendre tűzését.

1. A kastélyprogram előzményei, adottságaink

Az országos műemlékjegyzék 600 kastélyt tart nyilván. 1980-ban a kastélyok 7%-a üresen állt, 29%-nak kedvező volt a funkciója, így több mint 1/3-nak a sorsa, fennmaradása volt veszélyben.

A Kormány Gazdasági Bizottsága az Országos Műemléki Felügyelőség előterjesztésére 1981. szeptember 12-én határozatot hozott a kastélyállomány helyzetének javítására, a veszélyeztetett kastélyok megmentésére. 1982–86 között 140 épület részesült e program keretében összesen 240 millió Ft anyagi támogatásban. 1987 végéig 30 épület helyreállítása fejeződött be országosan.

Megyénkben 56 kastély és kúria áll védelem alatt, ebből 9 műemlék, 45 műemlék jellegű és 2 városképi jelentőségű.

Az országos helyzethez hasonlóan kastélyaink nagy része a 80-as évek elejére rendkívül rossz állapotba került. A felhasználásuk szempontjából három csoportba sorolhatók, a kedvező, a kedvezőtlen és az elfogadható felhasználásúakba.

Kedvező a hasznosítás akkor, ha az új funkció az épület építészeti és műemléki értékeinek megtartásával alakítható ki, a kezelő jókarban tartja mind a kastélyt, mind pedig annak környezetét. E körbe tartoznak a múzeumok, emlékházak, idegenforgalmi központok. (Így például Zalán a Zichy-kúriában, Somogytúron a Kunffy-kúriában emlékmúzeum, Szántódpusztán a kiskastélyban idegenforgalmi központ, Balatonkeresztúron a Festetics-kastélyban turistaszállás működik.)

Elfogadható hasznosításúak azok az épületek, amelyek funkciója átmeneti, a kastély megmentését lehetővé teszi, de hosszú távon nem jelentenek kedvező felhasználást. Ilyenek a kastélyiskolák, a szociális otthonok, a könnyűipari üzemek és a lakások (ilyen többek között az iharosberényi Inkey-kastélyban az általános iskola, a somogyfajszai Kund-kastélyban harisnyakészítő üzem vagy a berzencei, tabi kastély – szociális otthonok). A jelenlegi gazdasági helyzet nem teszi lehetővé ezeknek az épületeknek a felszabadítását és helyettük új, korszerű intézmény megépítését. Az így működő kastélyok

jelenlegi funkcióját megtartva fontos folyamatos karbantartásuk, állagvédelmük. E közben építészeti értékeik megóvására nem mindig van lehetőség, általában a műemlékvédelmi érdek szenved csorbát.

A harmadik csoport a kedvezőtlen felhasználásúaké, a veszélyeztetett kastélyoké. Ezek közé tartoznak a magára hagyott, üres épületek (ilyen például a gyugyi Kacs Kovics-kastély) vagy az ipari üzemi funkció miatt átalakított épületek (mint Csokonyavisontán a kúria jellegű Xantus János szülőháza). E körbe tartozott a kastélyprogram megindulása előtt a csombárdi, a kisasszondi, a gálosfai és a gázlópusztai kastély is.

2. A kastélyprogram eredményei

Megyeinkben 1981-ben az országos helyzetnél rosszabb volt a kastélyok állapota. Az akkor védett 32 kastély közül 7 kedvező, 15 elfogadható és 10 veszélyeztetett helyzetben volt. A kastélyprogram megindulását nemcsak a GB⁸⁹ keret létrehozása, hanem a kedvezővé vált műemléki szemlélet is erősítette.

1982–87 között 11 kastély összesen 15 millió Ft anyagi támogatást kapott az Országos Műemléki Felügyelőségtől és a GB keretből. Így indult meg többek között a csombárdi Pongrácz-kúria, a kisasszondi Sárközy-kastély, a gázlópusztai Festetics-kastély, a gálosfai, hencsei és bolhási kastélyok helyreállítása.

Ez időben újabb 24 kastély került védelem alá.

1985-ben az ÉVM-mel⁹⁰ közösen meghirdettük – országosan egyedülállóan – a „kastélypályázatot”, amely 4 kedvezőtlen hasznosítású kastély megmentésére, idegenforgalmi hasznosítására várt és kapott javaslatokat (az alsó- és felsőbogatí Festetics-kastélyok, a kőröshegyi Széchényi-kastély és a gyugyi Kacs Kovics-kastély). A sikeres pályázat eredményeként már elkészült a kőröshegyi és az alsőbogatí kastélyok kiviteli terve, a helyreállításuk megfelelő kezelő vállalkozásában ezévből megindul.

Az elfogadható hasznosítású kastélyok központi támogatásban nem részesülhettek, ezért elsősorban a funkcióhoz kapcsolódó megyei, ágazati pénzeszközökkel kezdődött meg helyreállításuk. Így például az ádándi Csapody-kastélyban kialakított középiskolai kollégiumra 18 millió, a tabi Welsersheimb-kastélyban működő szociális otthonra 3,0 millió, a segesdi [Széchényi-]kastély[ban működő] szociális otthon felújítására 5,0 millió Ft jutott.

89 GB: Gazdasági Bizottság

90 ÉVM: Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium

Az ádándi Csapody-kastély
(Kiss Norbert Péter felvétele)

3. A kezelő szervek és a helyi tanácsok tevékenysége

A helyi tanácsok a kastélyprogram végrehajtásában egyrészt mint kezelők, másrészt mint a terület gazdái kötelesek intézkedni. Lehetőségeiket nagyban korlátozza a pénz-eszközök, a hasznosításra vállalkozók és a kivitelezők hiánya. Így a legjobb esetben a tanácsok csak a hatósági kötelezéseket tudták kiadni a legszükségesebb állagvédelmi munkákra. Ezek végrehajtása azonban általában akadózott. Több tanács szorgalmazta a megfelelő funkció és kezelő kiválasztását, de ez csak ritkán járt eredménnyel. Példa lehet erre a háromfai és a barcsi⁹¹ kastély.

A kezelők többsége gazdálkodó szervezet – termelőszövetkezetek és állami gazdaságok. Anyagi lehetőségeik általában szűkösek, nem szívesen vállalkoznak bizonytalan sorsú kastélyok felújítására. Előfordult, hogy mindent elkövettek annak érdekében, hogy megszabaduljanak kezelésükben lévő kastélyuktól (például korábban ilyen sors várt a gálosfai és a kisasszondi kastélyokra).

Különösen az elmúlt 5 évben azonban kedvező irányú változás is észlelhető. Néhányan felismerték a kastélyok idegenforgalmi hasznosításában rejlő lehetőségeket, így például a Szentbalázsi Surján Völgye Mgtsz. vagy a [balaton]boglári, öreglaki és a kaposvári állami gazdaságok.

91 Értsd: a barcs-belcsapusztai Kremsier-kastély.

4. További feladataink

[...]

Eszerint kedvező hasznosítású 24, elfogadható 25 és kedvezőtlen 7. Állapotukat vizsgálva 21 jó, 24 közepes és 11 rossz állagú.

Veszélyeztetett állapotban vannak a gyugyi és a barcsi⁹² kastélyok, valamint a kötcsei Bíró-kúria. E két utóbbi magántulajdonban van, további sorsuk bizonytalan.

A helyreállítás mielőbbi befejezése sürgető a már megkezdett, de még félkészben álló épületek esetében. Amennyiben a kiviteli munka nem folytatódik, ismételten veszélyeztetett állapotba kerülhetnek. (Így a hencsei, a csombárdi és a felsőbogáti kastélyok).

Gondatlanság miatt leégett 1986-ban a kéthelyi Hunyady-kastély⁹³ nagy része, a helyreállítást 360 millió Ft-ra becsülték, ezt a kezelő – fővárosi tanács – nem tudja vállalni.

A fenti kastélyok sorsának rendezésére csak koordinációs lehetőségeink vannak. Vállalkozók keresésével, közvetítésével, szakmai tanácsokkal segítjük a program megvalósulását. A legnagyobb feladat a kezelőkre hárul, akiknek elő kell teremteni mindazokat a forrásokat – esetleg tőlkéstárs bevonásával is –, melyek lehetővé teszik a felújítást.

Területi elhelyezkedés szempontjából kedvezőbb helyzetben vannak a Külső-Somogyban lévő kastélyok, kevésbé hasznosítottak a belső-somogyiak. Ezért szükséges lenne egy átfogó tanulmány készítésére amely részletesen vizsgálná a megyei kastélyok helyzetét. Számba venné a még védelem alatt nem álló épületeket is, javaslatokat téve az értékebbek műemléki védettségére.

Ezzel összhangban indokolt lenne a kastélyok idegenforgalmi hasznosításának további vizsgálata.

Osztályunk kiemelt feladatának tekint a kastélyprogram megyei koordinációját. Elsődlegesnek tekinti a 7 rossz állagú kastély megmentését és az üresen álló vagy kedvezőtlen funkciójú épületek alkalmas hasznosításának megkeresését.

Az építési hatóságok segítségével folyamatosan figyelemmel kísérhetjük a kastélyok állapotát, szükség esetén elrendeljük állagvédelmüket. Ez azonban eredményes csak akkor lehet, ha az épület megfelelő funkcióval és a kezelő a szükséges anyagi eszközökkel rendelkezik.

Az OMF-fel⁹⁴ sorra kerülő vezetői szintű tárgyalásoknál változatlanul kell kérnünk a további anyagi segítséget.

Kaposvár, 1988. június 7.

Dr. Fazekas Sándorné osztályvezető

MNL SML XXIII. 2. a. Somogy Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei és előterjesztései. Az 1988. július 5-i ülés előterjesztései.

92 Értsd: a barcs-belcsapusztai Kremsier-kastély.

93 Értsd: a kéthely-sáripusztai Hunyady-kastély.

94 Országos Műemléki Felügyelőség.

Eredeti, gépelt, hitelesítés nélkül irat kivonata.

A zalai Zichy-, valamint a somogytúri Kunffy-kúria 2022-ben is a két festőművész emlékmúzeumának ad otthont. A szántódpusztai épület – az ottani majorsági műemlék-együttest bemutató és kezelő idegenforgalmi és kulturális központ részeként – irodának és kiállításoknak biztosít helyet. Balatonkeresztúron ma is vendégház működik a kastély falai között. Somogyfajszon a kastély korábban mozi, tsz-iroda, harisnyauzem, sportöltöző céljait szolgálta, jelenleg a Somogy Természetvédelmi Szervezet használja, többek között kiállítótermet és szálláshelyet alakítottak ki benne. A gyugyi, a gázlópusztai, a kisasszondi kastély magántulajdonban van. A csombárdi kúriát az egykor azt kezelő Somogy Megyei Állami Építőipari Vállalat (SÁÉV) az 1980-as években felújította és pihenőháznak rendezte be, az épület jelenleg magántulajdon. A gálosfai kúriában az 1980-as években kialakított kastélyszálló kis idő múlva bezárt, az épület üresen állt, jelenleg felújítása zajlik. A hencsei Márffy-kúriában manapság golfklub és panzió üzemel. A bolhási Tallián-kúria kihasználatlanul áll. Az Alsóbogáton álló mindkét kastély korábban az Öreglaki Állami Gazdaság kezelésében állott, jelenleg magántulajdonban van, az úgynevezett „kiskastélyt” a tulajdonosok helyreállították, s 20112-ben ICOMOS-, 2013-ban Europa Nostra-díjjal tüntették ki, a másik épületen állagmegóvási munkálatok történtek, parkját rendbe rakták. A kőröshegyi Széchenyi-kastély a szocializmus évtizedeiben a tsz irodáinak, valamint lakásoknak adott helyet, jelenleg egy magán-személy tulajdona, aki felújítja, s többek között kulturális, idegenforgalmi célokra is fel kívánja használni (helytörténeti kiállítás, az egykor az épületet birtokló Széchenyi Zsigmondnak szentelt emlékszoba). Az ádándi kastélyból a szövegben említett iskola és kollégium a 2000-es években megszűnt, az épület azóta üres. Az egykor termelőszövetkezeti tulajdonban állott barcs-belcsapusztai Kremsier-kastély már csak rom.

A barcs-belcsapusztai Kremsier-kastély
(Kiss Norbert Péter felvétele)

REZÜMÉK

GÓZSY ZOLTÁN: DÉL-DUNÁNTÚLI VÁRMEGYÉK KÖZÖTTI NÉPESSÉGMOZGÁS AZ 1710-ES ÉVEKBEN SOMOGY VÁRMEGYÉRE TRANSZMIGRÁCIÓS ÖSSZEÍRÁSA ALAPJÁN

A tanulmány az MNL Somogy Megyei Levéltárában található transzmigrációs összeírás (MNL SML IV. 1. h. Somogy Vármegye Nemesi Közgyűlése és Albizottsága iratai. Összeírások /Conscriptiones/. Ö 139. Conscriptio transmigrantium) alapján kívánja felvázolni a 18. század első évtizedeiben lezajlott, igen jelentős mértékű lakosságmozgást, illetve annak főbb irányait, tendenciáit. Somogy vármegye 1718-ban készített egy felmérést, hogy mely Somogy megyei településről, mely vármegyékbe és azokon belül mely közösségekhez irányult átköltözés. A tanulmány kísérletet tesz arra, hogy összefüggéseket mutasson ki arra vonatkozóan: milyen okok húzódhattak meg a költözések mögött; az egyes régiókat, településeket milyen mértékben érintették a migrációs folyamatok; volt-e összefüggés a migráció során az uradalmi viszonyok között?

A tanulmány megfelelően kiegészítheti Kováts Zoltán igen bő forrásbázis alapján készült monográfiáját (Somogy megye népeisége a XVII–XVIII. század fordulóján. Somogyi Almanach 12. Kaposvár, 1969.), amelyben a szerző leginkább a betelepülést vizsgálta. Munkájában többek között arra a következtetésre jutott, hogy ebben az időszakban a „megyei összeírásokban elvéve találunk feljegyzéseket” a migrációs folyamatokra (52. p), a délszláv lakossággal kapcsolatban pedig arról tájékoztatta az olvasóit, hogy a betelepülő magyar és horvát nemzetiségű lakosságról nem rendelkezünk korabeli adatokkal. Kováts joggal mutat rá arra, hogy a „kutatások még csak kezdeti szakaszban vannak”, és bár történtek erre vonatkozó kísérletek az utóbbi évtizedekben, még ma is viszonylag keveset tudunk a századforduló jelentős népeségmozgásáról. A szerző eddig kutatásai alapján (Vö. Szigetvári és dél-somogyi kereskedők a 18. század elején. Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 39. Kaposvár, 2009. 41–47. p.) úgy véli, a regionális lakosságmozgás jóval nagyobb mértékű lehetett mint azt a szakirodalom jelezte, és a tanulmányban vizsgálandó összeírás plasztikusan bizonyíthatja ezt a hipotézist.

HUSZÁR MIHÁLY: A FORGÁCH GRÓFOK NAGYGOMBÁN. CSALÁD- ÉS URADALOMTÖRTÉNETI MEGKÖZELÍTÉS (1810–1947)

A szerző Somogy megye történetének egyik kevésbé ismert főúri családját, a Nagygombán (ma Marcali városrésze) birtokos Forgách famíliát mutatja be. Az 1810-ben házasság révén Somogyba költöző Forgách Ferenc Xavér (1782–1862), és a család három generációja történetének vizsgálata mellett kitér birtokaikra és uradalmakra is. A Forgáchok egyaránt szerepet vállaltak a helyi közéletben és az országos politikai eseményekben, így például az 1848–1849-es szabadságharcban katonaként és politikusként, az 1867-es királykoronázás egyházi közreműködőjeként, az első világháború idején pedig a sebesült katonák segélyezésében. Huszár kiemelten szól a

második generáció tagjairól: Forgách Móric (1813–1880) császári alezredestől, Forgách III. Antal (1818–1899) 1848–1849-es főhadnagyról és Forgách Ágoston (1813–1888) nagyprépostról. A harmadik generációt Forgách Béla (1851–1940) zeneszerző, a negyediket pedig Forgách V. Károly (1880–1947), cs. és kir. alezredes, a balatoni katonai szanatóriumok vezetője képviseli. Életrajzaikban sokszínű család-történet bontakozik ki. Az egyes települések, megyék közéletében szerepet játszó, tisztségeket viselő családtagok tipikus és elvárt szerepei mellett atipikus jellemzőkkel rendelkező személyek is bemutatásra kerülnek. Például tipikus katonatiszti karrier után Forgách Móric császári-királyi alezredes, somogyi és zalai királyi biztosként végezte a betyárok üldözését. Atipikus, dzsentri szerepet töltött be az unokaöccse, Forgách Béla, aki ugyan sokoldalú művészegénységként koncertkörutakat szervezett, és részt vett a sebesült katonák segélyezésében, de adósságai miatt az örökölt birtokát kiárusította, és házasságát is felbontotta. Végül köztisztviselőként álló keszthelyi polgárként halt meg. A „gombai ág” utolsó tagja Forgách V. Károly szintén sokoldalú emberként sikeresen gazdálkodó, bortermeléssel is foglalkozó, jótékonykodó személyiségként maradt meg a köztudatban.

A tanulmányban szó van arról, hogy miként vált a grófi család „gombai ága” a 19. század folyamán mindösszesen 1000 holdas középirtokossá, majd a 20. század elején egy öröklés révén több ezer holdas családdá. A szerző kiemelten vizsgálta, hogy mit eredményezett, amikor 1911-ben Forgách V. Károly irtokába került a Nyitra vármegyében lévő, Zobor-alján található gimesi (ma Jelenec, Szlovákia) hitbizomány. Így az ő uradalmi 1920 után immár két állam területén feküdtek, egészen az 1945 utáni államosításig. Továbbá bemutatja, hogy a Somogyban és Zalában más településeken lévő földjeiket házasságokkal, örökléssel, rossz vagy jó döntésekkel, politikai változások hatására miképpen gyarapították vagy veszítették el a 19–20. század folyamán.

NÜBL JÁNOS: AZ 1910. ÉVI ÁLTALÁNOS ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐ-VÁLASZTÁSOK SOMOGY VÁRMEGYÉBEN

A dualizmus időszakának utolsó, 1910. évi magyarországi általános országgyűlési képviselő-választásán a Nemzeti Munkapárt diadalmaskodott. A 67-es, kiegyezés párti politikai irányzat öt esztendő ellenzéki sorba szorulás után – gróf Tisza István köré szerveződve – ismét kormányra került. A képviselőházi mandátumok 62%-át megszerző munkapárt a Somogy vármegyei választókerületekben nem dominált, hiszen a nyolc somogyi mandátumból mindössze kettőt szerzett. A somogyi választások nyertese a 48-as Függetlenségi Országos Gazdapárt volt, amely három kerületet is elhódított. A gazdapárt országosan tizenöt kerületben állított hivatalos jelöltet, közülük hárman, somogyi választókerületekben szereztek mandátumot. A pártra a tizenöt kerületben összesen 11 270-en szavaztak. Somogy vármegye öt kerületében indult gazdapárti jelölt, akikre együttesen 5762 szavazat esett. A korabeli országos sajtó igazi somogyi politikai különlegességként értékelte a kisgazdák mozgalmát.

Somogy vármegye kisbirtokos választói 1910-ben egy új pártot, egy új politikai erőt juttattak be a magyar törvényhozásba. A gazdapárt somogyi sikereit Szabó Istvánnak

köszönhette. A dél-somogyi parasztember 1908-ban történt képviselővé választása után olyan erős vármegyei gazdaszervezetet épített fel, amely 1910-ben könnyed választási sikerhez segítette. Szabót a nagyatádi választáson a birtokos parasztság, a falusi kisiparosok, néhány református lelkész és tanító segítette mandátumhoz. A kisbirtokosok tudták, érezték, egy közülük. Szabó István ékesszólással megáldott puritán személyisége tiszteletet parancsolt. Köztudott volt róla, hogy napidíjakat, banketteket nem fizetett, pénzért fogadott választási kísérete és kortesei nem voltak, kampányát hívei önzetlenül segítették. Szabó személyes fellépése és a somogyi kisgazdamozgalom szervezeti hálózata nagymértékben hozzájárult Novák János (csurgói választókerület) és Herczegh Sándor (szigetvári választókerület) választási sikeréhez. Mindenképpen megemlítendő, hogy Novák és Herczegh tehetős gazdálkodók voltak, akik magánvagyonukat is a kampány szolgálatába állították.

A 67-es – kiegyezéspárti – politikai irányzat Somogyban is megerősödött, hisz míg 1905-ben és 1906-ban a vármegyében egyetlen mandátumot sem szereztek, addig 1910-ben – Nagy Ferenc (kaposvári választókerület) és Szupits Dezső (tabi választókerület) révén – két kerületet is elhódítottak hívei.

A somogyi választás nagy vesztese a függetlenségi irányzat volt. A megyegyűlés függetlenségi hangadói nem vállaltak jelöltséget, a 48-as irányultságú választók egy része pedig elfordult a Kossuth-párti és Justh-párti jelöltektől, akik közül többen már a kampány időszakában elvesztették a választást. Kapotsfy Jenőt (lengyeltóti választókerület) elsősorban társadalmi és politikai beágyazottsága, vagyoni helyzete segítette mandátumhoz. Hegyi Árpád (somogyszili választókerület) sikere feltűnést keltett, agresszív kampánya eredményesnek bizonyult ugyan, de a vármegyei politikai közéletben páriává tette.

A marcali választókerület néppárti állócsillagát, a négy általános választáson is diadalmaskodó Zboray Miklóst 1910-ben megszorongatták ugyan vetélytársai, de a kerületben honos gróf Hunyady család támogatása még mindig elégnek bizonyult a mandátum megszerzéséhez.

**FARKAS PÉTER: „...LE KELL ŐKET FEGYVEREZNI, LE A VÖRÖS
HADSEREGGEL, LE A MILITARIZMUSSEL, ÉLJEN A KÁROLYI-
KORMÁNY...” ADALÉKOK AZ 1919. MÁJUS 13-I NAGYATÁDI
TÖMEGGYŰLÉS MEGTORLÁSÁHOZ (ESETTANULMÁNY)**

A szerző tanulmányában a Magyarországi Tanácsköztársaság időszaka legsúlyosabb somogyi atrocitásának bemutatására törekszik.

A dolgozat célja az 1919. május 13-án lezajlott, az uralkodó politikai elit zsargonját alkalmazva úgynevezett „nagyatádi ellenforradalom” előzményeinek, eseményeinek, illetve széleskörű következményeinek a felvázolása. A tanulmány azoknak a községi és járási feszültségócoknak a bemutatására is törekszik, amelyek már 1918 őszétől kezdve, majd a Somogy Vármegyei Direktórium intézkedései miatt új lendületet kapva elvezettek az 1919. május. 13-án Nagyatádon lezajlott tömeggyűléshez és annak erőszakos elfojtásához. A szerző a Vörös Őrség nyomozóinak és a So-

mogy Vármegyei Direktórium hatásköre alá tartozó terrorszázad egyik egységének az említett nap éjjelén való bevetését, majd a Forradalmi Törvényszék ítéleteivel végződő megtorlás folyamatát is görcső alá vette. Az írás más esetek összehasonlító igényű bevonásával érzékletes és jellemző képet ad a Somogy Vármegyei Direktórium uralma alatt tapasztalt politikai erőszak „dinamikájáról”. Külön figyelmet fordít a nagyatádi események utóéletének, a tettesek elleni 1919. őszi pereknek, illetve az időben az eseménytől már távolabb eső visszaemlékező sorok eltérő narratíváinak, ezek esetleg motiváló tényezőinek is.

RÉCSEI BALÁZS: A CSÁSZÁRI ÉS KIRÁLYI 44. GYALOGEZRED KAPOSVÁRI EMLÉKSZOBRA TÖRTÉNETÉBŐL

Köztéri szobor, relief vagy emléktábla a terület és/vagy az épület tulajdonosának az engedélyével létesíthető. Ez alapvetően meghatározza a közösség elé állítandó alkotást vagy műalkotást. A hatalmon, illetve birtokon belül lévők itt is érvényesíthetik érdekeiket. Anyaguktól függetlenül ezeket az alkotásokat a maradandóság igényével készítik, állítják. A köztéri műalkotásoknak funkcionálisan két alaptípusát különböztetik meg: díszítő szobrok és emlékművek. Az emlékműveket is két kategóriára osztja a szakirodalom: emlékmegőrző alkotások és politikai emlékművek. A 44. közös gyalogezred kaposvári monumentuma az emlékmegőrző alkotások közé tartozik.

A szerző írásában bőségesen ismerteti a címben jelzett szobor „előéletét”, előzményeit is. Kitér arra, hogy kik, miért és hogyan teremtették elő a monumentum pénzügyi alapjait. A helyszín és a forma körüli évekig tartó huzavona bemutatásával érzékelteti Somogy vármegye székhelyvárosának 1920-as, 1930-as évekbeli művészeti jellegű csatározásait. A számos sikertelen szoborpályázat felvázolásával kirajzolódnak a kor első világháborús emlékműszobrászatának fő vonalai. Végezetül kitér a második világháború után már inkább csak „városberendezési tárgyként” létező alkotás 1932–1942 közötti „használatára”.

FEJES LÁSZLÓ – LESZ ÉVA: KITELEPÍTÉSEK A HORTOBÁGYI KÉNYSZERMUNKATÁBOROKBA A SOMOGY MEGYEI DÉLI HATÁRSÁVBÓL 1950–1953 KÖZÖTT, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A BARCSI JÁRÁSRA

A második világháborút követően a győztes szövetséges hatalmak fokozatosan szembe kerültek egymással, és kialakult a kétpólusú világ: az Amerikai Egyesült Államok vezette Nyugat és a Szovjetunió vezette Kelet. Magyarország kényszerűségből az utóbbi tömbbe tartozott.

Az 1950-es évek elejére a szovjet vezetésben kialakult egy olyan elképzelés, amely szerint a nyugati hatalmak egy, a Szovjetunió ellen Jugoszláviából vagy Ausztriából intézett támadással, ki fogják robbantani a harmadik világháborút. Magyarországnak stratégiailag fontos szerepe volt ebben a helyzetben, mivel közvetlenül határos volt mindkét országgal, ezért alapvető fontosságúnak számított ennek a két határszakasznak a védelme. Ehhez kiépítették a határtól az ország belsejébe, mintegy 15 km (később

25 km) szélességben benyúló déli, illetve nyugati határsávot, ahonnan 1950–1953 között 3 nagyobb és 45 kisebb hullámban hurcolták el – bírói ítélet nélkül – a megbízhatatlannak nyilvánított embereket és családokat a Hortobágyon létrehozott 12 zárt tábor valamelyikébe, ahol rendőri őrizet alatt álltak, gazdasági épületekben laktak, és java-részt a mezőgazdaságban dolgoztak.

Sztálin 1953. március 5-i halálát követően az új szovjet vezetés elismerte, hogy a harmadik világháború valószínűsége 1953 közepétől fokozatosan csökkent, ezért a határsávból való kitelepítésekre, illetve a kényszermunkatáborokra a továbbiakban már nincs szükség. A táborokat 1953 nyarától fokozatosan megszüntették, de az emberek csak 1956 őszén, majd, a forradalmat követően térhettek haza, amikor is kérvényt adhattak be ingatlan-visszaigénylésre, legfeljebb 5000 Ft segélyre, valamint családonként 10 000 Ft hitel felvételére.

Az egykori fogvatartottakat az 1989–1990-es rendszerváltoztatásig megfigyelés alatt tartották, a továbbtanulás, majd a munkába állás is másoknál jóval nehezebb volt számukra, rehabilitációjuk pedig csak 1990-től kerülhetett szóba.

A határsávokból való kitelepítések Somogy megyében 3 járást érintettek leginkább: a Barcsi, a Curgói és a Nagyatádi járást. A tanulmány a vonatkozó általános történe-seket ismerteti, majd kitér a Barcsi járásból elhurcoltakra, végül pedig az ingatlanok visz-szaigénylésére. Az írást két hortobágyi munkatábort megjárt személlyel készített interjú szöveghű közlése egészíti ki.

POMOZI-FEHÉR JENNIFER – VARGA ISTVÁN: ÁLLAMOSÍTÁSOK FONYÓDON AZ 1940-ES ÉVEK VÉGÉN ÉS AZ 1950-ES ÉVEK ELEJÉN

A 2020-ban végrehajtott fonyódi lomtalanítás során az egyik ház padlásáról előkerült egy iratcsomó, amely az 1952-es fonyódi ingatlanok államosításáról szóló községi iratokat tartalmazta. A ház jelenlegi tulajdonosa értesítette a város könyvtáros-hely-történészét, aki munkatársával, a Fonyódi Kulturális Intézmények Muzeális Gyűjteményének történészeivel együtt feldolgozta az iratokat. Egyik legnagyobb értéke az iratgyűjteménynek az a majd' száz tételt tartalmazó táblázat, amely a kiküldött határozatok alapján felsorolja a Fonyódon – közte csatolt üdülőrészein (Fonyódligeten, Alsóbélatelepen) – államosítani szándékozott ingatlanokat, és azok tulajdonosait. A táblázat kitér arra is, hogy az 1952. évi IV. törvényerejű rendelet mely pontja alapján kívánták államosítani az ingatlant, a tulajdonos tiltakozott-e, valamint hány szoba érintett az államosításban?

A bevezetőt követően a szerzők szöveghűen adják közre a Fonyódon 1952-ben államosított lakó- és üdülőépületek különféle írott forrásait. Számos helyen kiegészítő jegyzeteket fűztek hozzájuk. Emellett a mentesítések irataiból is közölnek néhányat. Az információkban gazdag forráspublikáció az ingatlanok egy jelentős részénél nemcsak helytörténeti, hanem attól kiterjedtebb vonatkozásokkal bír, mivel a nyaraló-tulajdonosok között számos regionálisan vagy országosan jelentős személy, illetve család is szerepel.

KISS NORBERT PÉTER: „HABENT SUA FATA...” EGY KÉSZÜLŐ SOMOGYI
KASTÉLYKATASZTER ELÉ, AVAGY 18–20. SZÁZADI KASTÉLYTÖRTÉNETI
FORRÁSOK AZ MNL SOMOGY MEGYEI LEVÉLTÁRÁBAN

A szerző tanulmányában a somogyi kastélyok és kúriák második világháború alatti és utáni történetéből villant fel mozaikokat. A kastély, kúria, úrilak definíciója kapcsán elmondható, hogy a szakirodalomban sincs szabatos, pontos meghatározása e három, az a nemesség felsőbb rétegeihez, illetve jórészt az arisztokráciához köthető épülettípusnak.

A dolgozat kísérletet tesz a mostani Somogy megye kastélyai, kúriái, úrilakjai feltérképezésére. Leszögezhető, hogy Somogyország bővelkedik a kastélyokban, kúriákban. Somogy nemesi lakóépületei számának meghatározását a fogalmi meghatározásokon túl (mit tekintünk kastélynak és mit kúriának?) nehezíti az is, hogy a források sok esetben nem egyértelműsítik, hogy mely település mely épületére utalnak kastélyként és/vagy kúriaként, továbbá többször belefuthatunk olyan kút-főbe is, mely ma már nem álló és beazonosíthatatlan épületről tudósít.

A kastély- és kúriaépületek történetében éles cezúrát jelent a második világháború, valamint az azt követő államosítás. A második világháború alatt a kastélyok, kúriák tulajdonosai a legtöbb esetben elhagyták otthonaikat, s az így megürült épületek a helybeli lakosság, a német, majd a szovjet csapatok kényére-kedvére maradtak kiszolgáltatva. Emellett különféle katonai, főként hadikórházi és elszállásolási célokra való (legtöbbször önkényes) igénybevétel is történt. A második világháborút követő években a földreform és az államosítás kapcsán cseréltek gazdát a – legtöbb esetben megrongálódott, kifosztott – kastélyok és kúriák. Az új idők új kihívások elé állították a magyar műemlékvédelmet is.

Az államosítás során a kastélyépületek a települési tanácsok vagy különböző szakminisztériumok tulajdonába, kezelésébe kerültek, s főként oktatási, egészségügyi, szociális célokra használták őket, emellett arra is van példa, hogy valamely gazdasági szerv (állami gazdaság, erdőgazdaság, termelőszövetkezet) kapott meg egy-egy épületet. A Somogy Megyei Tanács iratai között több kimutatás is fennmaradt, melyek értékes információkkal szolgálnak a témát illetően.

A tanulmány bőségesen használ fel és közöl eddig még feltáratlan levéltári forrásokat (alispáni, járási főszolgabírói, megyei tanácsi iratok).

FÜGGELÉK

ÖSSZEÁLLÍTOTTA: RÉCSEI BALÁZS

2019

I.

RENDEZVÉNYEK

A XL. Somogyi Levéltári Napot március 19-én rendeztük meg. Az *1848/49. évi forradalom és szabadságharc somogyi emlékezete* címmel tartott konferencia helyszínéül a Somogy Megyei Önkormányzat Díszterme szolgált. A tanácskozást Biró Norbert, a Somogy Megyei Önkormányzat elnöke nyitotta meg, köszöntőt mondott dr. Ö. Kovács József, a Magyar Nemzeti Levéltár főigazgató-helyettese, a levezető elnök pedig Süli Attila, a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Hadtörténeti Intézet kutató főtitkárja volt.

Az érdeklődők először Gálné Jáger Márta ny. főlevéltáros *A rendszerváltás folyamata az 1848/49-es forradalom és szabadságharc első hónapjaiban Somogyban* című előadását hallgathatták meg. Ezután következett prof. dr. Hermann Róbert, az MTA doktora, tudományos helyettes (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum) *A Dél-Dunántúl védelmének problémái 1848–49-ben*, dr. Bona Gábor *A '48-as honvédsereg Somogy megyei születésű tisztjei*, Kemény Krisztián történész-levéltáros (HM HIM Hadtörténelmi Levéltár) *A 60. és a 61. honvédszászlóalj története az 1848–49. évi szabadságharcban*, valamint Polgár Tamás főlevéltáros, levéltár-igazgató (MNL SML) *Egy háborús emlékező, Tallián Károly honvédőrnagy a szabadságharcról* című előadása.

A délutáni szekcióban Solymosi József PhD, főlevéltáros (HM HIM Hadtörténelmi Levéltár) *A 127. honvédszászlóalj a szabadságharcban*, Katona Csaba történész, tudományos munkatárs (MTA BTK Történettudományi Intézet) *Hős vagy gerilla? Adatok Noszlopy Gáspár életéhez*, Ress Zoltán történész-könyvtáros (HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum, Könyvgyűjtemény) *A Somogy Megyei Honvédegylet története 1861–1911* című értekezése hangzott el. Végezetül Nagy Zoltán polgármesteri referens (Kaposvár Megyei Jogú Város Polgármesteri Hivatala) *Az első március 15-i megemlékezések Somogyban* és Récsei Balázs főlevéltáros (MNL SML) *1848–49 a helyekben és a nevekben Kaposvárott* című előadása zárta a konferenciát.

A Milton Friedman Egyetem részvételével szeptember 17-ére hívtuk az érdeklődőket az MNL Somogy Megyei Levéltára és a Magyar–Zsidó Történeti Intézet által rendezett, *A terror évei: 1919/1920. Vörösök és fehérek* című konferenciára. A levezetőelnök szerepét Gecsényi Lajos címzetes egyetemi tanár, igazgató (MFE Magyar–Zsidó Történeti Intézete) látta el.

Az előadások sorát Hatos Pál egyetemi docens, dékán (Kaposvári Egyetem

Rippl-Rónai Művészeti Kar) és igazgató (Nemzeti Közszerződési Egyetem, Közép-Európa Kutatóintézet) nyitotta meg *Rosszfiúk világforradalma – az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság és ami utána következett* című előadásával. Ez után Varga István könyvtáros (Fonyódi Kulturális Intézmények) *A bíró, a földműves és a hadnagy. A fehérterror fonyódi eseményei*, Farkas Péter levéltáros (MNL SML) *Simon József káplán és a „marcali egyházszakadás”*, valamint Huszár Mihály muzeológus (Marcali Múzeum) *Személyek, családok, közösségek. Marcali 1919-es eseményeinek emlékeztörténetei szintjei* című előadására került sor.

Délután Veszprémy László Bernát tudományos segédmunkatárs (MFE Magyar–Zsidó Történeti Intézete) *„Védekeztél?” – a zsidó ellenállás kérdései a magyarországi fehérterror során, 1919–1921*, Katona Csaba tudományos munkatárs (Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, MFE Magyar–Zsidó Történeti Intézete) *Hétköznapi erőszak, erőszakos hétköznapiak. Az erőszak mindennapossá válásának háttere*, majd Vörös Boldizsár tudományos főmunkatárs (Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet) *„A proletárok diktatúrája nem ismer kegyelmet.” A vörös terror a Magyarországi Tanácsköztársaság irányítóinak eszmerendszerében* című előadásai következtek.

A konferenciát Bödök Gergely társ-ügyvezető (Clio Intézet, Budapest) *Vörös és fehér – a terror két arca 1919-ben*, valamint Paksa Rudolf tudományos munkatárs (Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet) *Kommüntelenítés: a fehérterror kontextusa* című előadása zárta.

II.

TUDOMÁNYOS ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI TEVÉKENYSÉG A LEVÉLTÁRBAN

A levéltár munkatársainak tudományos tevékenysége

Farkas Péter:

A Vörös Őrség és a Latinca-század tevékenysége a Tanácsköztársaság alatt Somogy megyében. *Clio Műhelytanulmányok*, 2019. 5. sz.

Jakab Georgina:

Zselickisfalud története az első és a második világháború árnyékában. Zselickisfalud, 2019, Zselickisfalud Község Önkormányzata. 363 p.

Meiszterics Dorina:

Balatonföldvár és a Széchenyiek kapcsolata a 19. század második felében. Földvárpuszta kiépítése, parcellázások és a fürdőtelep megalakulása. In: Bödő István (szerk.): *Széchenyiek Sármentelén. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 32*. Székesfehérvár, 2019, MNL Fejér Megyei Levéltára, 119–137. p.

Récsei Balázs:

„...mert nem térben hanem az időben léteztek...” Kaposvár utcáinak, tereinek (n)évtörténete. Somogyi Elektronikus Levéltári Kiadványok 1. Kaposvár, 2019, Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára.

<https://mnl.gov.hu/mnl/sml/>

recsei_balazs_mert_nem_a_terben_hanem_az_idoben_
leteztek_kaposvar_utcainak_tereinek

A prostitúció és a polgári ethosz konfliktusai Somogy vármegyében az 1860-as évektől a 20. század közepéig. Somogyi Almanach 56. Kaposvár, 2019, MNL Somogy Megyei Levéltára. 235 p.

A Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárának munkatársai nyolc tudományos és ismeretterjesztő előadást tartottak.

A levéltár munkatársainak közművelődési tevékenysége

A Kötetek a magyarországi protestantizmus történetéről címmel január 29-én rendeztünk konferenciát. *Ízelítő a somogyi levéltárosok „Reformáció 500” projektben végzett tevékenységéről* címmel Polgár Tamás, az MNL Somogy Megyei Levéltárának igazgatója tartott beszámolót. *A Forrásaink a reformációról. Dokumentumok az MNL Somogy Megyei Levéltárából* című kötetet Simonné Pallós Piroska PhD mutatta be. A „Mi úgymond mennyei polgárok vagyunk...” *Válogatás a magyarországi protestantizmus történeti emlékeiből a Magyar Nemzeti Levéltárban* című kiadványt Kovács Eleonóra projektvezető, az MNL Országos Levéltárának főlevéltárosa ajánlotta az érdeklődők figyelmébe. *A reformáció kincsei* című kötetet Pongrácz Máté, a Kaposvári Evangélikus Egyházközség lelkésze ismertette a nagyközönséggel.

A *Hetedíziglen* projekt keretében április 3-án indult *Családfakutató tanfolyamunk*. Első alkalommal Jakab Georgina *Bevezetés a családfakutatásba, anyakönyvi kutatás*, április 10-én ugyanő *Az anyakönyvi kutatás módszertana és az amerikai kivándorlás*, április 17-én Sneff Marianna *Nemesi családok és nemzetiségek kutatása*, Polgár Tamás *Az 1848-as szabadságharc korának forrásai és egyéb források*, dr. Lesz Éva *A dualizmus kori katonaiállítási lajstromok*, Jakab Georgina *Az I. és II. világháború időszakának kutatási lehetőségei*, április 24-én Nübl János *Telekjegyzőkönyv, teleknyomok betét, közjegyzői iratok*, Récsei Balázs *Iskolai iratok, névváltoztató iratok és gyászjelentések*, Kiss Norbert Péter *A családfakutatás XX. századi kiegészítő forrásai* című előadásait hallgatták meg az érdeklődők.

A *szentgáloskéri Svastics-sírkápolna múltja, jelene, jövője* címmel május 29-én kerekasztal-beszélgetésre került sor levéltárunk konferenciatermében. Résztvevői: Fábíán Éva megyei főépítész, Németh Györgyi elnök (Elherdált Műemlékekért Egyesület), Kiss Norbert Péter főlevéltáros, igazgatóhelyettes (MNL SML), Szabó Péter, Szentgáloskér polgármestere és Varga Máté régész (Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum) voltak.

Nagy Imre és társai mártírhalálának 61. és újratemetésük 30. Évfordulója alkalmából június 14-én megemlékezésre hívtuk az érdeklődőket tagintézményünkbe Prof. dr. Gyarmati György, az Állambiztonsági Levéltár ny. főigazgatója *Nagy Imre temetése és az állambiztonság*, dr. Bertalan Péter, a Kaposvári Egyetem tanszékvezetője *A rendszerváltoztatás Somogyban*, és *Nagy Imre emlékezete* címmel tartott előadást. Nagy Imre kaposvári szobránál Gárdonyi Mihályné adta elő Faludy György *Nagy Imre* c. versét, majd dr. Szántó László, a Nagy Imre Társaság somogyi szervezetének elnöke tartott emlékbeszédet *Szoborállítás Nagy Imrének szülővárosában* címmel.

Levéltárunk és a Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeum június 22-én közösen rendezte a *Múzeumok Éjszakája* helyi eseményeit. A levéltár részéről Kiss Norbert Péter igazgatóhelyettes a szentgáloskéri Svastics-sírkápolna történetéről, Jakab Georgina a *Családtörténeti kutatás a két világháború árnyékában* címmel tartott előadást. Az este folyamán családtörténet-kutató sarok működött, ahol a levéltárosok családtörténet-kutatói praktikákkal, hasznos tanácsokkal és online számítógépes adatbázisok bemutatásával várták a téma iránt érdeklődőket

A Magyar Családtörténet-kutató Egyesület (Macse) tagjai június 26-án látogattak el levéltárunkba. A csoportot Polgár Tamás levéltár-igazgató fogadta.

A *Hetediziglen* projekt keretében családfakutató tanfolyamunk őszi kurzusa október 2-án indult, amely programja lényegében megegyezett a tavaszival.

A *Bitekbe zárt források, a levéltárak e-kiadványainak perspektívái* című szakmai műhelybeszélgetést november 5-én tartottuk meg levéltárunkban. A rendezvény célja a szakmai tapasztalatcsere volt. A programot Récsei Balázs főlevéltáros (MNL SML) nyitotta *A Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárának egy elektronikus kiadványáról* című ismertetésével, amely az összejövétel apropóját képezte, majd eztán moderátorként folytatta a közreműködést. Másodikként Fejes László levéltáros asszisztens (MNL SML) *Gutenbergtől az e-bookig* címmel mutatta be a téma előzményeit. Utána Szerelem Péter levéltári informatikus (MNL SML) *Egy e-book alkotás informatikus szemmel* címmel adott ízelítőt az e-kiadványok előnyeiről és hátrányairól. Kovács Eleonóra főlevéltáros (MNL) *Kompetencia – „nyersanyag” – igények. A levéltári kiadványok lehetséges műfajai nyomtatásban és elektronikusan* címmel gondolatébresztő felvetéseit osztotta meg a résztvevőkkel. Az ötödik ismertetőt Kulcsár Krisztina PhD főlevéltáros (MNL Országos Levéltára) *A digitális forráskiadás jellemzői és lehetőségei* témakörében nemzetközi példák alapján tárta a hallgatóság elé. Hatodikként dr. Laczlavik György főlevéltáros, osztályvezető (MNL Országos Levéltára) *Forráskiadás vagy levéltári segédlet? Az MNL OL 1526–1570 közötti iratainak adatbázisa* címmel mutatta be egy projekt eddigi eredményeit, tapasztalatait. Végezetül dr. Ráczy György főlevéltáros (MNL Országos Levéltára) *Elektronikus vagy digitális? Forrás- és folyóirat-kiadás papíron és online* című előadásában járta körül a lehetőségeket és tapasztalatokat.

Levéltárunk kiállítótermében december 12-én nyílt a donneri éremgyűjtők kiállítása, valamint a *Könyvtár, levéltár, múzeum – 25 éves az NKA és a közgyűjteményi örökség* című vándorkiállítás. Köszöntőt mondott Kiss Norbert Péter igazgatóhelyettes (MNL SML) és Varga Máté régész, numizmata (Rippl-Rónai Megyei Hatókörű

Városi Múzeum). A rendezvényen *Miről mesélnek az érmék* címmel tárlatvezetésre került sor.

A levéltár helyzetéről és munkájáról, munkatársaink tevékenységéről számos újságcikk és nyilatkozat jelent meg a helyi és az országos médiában.

Folyamatosan bővült levéltárunk honlapja. Ezt a tevékenységet, a kiadványszerkesztéseket, valamint a rendezvények előkészítését segítette számítástechnikai munkájával Fejes László és Szerellem Péter. A honlap tartalmát Récsei Balázs szerkesztette, gondozta.

Levéltári esték

A *Levéltári esték* ismeretterjesztő előadássorozat 2019 márciusában indult, mely során havonta más-más kolléga adott elő kutatási témájából. Márciusban Polgár Tamás levéltár-igazgató *Somogy megyei községi pecsétek és bélyegzők a 18–19. században*, áprilisban Kiss Norbert Péter igazgatóhelyettes *„Habent sua fata...” Kastélysorsok Somogyban a második világháború után*, májusban Jakab Georgina *Őseink hagyatéka I. A táltosok titkos világa és szakrális magyar örökségünk*, júniusban Meiszterics Dorina *A somogyi Balaton-part fürdőkultúrája a 20. század elején*, szeptemberben Récsei Balázs *Kaposvár kis kéjelgésügyi képes krónikája, 1850–1950*, októberben Nübl János *Somogy vármegye az első világháború időszakában*, novemberben dr. Lesz Éva *„Ti itt fogtok megdőgleni!” A hortobágyi kényszers munkatáborok története 1950–1953*, Farkas Péter *A Magyarországi Tanácsköztársaság Somogy megyében* című előadásai hangzottak el.

Levéltár-pedagógia

Levéltár-pedagógiai foglalkozásaink témája elsősorban a *Hetediziglen* projekt keretében megvalósuló családfakutatás köré szerveződött, de vállaltunk egyéb tematikájú levéltári órákat is. A foglalkozások, előadások nagy részét Jakab Georgina tartotta.

A Csányi Alapítvány kaposvári 2-es csoportjának diákjait február 28-án láttuk vendégül, ők korábban már részt vettek családfakutató foglalkozásunkon. Ezen alkalommal a saját családfájuk készítésével kapcsolatos tapasztalataikat beszéltük meg.

A KSZC Noszlopy Gáspár Közgazdasági Szakgimnáziuma 11. D osztály tanulói március 12-én látogattak el levéltárunkba, ahol is az első világháború hátszínházi történetéről, azon belül pedig főleg a somogyi eseményekről kaptak bővebb ismereteket.

A Kaposvári Egyetem Rippl-Rónai Művészeti Kar fotográfia szakos hallgatói március 22-én tettek látogatást intézményünkben. Többek között betekintést nyertek Somogy megye fényképészet-történeti forrásaiba. A csoportot Kiss Norbert Péter igazgatóhelyettes kalauzolta.

Jakab Georgina és Polgár Tamás a Kaposvári Egyetem Pedagógiai Kara gyógytárgypedagógiai szakos másodéves hallgatóinak március 28-án tartottak előadást a családfakutatásról.

A Kaposvári Egyetem Pedagógiai Karán a másodéves gyógypedagógiai szakos, levelező tagozatos hallgatóknak április 11-én tartottunk előadást a családfakutatásról.

A Szennai Fekete László Általános Iskola hatodik osztályos tanulói május 29-én látogattak el levéltárunkba, hogy egy levéltár-pedagógiai óra keretében megismerkedjenek a családfakutatás rejtelseivel.

A kadarkúti tanoda vegyes korcsoportú diákjait augusztus 1-én láttuk vendégül levéltárunkban és a családfakutatással ismerkedhettek meg.

A KSZC Noszlopy Gáspár Közgazdasági Szakgimnáziuma 12. osztályos tanulói szeptember 23-án, a 13. osztályos tanulói szeptember 26-án vettek részt intézményünkben levéltár- pedagógiai foglalkozáson, amelyen a levéltárat, az iratkezelést, az irattározást mutattuk be.

Pécsett a PTE BTK történelem szakos hallgatói részére november 6-án tartottunk előadást *Bevezetés a családfakutatásba, anyakönyvi kutatás módszertana* címmel. *A nemesi családok kutatása, az amerikai kivándorlás, az első és a második világháború időszakának forrásai* november 13-án került sorra, Polgár Tamás levéltár-igazgató *Egyéb források ismertetése* című előadása november 20-án zárta a kurzust.

KUTATÓ- ÉS ÜGYFÉLSZOLGÁLAT

Kiadott kutatási engedélyek száma: 121.

Ebből:

- Somogy megyei: 71 fő,
- ezen belül kaposvári: 44 fő;
- a levéltár illetékességi körén kívüli magyarországi településről származó: 45 fő;
- külföldi: 5 fő.

Kutatási esetek száma: 461.

Levéltárunk könyvtárát 18 kutató 32 esetben kereste fel.

Ebből:

- Somogy megyei: 16 fő,
- ezen belül kaposvári: 6 fő;
- a levéltár illetékességi körén kívüli településről származó: 2 fő.

Könyvtárunk az év folyamán 1046 dokumentummal lett gazdagabb, amelyekhez vétel, ajándék vagy csere útján jutottunk.

Ügyfelek száma: 745 fő.

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR SOMOGY MEGYEI LEVÉLTÁRÁNAK
DOLGOZÓI 2019. DECEMBER 31-ÉN

Bíróné Fridrich Anita levéltári kezelő
Bók Béláné levéltári kisegítő
Bóna Károly levéltári kezelő
Farkas Péter levéltáros
Fejes László levéltáros asszisztens
Gulyásné Nagy Anikó gazdasági ügyintéző
Jakab Georgina főlevéltáros
Kiss Norbert Péter főlevéltáros, levéltárigazgató-helyettes
Dr. Lesz Éva főlevéltáros
Lőrincz Lászlóné levéltári kisegítő
Meiszterics Dorina levéltári kezelő
Mohácsi Zsolt levéltári kezelő
Nübl János főlevéltáros
Pátkainé Balassa Krisztina levéltári kezelő
Polgár Tamás főlevéltáros, levéltár-igazgató
Récsei Balázs főlevéltáros
Sajti Tamás levéltári kezelő
Szabó Tamás Antal levéltári kezelő
Szerelem Péter levéltári informatikus

I.

RENDEZVÉNYEK

Dr. Szántó László ny. főlevéltáros, a Somogy Megyei Levéltár egykori igazgatóhelyettese 75. születésnapja tiszteletére rendezett online konferenciára 2020. november 20-án került sor Polgár Tamás, az MNL Somogy Megyei Levéltárának igazgatója szervezésében. Prof. dr. Gyarmati György, egyetemi tanár (Pécsi Tudományegyetem, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Hivatala) *A kis októberi utáni kis MUK*, Eörsi László történész (56-os Intézet Alapítvány) *A kaposvári Marat/Sade és a kultúrpolitika*, dr. habil. Bertalan Péter, egyetemi docens, tudományos főmunkatárs (VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, KRE BTK) *Rendszerváltoztatás Somogyországban* címmel tartotta meg előadását, majd Jánosi Katalin kurátor (Nagy Imre Alapítvány, a mártír miniszterelnök unokája), Haas Péter alelnök (Nagy Imre Társaság), Polgár Tamás levéltár-igazgató (MNL SML) az ünnepeltet méltató, köszöntő szavai zárták a rendezvényt.

II.

TUDOMÁNYOS ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI TEVÉKENYSÉG A LEVÉLTÁRBAN

A levéltár munkatársainak tudományos tevékenysége

Dr. Lesz Éva:

A délibábos Hortobágyon – egy kicsit másként. *Somogy*, 2020. 2. sz. 28–41. p.

Farkas Péter:

Ötvöskónyi középkori története. In: Szántó László (szerk.): *Ötvöskónyi. Nyolc évszázad krónikája*. Ötvöskónyi, 2020, Ötvöskónyi Község Önkormányzata. 9–23. p.

Polgár Tamás:

Adatok az ötvösi szőlőhegy történetéből. In: Szántó László (szerk.): *Ötvöskónyi. Nyolc évszázad krónikája*. Ötvöskónyi, 2020, Ötvöskónyi Község Önkormányzata. 357–366. p.

Csurgó, Alsok, Csurgósarkad pecsétjeinek és bélyegzőinek leírása. In: Petlánovics Eszter – Szabó Balázs – Vörös Mátyás (szerk.): *Ezeréves végvár Csurgó*. Csurgó, Csurgói Baksay Sándor Alapítvány, 2020. 135–140. p.

Tallián Károly önéletírása. In: Récsei Balázs (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 47–49*. Kaposvár, 2020, MNL SML. 191–205. p.

Dominkovits Péter (szerk.): Takáts Endre emlékezete. (Recenzió.) *Levéltári Szemle*, 2020. 3. sz. 105–107. p.

Récsei Balázs:

Az elszánt nagyatádi korcsmáros, avagy miért kellett kéjelgésügyi szabályrendeletet alkotni 1882-ben Somogyban? *Somogy*, 2020. 1. sz. 29–42. p.

Szabó Tamás Antal:

Kónyi és Ötvös a két világháború idején In: Szántó László (szerk.): *Ötvöskónyi. Nyolc évszázad krónikája*. Ötvöskónyi, 2020, Ötvöskónyi Község Önkormányzata. 311–330. p.

A Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltárának munkatársai négy tudományos és ismeretterjesztő előadást tartottak.

A levéltár munkatársainak közművelődési tevékenysége

Somogy Megye Közgyűlése a vármegye címere adományozásának 522. évfordulója alkalmából január 6-án a rendezett *Megyenapon* Polgár Tamás levéltár-igazgató *Községi pecsétek és bélyegzők Somogyban a XVIII–XX. században* című előadása hangzott el.

Varga István *Fonyód 1919-ben* című könyvének bemutatójára január 30-án került sor tagintézményünkben.

A Somogy Megyei Rendőr-főkapitányság dolgozóinak egy csoportja február 17-én látogatott el hozzánk, akiknek Kiss Norbert Péter igazgatóhelyettes tartott ismertetőt.

A Magyar Történelmi Társulat Somogy Megyei Csoportja, az MNL SML, valamint a Kaposvári Táncsics Mihály Gimnázium közös rendezvényeként február 18-án dr. Lesz Éva *„Ti itt fogtok megdőglenni!” A hortobágyi kényszers munkatáborok története 1950–1953* című előadását hallgathatták meg a tanulók.

A levéltár helyzetéről és munkájáról, munkatársaink tevékenységéről számos újságcikk és nyilatkozat jelent meg a helyi és az országos médiában.

Folyamatosan bővült levéltárunk honlapja. Ezt a tevékenységet, a kiadványszerkesztéseket, valamint a rendezvények előkészítését segítette számítástechnikai munkájával Fejes László és Szerelem Péter. A honlap tartalmát Récsei Balázs szerkesztette, gondozta.

Levéltári esték

A *Levéltári esték* című ismeretterjesztő előadássorozatunkból a járványhelyzet miatt mindössze az első előadást tudtuk megtartani. Kiss Norbert Péter *„Habent sua fata...”* *Somogyi kastélytörténetek II.* című előadására február 25-én került sor.

Levéltár-pedagógia

Levéltár-pedagógiai foglalkozásaink témája elsősorban a *Hetedíziglen* projekt keretében megvalósuló családfakutatás köré szerveződött, de tartottunk egyéb tematikájú levéltári órákat is.

Két alkalommal láttuk vendégül a szennai Fekete László Általános Iskola 5. osztályosait. Szeptember 10-én a fő téma a személyes történelem, a családfakutatás szerepe volt. Szeptember 17-én a magyar történelemmel kapcsolatos jelképek kerültek előtérbe. A foglalkozásokat Jakab Georgina vezette.

KUTATÓ- ÉS ÜGYFÉLSZOLGÁLAT

Kiadott kutatási engedélyek száma: 80.

Ebből:

- Somogy megyei: 52 fő,
- ezen belül kaposvári: 28 fő;
- a levéltár illetékességi körén kívüli magyarországi településről származó: 28 fő;
- külföldi: 0 fő.

Kutatási esetek száma: 251.

Levéltárunk könyvtárát 5 kutató 7 esetben kereste fel.

Ebből:

- Somogy megyei: 5 fő,
- ezen belül kaposvári: 2 fő.

Könyvtárunk az év folyamán 228 dokumentummal lett gazdagabb, amelyekhez vétel, ajándék vagy csere útján jutottunk.

Ügyfelek száma: 629 fő.

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR SOMOGY MEGYEI LEVÉLTÁRÁNAK
DOLGOZÓI 2020. DECEMBER 31-ÉN

Bíróné Fridrich Anita levéltári kezelő
Farkas Péter főlevéltáros
Fejes László levéltáros asszisztens
Gödöllei Anita Beatrix levéltári kisegítő
Gulyásné Nagy Anikó gazdasági ügyintéző
Jakab Georgina főlevéltáros
Kiss Norbert Péter főlevéltáros, levéltárigazgató-helyettes
Dr. Lesz Éva főlevéltáros
Lőrincz Lászlóné levéltári kisegítő
Meiszterics Dorina levéltári kezelő
Mohácsi Zsolt levéltári kezelő
Nübl János főlevéltáros
Pátkainé Balassa Krisztina levéltári kezelő
Polgár Tamás főlevéltáros, levéltár-igazgató
Récsei Balázs főlevéltáros
Sajti Tamás levéltári kezelő
Szabó Tamás Antal levéltári kezelő
Szerelem Péter levéltári informatikus

2021

I.

RENDEZVÉNYEK

Levéltári napunk a COVID-járvány miatt elmaradt.

II.

TUDOMÁNYOS ÉS KÖZMŰVELŐDÉSI TEVÉKENYSÉG A LEVÉLTÁRBAN

A levéltár munkatársainak tudományos tevékenysége

Farkas Péter:

Magyar Endre Lénárd: „A rémuralom készsége szolgálja kívánt lenni”? Perjessy Sándor és a Tanácsköztársaság elleni felkelés Szentendrén (1919. június 24–25.). (Recenzió). *Hadtörténelmi Közlemények*, 2021. 3. szám 748–752. p.

A Hazafias Népfrontból a Forradalmi Nemzeti Tanács élére: Szabó Elemér szerepe az 1956-os forradalom és szabadságharc tabi eseményeiben. *Somogy*, 2021. 1. sz. 52–63. p.

Jakab Georgina:

Boszorkányperek Somogy vármegyében. *Somogy*, 2021. 1. sz. 20–35. p.

Kiss Norbert Péter:

„Én tudom, mi az, vidéki művésznek lenni”. Borsos Miklós levelei Takáts Gyulához. *Képirás internetes folyóirat*, 2021. 6. sz.

Nübl János:

Kaposvár a Nagy Háború időszakában. In: Récsei Balázs (szerk.): *Kaposvár és az első világháború*. Kaposvár, 2021, Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata, 10–79. p.

Récsei Balázs:

Récsei Balázs (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 47–49*. Kaposvár, 2020, Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára. 304 p.

Récsei Balázs (szerk.): *Kaposvár és az első világháború*. Kaposvár, 2021, Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata, 2021. 462 p.

A prostitúció és a polgári ethosz konfliktusai Somogy vármegyében az 1860-as évektől a 20. század közepéig. *Somogyi Elektronikus Levéltári Kiadványok 2.*, Kaposvár, 2021, Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára. 236 p.

Récsei Balázs – S. Pallós Piroska (szerk.): *„Kis-Dobszának nagy a híre manapság...” Fejezetek Kisdobsza krónikájából.* Kisdobsza, 2021, Kisdobsza Község Önkormányzata, 297 p.

1848–1849 emlékezete közterületek elnevezésében Kaposvárott. In: Récsei Balázs (szerk.): *Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 47–49.* Kaposvár, 2020, Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, 223–242. p.

A kaposvári cserkészlet első éveit és a *Ballagó idő.* Somogy, 2021. 1. sz. 36–51. p.

Kaposvár néhány, a Nagy Háborúval kapcsolatos emlékezhelyének történetéből. In: Récsei Balázs (szerk.): *Kaposvár és az első világháború.* Kaposvár, 2021, Kaposvár Megyei Jogú Város Önkormányzata, 366–407. p.

Kisdobsza krónikájából. In: Récsei Balázs – S. Pallós Piroska (szerk.): *„Kis-Dobszának nagy a híre manapság...” Fejezetek Kisdobsza krónikájából.* Kisdobsza, 2021, Kisdobsza Község Önkormányzata. 11–84. p.

A település néhány pecsétjéről, bélyegzőjéről és azok szimbólumairól. In: Récsei Balázs – S. Pallós Piroska (szerk.): *„Kis-Dobszának nagy a híre manapság...” Fejezetek Kisdobsza krónikájából.* Kisdobsza, 2021, Kisdobsza Község Önkormányzata. 85–86. p.

A piarista kuztodiátus dobszai kerületének krónikájából. In: Récsei Balázs – S. Pallós Piroska (szerk.): *„Kis-Dobszának nagy a híre manapság...” Fejezetek Kisdobsza krónikájából.* Kisdobsza, 2021, Kisdobsza Község Önkormányzata. 87–93. p.

Válogatott források és adatbázisok Kisdobsza történetéből. In: Récsei Balázs – S. Pallós Piroska (szerk.): *„Kis-Dobszának nagy a híre manapság...” Fejezetek Kisdobsza krónikájából.* Kisdobsza, 2021, Kisdobsza Község Önkormányzata. 259–287. p.

„Földiekkel játszó égi tünemény” – avagy Nagyszakácsi, 1925. Somogy, 2021. 2. sz. 45–59. p.

Récsei Balázs – S. Pallós Piroska: A művelődés, önművelés és a hagyományok krónikája. In: Récsei Balázs – S. Pallós Piroska (szerk.): *„Kis-Dobszának nagy a híre manapság...” Fejezetek Kisdobsza krónikájából.* Kisdobsza, 2021, Kisdobsza Község Önkormányzata. 177–192. p.

A MNL Somogy Megyei Levéltárának munkatársai hat tudományos és ismeretterjesztő előadást tartottak.

A levéltár munkatársainak közművelődési tevékenysége

A Rippl-Rónai Megyei Hatókörű Városi Múzeummal közös *Múzeumok Éjszakája* rendezvényünkön június 26-án családfakutató programmal és a régi levéltári épületünk (az úgynevezett kis vármegyeháza) múzeumi célú felújítása előtt búcsúzóul egy körbevezetéssel vártuk az érdeklődőket.

A levéltár helyzetéről és munkájáról, munkatársaink tevékenységéről számos újságcikk és nyilatkozat jelent meg a helyi és az országos médiában.

Folyamatosan bővült levéltárunk honlapja. Ezt a tevékenységet, a kiadványszerkesztéseket, valamint a rendezvények előkészítését segítette számítástechnikai munkájával Fejes László és Szerelem Péter. A honlap tartalmát Récsei Balázs szerkesztette, gondozta.

Levéltár-pedagógia

Levéltár-pedagógiai foglalkozásaink témája elsősorban a *Hetediziglen* projekt keretében megvalósuló családfakutató köré szerveződött, de tartottunk egyéb tematikájú levéltári órákat is.

A szennai Fekete László Általános Iskola 5. osztályát szeptember 8-án láttuk vendégül. A fő téma a személyes történelem, a családfakutató volt. Ugyanők szeptember 22-én a magyar nemzeti, illetve történelmi jelképekkel játékos formában ismerkedhettek meg.

A Magyar Agrár- és Élettudományi Egyetem Kaposvári Campusának elsőéves, tanító szakos hallgatói október 19-én a látogattak el taglevéltárunkba. Kiss Norbert Péter igazgatóhelyettes levéltárunk történetét és működését ismertette meg a hallgatósággal, majd Récsei Balázs *Oktatás- és neveléstörténeti források a (hely)történetírás szolgálatában* című előadása következett. Végezetül Jakab Georgina családfakutatóval kapcsolatos előadására került sorra.

A Kaposvári Szakképzési Centrum Noszlopy Gáspár Közgazdasági Technikum ügyvitel ágazatos, 11. évfolyamos diákjai november 8-án vettek részt a Kiss Norbert Péter igazgatóhelyettes által tartott *Az irattártól a levéltárig* című levéltár-pedagógiai órákon.

KUTATÓ- ÉS ÜGYFÉLSZOLGÁLAT

Kiadott kutatási engedélyek száma: 56.

Ebből:

- Somogy megyei: 31 fő,
- ezen belül kaposvári: 24 fő;
- a levéltár illetékességi körén kívüli magyarországi településről származó: 24 fő;
- külföldi: 1 fő.

Kutatási esetek száma: 181.

Levéltárunk könyvtárát 39 kutató 113 esetben kereste fel.

Ebből:

- kaposvári: 12 fő,
- egyéb Somogy megyei: 24 fő;
- a levéltár illetékességi körén kívüli településről: 3 fő.

Könyvtárunk az év folyamán 175 dokumentummal lett gazdagabb, amelyekhez vétel, ajándék vagy csere útján jutottunk.

Ügyfelek száma: 877 fő.

A MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR SOMOGY MEGYEI LEVÉLTÁRÁNAK
DOLGOZÓI 2021. DECEMBER 31-ÉN

Bíróné Fridrich Anita levéltári kezelő
Farkas Péter főlevéltáros
Fejes László levéltáros asszisztens
Gödöllei Anita Beatrix levéltári kisegítő
Gulyásné Nagy Anikó gazdasági ügyintéző
Jakab Georgina főlevéltáros
Kiss Norbert Péter főlevéltáros, levéltárigazgató-helyettes
Dr. Lesz Éva főlevéltáros
Lőrincz Lászlóné levéltári kisegítő
Mohácsi Zsolt levéltári kezelő
Molnár Dávid műszaki alkalmazott
Nübl János főlevéltáros
Pátkainé Balassa Krisztina levéltári kezelő
Polgár Tamás főlevéltáros, levéltár-igazgató
Récsei Balázs főlevéltáros
Sajti Tamás levéltári kezelő
Szabó Tamás Antal levéltári kezelő
Szerelem Péter levéltári informatikus
Vancsuráné Ernyes Anna Mária levéltári kezelő

A TANULMÁNYKÖTET SZERZŐI

Farkas Péter főlevéltáros
Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, Kaposvár

Fejes László levéltáros asszisztens
Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, Kaposvár

Dr. habil. Gózszy Zoltán főlevéltáros, levéltár-igazgató, tanszékvezető
Magyar Nemzeti Levéltár Baranya Megyei Levéltára, Pécsi Tudományegyetem
BTK

Huszár Mihály történész-főmuzeológus
Marcali Múzeum

Kiss Norbert Péter főlevéltáros, igazgatóhelyettes
Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, Kaposvár

Dr. Lesz Éva főlevéltáros
Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, Kaposvár

Nübl János főlevéltáros
Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, Kaposvár

Pomozi-Fehér Jennifer könyvtáros
Fonyódi Kulturális Intézmények Könyvtára

Récsei Balázs főlevéltáros
Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei Levéltára, Kaposvár

Varga István mb. igazgató
Fonyódi Kulturális Intézmények Könyvtára

Ára: 3000 Ft

